

HENRYK SIENKIEWICZ

ÖRVÉNY

Fordította: Balla Mihály

A fordítást átdolgozta: Aquila Kiadó

ELSŐ RÉSZ

ELSŐ FEJEZET

Az idő éjfélre járt, mikor Gronscki megérkezett a jasztrzebi urasági lak terasza elé. A házban már mindenki aludt, egy öreg szolgán és Krzycki Lászlón, az ifjú földesúron kívül, aki vacsorával várta vendégét. Bár nem voltak egykorúak, testi-lelki jóbarátság kötötte őket egymáshoz attól az időtől fogva, mikor Gronscki, egyetemi hallgató létére, bizonyos atyáskodással magához vonta Krzyckit, a kis gimnazistát. Utóbb is gyakran találkoztak, s lassanként bizalmas viszony fejlődött Gronscki és a Krzycki család között.

Az ifjú földesúr most is, hogy az első hozott isten után az ebédlőbe mentek, újra meg újra megölelte barátját, Gronsckit, megmutatta, hová üljön az asztalnál, s mikor vendége lerázta magáról a fáradtság utolsó nyomát, víg kedvvel és eltagadhatatlan gyönyörűséggel mondta neki:

- Borzasztóan örülök, hogy végre Jasztrzebben láthatlak. Mama is szívből vágyódott utánad! Valahányszor Varsóba mentünk, te voltál az első, aki az eszébe jutottál, s mégis évek múltak el azóta, hogy nálunk voltál!

Gronscki érdeklődött Krzyckiné hogyléte és házigazdájának kis testvérei iránt, aztán így szólt:

- Úgy van; jó ideje már, hogy nem voltam falun. Sem nálatok, sem másnál. Nyáron rendszerint Karlsbadba küldenek, aztán valami nyugat-európai hely kerül sorra. Varsó is olyan, mint a katlan: zúg és forr benne valami, minden nap újat hoz; nehéz elszabadulni onnan.

S beszélgetni kezdtek, meglehetősen hosszan, a közügyekről. Krzycki csak azután terelte személyes ügyeikre a beszélgetést.

- Megkaptad-e már a Zárnovszki bácsi halotti jelentésén kívül anyám levelét is? Azért kérdem, mert előbb a gyászjelentést adtam postára, anyám pedig egy napig gondolkozott még, mielőtt megírta levelét.

- A levelet megkaptam, azért is jöttem ide. Őszintén szólva: a temetéstől otthon maradtam volna. Igaz: tavaly, mikor Varsóban üdült, pár hónapig együtt szoktunk ebédelni az öreggel a klubban. De annyi az egész. Bár az emberek csodálkoztak, hogy tőlem nem idegenkedett az az embergyűlölő, aki került az egész világot... Mondd, hogyan voltatok egymással? Csak oly hideg viszony volt köztetek?

- Alig érintkeztünk vele. Senkit sem fogadott, senkit sem akart látni, még a prépostot sem. Beérte az olchovói pap társaságával. Mikor állapota rosszabbra fordult, meglátogattuk Rzeszlevóban, bár nagyon udvariatlanul fogadott bennünket. De anyám nem bánta, hanem még sűrűbben fordult meg nála, bár néha nagyon is kellemetlen volt hozzá. Én a magam részéről fölhagytam látogatásaimmal, s csak akkor jelentkeztem újra, mikor már nagyon rosszul volt.

- Nagy vagyont hagyott?

- Rzeszlevó roppantul nagy fekvőség; csupa áldott jó föld, megterem abban minden, a hagyma is. És nincs rajta egy fillérnyi teher. Régen Varsóban is volt háza, Rzeszlevóból vitette oda az egész, csöppet sem szegényes berendezést. Azt hittük már, hogy állandóan a városban telepszik meg; de utóbb pénzzé tett mindent, amiből azt következtettem, hogy jelentékeny tőke maradt utána. Mondják - az emberek mindig túloznak -, hogy hagyatéka százezrekre rúg. A jó isten tudja, mi az igaz benne. De annyi bizonyos, hogy sok maradhatott, mert a testvéreitől is

örökölt. Nem tudom, hallottad-e már, hogy hárman voltak fiútestvérek. Egyikük párbajban esett el Dorpatban, még diákkorában; a másik tifuszban halt meg és az egész vagyon Ádám bácsira maradt.

- De úgy mondják, nagyon szegényesen élt.

- Egészségi okok miatt hol Varsóban, hol a külföldön járt. Hogy milyen életmódot folytatott, nem tudom; mióta visszatért Rzeszlevóba, kétségtelenül nyomorúságosan élt. De azt hiszem, inkább különködésből, mint zsugoriságból, mert nem volt zsugori. El sem képzelheted, mily elhanyagolt állapotban maradt utána a ház. Minden szoba mennyezetén becsorog a víz. Ha váratlanul vendégek jönnek, vagy ismeretlen rokonok jelentkeznek a temetésre, kénytelen lettem volna vendégül hívni őket Jasztrzebbe, mert ott ugyan nem szállhatott volna meg senki.

- Voltak-e tudomásod szerint távoli rokonai?

- Alig hinném; csak Otockinéről meg a hűgáról tudok; aztán Dolganszkiról, aki bizonyosan eljön és magunkról. Másokról nem hallottam semmit; de meglehet, hogy még jönnek, mert Lengyelországban szegről-végről mindenki sógor vagy atyafi. Anyám azt mondja, hogy mi voltunk a legközelebbi rokonai; de valósággal mi sem álltunk nagyon közel a megboldogult-hoz, mert csak anyám valamelyik nagynénjének a fia volt.

- És Otockiné, meg Mariska kisasszony?

- Kérdezd meg, kérlek, az anyámtól. Tegnap egy óra hosszáig magyarázgatta nekem, hogy ki hol született s kit vett feleségül; meg hogy a hűgát ki vette el, az meg miféle atyafiságban volt az elhunytal. Én nem tudok eligazodni ebben. A hölgyek holnap délután egy órára itt lesznek, s elhoznak magukkal egy angol nőt is, aki barátnőjük.

- Tudom; említették Varsóban nekem is, de akkor még nem gyanították, hogy temetésre jönnek. Egyébként az az angol nő oly kitűnően beszél lengyelül, mint akár te vagy én.

- Hogy lehet az?

- Atyjának gyára van, melyben sok lengyel munkás dolgozik. A kisasszonynak lengyel dadája volt; utóbb egy menekült tanította a lengyel nyelvre.

- Hogy volt rá kedve!

- Hja, tudod: az angolok közt nagyon sok eredeti ember van, s az a Mr. Anney annyiban volt eredeti ember, hogy ő is jelszavául választhatta azt, hogy „causas non fata sequor” - mint lord Dudley, akihez annyiban is hasonlított, hogy ő is megszerette Lengyelországot, a lengyel történelmet és a lengyel népet. A munkásai többször fellázdak és sok kellemetlenséget okoztak neki, de őt semmi sem tántorította el tőlük. Iskolákat alapított számukra, papot fogadott nekik, magára vállalta az árvák gyámságát és így tovább.

- Derék ember lehet. És Anney kisasszony szép-e, fiatal-e?

- Olyan idős lehet, mint Otockiné, egy évvel talán fiatalabb vagy idősebb. Nagyon jóban vannak egymással. Mióta nem láttad Otockinét meg Mariskát?

- Hat esztendeje. Otockiné akkor még nem volt férjnél és Zbyltovszka Mariska kisasszony még rövidszoknyás kisleány volt, tízéves ha lehetett. Csak azért tartottam meg emlékezetemben, mert már akkor is hegedült és csodagyermeknek tartották. Anyám tavaly, Kryniczában ismerkedett össze jobban a családdal és el volt ragadtatva tőle. Mindenáron azt akarta, hogy újítsam fel ismeretségemet a családdal ezen a télen, de akkor ők Varsóban teleltek. Már akkor megbízott, hogy hívjam meg nevében mindkettőjüket Jasztrzebbe, s Otockiné most, néhány nappal

a bácsi halála előtt azt írta, hogy eljönnek hosszabb időre. Tegnapelőtt kaptuk meg a táviratot, hogy meglátogatnak bennünket. Nagyon jó barátságban vagy velük?

- Nagyon - felelte Gronszi.

- Tudniillik szeretnék egy kissé csevegni róluk. De már későn van s útról jöttél. Úgy hát talán inkább holnap...

- A vonaton egészen idáig majdnem folyton aludtam. Azonkívül pedig megvan az a rossz szokásom, hogy két óra előtt nem fekszem le soha.

Krzycki arcán némi zavar jelei látszottak. Töltött magának egy pohár bort, ivott, aztán így szólt:

- A dolog meglehetősen kényes természetű. Erősen meg vagyok győződve, hogy anyám forral valamit. Talán arról írt neked, s ha nem, arról fog beszélni veled, mert sokat ad véleményedre s a jelen esetben talán segítségedre is számít. Néhányszor, csak úgy könnyedén, említést tett előttem Otockinéra való nagy befolyásodról. A magam részéről azt hiszem, hogy ez a befolyásod megvan mindnyájunkra - az anyámat sem véve ki. Éppen azért kérni akartalak valamire.

Gronszi az ifjú nemesre, aztán a szolgájára nézett, mintha azt akarná mondani: „mi szükség beszélgetésünkhöz erre a tanúra?” Krzycki megértette s így szólt:

- Nagyot hall; nyugodtan beszélgethetünk előtte. Azért fúj oly nagyokat, mert asztmás. - Aztán így folytatta:

- Mama azt kívánja, hogy házasodjam meg. Nagy gondot szerez neki ez a kívánsága; azért írogatja leveleit s küld engem minden télen Varsóba, és meg vagyok győződve, hogy múlt nyáron is nem annyira az egészsége miatt volt Krynicyában - hál' istennek, eléggé jól tartja magát - mint inkább azért, hogy körülnézzen a hölgyek között és keressen számomra valakit. Azután annyira megigézték úgynevezett kuzinjaink, hogy nyilván kész tervvel jött haza.

- Kénytelen vagyok figyelmedbe ajánlani - szakította félbe Gronszi - hogy feltevésem, amennyiben Mariska kisasszonyra vonatkozik, merőben tárgyaltan; mert ő először is tizenhat éves, másodsor ősz utóján Brüsszelbe megy a zeneakadémiára, harmadszor pedig az ő lelke a hegedűjében pihen s valószínűleg örökre ott marad.

- Ám pihenjen s maradjon ott. Feltevést mondottál. De én nem teszek föl semmit és szeretném, ha anyám is úgy volna vele, hogy utóbb ne érje kellemetlenség. Anyuskám végre a legáldottabb asszony a világon s neki csak az a fő, hogy derék, jó feleségre tegyek szert; hogy jövődöbelim ne legyen olyan, mint egy görög szobor.

- E szerint?

- E szerint nem Mariska kisasszonyról van szó, hanem egy ideális, de egyszersmind vagyonos özvegyről; azonkívül pedig magam sem egyezném bele semmi esetre sem.

- Erre egy adomával felelek. Az egyszeri parasztasszony azt mondotta az urának, aki váltig azt erősítgette, hogy nem fél az Istentől: „Jákok, még nem láttad!” Tehát: Otockinét te vagy nem láttad, vagy elfelejtetted, hogy milyen.

De Krzycki újra csak azt mondotta:

- Semmi esetre sem! De nekem mindegy, ha olyan is, mint egy Madonna-kép!

- Talán másba vagy szerelmes?

- Múlt télen még Stabrowszka Róza kisasszonnyal hoztak össze, s bevallom, hogy nagyon tetszett nekem. De azért nem engedtem meg magamnak, hogy beleszeressek, mert tudom, hogy szülei nem adnák hozzám. Nem vagyok és sohasem leszek nekik eléggé vagyonos, azért hát farsang vége előtt megszöktem Varsóból. Nem akartam megmérgezni életemet s életét hiú érzélemmel, feltéve természetesen, hogy ő is szeret.

- S ha a végrendelet javadra üt ki, ugye, hogy egyenesen belerohansz a tűzbe, mint a vén katona?

- Bele én. De nem hiszek benne s nem is lesz úgy. Kár a szót vesztegetni rá.

- Azt mondtad az imént, hogy kérni akarsz valamire. Miben lehetek segítségedre?

- Meg akartalak kérni, hogy ne erősítsd meg anyámat Mariska kisasszonyra vonatkozó terveiben.

- Mily különös ember vagy! Ha anyád belátja, hogy nem vetsz ügyet Mariska kisasszonyra, ő magától is elejti tervét.

- Hiszem. De búsulni fog miatta. Az embert mindig bántja, ha tervei kútba esnek. És anyuka úgyis aggódik, bár többnyire ok nélkül, mert végre nem fenyeget romlás bennünket. De, tudod, annyira bízik a te okosságodban, hogy ha megmagyarázod neki, hogy jobb lesz letenni arról a gondolatról, tüstént meg is könnyebbül a lelke. Persze, úgy kell intézned, hogy úgy lássék, mintha magától jött volna rá. Tudom, hogy meg fogod lelteni a módját és számítok barátságodra.

- Kedves Lászlóm - felelte Gronszki - sokkal kevésbé vagyok jártas az efféle dolgokban, mint akármelyik szomszédasszonyotok. Anyád levelében szó szerint az a kijelentés áll: hogy számít barátságomra. Nekem tehát csak egy út áll nyitva: tökéletesen távol tartom magam a dolgoktól. Elvégre, hogy egészen őszinte legyek, Otockiékkal nem állok kevésbé jó barátságban, mint veletek. Egyébként az ember, ha jól meggondolja a dolgot, még különösnek is tarthatja, hogy Otockinéről itt Otockiné nélkül beszélnek. Megérthetem, ha anyád azt hiszi, hogy minden asszony, akire választásod esik, kész habozás nélkül megragadni kezéd. Te másképpen gondolkozol. De azért úgy beszélsz, mintha a dolog mégis úgy volna. De én biztosíthatlak, hogy Otockiné, ha elhatározná, hogy férjhez meg, nagyon nehezen döntene a választásban.

- Tökéletesen igazad van - felelte Krzycki -, de nem vagyok sem oly ostoba, sem oly hiú, hogy azt higgyem, hogy csak rajtam áll a vásár; s ha rosszul fejeztem ki gondolataimat, nincs annak más oka, mint az, hogy csak anyámra és magamra gondoltam, nem pedig Otockinéra. Engem csak az a kívánság vezetett, hogy anyám ne foglaljon állást ebben a dologban; egyébként pedig nem vonom kétségbe, hogy kosarat kapnék.

Gronszki hosszas pillantással mérte végig barátjának kényes alakját, s a bíráló nyájasság egy nemével így felelt:

- Okosan van; persze nem tudom, hogy őszintén beszélsz-e; mert a magadféle fiúknak, macska tudja, miért, szerencsájük van az asszonyok körül, s ezt maguk is tudják. De mi kifogásod van Otockiné ellen? Hiszen alig ismered! Mondhatom, ritka előkelő lelkületű hölgy mind a kettő.

- Hiszem, nagyon is hiszem; de Otockiné, mindenekelőtt, csak három évvel fiatalabb, mint én, tehát huszonnégy éves, azonkívül pedig özvegy.

- E szerint kifogásod van az özvegyek ellen?

- Kénytelen vagyok bevallani: van. A házasság adjon meg nekem mindent, amit adhat; az özvegygel való házasság ezt nem teszi meg. Özvegy!... Ha az ember meggondolja, hogy minden szót, melyet a leány pirulva és remegő szívvel suttog, az özvegy már kimondotta másnak, s hogy az, ami a leánynál olyan, mint a szerelmi áldozat, az özvegnél már ismétlődés! Nem! Köszönöm az oly virágot, melyet más szakított le. A boldogságot az ember nem úgy öröklí s nem második kézből kapja. Ne csak a házasság, hanem a szerelem is adjon meg nekem mindent, amit adhat; ha pedig nem adja meg, inkább nőtlen maradok.

- Kedvesem - szólt Gronszi -, a szív meg a pénzeszsák közt nagy a különbség. A pénz, ha egyszer elköltötted, oda van; ellenben a szív élő szervezet, mely mindig felújul és friss erőt gyűjt.

- Lehetséges; de mindenesetre megmarad benne az emlékezés arra, ami volt. Különbem nem akarok általános érvényű elméleteket hirdetni, hanem csak személyes nézetemet fejezem ki. Tehát egész egyszerűen: nem tudnék beleszeretni egy özvegybe, de szeretnék kissé szerelmes lenni a feleségembe. Mert mi mást lelek az életben? A gazdaságot? Helyes. Falusi ember vagyok és szántani, vetni akarok életem végéig. De aki azt hiszi, hogy csak a nyugalomban lelni meg a boldogságot, egyszerűen nem is sejti, mily temérdek gond, keserűség, baj, csalódás, bosszúság és az emberek rosszindulatával való mily sok összeütközés jár együtt a gazdálkodással. Vannak bizonyára derültebb pillanatok is; de az ember sokkal többször küzd magában az utálattal. Legalább hát azt akarom, hogy legyen, ami hazahúzzon a csúrból meg a földekből; s várjon rám otthon egy kedves száj, melyet örömmel csókolok meg, egy szempár, melynek szeretnék a mélyére pillantani. És szeretném, hogy találjak otthon egy lényt, akinek a legjobbat adhatom, ami bennem van. S mindezt nem regényességéből mondom, hanem mint józan ember, ki némiképpen ismeri a számvetést nemcsak a gazdaságban, hanem az életben is.

Gronszi azt hitte, hogy minden igazi férfiéletnek csakugyan kettős arculata van: az egyik, redős homlokkal és a megfeszített gondolat kifejezésével az emberiség feladatainak szolgálatában áll; a másik nyugalmasan és békésen otthon a tűzhely mellett.

- Igen - mondotta - az otthon legyen menedékem a gondok elől, s az a „kedves száj” legyen benne a különös vonzóerő.

Krzycki mosolyogva mutatta neki villogó ép fogait és vidáman felelte:

- Ez már tetszik nekem! Erre már a szívem is kacag!

És vidáman kacagtak mind a ketten.

- De kiváló szerencse kell hozzá, hogy az ember olyant találjon - mondotta Gronszi -, és elég bátorság hozzá, hogy meg is hódíthassa.

Krzyckinek hirtelen eszébe jutott egy varsói bál, melyen Stabrovszka Róza kisasszony is jelen volt, visszagondolt bánatos szemére, hófehér, félig még gyermeki vállára, mely előtündökölt tüllruhájának fehér habja alól, és halkán fölsóhajtott.

- Némelykor bátorság kell arra is, hogy az ember féken tartsa magát.

A szobában egy ideig nem hallatszott más, mint az óra egyhangú ketyegése és az asztmás szolga köhécselése, aki a pohárszéknek támaszkodva elbóbiskolt.

Késő volt már, mikor Gronszi felállt, és mintegy lerázva magáról egy-egy szálló gondolatot, inkább magában, mint barátjához, így szólt:

- S ezek a hölgyek holnap megjönnek...

Aztán némi szomorúsággal hozzátette:

- Ó, a te korodban az embernek még nem szabad féken tartania magát.

MÁSODIK FEJEZET

A hölgyek csakugyan megjöttek Jasztrzebbe másnap déltájban, s nyomban utánuk megérkezett Dolganszki is, aki eszerint nem tudta, hogy együtt utazott velük; más kupéba szállt, az állomáson sokat bibelődött a cókmókjával, és másik kocsi vitte a kastélyba. A vendégek nem találták otthon Krzyckit. Az ő vállára nehezedett a temetés gondja s minden vele járó baj; azért már kora reggel áthajtatott Rzeszlevóba. Délután három órára volt kitűzve a temetés. László anyja befogatott és Otockinéval, Zbyltovszka Mariska kisasszonnyal s barátnőjével, Anney kisasszonnyal egyenesen a rzeszlevói templomba vitette magát. A második kocsiiban Gronszki és Dolganszki ült, a harmadikban Krzycki húga és öccse, a tizenegy éves Anasztázia s az egy évvel ifjabb Sztasz, vagyis Szaniszló, velük a francia nevelőnő és Laskovicz, a házitánító.

Krzyckiné figyelmessé tette rokonait a fiára, kit bemutatott Anney kisasszonynak is; de az ifjú földesúr alig ért rá, hogy köszöntse őket s csak futó pillantást vetett rájuk, mert tüstént elszólították a temetéssel kapcsolatos valamiféle ügy miatt.

Mikor aztán a hölgyek leszálltak a kocsiról, kicsibe múlt, hogy be sem juthattak a templomba, pedig utat nyitottak nekik; mert a templom és környéke zsúfolva volt néppel. A szorosabb értelemben vett rokonság ugyan gyér számmal volt képviselve, mert az elhunyt egészen magányos életet élt és Jasztrzeb, Gorek és Viasztrakov kivételével nem volt birtok a közel szomszédságban. Ellenben ott voltak a rzeszlevói parasztok az utolsó szálig, feleségestől, pereputtyostól. Aminek az volt az oka, hogy - senki sem tudja, hogyan, mivégből - szárnyra bocsátották köztük a hírt, hogy a megboldogult a parasztokra hagyta egész vagyonát. Meglehetősen nagy sokaság álldogált a templom falán kívül, s a parasztok hangos beszélgetése, valamint az arcukon látszó nagy nyugtalanság élénken tanúskodott arról a hatásról, melyet az örökségről szálló hír tett rájuk.

A temetési ének elhangzása és a meglehetősen hosszúra nyúlt istentisztelet után megjelentek az ajtóban a fehér karinges papok, előttük vitték a keresztet, mögöttük a koporsót. A halottaskocsi ott állt az ajtó előtt, de a parasztok, az örökségbe vetett hitükben vállukra emelték a koporsót, hogy maguk vigyék ki az egy kilométernyire levő temetőbe, Zárnovszki család sírboltjába. Gronszki Krzyckinének, Dolganszki Otockinének nyújtotta karját és László, ki csak most csatlakozhatott hozzájuk, a világosszöke hajú Anney kisasszonynak jutott. A gyászmenet aztán lassan elindult a temető felé.

A templom előtt levő hársak árnyából, most már a nap fényes sugaraitól elárasztva, kikaparodott a dülöútra s hosszú szalaggá bontakozott. Elöl mentek a papok; mögöttük, fenn a parasztok vállán, a koporsó ringott. Aztán a családhoz tartozók és a vendégek következtek, hátrább az egyforma ruhájú parasztok szürke serege s a parasztnők rikítóan sárga és vörös kendői, melyek élesen elütöttek az őszi vetés zöldjétől. A halálfejes, meg szentképes templomi zászlók lomhán úsztak a levegőben s néha-néha kibontakoztak, ha erősebben fúj a szél. A napfényben csillogva, így ért ki a sokaság a nyárfák soráig, mely körülvette a temetőt. Néha-néha felhangzott a papok éneke, a szent dallamok megáradtak s végül a gyász megragadó zsongásává magasztosultak. A temető közelében a parasztok rázendítettek a litániákra, s a tavaszi fuvalmak felkapták s a kialvó gyertyák illatával és a fáklyák gyantás szagával erdőn-mezőn át tovaragadták a lengyel és latin dalok foszlányait.

Krzycki, aki Anney kisasszonyt kísérte, észrevette, hogy az angol hölgy keze, mely karján pihent, erősen remeg. Gondolta, hogy talán fárasztja a napernyő, melyet Jasztrzebtől Rzeszlevóig a kezében tartott, s nem tulajdonított különösebb fontosságot a dolognak. Abban a meggyőződésben, hogy az olyan esemény, mint egy temetés, nem kötelezi a szokott társalkodásra, szótlanul haladt mellette. Fáradt és éhes volt. Fejében rendszertelen gondolatok kóvályogtak Zárnovszki bácsiról, meg arról, hogy semmi bánatot sem érez a halála miatt. Aztán a temetésre, a vendégül érkezett rokonságra és Gronszkival tegnap folytatott beszélgetésükre gondolt. Néha-néha szórakozott pillantásokat vetett a földekre s félig öntudatlanul megjegyezte magában, hogy az őszi vetés meg a tavaszi rozs kitűnőnek ígérkezik a rzeszlevói határban. Végre, jó idő múlva, eszébe jutott, hogy talán mégis illenék foglalkozni a kísérőjével.

Néhány titkos oldalpillantás után feléledt benne a kíváncsiság, melyet addig elnyomott benne a fáradság, éhség és a rosszkedv. Hatni kezdett rá az ifjú, s mint észrevette, szép nő közelsége. Kezdetben különösnek érezte, hogy a rzeszlevói dűlőúton egy angol nőt kísér, ki isten tudja, honnan jött; aztán, hogy rövid idővel azelőtt még csak nem is ismerte s most érzi karjának és kezének melegét. Egyben észrevette, hogy az a kesztyűs kéz határozottan formás, de éppen nem kicsiny, úgy lehet, az egésznek az angol sport az oka: a tenisz, az evezés, az íjlövészet s más miegyéb - „a lengyel kisasszonyok itt mifelénk másképp festenek”, - mondotta magában. S az angol sportra gondolva, úgy tetszett neki, hogy szokatlan erő, rugalmasság és üdeség árad az elegáns nőalakból. Kezdt mélyebben érdeklődni társa iránt. Ahogy karonfogva vezette, csak az arcélét láthatta, melyet most gyakrabban s mindjobban növekvő érdeklődéssel figyelt. Az első pillanatban csak annyit engedett meg, hogy tetszetős hölgy és feltűnően eleven; nyomban azután monologizálni kezdett: sőt nagyon is tetszetős, őszintén szólva, csinosabb, mint Otociné, sőt mint az a csitri leány is, aki térdig érő ruhát visel s kinek a lelke, mint Gronszki mondotta, a hegedűjében pihen. De talán még sincs úgy, mert Otociné, a karcsú, barna nő, kinek oly tejfehér az arca, mint a szőke asszonyoké, kiváló tisztavérű típus s annak a csitri leánynak valósággal angyali arca van. Mégis, ha titkos szavazásra bocsátották volna a kérdést, Krzycki, ellenzéki álláspontra helyezkedve anyjának terveivel szemben, talán mégis Anney kisasszonyra adta volna szavazatát.

Egy pillanat múlva úgy tetszett neki, mintha Anney kisasszony titkon figyelné; feltette magában, hogy rajtakapja, és jobban a szeme közé nézett. De az, amit akkor látott, a legnagyobb mértékben ámulatba ejtette. Az ifjú angol nő arcán szüntelenül gyöngyözött alá a könny. Az ajkai keményen összeszorultak, mintha ellensúlyozni akarnák a könnyhullatása által keltett benyomást, s a keze még mindig remegett karján.

- Vagy túlzott érzékenység az egész - gondolta Krzycki -, vagy az elcsigázott angol idegek az okai mindennek.

Némi idő elmúltával meg is szűnt a izgalom; Anney kisasszony különös érdeklődéssel kezdte figyelni az embereket, a tájat, a földeket s a távoli erdőségeket, mintha meg akarná örökíteni emlékezetében képüket.

Kodakot kellett volna hoznia magával, gondolta Krzycki.

Már közel jártak a temető kapujához. Közben erős szél kerekedett, mely hirtelen támadó árnyékkal rohant át az őszi vetésen, porfelhőt kavart fel az úton, eloltotta a jámbor atyafiak kezében égő gyertyákat, meglobogtatta a hosszú fátyolt Krzycki és Anney kisasszony nyaka körül.

Ez hirtelen eleresztette Krzycki karját, kiszabadította kísérőjét a fátyol öleléséből, s lengyelül, alig észrevehető idegenszerúséggel, így szólott hozzá.

- Bocsásson meg... ez a szél...

- Ó, kérem - felelte Krzycki. - Talán kocsit óhajt, kisasszonyom? A szél csakugyan mind erősebben fúj.

- Köszönöm, nem - felelte a leány -, hiszen már egészen közel vagyunk. Csak azért megyek magam, mert tartanom kell a fátyolt, meg a ruhámat.

E beszélgetésük közben szemtől szembe álltak egymással. Bár rövid ideig tartott az egész, Krzycki mégis tett egy újabb fölfedezést. Nemcsak azt állapította meg, hogy Anney kisasszony nagyon csinos, s hogy világos színű hajához képest rendkívül átlátszó arcbőre van, hanem mindenekelőtt azt, hogy kék szemei nem két külön sugárban fénylenek, hanem egyetlen finom, kék, kissé fátyolos sávhoz hasonlóan. Krzycki nem tudta megérteni, miben van e pillantásnak sajtyszerű, különös varázsa - nem értette meg, csak érezte.

Eközben a temetőbe értek. Rövid imádság egy pillanatig megállította a sírkert kapujában az egész sokaságot; aztán a menet a szélringatta nyárfák és a sírkeresztek közt haladt előre, el a magas füvel benőtt sírhalmok mellett, melyek elhalt rzeszlevői parasztok hamvai fölé borultak. Középen emelkedett közöttük Zárnovszki falazott sírhelye. E kripta homlokfalán messziről szembetűnt egy nyílás, mely épp befogadni készült az új családtagot. Mellette, oldalt, két kőműves állt, fehér kötényben, nagy cementes csöbörrel, s a lába alatt egy rakás új téglával. A koporsót letették egy homokdombra a sírnyílás mellé s a papok belefogtak hosszú énekükbe. A hangok álmos ütemben emelkedtek és estek, mint a hullám, s a bús dallamot a nyárfák zúgása, a szélben lengő zászlók lobogása s a parasztok gépiesen mormolt imádsága kísérte.

Aztán a rzeszlevői prépost kezdte meg beszédét. De minthogy nem állt jó lábon a megboldogulttal, nem dicsérte túlságosan, s a mindenható kegyelmébe ajánlotta. Zárnovszki rokonai komolyan és figyelmesen állták körül a koporsót, de arcukon nem látszott fájdalom vagy könnyhullatás nyoma, inkább a várakozás, sőt az unalom kifejezése tükröződött rajta. A koporsó is mintha csak a szertartás végét várta volna, mintha sietős lett volna dolga, hogy bejuthasson abba a pincébe és sötétségbe, mely várta jöttét. A beszéd után megint halotti énekek következtek. Néha-néha azok is elnémultak és csak a szél zúgása hallatszott a nyárfák lombjai közt. Végezetül egy éles tenor megadta a hangot a Requiem aeternam dallamára... s hirtelen elnémult. Percekig tartó hallgatás után felhangzott a megváltó „Adj uram örök nyugodalmat”, s a szertartás véget ért.

A koporsóra néhány marék földet vetettek, aztán betolták az üregbe, melyet a kőművesek hamarosan befalaztak, egymás tetejébe rakva és cementtel bevakolva a téglákat. A fal, mely örökre el volt választandó Zárnovszki urat a világtól s a nap világosságától, percről percre nőtt. A parasztnép csoportjai lassan-lassan elszlottak a temetőből. Krzyckinéhoz közeledtek a goreki szomszédok: Vlockiné, egy korosabb, méltóságteljes hölgy, nem éppen ifjú leányával. Kötelességüknek vélték, hogy néhány vigasztaló szót mondjanak, amit senki sem várt tőlük, s amire egyáltalában nem volt szükség.

Gronszki Krzycki Lászlóval beszélgetett.

- Nézz oda - mondotta halkan, a kőművesek munkáját figyelve - még néhány téglá, aztán, mint Dante mondja: *eterna silenza*. Nem sajnálja senki; senki egy könnyet nem hullat érte; nincs, aki egyedül miatta jött volna ide. Rám is efféle vár, te pedig gondold meg, hogy így temetik el az agglegényeket. Anyádnak igaza van, hogy meg akar házasítani.

- Igaz - felelte Krzycki. - De az öreg nemcsak agglegény, hanem embergyűlölő is volt, s az végre is nem mindegy.

- A halál után minden mindegy. De az életben bizonyára nem. Meglehet, hogy a halál után való megsirattatás vágya nem logikus, és ostoba dolog, de mégsincs másképp.

- Mi az oka?

- Az embernek az a nem kevésbé okatlan vágya, hogy túlélje önmagát. No de már végeztek. Zárnovszki be van falazva. Menjünk.

A kapunál felhangzott az előálló fogatok robogása. A társaság a kijáró felé tartott. A hölgyek mentek elől, s nyomon követték őket a papok meg az urak. Dolganszkin kívül, aki az angol nővel beszélgetett.

Krzycki hirtelen Gronszkizhoz fordult s megkérdezte tőle:

- Mi a keresztnéve Anney kisasszonynak?

- Míg a temetőben vagyunk, másra is gondolhatnál, Ágnesnek hívják.

- Szép név.

- Angliában közönséges.

- Vagyonos-e?

- Ezt a kérdést is elhallgathattad volna, de ha oly sürgős, kérdezd meg Dolganszkitól; az jobban tudja az efféléket.

- Azért kérdezem, mert látom, hogy körülötte legyeskedik, azonkívül pedig hallom, hogy úgy tesz mintha tudna angolul.

- A dolgot veszélytelennek tartom, mert Otockinéhoz húz.

- Csak nem?!

- Épp oly régóta, mint amily sikertelenül. Mert, látod, egyelőre bajos megtudni, hogy mennyi vagyona van Anney kisasszonynak; ellenben az a vagyon, melyet Otocky igazgató hagyott a feleségére, pontosan megállapítható.

- Remélem, kosarat kap csinos kuzinomtól.

- Mely szaporítani fogja eggyel máris jelentékeny gyűjteményét. De mi a véleményed a kuzinjaidról?

- Kiváló hölgyek!... Otockiné... Határozottan kiváló. Lerí róluk az előkelőség, mint Galiciában szokták mondani. De Mariska kisasszony még gyermek.

Gronszki végigjártatta szemét az előtte haladó leányalakokon s megjegyezte:

- De oly gyermek, ki épp úgy szállhatna a levegőben, mint ahogy' a földön jár.

- E szerint repülőgép?

- Óva intelk! Oly drága ő nekem, mint semmi a világon.

- Parancsodra. Egyébként köztudomású.

- De azt kevésbé tudják az emberek, hogy a tisztelet tárgya nem vörös, hanem égszínkék.

- Ezt nem értem egészen.

- Majd ha jobban megismered, megértesz.

Krzycki, akit Anney kisasszony jobban érdekelt, ismét órá akarta terelni a beszélgetést, de e közben kiléptek a kapun, hol a kocsik vártak. Az ifjú ember segített a hölgyeknek a beszállásnál s eközben több ízben látta, hogy az angol nő kék szemsávjára rajta pihen. Anyja, mielőtt elindultak volna, megkérdezte tőle, hogy elintézte-e már a temetéssel járó formásokat s visszatér-e most már Jasztrzebbe.

- Még nem - felelte Krzycki. - Még beszélnem kell a préposttal; engedelmet akarom kérni, hogy meghívassam a papságot a parókiára s megvendégelhessem. De csak köszönteni akarom őket, valamicskét eszem, aztán azzal az ürüggyel, hogy vendéget várok, mihamarabb hazajövök.

Azzal köszönt a hölgyeknek, levette kezét a kocsiról, egy pillantást vetett a lovakra, hogy nem félnek-e, aztán így szólt a kocsisnak:

- Mehetsz!

A kocsik visszarobogtak ugyanazon az úton, melyen a gyászmenet a temetőbe ment. A temetés passzív résztvevői közül Lászlón kívül csak Dolganszki maradt hátra, aki, mint az elhunyt rokona, kötelességének tartotta, hogy megvendégelje a szertartáson megjelent papságot. Azonkívül volt még egy oka, hogy Krzycki társaságában maradjon.

Mikor kocsira szálltak, körültekintett a parasztok között, kik ott lézengtek még seregestül és kérdezte:

- Ugyan hol van Dzvokovszki jegyző?

Krzycki mosolygott s így felelt:

- Előrement a papokkal; de ma este még találkozhatol vele Jasztrzebben. Meginvitálta magát.

- Vagy úgy? Akkor sajnálom, hogy nem tartottam inkább a hölgyekkel. Szerettem volna megtudni tőle valamit a végrendeletről, mert aztán már késő lesz.

- Légy türelemmel. Dzvokovszki azt mondotta nekem, hogy a végrendeletet holnapután bontják fel a hivatalába! Ott kell majd megjelennünk.

- Hisz éppen csak azt akartam megtudni, hogy érdemes lesz-e megjelennem ma, holnap vagy holnapután. Ha a bácsi üres kézzel bocsátott el bennünket, igaza van Vlockinének a vigasztaló szavaival. Én legalább hosszú ideig rájuk szorulok.

- Hogy' mondhatasz olyant!

- Csak azt mondom ki, amire valamennyien gondolnak magukban. Rám nézve roppantul fontos az a végrendelet és Dzvokovszki ez idő szerint többet jelent számomra, mint az öt világrész együttvéve, mert láttam, hogy irományokat hozott magával.

- Ami azt illeti, nyugodt lehetsz. Dzvokovszki a leglelkesebb zenész, kit valaha láttam; s imádja Zbyltovszka Mária kisasszonyt, kivel Kryniczában ismerkedett meg. Gronszkitól tudom, hogy fuvolaszólámat szerzett a Holdfény-szonátának Benois-féle hegedűátiratához s elküldötte Varsóba művét. Most meg akar győződni, mint megy a dolog; azért hívta meg magát Jasztrzebbe s nála van a szonáta egy csomó más hangjeggyel együtt.

- No, ha úgy áll a dolog, vigye el az ördög Dzvokovszki fuvoláját Zbyltovszka kisasszony hegedűjével, a jasztrzebi zongorával s az egész muzsikával együtt!

Amire Krzycki egyenesen ránézett s azt mondta:

- Lassan a mi jasztrzebi zongoránkkal! Ma este egy triót fogunk hallani, melyben Otockiné veszi át a zongoraszólámat.

- Remélem, a zongorátok oly rosszul van hangolva, mint ebben a pillanatban én. S ez esetben nem irigylem sem őt, sem hallgatóit. De látom, hogy Gronscki tücsköt-bogarat összehordott neked. Én azt sem bánom. Nem osztozom a csitri leányok iránt érzett agglegényes kedvében, s a gyöngé csibét én csak a tálban szeretem. Miattam imádkozhatja s egekig emelheti az ő Mariskáját - nekem békesség kell. Hiszen azok meg vannak keveredve magukban az ő muzsikájukkal s félő, hogy felgyújtják a házatokat. Anney kisasszony az egyetlen közöttük, aki nem játszik s akinek van egy kis esze.

- Ó, Anney kisasszony nem játszik hangszeren?

- Nem, de játszik velem, vagy talán még inkább veled.

- Miért inkább velem?

- Azért, mert én oly különös hangszer vagyok, mely tudni akarja előre, hogy mi jövedelmet hajt a koncert.

Krzycki régóta ismerte már Dolganszki cinizmusát, és vállat vont, de már nem felelhetett, mert éppen abban a pillanatban érkeztek a parókia elé.

HARMADIK FEJEZET

Dzvonkovszkitől Dolganszki nem kaphatott mást, mint felfortyanó feleleteket. De a parókian lefolyt vendégség után nagyon megoldódott a vén nótárius nyelve; Krzyckivel nem beszélt másról, mint Mariska kisasszonyról, kit végtelenül tisztelt. Még kétségei voltak aziránt, vajon Krzyckiné megengedi-e majd, hogy zenéljenek egy rokon halála napján. Nagyon gyötörte a kétség. S igyekezett bebizonyítani, hogy a zene halálunkban éppúgy kísérhet bennünket, mint életünkben, s hogy temetés alkalmával mindig helyén van a komoly zene. Az emberek sohasem találtak ki annál különbet az Úr dicséretére; éppen azért nagyon is föltehető, hogy a zene megkönnyíti a léleknek, hogy felszálljon az égbe és az üdvösségbe.

Krzycki a bajuszát rágta és feltétlenül hozzájárult ehhez az okoskodáshoz, ismerte már az öregnek azt a szokását, hogy kérlelhetetlenül lehurrog minden ellenvéleményt. Ily beszélgetés közben telt el az idő hazáig, Dolganszkinak nagy bosszúságára, mert egy árva szó sem esett benne a végrendeletről.

Jasztrzebben teával várták őket. Minthogy a szél már napnyugta előtt elült, elragadóan szép este volt, s a hölgyek lementek Gronszkival a kertbe. Midőn Krzycki utánuk ment kísérőjével, anyját meg Otockinét a tó partján lelte, Anney kisasszonyt meg Mariskát egy ladikban a tavon.

Az ég alját rőt napfény töltötte meg; a tó partjától nem messze viruló orgonafák illata elvegyült a tőzeg, a halak meg a békalencse szagával. A víz a part közelében sötétzöld színben állt az éger- és fűzfáktól, melyek szegélyt vontak körülötte; a közepén bíbor- s aranyfényben pompázott, s olyan volt, mintha pávatollak úsztak volna színén. A ladik a világos részen át ahhoz a keskeny kavicsos földnyelvhez siklott, mely a kerti oldalról nyúlt a vízbe, s kikötőhelyül szolgált. Zbyltovszka kisasszony a ladik közepén ült; Anney kisasszony hátul a kormányznál állt, s evezőlapáttal a kezében ügyesen hajtotta és kormányozta a ladikot. A víz meg az ég háttéréből élesen vált ki fejtől a csípőjéig, s ringott az evezőcsapások üteme szerint erőteljes, karcsú, mellek alakja. Néha felhagyott az evezéssel; a ladik ilyenkor lassabban siklott tova, s végre megállt a sík felszínén; de a víz átlátszó tükrén egy másik csónak látszott egy másik Mariska kisasszonnyal, meg egy másik Anney kisasszonnyal.

Végtelen falusi nyugalom áradt el a képen. Az ég ragyogása mind vörösebbé vált, mintha tűz borítaná el egész nyugati részét. Magasan a tó vize fölött, s az ég izzó kupolája alatt vadkacsák húztak hosszú láncban, mely mintha csupa fekete keresztből lett volna összefűzve. A fák mozdulatlanul álltak, s a némaságot csak a fűrészmalomnak a gát felől áthallatszó visszhangja szakította meg.

Anney kisasszony nemsokára a parthoz hajtotta a ladikot. Gronszi, jelét akarva adni tiszteletének, segíteni akart neki a partraszállásnál, hogy víz ne érje lábát. De az angol nő bátran kiszökött a kavicsos szárazra, s a társasághoz közeledve, így kiáltott:

- Ó, mily szép világ van itt Jasztrzebben!

- Mert szép idő van - jegyezte meg, hozzálépve, Krzycki. - Tegnap köd volt. Ma csodálatosan szép az este. - És az égre nézve, mint igazi gazdaember, hozzátette: - Ha így marad, hamarabb lekaszáljuk a rétet.

Anney kisasszony pedig úgy nézett rá, mintha szavának valami szokatlan zenéjét érezte volna meg, és utána mondotta, mintha be akarta volna vésni az emlékezetébe:

- ... Lekaszálják a rétet... a rétet...

A társaság visszatért a házba, mely fehéren, majdnem rózsaszínben tűnt elő a hársak közül. A temetésről, az elhunytáról beszélgettek, de még több szó esett a faluról, a tavaszi estről meg a zenéről. Krzyckiné biztosította női vendégeit, hogy már jöttük előtt sem érezték a zene hiányát Jasztrzebben; mert a parkban oly sok a csalogány, hogy néha aludni sem lehet tőlük. Mire Gronszi, aki sokat tudott, a falusi életről kezdett beszélni, melyet időtlen idők óta az igazi, normális életmódnak szoktak tekinteni - közben szót ejtett Homérosz királyairól, „kik lelkük mélyéből örültek, midőn jogarukkal megszámlálták asztagaikat”, meg a latin költőkről. Befejezésül megjegyezte, hogy nézete szerint a szocializmusnak a mezőgazdaságon s a földön, telken végre is kudarcot kell vallania, melyet csak értéknek tekint, holott az emberek azt nemcsak becsülik, hanem szeretik is. Az emberek jól tudják, mennyi gonddal jár együtt a falusi élet s mégis dicséretét zengik, mintha semmi sem volna szebb annál a világon.

Krzyckiné, ki gyermekein kívül Jasztrzebet szerette legjobban, teljesen meggyőzette magát Gronszi szavaival; ellenben Dolganszki, kinek eszébe jutott a saját elharácsoltság birtoka, szokott csípősségével megjegyezte:

- Van biz' annál szebb valami is - a pénz! Nevetséges, mikor vagyonos ember zengi a falusi élet dicséretét, holott annyi földet vehetne, amennyit csak akar, aki letelepedhetnék falun, de azért erőszakkal kell kicsalogatni a városból.

Aztán Gronszihoz fordult:

- Ami a te homéroszi királyaidat illeti, meg a te különböző Horatiusaidat meg Vergiliusaidat - ne felejtse, hogy akkor valószínűleg nem voltak sem olyan szállók a Rivierán, mint most, sem klubok Nizzában.

Megjegyzésére nem ügyelt senki; félbeszakította egy hangfutam, melyet Dzvokovszki intonált az ő színtelen hangján, hogy megmagyarázza Mariska kisasszonynak a kapcsolatot Bruch hegedűversenyének phrasisa közt. Azonkívül folyton más meg más átjáró utakra kellett térniük, míg a társaság végre hazaérkezett. Gronszi ismerte az öregember szenvedélyét s irigyelte is, hogy van valamije, ami érdemessé teszi számára az életet. Ő maga rendkívül művelt dilettáns volt, de nem tette föl semmire életét, s nem áldozta semmi tárgyra sem a lelkében rejlő erőket. Lényének belső magva a szomorú kételkedés volt. Egyik barátja, Kloczevszki, „a frakkban járó prédikátornak” nevezte el egyszer. Minden elmélkedésnek, melyet Gronszi a

jövőről s az egyes ember, valamint az összesség életéről űzött-fűzött magában, a vége csak az a meggyőződése volt, hogy a jövő meg az élet multával megváltozhatik ugyan, de jobbra sohasem fordulhat. Talán érdekesebb volna - gondolta magában - elkövetni mindent egy jobb fordulatért; de nem érdemes arra törekedni, hogy csak másképp forduljon minden. Ez a gondolat legalább megóvta az otromba pesszimizmustól, mert megértette, hogy a szerencse vagy a szerencsétlenség határát nem külső körülmények, hanem az ember lelki elrendezése határozza meg, s a „más”, minthogy nem jelenti egyszersmind azt, hogy „jobb”, rosszabb sem lehet. Alapjában véve meg volt győződve, hogy az egyik épp oly tévedés, épp oly ábránd, mint a másik, s az egész élet csak hiúság.

Ily módon a századévek tengerén át valami a prédikátorhoz vonzotta. De minthogy olyan ember volt, kinek kedvezett a szerencse, állandó ellenkezésben állt önmagával - elvégre az értelem is megkövetelte a maga jogait, bár a kételkedés tüstént azt súgta fülébe, hogy nem érdemes törekedni affélére. Gyötörte érzékenységét az a gondolat is, hogy nézetei az élet ellen irányulnak, holott élni kell. Aki pedig a kétségbeeséssel aláassa az élet gyökereit, az árt az embernek. Gronscki nem akart ártani senkinek, különösen az övéinek; s így esett meg az, hogy a prédikátor, ki mindent hiábavalónak nyilvánított, harcra kelt benne a hazafival, ki például a nemzet szenvedéseit nem tartotta hiábavalónak. Ily állapot tartós meghasonlást idézett elő lelkében. Irigyelte a tett embereit, kik nem tépelődnek a „miért”? és a „mivégből?” kérdésein, valamint azokat, kiknek életét egy nagy érzelm tölti be. Az öreg Dzvokovszkinak és Mariska kisasszonynak ily nagy érzelm volt a zene s ez volt az oka, hogy Gronscki, valahányszor együtt látta őket, élő példaként látta maga előtt, hogy mégis van valami, ami tartalmat adhat az életnek kezdettől fogva az utolsó pillanatig... Csak nem szabad mindent analizálni.

NEGYEDIK FEJEZET

Vacsora közben az öreg jegyzőt megint csak a zene és Zbyltovszka kisasszony foglalkoztatta. Mindenkinek másnak, a ház asszonyának kivételével, akitől a hangversenyre való engedély függött, meglehetősen gorombán felelgetett, különösen pedig Dolganszkinak, aki még tett egynéhány kísérletet, hogy megtudjon tőle valamit a végrendeletről. Dühös, szinte gutaütést jósló arca csak Krzyckinének arra a kijelentésére derült fel, hogy nincs ellenvetése, hogy az est befejező részét komoly zenének szenteljék, s hogy örömmel fogja hallgatni Mariska kisasszonyt, kit a legutóbbi kryniczai jótékonyági hangverseny óta nem hallott játszani.

A vacsora vége felé az öreg mégis újra türelmetlenkedni kezdett s megjegyezte, hogy kár az evésre és beszélgetésre szánt időért, még ha zenéről, persze, sekélyes és jelentéktelen zenéről beszélgetnek is, különösen az oly műkedvelők, kiknek halvány sejtelmük sincs róla, hogy mi a zene.

Csak Gronscki fejtegetései érdekelték. Figyelemmel hallgatta, mikor a zene kezdeteiről beszélt és szembeszállt Darwin elméletével, hogy a dal és a zene az emberiségnek valami elképzelhetetlenül távoli korszakában az erdei férfi és asszony hívogató kiáltásaiból fejlődött. Gronscki azokkal értett egyet, akik e fejtegetésekkel azt a tényt helyezik szembe, hogy éppen a legvadabb népeknél nincs semmi nyoma a szerelmi dalnak, holott e népeknek zenéjük és különösen harci dalaik vannak. Az erdőben való kölcsönös hívogató és csábító elméletében különösen tetszett a hölgyeknek a költőiség; de Gronscki kijelentette, hogy az ő feltevése nem csökkent a zene népművelő jelentőségét, hanem ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy a zene a táncon kívül egyike volt az első tényezőknél, melyek bizonyos szervezetet adtak a szétszórtan élő emberi csoportosulásoknak. A pápuákat harcaik és táncszertartásaik közben eléggé vad

zenéjük ütemei hozták össze; meghódoltak e zenének, hatása alatt bizonyos rendet szoktak meg maguk között s így alapították meg az első társadalmi kapcsolatot.

- Más szóval - mondotta Dolganszki - a népek már valami „Ó, tulipiros angyalkám”-féle muzsika hangjaira verődtek együvé.

- Úgy is van - jegyezte meg csípősen a jegyző.

Aztán Gronszkizhoz fordult:

- Csak folytassa. Öntől legalább újat hall az ember.

- Igen, kérem, beszéljen - kérte Mariska kisasszony is.

És Gronszki tovább beszélt a zene történetéről.

- A zene a századévek során át a harcot, az állami, világi és vallási szertartásokat szolgálta, s csak meglehetősen későn bontotta ki saját szárnyait, melyeken most sasként száll az emberiség fölött. Nevezetes művészet az; és mostanság sokkal inkább támaszkodik a tudományra, mint bármely más művészet; szorosan bizonyos technikai feltételekhez kötve, olyan, mintha gátak közé szorulna, pedig mégis határtalan, erősen titokszerű, szerteárad a lét és az élet határain túl s ettől van utolérhetetlen hatalma az emberek lelkén; a legbizonytalanabb nyelvek egyikén szól, s mégis legeszményibb és leghatalmasabb rugója a tettekre való serkentésnek. A porosz zenekarok Gravelotte-nál a „Nincs még veszve Lengyelország” dallamát játszották a lengyel ezredeknek. És ugyanezt a hatást lehet megfigyelni másegyebütt is. A franciának, ha a Marseillaise-t, a németnek, ha a Wacht am Rheint játsszák, megremeg a keze. Még a közömbös angolnak és amerikaiának is kigyúl a szeme, ha a Rule Britanniat, vagy a Yankee doodle-t hallja. Csodás művészet az! A legnemzetközibb, s mégis a legnemzetibb; a legáltalánosabb és a legegényibb...

- Egyről még megfeledkezett - jegyezte meg Otockiné - tudniillik arról, hogy a legtisztább művészet mind valamennyi közt.

- Próbálták elrontani - szólt Gronszki -, de ami féktelen, az nem lehet ritmikus és összhangzatos, s e kísérletek épp azért a zenének csak egy antikrisztusát szülhették a világra.

De Krzycki, akit untatott ez a beszélgetés, s ki szívesebben beszélgetett volna a szőke Anney kisasszonnyal, e megjegyzést a következő szavakkal szakította félbe:

- Úgy van, világos, hogy nemcsak minden népnek, hanem minden embernek is megvan a saját külön zenéje. Például én minden pillanatban kész vagyok meghallgatni hangversenyt vagy operaelőadást; de be kell vallanom, hogy néha, mikor künn a földeken felhangzik a legények, leányok dala, nekem az a legszebb muzsika.

- Szlovianinie, Lechito, Piaszcie, jer a szívemre! - kiáltotta csípősen Dolganszki.

Krzycki egy kissé elpirult; attól tartott, hogy félszegnek fog látszani az ifjú angol nő s előkelő rokonai előtt. De azok, ellenkezőleg, némi rokonszenvvel néztek rá; csak az öreg jegyzőnél jövendölt valami rosszat szakállának az orr irányában való felborzolódása. Félhalkan dűnnyögte az öreg:

- Némely embernek elég már az is, ha a füle cseng.

De fékentartotta magát Krzyckinére való tekintettel, akinek kellemetlenül eshetett volna, ha megtámadják a fiát; az öreg tehát nyugtalan pillantást vetett a ház asszonyára és elhallgatott.

A vacsora véget ért. A társaság átment a szalonba, hol hűvös volt a levegő és jázminillat áradt, melyet a kertből hajtott be az esti szellő. A nyitott üvegajtón benézett a nagy telehold, mely éppen az égerfák fölött kelt ki a tó vizéből; lassan, és megfürödve az alkonyat pirosságában, szinte bíborvörösén emelkedett föl az ég boltozatán.

Otockiné leült a zongorához, mellette a jegyző fűjt bosszúsan és kurtán egyet-egyet a fuvolájába; mögöttük Mariska kisasszony helyezkedett el, hóna alatt a hegedűvel. Gronszki elragadtatva nézte sötét, gazdag haját, a tiszta homloka alatt nyugodtan ívelt szemöldökét, szende arcát; az ily hegedűst legalábbis a zene megtestülésének és szimbólumának lehetett volna tartani.

Krzycki is az angol nő mellé húzódva, alig tudta levenni szemét Mariska kisasszonyról. Mikor elvégezte az egyetemet, elkísérte anyját egy olaszországi utazásán. Megnézett akkor több képtárat; s bár nem volt műértő, e pillanatban mégis az a gondolata támadt: ez a ragyogó, nyugodt pillantású leány, ahogy a hegedűjére hajlik, mint a gyanánt szolgálhatott volna a régi mesterek egyikének Szent Cecília alakjához, vagy egyikéhez azoknak a hegedülő angyaloknak, kiket Fra Angelico képein látott.

A többi hallgató is, mint Krzyckiné és gyermekei, nevelőnőjükkel és Anney kisasszonnyal, úgy néztek rá, mint egy szentképre. Csak Laskovicz, a kis Sztasz nevelője nem kért részt az általános elragadtatásból. Orvostanhallgató volt, s az egyetemi év végeztével tanítással szerezte meg a költséget tanulmányainak továbbfolytatására. A jóllakottak ellen való ádáz gyűlöletében úgy csöppent ebbe a házba, mint Pilátus a krédóba. Meggyőződése nem volt titok senki előtt Jasztrzebben; mindamellettt túrték, azzal a hihetetlen elnézéssel, melyre csak lengyel nemes családok képesek, azt tartva, hogy ennie a legmegátalkodottabb lengyelfalónak is muszáj. Azonkívül Sztaszt még sokkal kisebbnek tartották, semhogy ártalmára válhatnék tanítójának rossz befolyása.

Laskovicz, ahogy azt a kényes kisasszonykát nézte, azt gondolta magában, hogy olyan virág az, mely sokkal magasabban hajt, mint amennyire felérhet a proletárság keze, s akit illetétképpen csak a proletárság ártalmára neveltek. Ez elég volt neki arra, hogy bosszúsan és gyűlöletre kész szemmel nézze őt, meg a testvérnénjét.

Eközben elérkezett a pillanat, midőn kezdődnie kellett a hangversenynek. Zbyltovszka kisasszony néhányszor végigfutott vonójával a húrokon, megigazgatta a csavarokat, vagy ujjával a hangjegyekre mutatott s figyelmeztette valamire nénjét meg a jegyzőt aztán csend támadt, melyet csak az ablak alatt összegyűlt cselédség suttogása zavart meg egy-egy pillanatra; mert az egyszerű nép most lát majd életében először kisasszonyt, aki hegedül.

ÖTÖDIK FEJEZET

A Holdfény-sonáta első akkordjai megszólaltak, és kezdődött a látomány. Halvány sugár tör át a résen, és megilleti az alvónak homlokát, mintha egy gondolatot; ajkát, mintha egy szót; aztán a mellét, mintha egy szívet akarna felébreszteni. De a fáradt test mély álomba merült, s a lélek most kibontakozik öleléséből, mint a lepke a gubóból, s a messzeségbe száll. Világos, csendes az éjszaka. Ott alant pókhálószerű ködben szunnyadnak az égerfák. Az erdei réten nimfák táncolnak egy faun fuvolaszavára, és körös-körül szarvasok állnak ragyogó szemmel és büszke agancskoronájukkal. A fűben szentjánosbogarak fénylenek; a moha közt légyölő gomba foszforeszkál, és trónmennyezetük alól parányi erdei tündérek nézik a keringőt. A lép öléből

lidérettüzek kelnek és könnyedén, titokszerűen haladnak tova, mintha hiába keresnének valamit. A hold mind magasabbra emelkedik s a harmat bőségesen hull.

A táblaföldeken a folyó ezüstös szalagja kanyarog; látni a gyalogösvényeket, melyek a kertekbe és a kastélyokba visznek. A keskeny gótikus ablakokon át benéz a hold a várkastély néma termeibe, hol az elhunyt lovagok és hölgyek lelkei bolyonganak. A várak alján városok alszanak. A fehér házfödelek fénylenek, s a tornyok keresztjei ragyognak a nyugodt világosságban. A virágos kertekből a nyirkos párával együtt virág és fű illata árad. De illatnál, fénynél könnyebben száll magasabban és magasabban a szárnyra kelt lélek. S eltűnnek az alacsony emberi tanyák, az erdők, völgyek, a tó csillogó tükre és a patakok fehér szalagja. A táj lassan-lassan kiszélesül...

* * *

És feldomborul előtte a heglánc. A fekete szirtek közt a tó fényes tükre alszik. A szakadékokban dermesztő sötétség bujkál. A jéghegyek ormai zöld színben fénylenek. A kősziklák mélyedéseiben és hajlásaiban elfekszenek a bágyadt felhők és a kígyószerű ködfoszlányok, s az örökhó fedte hegycsúcsokon megpihen a holdsugár. A szél is aludni tér. Mily csendes, mily légies, mily tágas minden!

Itt a hold a némaság egyetlen őre s az emberi lélek az egyetlen élő. Szabadon, mint a bérci sas, testétől elszakadva, szerelmesen olvad el a csendben a térbe, az ürbe, a hallgatásba és a magasságokba - boldogan és bánatosan szinte földöntúli gyászában - mélységek fölött száll és kering, aztán tovasiet, egészen átengedve magát a repülés, a futás gyönyörűségének...

* * *

S alatta eltűnik a heglánc; de akkor hangok kelnek alulról, mintha szólítgatnák egymást. A tenger az! Csak a tenger nem alszik soha, hanem szüntelenül, óriásilag veri habjaival a partot, mintha az élet nagy érverése volna. Hatalmas tüdeje kitágul és összehúzódik örökösen, néha pihegve végtelen munkájának terhe alatt.

A tenger domború árján reng a hold opálszínű korongja és reszketnek a csillagok ezüst szalagjai, s e fénylő nyomokon látni a messzeségben - épp oly álmatlanul, mint a tengert - egy hajót duzzadó vitorlákkal, s vérvörös színben fénylő kerek ablakokkal.

* * *

Ám te, ó lélek, mind magasabban szállsz. A föld elmaradt tőled valahol a mélység fenekén s te áttörve a könnyű báránnyefellegeken, melyek e magasságokba tévedtek, mind magasabbra és magasabbra emelkedel a fényárban úszó, üres, hideg átlátszóságban, ott megpihensz szárnyaidon és megfürdesz a ragyogó semmiségben. Most arany- és bíborfényben villognak és szikráznak fölötted a menny gyémántjai, s te az utolérhetetlen éter közepette némán, az anyag porától megtisztultan szállsz csapongva - mint aki túl van az idő és a tér határain, s félig már túl van a világon...

* * *

A mennyboltozat elsötétül; a hold, mely nagy, mint a világ, mind vakítóbban fénylik.

Látni fénylő térségeit, szaggatottan ziláltan, szerteomló hegyormokkal, kiégett kráterekkel, siváran, jéggé fagyva, élettelenül, már egészen közel... Így tárul föl véghetetlen messzeségben ez az ezüstös, holt vándor, mely, mintegy istenítélettel, örökös futásra kárhozzatva, fáradhatatlanul kering a föld körül. Fölötte és alatta végtelenség, melyet a gyöngye gondolat kimérni nem képes. Új csillagképek villognak vérvörösén és kékesen, mint valami távoli tűz fénye.

Hallani a szférák zenéjét. Itt az örökkévalóság csapong leheletével, s a lelket földöntúli borzadály fogja el.

Térj vissza hazádba, szálló hattyú; térj vissza hazádba, tévelygő lélek, míg e titokteljes áramlatok és örvények mindörökre el nem ragadnak a földtől.

* * *

Megfürödve a végtelenség árjában, megtisztultan, szeplőtlenül térsz vissza a világegyetem magasságaiból. Bevontad szárnyaidat. Nézd, odalenn a mélyben ismét alattad úsznak már a könnyű báránnyelűk, s most kedves ismerősökül köszöntöd őket. A mélységben van a föld. Már látni a holdsütötte csillogó hegyerinceket, melyeknek lábánál ismét ott sóhajt a tenger. Még mélyebben ábrándos ködbe burkoltan alszanak az erdők és fehéren intenek néma tornyaikkal a városok, s alacsony házfödelekkel a békén szunnyadó falvak. Az éjszaka sápad. A réten kigyúlnak a pásztortüzek s megszólal a furulya. A kakasok kukorékolnak... Hajnalodik... virrad...

* * *

A hangok elnémultak és csend uralkodott. Mariska kisasszony még mindig derült arccal állt a zongoránál, mintha álomból ébredt volna fel.

Az öreg Dzvonkovszki jegyző egy ideig fejét lehajtva ült és mozgatta a fogatlan száját; végre felállt, midőn a leány a zongora billentyűire tette hegedűjét, tüzesen megcsókolta kezét, és kihívó pillantásokat vetett a jelenvoltakra, mintha szeretné látni azt, ki elég vakmerő volna kifogásolni vagy fölöslegesnek nyilvánítani a hódolatnak ezt a jelét. Senki sem kifogásolta, mert a zene bűvös hatása alatt az történt a hallgatóság közt, ami mindig megtörténik, mikor az emberek megérik a lángész jelenvalóságát. Mint ahogy álmában az ember néha úgy érzi, mintha fölemelkedett volna a földről és lábával köröket írna le a levegőben: a hallgatók teste most is megkönnyebbült, vesztett anyagiságából, mintha megszabadultak volna attól a nehéz, durva köteléktől, mely a földhöz láncolja a testet. Az idegek érzékenyebbé, finomabbá váltak, a lélek magasabban szárnyalt, mindjobban közeledve ahhoz a szférához, melyen túl feltárul az örökkévalóság. Öntudatlan érzélem volt, mely ha elmúlik, megint a mindennapi élet fogja őket körül s visszavezérli őket a valóságba; de a pillanatnyi felhevülés közben egy egészen új képesség jelentkezett bennük, megérteni és megérezni szép s általában oly dolgokat, melyeket a köznapi életben nem érez meg senki.

E hatás alól, minden előítélete ellenére, nem vonhatta ki magát az orvosnak készülő Laskovicz sem. Attól a pillanattól fogva, hogy Mariska kisasszony kezébe vette a hegedűt, a terem sötét zugából kezdte figyelni, s alakját a boncoló orvos módjára ízekre szedi. Érezte, hogy bizonyos mértékig durvaság az: de a kutató elme és a meggyőződés emberének álláspontjáról nézve, épp az szerzett neki elégtételt. Fejébe vette, hogy ez a felsőbb körökhöz tartozó hölgy neki pusztán tárgy, melyet bíráló szemmel nézhet, mint hullát a boncolóteremben. Még a hegedűszó közben is, mikor a leány lehajtotta fejét, a koponyacsontok latin elnevezéseit ismételte, elúzva magától azt az önkéntelenül eléje touló gondolatot, hogy szokatlanul nemesen formált fej az, melyet a szeme lát. Aztán, mikor megkezdődött a hangverseny, a kéz- és karizmok, a mell és a lábak, s végül az egész alak nevei foglalkoztatták. De minthogy nemcsak orvostanhallgató és szocialista volt, hanem egyúttal ifjú ember is, a boncolónak fürkésző pillantása váratlan megfigyelésre vezetett, tudniillik arra, hogy a kissé még fejletlen, de rendkívül szép és igézetes leány olyan, mint egy tavaszi virágszál.

E pillanattól fogva bizonyos mértékig menteni tudta, hogy oly társadalmi osztályhoz tartozik, mely a proletárság kiaknázásából él, és nem tudott megszabadulni attól a gondolattól, hogy hallatlan társadalmi átalakulások e kis büszke bábót valaha, úgy lehet, kiszolgáltatják kényének és kegyelmének. Amiben kimondhatatlan, vad gyönyörűségét lelné.

De mikor aztán Beethoven a fejére tette kezét, mégis jobb s nemesebb érzelmek támadtak lelkében. Az előadás közben látta a kisasszony vonagló ajkát és szemöldeit, s gyanítani kezdte, hogy „mégis van benne érzés.” Ennek következtében mind kisebb idegenkedéssel nézte, ahogy, bár lassan-lassan és félig öntudatlanul, de mégis világosan érezte, hogy nemcsak a kéznek, hanem a léleknek is része van abban a játékban, mely előtte folyik. Lelke nem volt annyira művelt, hogy a zene oly nagy hatást tegyen rá, mint például Gronszkira; de homályosan mégis érezni kezdte, hogy van itt valami, amit, szeressen bár vagy gyűlöljön, magába szívhat mindenki, mint a levegőt. S ugyanakkor ámulat kélt lelkében arra a gondolatra, hogy íme, vannak oly dolgok is, melyek kívül esnek az emberi indulatok forgatagán. Végre annyira azonosította a zenét a hegedűn játszó leány alakjával, hogy abban a pillanatban, mikor az öreg jegyző, a hangverseny végeztével, megcsókolta Mariska kisasszony kezét, maga is kedvet érzett e példa követésére.

Eközben Krzycki László így szólt Anney kisasszonyhoz:

- Mióta az eszemet tudom, senki sem hallott még Jasztrzebben ily zenét. Nem vagyok zene-értő, de beismerem, hogy ez a játék mélyen megragadott. Gyakran megfordulok a városban, de még sohasem láttam hegedűn játszó női lényt. Pedig oly szép az. Az a benyomásom támadt, hogy csak nőknek volna szabad hegedűt a kezükbe venniük.
- Az ember arra a gondolatra jut, mikor játszani látja Mariskát.
- Bizonyára. Sőt kezdem érteni Gronszkít. Hiszen tudja, hogy nagy tisztelője Mariskának.
- Úgy tiszteli, mint senkit a világon. De én is úgy vagyok vele, s mindenki, aki csak ismeri. Ön sem lesz másképpen.
- Lehet. Csak azt nem tudom, hogy iránta érzem-e a legnagyobb hódolatot.

Percekig tartó hallgatás következett; Krzycki aztán, ki nem szeretete volna, ha Anney kisasszony elhamarkodott bóknak tartaná szavait, hozzátette:

- Mindenesetre hálásan hallgatom ezt a zenét, mely kissé más, mint az, melyet tavasszal és nyáron hallunk minden alkonyaton.
- Miféle zene az?
- Esthajlattól holdkeltéig békahangverseny, aztán csalogánydal, melyet úgysem hallok, mert napi munkám végeztével oly mélyen alszom, mint egy fadarab. A békaverseny egyébként már megkezdődött; az is eléggé megragadó. Ha meg akarja hallgatni, jöjjön ki velem a verandára. Az est szinte nyáriasan meleg.

Anney kisasszony felállt, s kiléptek a verandára, honnan már eltűnt a cselédség, mely az imént a kisasszony játékát hallgatta. Messziről, az alkonyat szürkességétől körülvéve, a virágjában álló jázmin fehérlett. A tó felől odahallatszott a békák méla, imádságos ümmögése.

Anney kisasszony egy ideig e hangokra figyelt, aztán így szólt:

- Csakugyan, ez is eléggé megragadó, különösen ily estén.
- Angliában is van ily szép az est?

- Nem ily csendes. Kunyhó is alig van ott, melyhez nem hallatszanék el a lokomotív füttye, vagy a gyárak zakatolása. Az itteni falvakat éppen a csendjükért s a várostól való messzeségükért szeretem.

- Tehát nem első ízben van Lengyelországon falun?

- Nem. Egy hónapot töltöttem Otocka Zsófiánál.

- Szeretném, ha a mi jasztrzebi házunk is megnyerné tetszését. Kár, hogy éppen temetésre kellett jönnie. Mindenesetre szomorú esemény az. Láttam, hogy nagyon meg volt illetődve.

- Emlékeztetett valamire - felelte Anney kisasszony.

Aztán, nyilván, hogy más irányba terelje a beszélgetést, ismét a kert mélyébe tekintett.

- Hogyan virágzik és illatozik itt minden! - mondotta.

- Mind jázmin és orgona. Idejövet nem vette észre az erdei úton, hogy az erdőt egészen orgonabokrok veszik körül? Az én művem az.

- Csak a hídnál vettem észre, ott, ahol az a régi épület van. Miféle épület az?

- Egy régi malom. Azelőtt bővizű patak folyt alatta; utóbb a most elhalt Zárnovszki elvezette onnan a folyónkat, hogy a rzeszlevói halastó vizét táplálja vele, s a malom kereke megállt. Most csűrnek használjuk és tíz év óta szénát tartunk benne. Az emberek azt mondják, hogy kísértetek járnak benne; de én magam költöttem ezt a híresztelést.

- Miért?

- Mindenekelőtt azért, hogy ne lopják a takarmányt; aztán meg súlyt vettem rá, hogy senki se nézzen be oda.

- És mit talált ki evégből?

- Azt mondtam, hogy a híd közelében éjnek idején megbokrosodik a ló, s a malomban kacag valami, s ez igaz is, mert éjjel csakugyan kacagnak ott a baglyok.

- Azt kellett volna mondania, hogy sír ott valaki.

- Miért?

- A nagyobb hatás kedvéért.

- No, nem tudom. Hiszen a kacajnak éjszaka, elhagyott helyen, elég erős hatása van. Az emberek jobban félnek attól.

- És senki sem néz be oda?

- Amennyire tudom, senki. Egyébként nekem minden más meglehetősen mindegy - a fő, hogy ne lopjanak. Annak idején védekezni akartam az emberek szemétől...

Krzycki az ajkába harapott, mert a hold fényénél észrevette, hogy Anney kisasszony kissé összeráncolja homlokát. Érezte, hogy annak a megjegyzésnek a megismétlésével, hogy senki senki se lássa, mi történik a malomban, vétett az illem szabálya ellen, s ami még rosszabb: az ifjú angol hölgy előtt a léhán dicsekvő kisvárosi ember színében tüntette fel magát, aki értésül adja, hogy néha szüksége van rejtekhelyet keresnie. El akarta enyésztetni rossz benyomásait, s így szólt:

- Diákkoromban versfaragásra adtam magam s azért kerestem ott a magányt. De most már az elmúlt.

- Mindig elmúlik - felelte Anney kisasszony.

A szalonajtóhoz fordult, de nem nagyon hirtelen, mintegy meg akarva győzni Krzyckit, hogy készpénzül veszi kijelentését s hogy visszavonulása nem jelent óvást ellene.

Krzycki egy pillanatig még kinn maradt, bosszankodott önmagán, s még inkább neheztelt Anney kisasszonyra, mert részéről történt a tapintatlanság, és mert a hölgynek nem volt mit szemére vetnie. - Mindenesetre - mondotta magában - pokoli módon sokat megsejtő puritán hölgy...

S kissé bántódottan ismételte meg magában Anney kisasszony megjegyzését: „Mindig elmúlik.”

- Vagy talán - gondolta magában - azt akarta értésemre adni, hogy nem abból az anyagból vagyok gyúrva, melyből a költők lesznek. Igaza lehet. Magam tudom a legjobban. De fölösleges, hogy bárki is megerősítsen a véleményemben.

E gondolatok hatása alatt nem túlságosan jó kedvvel tért vissza a szalonba. Ott a házigazdai kötelességek unokahúgaihoz szólították, s azon az estén nem váltott több szót Anney kisasszonnyal.

HATODIK FEJEZET

Dzvonkovszki nótárius még aznap éjszaka hazautazott, mert hivatalos teendői miatt már kora reggel a városban kellett lennie. Ellenben Gronszki, akit Otocziné megkért, hogy képviselje őt a hatóság előtt, Krzyckivel és Dolganszkival csak másnap reggel kelt útra.

Mind a hárman nyugtalanul és feszülten várták, mit mond a végrendelet, melyről a jegyző egy árva szóval sem tett említést. Dolganszki jó képet vágott a rossz játékhoz, sokat tréfált és nagyobb nyugalmat mutatott, mint amennyivel valóság szerint rendelkezett. Neki az volt a fő, hogy neki is jusson valami. Nagy vagyonnak hágott a nyakára, de nem változtatott szokásain, hanem továbbra is úgy élt, mintha semmit sem vesztett volna el. Így tartotta fenn magát szokatlan, szinte akrobatai erőfeszítéssel, amit különben egyáltalában nem titkolt. Általánosan „legazdálkodott úrnak” tartották, temérdek hibája volt, de nem szűkölködött bizonyos társadalmi jó tulajdonságok nélkül sem, amiért becsülték. Mint az urak klubjának tagja, sokat és szerencsével játszott, de mindig kifogástalanul. Sohasem kért kölcsönt a rangjabeliektől, nem fecsegett, és meglehetősen hű barát volt. Műveltségének hiányát elmésségével és könnyű felfogásával pótolta. Szívesen gúnyolta önmagát; de veszedelmes vállalkozás volt gúnyolni őt, mert nagyon éles nyelve volt. Elmésségéért s a cinizmussal határos nyíltszívűségéért nemcsak túrték, hanem szerették is. Gronszki, aki különösképpen becsülte Dolganszkit, úgyhogy egyedül neki volt szabad tréfát űznie barátjával, azt szokta mondani, hogy Dolganszkit, ha épp oly tehetséges volna a pénzkeresésre, mint a pénzkidobásra, mihamarább a milliomosok közt emlegetnék.

Ily fordulatra várva, Dolganszkira néha nehéz percek szakadtak, mikor a klubban szünőben volt a játék, s megkezdődött az utazás évadja. Ilyenkor bágyadtnak érezte magát a tél fáradalmi után és arra vágyott, hogy valami, fáradtság nélkül, az ölébe hullana. Ily eshetőség kínálkozott most számára Zárnovszki végrendeletével, s ha nem is várt tőle túlságosan sokat - mert az elhunyt életében nem sok érdemet szerzett az öreg körül, hanem, ellenkezőleg, nyíltan, megmondotta, hogy az öreg untatja - mégis számított rá, hogy valami jut neki; beérné már azzal is, ha annyit kapna, amennyivel kielégíthetné a hitelezőit, vagy még inkább, hogy kimehetne egy előkelő francia világfürdőbe.

Midőn elutazott Varsóból, azt mondta a klubban, hogy bankóval megtöltött párnán ülve tér vissza. Egyelőre bizonyos erőltetett humorral azt igyekezett elhitetni Gronszkival és Krzyckivel, hogy voltaképpen nem Otockiné meg húga, nem is Krzycki, hanem ő, Dolganszki a főörökös.

- Húgaink egyike - szolt - gazdag özvegyasszony, ki busás vagyont örökölt férjétől; a másik műzsának készül, s emberi táplálkozás helyett beérheti ambróziával. Mily kár, hogy nem én vagyok a megboldogult egyetlen rokona!

Aztán Lászlóhoz fordult:

- A Krzyckiek is meglehetősen fölöslegesek itt. De minthogy, mint hallom, határviszályaitok voltak Rzeszlevóval, remélem, hogy semmit sem kaptok.

- Mihaszna a remény? - felelte Gronszki. - Okosabban tennéd, ha mérsékelnéd igényeidet.

- Eszembe juttatod megboldogult atyámat - jegyezte meg Dolganszki.

- Valószínűleg sokszor kellett ezt figyelmedbe ajánlania.

- Nagyon is sokszor, s ő magát említette példa gyanánt, mire én oly kétségtelenül, mint ahogy kétszer kettő négy, bebizonyítottam neki, hogy nekem nagyobb lábon kell élnem, mint neki.

- Ugyan mit mondottál neki?

- A következőképpen szoltam hozzá: Először is neked papa, van fiad, én pedig gyermektelen vagyok; másodsor meg nemességem különb, mint a tiéd. - Hogy-hogy? - Nagyon egyszerűen: mert nekem egy hajtással több van a nemzetiségfámon.

- Bravó! - kiáltotta Krzycki. - És mit felelt rá apád?

- Azt mondta, hogy szemtelen fickó vagyok. De észrevettem rajta, hogy tetszik neki a fejeletem. Ó, ha Otockinének is úgy tetszettek volna az elmésségeim, mint papának! De meg vagyok győződve, korom és étvágyam miatt nem értékel nagyra senki. Unokahúgunk végre gyakorlatiasabb hölgy, mint aminőnek látszik. Az ember, úgy első szemre, azt hinné, hogy tisztára virágillatból él a húgocskájával együtt; de mikor hírét hallották a várható örökségnek - jaj, de hamar itt voltak Jasztrzebben!

- Bebizonyíthatom, hogy tévedsz. Mama a hölgyeket már tavaly nyáron meghívta Krzycniczába, s most, legalább egy héttel a bácsi halála előtt, emlékeztette őket ígéretükre. Azt felelték, hogy nem jöhetnek, mert vendégük van. Akkor mama meghívta a vendégüket is.

- Ha úgy van, az természetesen változtat a dolgon, s nemcsak anyádat értem, hanem, minthogy csinos fickó vagy és fiatalabb vagy nálam, kezdek aggódni Otocka húgunknak jog szerint engem megillető vagyona miatt is.

- Nincs miért aggódnod - felelte Krzycki szárazan.

- Úgy értsem ezt, hogy többre becsülöd a sterlinget a rubelnél? Az árfolyama mindenesetre jelentékenyen nagyobb; feltéve, hogy útban Anglia felé nem vész el belőle sok a csatornában.

- Ha csak az bánt, kérhetsz pontos felvilágosítást Anney kisasszonytól. Nem kételkedem - mondotta Gronszki - hogy őszinte lesz és pontosan tájékoztatni fog.

- No igen, de akkor még mindig nyílt kérdés marad, hogy elhiszem-e, amit mond?

- Ha csak egy csöppet emberismerő vagy, hinned kell neki.

- Mindenesetre tartok a félreértéstől. Ha lengyelül felel, ő tévedhet; ha angolul felel, én érthetem félre.

- Jobban beszél ő lengyelül, mint te angolul.
- Megvallom, hogy csodálkozom is rajta. Voltaképpen honnan tud lengyelül?
- Megmondtam már - ismételte Gronszki kissé türelmetlenül - hogy gyermekkorától fogva tanulta nyelvünket, mert atyja szerette Lengyelországot.
- De gustibus non est disputandum - vélte Dolganszki, s azzal megint az elhalt Zárnovszkira fordította a szót, meg az öreg nótáriusra, ki oly nevetségesen mozgatja a fogatlan állkapcsát s oly örületes pillantásokat vet széjjel, végre pedig szentül megesküdü, hogy ha semmit sem örököl, főbelövi magát Otockiné küszöbén, vagy meg sem áll Gorekig és megkéri Vlocka kisasszony kezét.

Gronszkinak e fecsegés közben egészen máson járt az esze és Krzycki is csak szórakozottan hallgatta, mert magára vonta figyelmét az a sok parasztkocsi, mely elhaladt mellettük. Abban a feltevésben, hogy talán megfeledkezett valami országos vásárról, a kocsisához fordult:

- András, miért megy az a sok kocsi a városba?
- Jaj, nagyságos uram, a rzeszlevói parasztok azok.
- A rzeszlevóiak? Mit keresnek ott?
- Jaj, hát a megboldogult Zárnovszki úr testámentoma miatt mennek oda; hiszen úgy hallatszik, hogy rájuk hagyta egész Rzeszlevót.

Krzycki Gronszkihoz fordult.

- Hallottam, hogy valaki efféle hírt terjesztett köztük; de azt hittem, hogy nem ülnek föl neki.

Aztán megkérdezte a kocsisától.

És öreg kocsis váratott a feleletre.

- Úgy mondják, a házitanító mondotta nekik - kottyantotta ki végre.

Krzycki kacagott.

- Ó, azok az ostoba fickók! - kiáltotta. - Hiszen Laskovicz úr soha még csak nem is látta Zárnovszki urat. Hogyan tudhatott volna hát a testámentomáról?

De rövid gondolkozás után így szólt, félig a szomszédjához, félig magában:

- Elvégre semmi sem történik ok és cél nélkül. Tehát, ha Laskovicz úr ilyen dolgot művelt, szeretném tudni, mi végből cselekedte?
- Gyanakszol rá? - kérdezte Gronszki.
- Magam sem tudom. Eddig azt hittem, hogy az ember ép elmével is lehet szocialista.
- Vagy úgy? Hát abból a fészekből röppent ki a madár? Mondd, mióta van nálatok s mit művel itt?

- Már félesztendeje van nálunk. Tanítót kerestünk Szaniszló öcsém mellé s valaki őt ajánlotta. Úgy mondták, egy időre oda kell hagynia Varsót, mert kerülni akarja a rendőrség szemét, s én abban a hitben, hogy valami hazafias ügyről van szó, siettem felfogadni. Mikor aztán kitűnt, hogy egészen más ügyről van szó, anyám mégsem engedte meg, hogy elbocsássam, mert remélte, hogy megtérítheti. Eleinte hosszas és bizalmas beszélgetésekbe vonta s azt kívánta tőlem, hogy barátkozzam vele. Úgy tekintettük, mintha családunk tagja volna, s az lett az eredmény, hogy gyűlöl bennünket, nemcsak mint olyan embereket, kik neki ellenséges társadalmi osztályhoz tartoznak, hanem gyűlöl bennünket személyesen is.

- Egyszerűen - mondotta Dolganszki - rossz néven veszi, hogy nem vagytok olyanok, mint hitte; vagyis nem olyan gonoszok és nem oly ostobák. És meg lehettek győződve, hogy ezt nem fogja megbocsátani.

- Igazad lehet. Rövid idő múlva mindenesetre már csak messziről fog gyűlölni bennünket, mert egy hónap múlva megválnak egymástól. Megértem, hogy az ember eltűrheti bárkinek a meggyőződését; de benne minden elve és gyűlölete mellett van valami, ami annyira ellenzik minden szokásunkkal és annyira idegen tőlünk, hogy nincs többé szükségünk rá.

- Lászlóm - felelte Dolganszki - ne vedd magadra, amit mondok; mert általánosságban mondom. De mihelyt türelmesség Lengyelországban sohasem volt más, most sem, mint gyámoltalanság, mégpedig történelmi gyámoltalanság.

- Dolganszkinak bizonyos tekintetben igaza van - mondotta Gronszi. - Úgy lehet, hogy történelmünk folyamán akárhány eszmét és elemet nem csupán dölyfös fölényességből túrtunk, hanem egyszerűen azért, mert sokkal lustábbak voltunk, semhogy szóba álltunk volna velük.

Mire Krzycki, aki nem szívesen bocsátkozott vitatkozásba, így szólt:

- Mindez nagyon szép; de nem találom magyarázatát benne, hogy miért dobta Laskovicz a parasztok közé azt a hírt, hogy Zárnovszki bácsi rájuk testálta Rzeszlevót.

- Egyelőre még nincs bizonyítékunk rá, hogy ő tette - felelte Gronszi. - Majd megtudjuk a jegyzőnél, mégpedig a lehető legrövidebb idő alatt.

HETEDIK FEJEZET

Délután öt óra volt. A hölgyek a verandán ültek és teáztak, midőn az ifjú emberek visszatértek a városból. Anney kisasszony felállt, midőn megpillantotta őket, mert idegen létére nem akart jelen lenni a családi beszélgetésen. Valami ürüggyel visszavonult szobájába.

Krzyckiné kissé erőltetett nyugalommal köszöntötte az érkezőket, mert valósággal egy pillanatig sem gondolt másra, mint a végrendeletre. Semmi esetre sem volt oly pénzsomjas, mint a halandók többsége, de azért nagyon a szívéen viselte, hogy ha meghal s felosztják a vagyont, László kifizethesse testvéreit s magának tarthassa meg Jasztrzeb. Egy nagyobb hagyaték mindezt jelentékenyen megkönnyítené. Azonkívül Krzyckiné büszke lelkének mélyén ott rejtőzött valahol az a titkos hit, hogy a gondviselés bizonyos mértékig többel tartozik a Krzycki családnak, mint bármely más családnak. Ha tehát Rzeszlevó az ő családjára szállna, az emberek készségesen és örömmel vetnék alá magukat a gondviselés ítéletének. Elvégre ő is egyike volt azoknak, akik bizonyos esetekben készen állnak feláldozni a saját szerencsájukat, de sokkal inkább szeretnek könnyűszerrel hozzájutni a szerencséhez. Ennélfogva egész nap azzal a gondolattal édelgett, hogy itt van most rá a kedvező alkalom.

László és Gronszi arcán mindjárt észrevette, hogy az urak nevezetes híreket hoztak. Dolganszki elsőnek szállt le a kocsiról s ő volt az első a híradásban is.

- Bizonyára nem tévedek, ha felteszem, hogy már kíváncsiak a friss hírekre - mondotta hideg iróniával - és sietek tudtul adni, hogy nagyon jól áll minden, mert a rzeszlevói Miskáknak és Marcsáknak bőségesen lesz miből Karlsbadba utazniuk.

Krzyckiné egy kissé elsápadt és Gronszihoz fordulva, kérdezte:

- De igazán, mi hírt hoztak az urak?

- A végrendelet, részleteiben, nagyon különös - felelte Gronscki - de nyilván nemes szándékkal íródott. Rzeszlevót arra a célra hagyta, hogy gazdasági iskolát alapítsanak rajta, s elrendelte, hogy pénzének kamataiból tegyék lehetővé az intézet növendékeinek, hogy tanulmányaik végeztével egy vagy két évig birtokokon gyakorolják magukat a gyakorlati gazdálkodásban.

Mire Dolganszki megjegyezte:

- Mondottam már, hogy legjobban megtehetik azt Karlsbadban, Marienbadban, Teplitzben vagy más hasonló helyen.

Percekig tartó hallgatás következett. Mariska kisasszony, ki éppen teát töltögetett, a teáskannával kezében figyelve nézte a jelenvoltakat s ki akarta találni egy pillantással, hogy a friss hír dicséretet vagy megrovást érdemel-e, s örömet vagy bosszúságot kelt-e. Otockiné Gronsckira nézett, kinek szeméből örvendő vidámságot olvashatott ki. De Krzyckiné mindkét kezével a botjára támaszkodott, melyre szüksége volt a csúza miatt, s némi hallgatás után tompa hangon kérdezte:

- E szerint jótékony célra?

- Úgy van - felelte Gronscki. - Az iskola berendezésének, valamint utóbb a csehországi ösztöndíjak felosztásának feladata a kormányzóságbeli hitelintézet gondja lesz; az iskola felügyeletével a végrendelező Lászlót bízta meg.

- Kár, hogy nem rám bízta - mondotta Dolganszki. - Én hamar végeztem volna vele.

- Azonkívül vannak még más rendelkezések is - beszélt tovább Gronscki - s ezek még sajtászerűbbek. Az Istenben megboldogult öreg különböző kisebb összegeket hagyott a cselédeknek és tízezer rubel egy bizonyos Skiba nevű leánynak, egy rzeszlevói kovács leányának, ki annak idején Amerikába vándorolt.

- Skiba? - visszhangoztatta Krzyckiné elcsodálkozva.

Dolganszki harapdálta a bajuszát, mosolygott és affélét dűnnyögött, hogy a nemesség ősidőktől fogva ismeretes arról, hogy gyöngéje van a nép iránt; de Gronscki sötét pillantást vetett rá, elővett zsebéből egy jegyzőkönyvecskét és így szólt:

- A végrendeletnek ez a pontja a következőképpen szól: „Mint hogy Skiba vagy Skibianki Anna szülei rövid távollétem idején külföldre vándoroltak, s nem volt alkalmam értesülést szerezni arról, hogy hol vannak, kötelességévé teszem rokonomnak, Krzycki Lászlónak, hogy felhívást tegyen közzé valamennyi lengyel újságban, mely az Egyesült Államokban és Paranában jelenik meg. Abban az esetben, ha az örökös nő két év leforgásán belül nem jelentkezik a neki hagyományozott összegért és kamataiért, hagyatékomnak ez a része Krzycki László tulajdonába megy át.”

- Már kijelentettem, hogy nem fogadom el! - kiáltotta a ifjú ember ingerülten.

Minden szem feléje fordult. Ő pedig így folytatta:

- Eszemben sincs. Eszemben sincs.

- De miért? - kérdezte kis idő múlva az anyja.

- Azért, mert nem tehetem. Tegyük fel, hogy az örökös nő nem két év múlva, hanem három év múlva jelentkezik, mi történjék akkor? Elfogadjam a pénzt, őt pedig kikergessem? Nem, az nem lehet. S végre vannak még egyéb okaim is, melyekről nem akarok szólni...

Ezekkel az „egyéb okokkal” talán lehetett volna igazolni a közönséges parasztleányra testált jelentékeny hagyatékot; Krzyckiné tehát hallgatott s csak kisvártatva szólt így:

- László fiam, hiszen senki sem fog kényszeríteni és rábeszélni.

Ám Dolganszki ezzel a kérdéssel fordult hozzá:

- Mondd csak, minek tekintsem ezt részedről? Mesébe való önzetlenségnek-e, vagy amiatt való bosszúságod jelének, hogy nem jutott rád több?

- Magadról ítélsz meg másokat! - felelte Krzycki. - Nos, hát, olyant mondok neked, amit bizonyára nem fogsz elhinni. Amennyiben a pénz közcélra, például mezőgazdasági iskolára fordítják, őszintén örülök rajta, s nagyobbra becsülöm az elhunytat. Szavamat adom rá, hogy őszintén mondom.

- Bravó, bravó! - kiáltotta Otockiné. - Ezt örömmel hallom.

De Krzyckiné büszke pillantást vetett előbb a fiára, aztán Otockinéra, s bár rágódott lelkén a csalódás, így szólt:

- Ám legyen iskola; de legalább a mi jasztrzebi parasztjainknak is volna joguk oda küldeni a fiaikat.

- Kétségtelenül módjukban lesz - jelentette ki Gronscki. - Annyi tanulót fognak felvenni, ahány hely rendelkezésre áll; mehetnek oda különböző helységekből; de az elsőbbség a rzeszlevóiaké.

- S mit szólnak a parasztok ehhez az örökséghez?

- Mikor felbontották a végrendeletet, húszan-harmincan voltak jelen, akik mind ajándékban reménykedtek. Valaki elhitette velük, hogy a megboldogult mindent rájuk hagyott, hogy szétosszák köztük; emiatt aztán megcsalatozva oszlottak szét. Hallani lehetett, mikor azt mondták, hogy ez nem az igazi végrendelet, s nekik iskola nem kell.

- Ezt a felfogást teljesen magamévá teszem - mondotta Dolganszki -, mégpedig ezúttal határozottan a természetem ellenére. Komolyan mondom. Valósággal járványa van most az iskolaalapításnak és senki sem kérdi, hogyan oktassanak bennük, s végezetül mitévők legyenek velük? Mindenesetre fehér holló vagyok abban a tekintetben, hogy a dolgokat én, ha nem is felülről, de oldalról nézem, s talán épp ez az oka, hogy meglátok olyan dolgokat is, melyeket mások nem vesznek észre. Néha-néha az a benyomás támad bennem, mintha olyanok volnánk, mint a gyermekek, akik, teszem Ostendében, homokvárakat építenek a tengerparton. Minden nap újakat építenek, s váraikat mindennap elmossák a hullámok, mintha ott sem lettek volna.

- Részben igazad van - jegyezte meg Gronscki - csak azzal a különbséggel, hogy a gyermekek örömet építenek, ellenben mi nem. - Kissé elgondolkozott, aztán így folytatta: - De a természet mégis úgy rendezte, hogy a gyermekek nagyra nőnek s a felnőttek gátakat építenek, már nem homokból, hanem kőkockákból, melyeken megtörnek a hullámok.

- Hadd törjenek meg, csak minél hamarabb? - kiáltotta Krzycki.

De Dolganszki még nem adta meg magát.

- Tehát engedd meg - mondotta -, hogy amíg nem nőttünk fel és nem építünk kőből, pesszimisták maradhassunk.

Gronscki egy ideig a kert mélyébe nézett, mint aki gondolkozik valamin, aztán így felelt:

- Pesszimista! Pesszimista! Mostanában egyebet sem hall az ember, mint ezt. Én pedig azt mondom: ha van ostobább, mint az az optimizmus, melyet oly sokszor bélyegeznek ostobaságnak, hát a pesszimizmus az, melyet okosságnak mondanak.

Dolganszki kissé epésen mosolygott, a hölgyekhez fordult és Gronsckira mutatva így szólt:

- Ne vegyék rossz néven tőle. Szokása, hogy szórakozottságában néha-néha gorombáskodik; nagyon derék, sőt értelmes ember, de megvan az a kiállhatatlan tulajdonsága, hogy mindent más oldalról néz, magyaráz, mint mások, és kedvét leli a monologizálásban.

De Mariska kisasszony nagy hévvel kelt barátjának védelmére, megrázta a teáskannát, mely e pillanatban éppen a kezében volt és szenvedélyesen így kiáltott:

- Hiszen éppen az a jó és okos; hát nem olyannak kell lenni mindenkinek?

Dolganszki úgy tett, mintha borzasztóan megijedt volna, biccentett a fejével és felkiáltott:

- Befogom a fületem és lerakom a fegyveremet!

Gronszki mosolyogva csókolta meg Mariska kisasszony kezét, de az már szégyellte hevességét és elpirulva kérdezte:

- Hát nem igaz? Nincs igazam?

De Dolganszki már észbe kapott.

- Az még nem bizonyít semmit.

- Hogy-hogy?

- Gronszki egy alkalommal a következő kijelentést tette: Az ember sohase osztozzék egy asszony nézetében, különösen pedig akkor ne, amikor igaza van.

- Azt mondtam volna? - kiáltott Gronszki. - Hagyj békében! Sohasem mondtam. Ne higgyen neki.

- Én csak magának hiszek - vágott vissza Mariska kisasszony.

Beszélgetésüket Krzycki szakította félbe azzal a megjegyzéssel, hogy itt az idő a májusi ájtatosságra. Jasztrzebben külön e célra rendeztek be egy szobát. „Kápolnának” mondták. Az ablakokkal szemközt lévő főfalra támaszkodott egy oltárhoz hasonló alkotmány, a csensztochovai szent szűz képével. Füzérek vették körül a falakat, az oltárt, a képet, sőt még a gyertyákat is, s a jobb és bal felől díszlő bodza- és jázminbokréta megöltötték illattal az egész helyiséget. Amikor lehetett, a rzeszlevói prépost is átjött a kastélyba, s akkor ő tartotta meg az ájtatosságot; távollétében a ház asszonya vállalta e feladatot. A házbeliek, Laskovicz kivételével, egész május havának minden estjén mind egybegyűltek a kápolnában. A hölgyek után most nyomon következtek az urak, s László útközben kikérdezte Gronszkit.

- Katolikus-e Anney kisasszony?

- Megvallva az igazat, nem tudom; de úgy látszik, az - felelte Gronszki. - Ha eljön az ájtatosságra, okvetlenül katolikus. A neve ír és lehet.

A kápolnában már égtek a gyertyák, bár a nap még nem áldozott le; aranyvörösén nézett be az ablakokon s fényét a fehér oltárterítőre és a nők fejére vetette. Az oltár előtt a ház asszonya térdelt; a második sorban az idegen hölgyek; mögöttük a női cselédség, s az öreg, asztmás urasági szolga. Az urak pedig a fal mellett a két ablak közt álltak. Megkezdődtek a szokott énekek, imádságok és litániák.

Gronszkit édes érzés fogta el. Mindez a tavasz és egyben az est hangulatával hatott reá. A virágok, a tavasz, az ablakon átható rőt fény az est benyomását keltették; a lány női hangok pedig, amint kórusban ismételték a litánia szavait, a madarakra emlékeztették, melyek csicsérgésükkel búcsúztatják a leáldozó napot.

- ... Betegek gyógyítója, bűnösök oltalma, szomorúak vigasztalója - ismételte Krzyckiné, s elfojtott, lágy hangok felelték rá: - Könyörögj érettünk!

S így imádkozott e falusi ház a májusi estelen. Gronscki, aki kételkedő volt, de nem tagadta Istent, magasabb műveltségű ember létére mindenekelőtt az esztétikai oldalát érezte meg ennek a gyermeki „jó éjszakát” kívánó imádságnak, mellyel a nők egy szelíd lelkű istenséghez fohászokdtek. Aztán, mintegy bebizonyítandó, mennyire igaza volt Dolganszkinak azzal a megjegyzésével, hogy a dolgokat ő mindig más oldalról nézi, mint mások, s minden jelenségről gondolkozóba esik: tünődni kezdett a vallásos érzelmekről. Az a gondolat támadt elméjében, hogy az istenség e tiszteletének, mely egészen emberi érzelem, mégis eszményi eredete van. Eszébe jutott, hogy valahányszor templomban járt, s látta az imádkozó népet, mindig azt gondolta, hogy mégis csak áthidalhatatlan mélység választja el az embert az állattól. Az igazi vallásos fogalmakat csak a fejlettebb, tökéletesebb szervezet alkothatta meg, s ebből azt kell következtetni, hogy ha más lények tízszerre értelmesebbek volnának, mint az emberek, okvetlenül tízszerre vallásosabbak is volnának a maguk módja szerint.

Eközben Krzyckiné ismét imádkozni kezdett:

- Oltalmad alá sietünk, Istennek szent szülője!

S a női hangok nyomban rá felelték:

- Ne vesd meg könyörgésünket szükségünk idején, hanem oltalmaz bennünket mindenkoron minden veszedelemtől.

Gronsckit nagy vágy ragadta meg egy ily édes, ily gondviselő istenség után, aki nem vet meg semmi könyörgést, s megóv minden veszedelemtől. Mily jó dolga volna akkor; mily nyugodt érzéssel tekintené a sorsát azoknak, kiket szívébe zárt s mily egyszerű volna lelkének minden gondolatja! De szerencsétlenségére semmitől sem volt távolabb, mint attól, s csak vágyakozni volt képes úgy, mint az asszonyok, de hinni nem.

Gronscki végigjártatta gondolatait ismerőseinek során s felismerte, hogy csak kevesen vannak köztük olyanok, kik szívének mélyén hisznek. Ellenben vannak köztük olyanok, kik egyáltalában semmit sem hisznek, kik szeretnének, de nem tudnak hinni; kik bár nem képesek arra, hogy higgyenek, a hitet társadalmi okok miatt szükségesnek nyilvánítják; s végül olyanok, kiknek a legkisebb gondjuk is nagyobb, semhogy a hitre gondoljanak. Ez utóbbi kategóriába tartoznak oly emberek is, kik minden vasárnap elmennek a templomba misét hallgatni, mint ahogy reggel megreggeliznek, s mikor bálba mennek, frakkot, kesztyűt húznak. Ezeknek életében minden úgy megy, mint a parancsolat.

S mikor idáig jutott gondolatában, Gronscki futó pillantást vetett az ifjú Krzyckire, aki ebből a fajtából valónak tűnt előtte.

S a dolog valóban úgy állt. Krzyckit azért sem ostobának, sem korlátoltnak mondani nem lehetett. Az egyetemen filozofált egy kissé, épp úgy, mint a többiek, de aztán más irányba vitte magával az élet áramlata. Voltak ugyan Jasztrzebben, s a vele kapcsolatos hétköznapi eseményeken kívül más dolgok is, melyek élénken érdekelték: hazájának jövője, különböző események, melyek egy, vagy más módon befolyást gyakorolhatnak a jövőre; aztán az asszonyok, meg a szerelem - de azon túl épp oly kevésbé gondolkozott a hitéről, mint a halálról, melyre sohasem gondolt másképp, mint úgy, hogy az embernek gondolni sem kell rá.

Ez idő szerint, mikor vendégek voltak Jasztrzebben, száz mérföldnyire volt az efféle kérdésektől. Valamikor, diákkorában, mikor vakáció idején a rzeszlevói templomba ment anyjával, még virult lelkében a költői reménység: egy vasárnap úri fogat fog megállni a templom ajtaja előtt; a templomba belép egy csodaszép ifjú hercegkisasszony, ki a Keleti-tenger felől jött s

útban van Kijev felé; ő meghívja Jasztrzebbe, mindjárt belé is szeret és feleségül veszi. Ifjúkori álmai most legalább részben s nem remélt módon mégis beteljesedtek, mert nemcsak egy, hanem három hercegnő jött Jasztrzebbe, akikről annyit álmodhatott, amennyit csak akart. Ott térdeltek a házi oltár előtt és imádságba mélyedtek. Előbb Otocziné, aztán Mariska kisasszony tanagra alakhoz hasonló természetét nézte s azt mondta magában ismét: „Mama e háromnak egyikét akarja feleségül választani számomra”. Alapjában véve nem volt semmi kifogása a gondolat ellen, de Otoczinét illetően azt gondolta: olyan könyv az, melyből másvalaki már olvasott; viszont a másik még csitri leány, fehér lap, melyre még nem írtak semmit.

Krzycki abban a korban volt, mely a húsz év alatt álló nőt semmibe sem veszi. De a következő pillanatban már önkéntelenül Anney kisasszony fejére fordította szemét: önkéntelenül, mert az volt a legvilágosabb pont az egész szobában: a leáldozó nap, melynek sugarai szőke hajára estek, oly fénnel borította el, hogy egész feje égni látszott.

Anney kisasszony néha-néha fölemelte karját s a feje köré tette, mintegy védekezni akarva a fény ellen. De aztán felhagyott vele, mert a nap sugarai mind enyhébben sütöttek. A térdeplőt néha-néha egy fekete hajú ifjú leány alakja fedte el. Krzycki nem ismerte a leányt. Gondolta, a hölgyek valamelyikének komornája lesz. De az ájtatosság végén a leány egészen lehajolt, úgy hogy semmi sem fedte el többé Krzycki előtt azt a szőke fejet és azokat az ifjú, erőteljes vállakat.

- Nekem ő tetszenék a legjobban - mondotta magában -, de anyám ellenezné, mert külföldi nő.

Aztán hirtelen erőt vett rajta a lelkifurdalás: eléje tűnt Stabrowszka kisasszony bánatos szeme és keskeny válla. Ó, ha rászállt volna Rzeszlevó s a pénz! De a bácsi az előbbit iskolára, a pénzt pedig a Miskák meg a Marcsák karlsbadi üdülésére hagyta, mint Dolganszki mondotta. S még néhány ezer rubelt Skiba Hannának.

Krzycki ez emlékezésre összeráncolta homlokát és végigsimította kezével arcát. „Kár volt felindulnom a hölgyek és anyám előtt”, gondolta magában. „De Gronszkinak meg kell magyaráznom a dolgot.”

Az ájtatosság végeztével oda is fordult barátjához:

- Szeretnék egyszer négyszemközt beszélni veled bizonyos dolgokról.

- Helyes - felelte Gronszki. - Mikor kívánod?

- Még ma nem, mert mindenekelőtt Rzeszlevóba kell mennem, hogy kissé a körmükre nézzek az embereknek. Azonkívül sok bajom van a magam gazdaságával, aztán a vendégek... Legjobb lesz holnap este, vagy holnapután. Magunkkal visszük a puskánkat, és kimegyünk az erdőbe. Odaát már húz a szalonka. Dolganszki nem vadászember, őt eszerint a hölgyeknél hagyhatjuk.

- Nem bánom - felelte Gronszki.

NYOLCADIK FEJEZET

Másnap estefelé a két jóbarát puskával, kutyával a régi malomhoz ment, s Krzycki útközben elbeszélte, hogy mit látott-hallott Rzeszlevóban.

- Sok mindent hallottam ott - mondotta - de nem sok jót. A parasztok azt mondják, hogy a végrendelet hamis; az urak forgatták ki, hogy kényük-kedvük szerint rendelkezessenek a pénzzel meg a birtokokkal. Meglehetősen biztosan tudom, hogy Laskovicz öntötte a tűzre ezt

az olajat. Hogy miért? - magam se tudom. De ő tette. Különösen a földnélküliek háborognak, s azt mondják, hogy ha felosztják köztük a földeket, szívesen áldoznak az iskolára. Nyilván sejtelmük sincs róla, hogy Zárnovszki miféle iskolára gondolt, s mennyibe kerül annak a fenntartása.

- Hát mit fogsz tenni? - kérdezte Gronszi.

- Még nem tudom; még várok. De egyelőre beszélni fogok a fejükkel. Megkértem a prépostot is, magyarázná meg nekik, hogy voltaképpen miről van szó. Beszéltem néhány öreg paraszttal is. Úgy tetszett, mintha meg lehetne győzni őket. Csak az a baj, hogy külön-külön mindegyikük elég értelmes, sőt okos; de ha egyszerre beszélsz valamennyiükkel, falra hányod a borsót.

- Nem csoda - felelte Gronszi. - Vedd egybe a filológia tízezer doktorát és oly sereggel lesz dolgod, amely már csak reflexmozdulatokra képes.

- Lehet - felelte Krzycki. - De nemcsak a végrendeletről akartam beszélni. Láttam a rzeszlevói öreg parasztkulcsárt, s érdekes dolgokat tudtam meg tőle. Képzeld csak, hamis volt a föltevésünk és Skiba Hanna nem volt Zárnovszki leánya.

- De hisz oly kétségtelennek látszott. Miféle bizonyítékok vannak az ellenkezőjére?

- Fölöttébb egyszerűek. Skiba Galiciából származik, s feleségével és akkor körülbelül ötéves leányával együtt költözött Rzeszlevóba. Zárnovszki, amíg egészséges volt, mindig a falun lakott, s minthogy azelőtt legalább tíz évig sohasem utazott el sehova, semmi esetre sem lehetett a kisleány atyja.

- Ez mindenestre tisztázza a kérdést. Csak azt nem értem, hogy akkor miért hagyott tízezer rubelt annak a leánynak.

- Ó, annak hosszú története van - felelte Krzycki. - Tudod-e, hogy az elhunyt, bár, mint most végrendeletéből kitűnik, szerette a parasztokat, alkalmazottait mégis nagyon kordában tartotta. A régi mód szerint gazdálkodott, vagyis szidta az embereket reggeltől napestig. Egyszer bement a kovácsműhelybe, valamit nem talált rendben, s a legcsúnyábban zsémbelte és piszkolta a kovácsot. Az lehorgasztotta fejét és töredelmesen hallgatta; ekkor megtörtént az, hogy a kis Hanna, ki éppen a műhely előtt állt, hallva, hogy mi történik odabenn, botot ragadott és megverte Zárnovszki lábát: „Hagyod mindjárt békében az édesapámat?” Mondják, hogy az öreg eleinte kővé dermedt meglepetésében; de mikor azután nevetni kezdett, nem haragudott többé a kovácsra.

- Tetszik nekem az a Hanna - mondotta Gronszi.

- Tetszett a bácsinak is, elannyira, hogy még aznap egy rubelt küldött a kovács feleségének, s magához hívatta a kisleánnyal együtt. Ez időtől fogva mindig nagyon szerette a gyermeket. Az öreg gazdaasszonyával olvasni taníttatta és maga is ügyelt rá. A kicsike ragaszkodott is hozzá, s így tartott évekig. Végre az emberek beszélni kezdtek, hogy az úr egészen magához akarja venni, és kisasszonynak akarja neveltetni a kisleányt. De nem volt igaz. Valószínűleg csak parasztlánynak akarta nevelni s mint parasztleányt akarta ellátni. Skibáék, kiknek a kisleány egyetlen gyermekük volt, állítólag azt mondták, hogy sohasem adták volna oda senkinek. A magam részéről végre csak azt tudom, amit a kulcsártól hallottam, mert akkoriban mi úgyszólván nem is érintkeztünk az elhunytal, éppen emiatt a régi malom miatt, melynek vizét elvezettette a saját halastavába.

- És Skibáék utóbb kivándoroltak?

- Úgy van. De előbb az történt, hogy Zárnovszki megbetegedett, Varsóba költözött, aztán egy ideig külföldön lakott, s a parasztcsaládhoz való viszonya önként felbomlott. Mikor Skibáék kivándoroltak, a leány már tizenhét éves volt. Midőn a bácsi visszatért Rzeszlevóba, hogy meghaljon, állítólag vágyódott a leány után és várta a hírt felőle. De minthogy annak idején Rzeszlevóból elvitték a városba a bútort is, a leány nyilván azt hitte, hogy nem is tér vissza többé, s nem tudta, hova írjon neki.

- A végrendelet bizonyítja legjobban, hogy nem feledkezett el róla - mondotta Gronszi. - S minden végső intézkedése arra vall, hogy nagyobb volt a szíve, mint az emberek hitték róla.

- Minden bizonnyal - felelte Krzycki.

Egy ideig hallgatagon mentek egymás mellett; aztán ismét László szólalt meg:

- Ami engem illet, én jobbnak tartom, hogy nem a megboldogultnak leánya volt.

- Miért? Talán összefüggésben van az a hagyatékkal?

- Nincs összefüggésben. A hagyatékot semmi esetre sem fogadom el. Semmi körülmények közt.

- Rendben van. De mondd, miért hangsúlyozod ezt folyton oly élesen, hogy már előbb is mindenki elcsodálkozott rajta?

- Azért, mert oly dologról van szó, melyről nincs sejtelve sem anyámnak, sem másnak; de neked megvallom. Annak idején elcsábítottam azt a leányt.

Gronszi egyszerre megállt, ránézett Krzyckire és felkiáltott:

- No nézze meg az ember!

S minthogy ő maga nem vette könnyen az ily dolgokat, s a történet, melyet az imént Krzyckitől hallott, rokonérzést keltett benne Hanna iránt, összevonta szemöldökét s így szólt:

- Hát nem félsz az Istentől? Elcsábítottad a *gyermeket!*... Mít értesz az alatt, hogy annak idején?

De Krzycki meglehetősen nyugodtan felelte:

- Ne álljunk meg itt, mert különben nagyon előre szalad a kutya (az előre siető fehér vizslára mutatott). Nem a gyermeket csábítottam el, mert akkor már tizenhat éves volt; hét évvel ezelőtt történt, még diákkoromban, nyár idején, mikor vakációra jöttem haza Jasztrzebbe.

- Voltak következményei a dolognak?

- Amennyire tudom, nem voltak. Értsd meg, hogy midőn a következő vakációban hazajöttem és sem őt, sem Skibáékat nem találtam itt, félelmemben, hogy megtudják ballépésemet, nem mertem kérdezősködni. De ma, beszéd közben, megkérdeztem a kulcsártól, hogy azért vándoroltak-e ki Skibáék, mert a leánynak valami baja történt. Azt felelte, hogy: nem.

- Annál jobb rá és rád nézve.

- Mindenesetre, mert akkor a dolog kiderülne és fülébe jutna anyámnak.

- Neked pedig kellemetlenségeid lennének, ugye?

Gronszi hangjából kihallatszott a gúny; de Krzycki, akit elfoglaltak gondolatai, nem vette észre azt, és így felelt:

- Mindenesetre kellemetlenségeim lettek volna, mert anyám nagyon szigorúan fogja fel az ily dolgokat. Most már, alapos megfontolás után, olyan vagyok, mint a farkas, mely a kárt sohasem azon a környéken teszi, ahol ő maga tanyázik. Akkor ostobább voltam, s kevésbé voltam óvatos.

- Vigyen el az ördög! - kiáltotta Gronszki.

- Miért?

- No jól van. Beszélj tovább.

- Már nincs mit mondanom. De visszatérve a hagyatékra, remélem, megérted már most, hogy miért nem fogadhatom el.

- Lehetséges. De „említsd meg nekem kiváló okaidat”, mint Shakespeare mondja.

- Nem tartozik a ritka esetek közé, hogy egy leányt falun elcsábítanak; de ha az ember már elcsábította, sok volna, elfogadni azt, amit annak a leánynak szántak! Különösen, minthogy könnyen meglehet, hogy valahol Amerikában koplal.

- Nagyon könnyen meglehet - felelte Gronszki.

- Még ha nem járnak is eredménnyel azok a hirdetések, melyeket közzé fogok tenni, elköltsem azt a pénzt, míg ő éhen pusztul? Nem. Soha! Egyáltalában nem vagyok túl lelkiismeretes; de az mégis olyan eljárás volna, mely rám nézve tisztán lehetetlen.

- Mondd meg, de őszintén: szereted-e még valamennyire?

- Egészen őszintén szólva: teljesen és tökéletesen elfelejtettem; de a haragnak sem érzem semmi nyomát. Ellenkezőleg! Az ily emlékezés nem lehet kellemetlen. Legfeljebb, ha valami bosszúsággal kapcsolatos. De hiszen még szinte gyermekek voltunk, kiket a pusztá véletlen hozott össze egymással.

- Engedj meg még egy kérdést. Ha az elhalt Zárnovszki ráhagyta volna egész Rzeszlevót és minden pénzét, akkor is visszautasíthatnád-e a hagyatékot, feltéve, hogy a leány két év alatt nem jelentkeznék nálad?

- Oly kérdésre, melyről nem gondolkoztam, nem felelhetek. Nem akarom sem jobb, sem rosszabb színben feltüntetni magam, mint amilyen vagyok. Annyi bizonyos, hogy a felhívást a most következő két év alatt közzéteszem. Egyébként pedig mi közöd van a feleletemhez?

Hirtelen elhallgatott, mert a szomszéd nyíresben sajátyszerű, horkoláshoz hasonló hang szólalt meg s ugyanakkor a nyírfák és a vörös fenyők sudara fölött az estalkonyattól pirosra festett háttérben előtünt egy szép szürke madár, mely nyíliránt a rét másik oldalán lévő cserjék felé szállt.

- Szalonka! - kiáltotta Krzycki.

És előre szökött.

Gronszki, nyomon követte, s azt gondolta magában:

- Azt hiszem, ez nem olvasta Nietzschét, de azért mégis a nemes felsőbbrendű ember vére folyik ereiben. Ha a hűgát csábította volna el valaki, lelőné, mint a kutyát; de minthogy csak egy parasztleányról van szó, nem gondol többé rá.

Lesbe álltak a nyíres szélén. Egy ideig teljes csend uralkodott. Aztán újra megszólalt fölöttük az a sajátyszerű hang, s egy másik szalonka tűnt elő a fejük fölött.

Gronszki lőtt és elhibázta; Krzycki is elsütötte fegyverét, s a madár némi távolságban lehullott a cserjék közé.

- Már meg volt löve - mondotta Krzycki. - Te ejtetted el.

Gronszki megjegyezte.

- No, te szeretetreméltó házigazda vagy!

S megint csend uralkodott, melyet nem zavart meg a levelek zúgása sem, mert szélcsend volt. De kisvártatva egyszerre két szalonka horkolt a fejük fölött, melyekre Gronszki a nagy távolság miatt nem lőhetett, ellenben Krzycki leszedte mind a kettőt. Végre egy madár megkegyelmezett Gronszkinak is, s oly kényelmesen húzott el fölötte, mintha nagyon meg akarná könnyíteni a dolgát. Gronszki majdnem szégyellte örömét, midőn hallotta, hogy a madár a lövés után a földre esik, és szokott elmélkedése során arra a következtetésre jutott, hogy ez az öröm abból az időből maradt az emberre, mikor még a vadászatban való ügyességtől függött az embernek és családjának léte. De ez után a szemlélődés után megint elhibázott egy madarat, mely közvetlenül a lombok szélén húzott el, s a szalonkázás az estére - mint utóbb kitűnt -, véget ért.

Eközben egészen bealkonyodott, és kisvártatva előtűnt a félhomályból a fehér vizsla, s mögötte Krzycki.

- Későn jöttünk - mondotta -, de se baj. Mindenesetre viszünk négyet a hölgyeknek. Holnap majd jobban iparkodunk.

- Így hát az egész csak egy kis megszakítást jelentette vallomásaidnak - jegyezte meg Gronszki és vállára tette a puskáját.

- Vallomásaimnak? - kérdezte Krzycki. - Vagy úgy... igen.

- Azt mondtad, hogy puszta véletlen hozott össze benneteket.

- Úgy is volt. Most pedig előre kell mennem, te pedig kövess nyomon, mert itt nyirkos a föld. Amott a hídhöz érünk s a híd mellett van az út.

Csak akkor folytatta történetét, mikor már az úton voltak:

- A dolog a malomban kezdődött s ott is ért véget. Voltaképpen már nem is volt malom, mert már akkor is szénaberekásra használtuk. A következőképpen esett meg: Egyszer, puskámat a vállamra vetve, őzlesre indultam. A vad este kijön az erdőből, és az erekhez megy. Az idő nagyon ködös volt; de minthogy nyugat felől tiszta volt az ég, gondoltam, a köd majd elvonul. Néhány száz lépésnyire a malomtól, vagy talán még messzebb tőle, megálltam, mert a földön egy kendő hevert, melytől a vad megijedhetett volna. Félóra múlva csakugyan lőttem egy őzbakot. Eközben megeredt az eső, és csakhamar olyan felhőszakadás kerekedett, minőt még nem láttam Jasztrzebben. Felkaptam a bakot a hátulsó lábainál fogva és teljes erőmből a malom felé igyekeztem. Útközben láttam, hogy valaki elvitte a kendőt. Berohanok a malomba, nyakig eltemetkezem a szénában, s ekkor hallottam, hogy valaki szuszmog közelemben. Kérdezem:

- Ki van itt?

Egy kedves hang feleli:

- Én.

- Ki az az én?

- Hanna.

- Mit keresel itt?

- A kendőmet kerestem.

E pillanatban olyat dörgött az ég, hogy azt hittem, a malom összeroskad. Szorgos kérdéseimre csak utóbb tudtam meg, mikor a vihar kissé szünetet tartott, hogy a mellettem lévő leány Rzeszlevóba való, Skiba Hannának hívják és Szent Anna napján érte meg a tizenhatodik születésnapját. Akkor aztán - de becsületszavamra mondom, hogy minden rossz gondolat nélkül, csak tréfából történt s mert a parasztleányokkal úgy szokás beszélni -, így szólok hozzá. „Adsz egy csókot?” Nem szólt rá semmit, de e pillanatban újra megdördült az ég, ő hozzám simult - talán félelmében. Szájon csókoltam, s igazán mondom, úgy tetszett, mintha egy illatos virágszálat csókoltam volna meg. Újra megcsókoltam, aztán újra, meg újra; ő pedig az elsőre nem, hanem a tizedikre vagy huszadikra csókolt vissza... s mikor az égiháború elmúlt és közeledett a válás ideje, karja ott volt a nyakamon, és arcomon éreztem könnytől nedves arcát. Nem tudom, mit siratott: leányságának elvesztett koszorúját, vagy azt, hogy elmentem.

Gronszkinak önkéntelenül eszébe jutott a tébolyult Ofélia dala: „Bement a lány, de mint leány többé nem jöve ki.”

Krzycki pedig folytatta:

- Mikor elváltunk, azt mondom, hogy tudja, a jasztrzebi úrfi vagyok, hogy minden vasárnap látni szokott Rzeszlevóban, s úgy nézett utánam, mint valami szép tündérkirályfi után.

- Ó, hiszen igaz, túlon túl szép vagy - szakította félbe Gronszki kissé felindultan.

- No hiszen! Már három vagy négy ősz hajamszála van.

- Hihetőleg születésedtől fogva. Találkoztatok egymással később is?

- Mielőtt útnak eredtem, megkérdeztem tőle, hogy nem osonhatna-e ki másnap este is? Azt mondom: de igen, mert este behordja a féléredni kitergetett vásznat, hogy el ne lopják. Aztán meg nyáron nem alszik az apjával, hanem a széna tetején a csűrben. És attól fogva minden nap találkoztunk egymással. Én kénytelen voltam elrejtőzni az éjjeliőrök elől és az ablakon át lopódtam ki a kertbe. Főlöszleges óvatosság volt, mert az örök oly mélyen aludtak, hogy egyiknek a botját meg a tülkét is elvettem. Különös volt, hogy csak éjnek idején láttam Hannát; azért voltaképpen sohasem tudtam igazán, hogy milyen is volt, bár a holdfényben nagyon szépnek láttam.

- S a templomban?

- A mi helyünk az oltár közelében van, s a leányok a templom hajójában hátul térdepelnek. Az ember csak a sok sárga, meg vörös fejkendőket látja, aztán oly sok virág van a hajukban, hogy nem lehet különbséget tenni köztük. Néha úgy tetszett, mintha látnám messziről, de világosan nem ismerhettem rá soha. A vakációnak hamarosan vége volt, s a következő nyáron, mikor ismét hazajöttem, Skibáék már kivándoroltak.

- Nem búcsúztál el tőle?

- Megvallom: nem. Inkább kerültem a búcsúzkodást.

- És sohasem vágyódtál utána?

- De igen, Varsóban erősen vágyódtam utána s egy hónapig valósággal szerelmes voltam belé. Úgy voltam akkor is, midőn hazatérve Jasztrzebbe, ismét megláttam a malmot, de mégis örültem, hogy minden a kútba esett és anyám nem tudott meg semmit.

Ily beszélgetések után a mellékösvényről bekanyarodtak a fasorba, mely a kastélyba vitt. Az úrilak mélyen fénylő világossága körülbelül egy kilométernyi távolságban hol előcsillámlott a hársfák ágai közt, hol meg eltűnt a lombok sűrűjében. Az est leszállt - szép csillagos éjszaka volt. Mindamellet meg lehetős sötétség borult a tájra, mert a hold még nem kelt föl, s kelet felől csak némi rőt világosság jelezte közeledtét az ég alján. Szélcsend volt; az éjszaka nyugalma csak néha-néha zavarta meg az ebek vakkantása az alvó falu tájáról. Gronszi meg Krzycki önkéntelenül halkabban beszélgettek tovább. Még nem pihent mindenki, mert néhány száz lépésnyire a fasortól tűz fénye csillámlott a patak partján, a legelőn.

- Csikósok azok. Őrzik a ménest és fáklyavilágnál rákásznak - mondotta Krzycki. - Még azt is hallom, hogy egyikük éppen elvágat.

S ugyanabban a pillanatban lódobogás hallatszott a réten, melyet tompított a fű, s mindjárt azután megszólalt egy másik csikós szava, mely utána kiáltotta az éj csöndjében tovaszágul-dónak:

- Több kapcsolást is; ez nem elég!

Az éjszakai lovas, ki most már az úton járt, árnyékként suhant el a beszélgetők mellett; de megismerhette az ifjú urat, mert levette a kalapját és így köszöntötte:

- Dicsértessék!

- Mindörökké!

S egy ideig némán haladtak egymás mellett. Krzycki halkán füttyörészni kezdett, aztán a kuttyáját szólította; de Gronszi akinek még mindjárt az járt a fejében, ami a malomban történt, így szólt:

- Tudod, ha történetesen angol ember volnál, idilltek valószínűleg másképp fordult volna, s volna egy másik emlékezésed is, tele poézissal, egész életedre szóló.

- Mi kevesebb halat eszünk, s ezért más vérmeiségletünk van, mint az angoloknak. S ami a poézist illeti, volt abban az is.

- Nem annyira a vérmeiségletünk más, mint a szokásaink, aztán, mikor cselekszünk valamit, nem gondoljuk meg, hogy mi lesz a vége... Az angoloknak egészségesebb a lelkük, önállóbbak nálunk, és nem francia regényekből merítik erkölcsi felfogásukat.

Kissé elgondolkozott, aztán így folytatta:

- Azt mondd, hogy valami poézisféle is volt a viszonyotokban? Ebben igazad van! De nem a te részedről ám, hanem Hanna részéről. Benne csakugyan volt poézis, kitűnik ez saját szavaidból, hogy szeretted téged.

- Úgy is van - szakította félbe Krzycki. - Ki tudja, szeretnek-e még úgy valaha?

- Én nem hiszem. Éppen azért csodálom, hogy lelkedben ez az esemény épp úgy nem hagyott nyomot, mint a kő, melyet a vízbe dobtak.

Krzycki találva érezte magát, és azt mondotta:

- Őszintén szólva, csak azért mondtam el neked mindezt, hogy okát adjam, miért nem fogadom el az örökséget. Együgyűségemben még az hittem, hogy megdicsérsz érte. Ehelyett szándékosan kikeresed legsebezhetőbb oldalaimat. Bizonyára jobban szeretném, ha a dolog nem történt volna meg; de ha már megesett, jobb, ha nem gondolok rá. Ha annyi millióm volna, mint ahány leányt elcsábítanak falun, megvehetném nemcsak Rzeszlevót, hanem a kormány-zóság felét. De biztosíthatlak róla, hogy maguk a leányok sem tekintik szerencsétlenségnek s

hogy az effélének ritkán szakad tragikus vége. Mégiscsak nevetséges volna, ha inkább venném szívemre azt az eseményt, mint Hanna, ki nyilván nem sokat törődik vele.

- Miből következteted?

- Rendszerint úgy van. De ha megfordítva volna is, tehetek-e róla? Hiszen csak nem kereshetem fel túl az óceánon! Regényben nagyon szép volna az, de a valóságban... Nem dobhatom el magamtól társadalmi állásomat, nem hagyhatom cserben családomat. Az olyan Hanna-féle leány, kinek emlékét, mellesleg szólva, meglehetősen kellemetlenné tetted bennem, lehet miattam nagyon derék leány - de feleségül, végre, csak nem vehetem! Mit tegyek hát?

- Én nem tudom. De megengedd, mégis erkölcsi fogyatékos az, mikor az ember oly helyzetben, melybe a saját hibája folytán keveredett, azt kérdezi másoktól vagy önmagától: mit tegyek hát?

- Ó, csak szólásforma! - felelte Krzycki. - Alapjában véve határozottan tudom. Közzéteszem a hirdetések s azzal a dolog el van intézve. A vezeklést, melyet a pap annak idején rám rótt, elvégeztem s többet tenni nem akarok, nem is fogok.

Amire Gronscki azt felelte:

- Sero molunt deorum molae. Tudod-e, mit jelent ez?

- Mikor átvettem a jasztrzebi gazdaságot, elvettem a latin tudományokat, de nem kelt ki belőle semmi.

- Azt jelenti: Lassan örölnék az istenek malmai, de pompásan örölnék.

Krzycki kacagott, kezével a régi malom felé mutatott és így szólt:

- Az már nem öröl semmit; kezeskedem róla.

További beszélgetésüket már a kapuhoz közel félbeszakította két imbolygó alak, melyek majd hogy bele nem botlottak; mért noha már fölkelt a hold, a vén hárfasorban még teljes sötétség uralkodott.

Krzycki meg volt győződve, hogy az idegen hölgyek indultak éjjeli sétára. Bizonyosság okáért megkérdezte:

- Ki van itt?

- Mi vagyunk - felelte egy ismeretlen nőhang.

- Ki az a mi?

- Otockiné komornája meg Anney kisasszony.

Az ifjú ember emlékezett a leányra, kinek fekete fejcskéje elfödte előle az angol nő szőke fürtjeit a májusi ájtatosságon.

- Ahá! - mondotta. - Nem félnek a hölgyek a sötétben? Jöhet és elviheti mindkettőjüket a szakállas farkas.

- Nem félünk - felelte ugyanaz a hang.

- De hátha én is olyan szakállas farkas vagyok?

- Az nem ilyen.

A két leány kacagott, de kissé visszahúzódott s ugyanabban a pillanatban egy fénysugár tört át a fák lombjai közt és megvilágította egyiküknek fehér homlokát, fekete szemöldjeit és szemének zöldesfehérségét.

Krzycki, akinek hízelgett az a megjegyzés, hogy a szakállas farkas nem olyan, mint ő, e szemek közé nézett s azt mondotta:

- Jó éjszakát!

- Jó éjszakát!

A hölgyek meg Dolganszki már az ebédelőben voltak; a vacsorával már csak a két vadászra vártak, kik hazatérve a lesről, még az átöltözködéssel voltak elfoglalva.

Mariska kisasszony leült az asztal sarkához a gyermekek mellé s beszélgetett velük, meg Laskoviczcal is, ki nagy hévvel mondott el neki valamit, merően nézett rá, s közben vigyázott, hogy más ne vegye azt észre. Gronszi, amint belépett, tüstént észrevette, s minthogy az ifjú diák érdekelte, s a rzeszlevói parasztok között folytatott izgatása miatt nyugtalanította is, bele akart vegyülni beszélgetésükbe.

De Mariska kisasszony még néhány mondat meghallgatása után abbahagyta a Laskoviczcal való beszélgetést, s a hölgyekhez csatlakozott, kik hallották a teraszról a régi malom tájáról hallatszó lövéseket, s érdeklődtek a vadászat eredménye iránt. Eközben kitűnt, hogy sem Anney kisasszony, sem Otockiné meg húga sohasem láttak még erdei szalonkát másképp, mint a tányéron, s mikor az öreg szolga, Krzycki parancsára, behozta a négy holt áldozatot, kíváncsian nézegették s elkésett részvétnyilatkozatokat hallattak a szegény madarak tragikus végén, és kérdezősködtek a szalonka életmódja felől. Krzycki László, kit érdekelt az állatvilág s kicsiny korától fogva kedvvel foglalkozott vele, vacsora közben sok érdekeset mondott e madarak különös szokásairól és titokszerű vonulásairól. Eközben főképp Otockiné felé fordult, mert ezúttal első ízben tűnt szemébe szokatlan szépsége. Bár általában jobban szerette a kevésbé finom szépséget, s mindenekfölött a jókedvű asszonyokat szerette. De Otockiné ez estén különös módon hatott rá. Rendkívül gyöngéd arcszíne még finomabbnak látszott csipkével díszített fekete ruhájában, mint máskor, és szemében, szájának vonalában, arcának kifejezésében oly szűzies kifejezés volt, hogy aki nem tudott özvegységéről, valami jobbféle földesúr hajadon leányának tartotta volna. Mikor a hölgyek megérkeztek, László úgy érezte, hogy különösen Anney kisasszonyhoz húzza valami, s hozzá csatlakozott; e pillanatban elismerte, hogy az ifjú angol nő éppen nem példaképe különben szép fájának, s mi még nagyobb baj, hogy kevésbé szépnek tűnik előtte, mint kiválóan szép unokahúga.

De egyszersmind bámulatos fölfedezést is tett, tudniillik azt, hogy midőn megállapítja ezt, nemcsak hogy nem vonzódik kevésbé a világosszöke hölgy iránt, hanem még jobban megilletődve, még melegebb érzéssel nézi. Úgy érezte, mintha az ily összehasonlítással igazságtalanság esnék az angol hölgygel, s neki kötelessége, mentséget keresni számára. „Jó lesz vigyáznom, mert még beleszeretek!” - gondolta magában. Kereste szemének kék sávját, s mikor megtalálta, szomjas lélekkel szürcsölte kék zománcát.

Eközben Krzyckiné szeretett volna hallani valamit a nővérek legközelebbi terveiről s kikérdezte Otockinét, hogy mennek-e külföldre a nyáron, s ha mennek, hova?

- Engem az orvos csúszom miatt iszapfürdőbe küld - mondotta - de örülnék, ha még egy nyarat tölthetnék veletek.

- Bennünket is kedves emlékek fűznek krynicai fürdőzésünkhöz - felelte Otockiné. - Igazság szerint tökéletesen egészségesek vagyunk és szívesen maradnánk falun, vagy örömmel hívnánk meg magunkhoz kedves nénit egész házanépével, ha nem élnénk oly bizonytalan időket, hogy az ember nem tudhatja, mit hoz a holnap. De ha nyugtalanabbra fordulna az idő, akkor néninek okvetlenül hozzánk kell jönnie.

És melegen megcsókolta Krzyckiné kezét.

Az öreg hölgy így felelt:

- Mily jó és kedves vagy. Szíves örömet mennék hozzátok, de az én egészségi állapotommal kénytelen az ember inkább hallgatni mindenféle bajára, mint arra, amit a szíve óhajt. Azonkívül csakugyan nyugtalan időket élünk, s megérthetem, hogy nőknek bajos egyedül élni a pusztán. Megbízható embereid vannak-e Zaleszcinben?

- Az embereink miatt nem aggódom. Nagyon ragaszkodtak az uramhoz és hűségesek hozzám is. Az uram sok jót tett velük. Jó hazafiakká nevelte őket és sok oly intézményt teremtett nekik, melyek máshol nincsenek meg. Van menedékházunk, kórházunk, vannak fürdőink, boltjaink s gyümölcsös faiskoláink; az uram még artézi kutakat is fúratott, hogy bővében legyenek a jó víznek.

Dolganszki odahajolt Krzyckihez és azt súgta neki:

- Kapitalista gondolat! A feleségét meg Zaleszcint egyszerűen játékszernek tekintette, mellyel szeretett bíbelődni s melyet elkényeztetett. Aztán adta az emberbarátot, mert volt hozzá bőven pénze.

De Krzyckiné folytatta kérdezősködését:

- Ki vezeti most a gazdaságot Zaleszcinben?

Az ifjú özvegy lerázta magáról a szomorú emlékeket, és mosolyogva felelte:

- A szomszédok azt mondják, hogy Dvorszki, az uram régi számtartója, ki nagyon hűséges emberünk. Ennek a Dvorszkinak én parancsolok, nekem meg - Mariska.

- Szórol szóra igaz! - kiáltotta Anney kisasszony, csak azt az egyet kell még hozzátennem, hogy én is az ő parancsaihoz igazodom.

Mire Mariska kisasszony csak a fejét rázta és megjegyezte:

- Ha tudnád, néni, hogyan dirigálnak!

- Nem veszem észre; de azt hiszem, megjön az ideje, hogy neked is parancsol majd valaki.

- Már van is! - kottyantotta ki Mariska.

- No, arra kíváncsi vagyok. Ugyan ki lehet az a zsarnok?

A kis hegedűsleány ujjának gyors mozdulatával Gronszkira mutatott és így szólt:

- Ez az úr!

- Vagy úgy! - kiáltotta Dolganszki. - Most már értem, miért viselte úgy magát, mintha forró vizet vinne a fején, mikor hazajöttünk a jegyzőtől.

Gronszki vállát vont, mint akiről képtelen dolgokat állítottak, s felkiáltott:

- Zsarnok, én! De hiszen én vagyok az az áldozat, kinél jobban senki sincs hipnotizálva az egész társaságban!

- Laskovicz úr a hipnotizáló, nem én! - szólt Mariska kisasszony. - Ő maga mondotta nekem vacsora előtt, s meg is magyarázta, hogy mi a hipnotizmus.

Gronszki átvette szemét az asztal másik felére, a diák irányába, és látta merő, csillogó, szűrő tekintetét, melyet nem vett le Mariska kisasszonyról.

Úgy látszik, ez csakugyan ki akarja próbálni rajta hipnotizáló képességének hatalmát - gondolta magában. Aztán összevonta szemöldökét és Mariska kisasszonyhoz fordulva így szólt:

- Hogy mi a hipnotizmus, azt pontosan senki sem tudja. A hipnotizmust az emberek egy igen határozott akaratnyilvánításnak tartják, semminek se másnak. Vajon hogyan magyarázza a dolgot Laskovicz úr?

- Azt mondotta, amit már régebben is hallottam, hogy az elaltatott médium kénytelen megtenni mindent, amit a hipnotizőr parancsol neki, s akaratának még akkor is rabja, mikor már felébredt.

- De az nem igaz! - kiáltotta Gronszi.

- Magam is azt hiszem, sőt még azt is mondotta, hogy engem is könnyen elaltathatna. De azt semmiképpen sem hiszem.

- Nagyon helyes. Hát érdeklik az effélék?

- A hipnotizmus nem annyira. Ha már titokszerű, természetfölötti dologról van szó, többre becsülöm a szellemek játékát. Különösen tetszenek nekem azok a történetek, melyeket zaleszcini szomszédunk szokott beszélni különböző apró szellemecskékről. Azt mondja, manóknak hívják őket; ott járnak-kelnek az ódon házakban, s az ember megláthatja őket, ha éjnek idején az ablakon át betekint egy szobába, hol a tűzhelyen ég a tűz. Néha-néha összefogódzkodnak a mancsaikkal, s még táncra is perdülnek a tűz előtt.

- Ugyancsak jó kedvük van azoknak a kis manóknak!

- S ha néha-néha meg is tréfálják az embereket, azért nincs bennük rosszindulat. Szomszédunk, a jó öreg, hisz is bennük szentül, s néha össze is vész miattuk a plébánossal. Azt mondja, nála seregestül tanyáznak és sok pajkosságot követnek el: néha meghúzzák az óra nehezékét, úgy hogy az óra ütni kezd; máskor elbújnak a papucsban meg más effélében; zajt csapnak éjnek idején, tücsköket fognak dióhéjak elé és vígan hajkurásznak körül a szobában. A konyhában megisszák a tejfelt, és borsószemeket dobálnak a tűzbe, hogy csak úgy durrog. De ha az ember nem bántja őket, nagyon hűségesek hozzá, elúzik a háztól a pókot meg az egeret, s vigyáznak, hogy a penész fel ne verje a házat. Ez a szomszédunk valamikor nagyon művelt ember volt, de vénségére nagyon furcsa öreg vált belőle, s mindezt a legkomolyabban beszéli. Mi természetesen kacagunk rajta; de kénytelen vagyok bevallani, hogy nagyon szeretnék látni ily csodálatos, titokszerű világot. Oly szép volna az élet, s egy csöppet sem volna szomorú.

Így szólva, révetegen nézett körül, aztán folytatta:

- Eszembe jut, hogy mikor Böcklin képeiről, az ő faunjairól, nimfáiról és driádjairól beszélgettünk, mindig sajnáltam, hogy mindez nincs meg a valóságban. S néha úgy tetszett, mintha valósággal mégis megvolnának, csak nem látjuk meg őket. Mert ugye? ki tudja, mi minden történik dél idején az erdőben; vagy éjszaka, mikor senki sem jár ott, vagy a holdvilágnál, a ködben vagy a tavakon? A hit ebben a világban nem botorság többé, mihelyt hiszünk az angyalokban.

- Azért hiszek én is a szellemekben, driádokban és az angyalokban - felelte Gronszi.

- Igazán mondja? - kérdezte a leány. - Hiszen mindig úgy beszél velem, mint egy gyermekkel.

Gronszi csak magában felelte - úgy beszélek vele mint gyermekkel, de azért mégis nagyon tisztellem.

További beszélgetésüket félbeszakította a szolga, jelentve, hogy Rzeszevóból egy paraszt jött, s nagyon fontos ügyben akar beszélni a nagyságos úrral. Krzycki bocsánatot kért a kisasszonytól, s e faluhelyen nem éppen szokatlan felkiáltással: - No, mi baj már megint! - kiment a szobából.

Minthogy a vacsorának már majdnem vége volt, az egész társaság nyomban felkelt az asztal mellől, követve a háziasszony példáját, ki egy pillanatig hiába igyekezett felállni, mert két nap óta mind erősebben gyötörte a csúz. Gyakran voltak ily rohamai, s ilyenkor mindig a fia szokta a szobájába vezetni. Ezúttal a hozzá legközelebb ülő Anney kisasszony sietett segítségére, átkarolta és fölemelte könnyen, ügyesen s minden erőlködés nélkül.

- Köszönöm, nagyon köszönöm - mondotta Krzyckiné - mert különben be kellett volna várnom, míg visszajön László. Ó, istenem, mily szép lehet az, mikor az ember oly erős.

- Igazi Sámson vagyok - felelte Anney kisasszony szelíd, halk hangján.

De e pillanatban sietve toppant be a szobába László. Nyilván eszébe jutott, hogy segítenie kell anyjának. Látva, hogy mi történt, felkiáltott:

- Engedje meg, kérem; az az én kötelességem. Megerőlteti magát!

- Jaj, dehogy!

- Ó, László - jegyezte meg Krzyckiné - igazán nem tudom, melyik az erősebb kettőtök között.

- Csakugyan anyám? - kérdezte Krzycki és csodálkozva nézett a karcsú lányra.

De az olyanformán intett a szemével, mintha azt akarná mondani, hogy csakugyan úgy van, bár közben elpirult, mintha restelné nem nőies erejét.

Krzycki aztán segített anyjának, hogy leülhessen az asztalhoz, melynél esténként pasziánszozni szokott. Ez alkalommal akaratlanul megszorította karjával Anney kisasszony karját, s ahogy érezte az ifjú, acélos test érintését, egyszerre forró vágy futott végig testén, s úgy rémlett neki, mintha valami elemi, halhatatlanul boldogító erő hatását érezné magán. Ha Gronscki helyében van, s olvasta volna Lucretiusnak Vénushoz írott himnuszát, talán átértette volna, mi az az erő, s meg tudta volna említeni nevén. De minthogy csak huszonhét éves, egészséges földbirtokos volt, csak azt gondolta magában, hogy egy pillanatért, melyben magához szoríthatna ily leányt, érdemes volna odadobni nemcsak Jasztrzebet és Rzeszlevót, hanem egész életét is.

Eközben vissza kellett térnie a rzeszlevói botosispánhoz, ki az írószobában várta fontos ügy miatt. Oly sokáig beszélgetett vele, hogy mikor ismét megjelent a szalonban, az ifjú hölgyek már visszavonultak szobájukba, s csak anyját találta ott, aki megvárta, hogy meghallja tőle, miről van szó, és mellette Gronsckit. Jelen volt még Dolganszki is, aki bakkarázott egymagában.

- Mi az újság? - kérdezte Krzyckiné.

- Nem valami jó. De anyuskámnak nem szabad nyugtalankodnia, mert itt Jasztrzebben vagyunk, nem pedig Rzeszlevóban; elvégre nincs olyan baj, amit a magunk emberségéből el ne háríthatnánk. De szó, ami szó, csodálatos dolgok történnek és Kapuszcinszki jól tette, hogy ide jött.

- Az isten szerelmére, ki az a Kapuszcinszki? - kiáltotta Dolganszki, leejtve szeméről a monokliját.

- Az a rzeszlevói paraszt. Azt beszéli, hogy Varsóból ismeretlen alakok pottyantak közéjük, mint a szürke ludak a kék égből. Parancsokat osztogatnak, maguk köré gyűjtik a parasztokat, felbujtják őket, odaigérik nekik a birtokot, magukénak tekintik az egész leltárat és azt jövendölgetik, hogy rövid időn úgy lesz egész Lengyelországban, mint most Rzeszlevóban.

- S mit szólnak ehhez a parasztok, a parasztok? - szakította félbe Krzyckiné.

- Egy részük hisz azoknak az embereknek, a másik rész nem hisz nekik. Vannak olyanok is, s ezek az okosabbak, akik ellenük akartak szegülni, de ezeket egyszerűen halállal fenyegetik. A

cselédség nem fogad már szót Kapuszczi szkinék s azt mondja, hogy a jószágot még kész kihajtani a legelőre, de más munkát nem végez. Egy csomó gézengúz szekercével felszerelve ki akar vonulni az erdőbe s beszélnek, hogy agyonverik az erdőőröket, ha meg akarják védeni az erdőt. Kapuszczi szki fejét vesztette s tanácsért jött hozzám, mert egyike vagyok a végrendeleti végrehajtóknak.

- S mit tanácsoltál neki?

- Minthogy Rzeszlevóban állítólag nem biztos az élete sem, azt tanácsoltam neki, hogy az éjszakát töltse itt Jasztrzebben. Mindenekelőtt anyámmal és veletek akartam beszélni; mert bajos itt jó tanácsot lelteni, s a helyzet nehéz. A mostani viszonyok tarthatatlanok; előbb vagy utóbb mindez megbosszulja magát magukon a paraszton. De ezt meg kell akadályozni. Őszintén bevallom, hogy két nap óta azon gondolkozom, nem volna-e ajánlatos, kilépni az alapítandó iskola gondnokságából, s egyáltalában szakítani a rzeszlevói ügyekkel. Csak azért haboztam, mert közérdekről van szó. A valóság az, hogy annyi a dolgom magával Jasztrzebbel is, hogy azt sem tudom, mihez fogjak előbb. De mert a paraszton megmentéséről van szó, s minthogy a dolog veszéllyel jár, nem állhatok félre.

- Aggódom miattad, de mégis értelek - mondotta Krzyckiné.

- Mindenekelőtt az a szándékom, hogy mindjárt holnap lóháton átmegegyek Rzeszlevóba. De mi történik akkor, ha nem hallgatnak rám?

- Bizonyára nem találod ki - mondotta Dolganszki, s folytatta a kártyavetést.

- Menj kocsin és veled tartok én is - jelentette ki Krzyckiné.

- No még az kellene! Gondold meg, anyám, hogy ez esetben nagyon meg volna kötve a kezem és nem mehetnék semmire.

Aztán megcsókolta a kezét, s így kiáltott:

- Nem, nem, anyám! Be kell látnod, hogy úgy még rosszabb volna; s ha ragaszkodol szándékodhoz, jobb lesz, ha egyáltalában itthon maradunk.

Gronszki kezére hajtotta fejét, s azt gondolta magában, hogy sokkal könnyebb az íróasztalnál ülni, és szétszedni apróra minden élményt és emlékezést, mint jó tanácsot adni váratlan esetekben. Dolganszki végre felhagyott az önmaga ellen való bakkarázással és így szólt:

- Mégis minden képzeletet fölülmul az, hogy mily helyzetben vagyunk mi most. Minden más országban a rendőrséget hívnák, s az eset már aznap el volna intézve.

Krzycki bosszúsan felelte:

- Ami azt illeti, engedd meg, nem vagyok egy nézetem veled. Nem hívom segítségül a rendőrséget, sem a parasztjaim ellen, sem azok ellen, akik ez idő szerint Rzeszlevóban tanyáznak. Éppen azt nem teszem meg. Semmi esetre sem.

- Akkor hát éljen az igazi szabadság!

De Gronszki fölemelte a fejét és így szólt:

- Ki tudja, nem volna-e kedves azoknak az uraknak, ha rendőrséget hívnánk ellenük?

- Hogy' érted azt?

- Ők maguk eleve eltűnnének, s utóbb feltűznének a népet, s Lengyelország-szerte kikiáltanák: Láthatjátok, kik állítják csatasorba a paraszton ellen a rendőrséget!

- Nagyon helyes! - jegyezte meg Krzycki. - Csak most kezdek megérteni egyet és mást, aminek eddig nem leltem nyitját.

De Dolganszki csöndes hangon így szólt:

- Engem a végrendelet felbontása óta nem érdekel sem Rzeszlevó, sem pedig népe. De kártya közben mégis támadt egy gondolatom. László holnap reggel hiába megy Rzeszlevóba. Megveretheti magát, anélkül, hogy bárkinek a baján segített volna.

- Odáig még nem jutottunk, s nem is félek semmitől. Családunk emberemlékezetet meghaladó idő óta él Jasztrzebben, s környékbeli parasztok semmi áron sem emelnének kezét egy Krzyckire...

- Mindenekelőtt arra kérlek, ne szakíts félbe - mondotta Dolganszki. - Ha nem vernek is meg (s felteszem, hogy az talán nem esik meg rajtad), meg nem hallgatnak semmi esetre, amit egyébként az imént magad is gyanítottál. Ha mi ketten megyünk át, tudniillik Gronszki meg én, mi sem megyünk semmire, mert láttak bennünket a temetésen, s a derék rzeszlevói parasztok oly embereket gyanítanak bennünk, akiknek saját érdekeik vannak ez esetben. Tehát olyan valakinek kell átmenni hozzájuk, akit nem ismernek, s aki nem is szaporítja a szót, hanem akinek rendelkezésére áll az igazság és a hatalom. Az parancsolja meg aztán a parasztoknak, hogy maradjanak veszteg. Ha csakugyan az ő érdeküket nézitek, ez az egyetlen mód. Hála a kifürkészhetetlen gondviselésnek, vannak még édes hazánkban nemzeti demokraták, kiket - szó köztünk maradjon -, épp oly kevésbé szenvedhetek, mint a treff hetest a kártyában, de akiknek ha nem is kevésbé verejtékszagú, de mindenesetre kevésbé súlyos öklük van, mint a szocialistáknak. Nem lehetne-e végezni ezekkel amazoknak a segítségével?

- De hogyne, hogyne! - kiáltotta Gronszki. - Végre a parasztoknak több bizalmuk is lesz a nemzeti párthoz.

- Én szívből amelletts vagyok - mondotta Krzycki. - De minthogy nem mozdulhatok el Jasztrzebből, nem tudom, kihez forduljak.

- Hozzám semmi esetre se.

De Gronszki, aki bár nem tartozott semmi párthoz, ismerte az egész várost, a legnagyobb könnyűséggel adta meg a címekeket, melyek által értesíteni lehetne a pártot. Aztán így szólt:

- S most én is szolgállok tanáccsal, épp úgy, mint te szolgáltál Kapuszczyńskinek. Házi-asszonyunk (s Krzyckinéhez fordult) fáradt már. Rendben van?

- Rendben van - felelte László -, de várjatok még néhány pillanatig. Ha szobájába kísértem anyámat, veletek tartok.

Tíz perc múlva visszatért; de ahelyett, hogy jó éjszakát mondott volna vendégeinek, közelebb húzta hozzájuk székét, s felvette a beszélgetésnek imént félbeszakított fonalát.

- Anyám jelenlétében nem akartam megmondani mindent, mert nem akartam nyugtalanítani. A dolog alapján véve sokkal rosszabbul áll. Mindenekelőtt képzeljétek csak, hogy a jövevények mindjárt megérkezésük után Laskovicz iránt érdeklődtek; s hogy Laskovicz ma délután Rzeszlevóban járt és csak egy órával azelőtt jött vissza, hogy hazaérkeztünk a vadászatról. Most már egészen bizonyos, hogy agitátor van köztünk...

- Miért nem lököd ki? - szakította félbe Dolganszki. - Én a te helyedben már régóta megtettem volna, ha másért nem, azért, mert oly közel állanak a szemei egymáshoz, mint a páviánnak. Embernél ez vakbuzgóság és ostobaság jele.

- Holnap reggel föltétlenül végzek veled. Bár késő van már, megtettem volna ma is, ha nem éreztem volna szükségét, hogy előbb lecsillapodjon, nehogy ostoba kellemetlenség származzék a dologból. Nem szeretem az effélet, de azért nem ajánlanám a rzeszlevói apostoloknak, hogy betegyék a lábukat ide, Jasztrzebbe. A manó tudja, nem ajánlanám nekik!

- Miért, hát az a szándékuk, hogy meglátogassanak?
- Valószínűleg az. Ha nem is engem személyesen, de az embereimet. Kijelentették Rzeszlevóban, hogy mezőgazdasági sztrájkot fognak szervezni az egész környéken.
- Annál hasznosabb az én tanácsom, hogy a goromba kihívásra goromba visszavágással felelj.
- Szó sem fér hozzá. Tüstént hozzá is látok.
- Tudom - mondotta Gronszi -, hogy országszerte mezőgazdasági sztrájkot akarnak szervezni. De ez a tervük meg fog hiúsulni a parasztok ellenállásán. A vezetők, mint afféle városi nép, nem vetnek számot azzal, minő kötelekek fűzik a népet a földhöz. De azért kárt tesznek és zavart támasztanak, s nekik az a fő. Ó, az „ostobaság napja”, melyet Shakespeare említ, nemcsak a mi országunkban süt, hanem delelőjén áll.
- Mikor erről a napról van szó, mi is elmondhatjuk az egykori spanyol királyokkal; a mi földünkön sohasem nyugszik le a nap.

Gronszi felvonta a szemöldökét, kissé lehunyta a szemét, és így folytatta:

- Szocializmus... igen! Hisz olyan dolog ez, mely régibb Menenius Agrippa meséjénél. Folyama évszázadok óta hömpölyög már. Néha, mikor más eszmék elnyomják, a föld alatt dül tovább; de aztán ismét kitör. Árad... apad... és kiönt medréből. Ez idő szerint nagy árvíz fenyeget bennünket, mely hullámaiba fojthatja nemcsak a gyárat, városokat és országokat, hanem az egész emberi haladást is... Mindenekelőtt Franciaországot fenyegeti, mert ott a pénz és a jóllét száműzött minden más gondolatot. Ennek szükségszerű következménye a szocializmus. A tőke, a demagógiával párosulva, nem szülhetett más gyermeket, mint olyat, melynek szörnyeteg feje van. Annál rosszabb az apjára nézve! Ebből is kitetszik, hogy a fölösleg nemzeti veszedelemmé is válhatik! Nincs azon mit csodálni. A kiváltság igazságtalanság, mely ellen évszázadok óta harcolnak az emberek. Régebben a fejedelmeknek, a papságnak, a nemességnek voltak előjogai. Ma senkinek sincs külön-külön előjoga - valamennyit lefoglalta magának a pénz. S ez ellen száll síkra a munka.

- De hisz' ennek olyan szaga van, mintha a szocializmus védelmére mondanád - jegyezte meg Dolganszki.

- Szó sincs róla. Magasabb állásponton nézve a dolgot, ez az áramlat nem más, mint az emberiségnek a szerencse hajhászása közben jelentkező újabb csalódása. Nézetem szerint azért jött, vagy jobban mondva azért lendült fel a szocializmus, mert annak így kellett következnie. Csak arról van szó, hogyan jelentkezik, s hogy nem ölthetne-e más arcukat. S e pontnál kezdődik bírálatom. A szocializmust én egyáltalában nem veszem bűnül a szocializmusnak, hanem csak azt, hogy az eszme a gonosz hülyeség vonásait ölti magára iskolájában. Mesébe illő ostobasággal vádolom embereinket, mert mit szólnánk például a hangyákról, ha azokat is éppen abban a pillanatban lázítanák fel és állítanák csatarendbe, mikor a hangyászó medve ezrével nyeli el a boly lakóit.

- Aranyigazság! - kiáltotta Krzycki.

- A mi hangyabolyunk előtt pedig tömegével állnak a hangyászó medvék - fejezte be szavait Gronszi.

Dolganszki kiejtette szemegödréből a monokliját.

- Hogy ne térjünk nyugovóra kínos benyomással, elmondok egy adomát, melynek van némi vonatkozása azzal, amit most Gronszkitól hallottunk. A legutóbbi párizsi kiállítás idején a francia Kongó állam egyik fekete királya hírére hallotta a világcsodának, s kijelentette, hogy meg fogja látogatni a kiállítást. A gyarmati hivatal, amelynek érdekében állt, hogy minél több

egzotikus alakot küldjön Párizsba, nemcsak hogy teljes mértékben helyeselte az uralkodó kívánságát, hanem még küldött neki néhány inget is, megjegyezve, hogy Franciaországban mindenki visel ilyen ruhadarabot. Az ingek, természetesen, közcsodálatot és közbámulatot keltettek. A király maga elé hívta minisztereit, papságát és a pártvezéreket, hogy tanácsot üljön velük, hogyan kell felvenni az efféle holmit. Hosszas vitatkozás után, melynek során bizonyára heves nézeteltérések támadtak a konzervatívok, a nemzeti és haladó pártiak között, megszűnt minden kétség és nézeteltérés. A király felhúzta lábaira az ingujjakat, úgy hogy a kezelő éppen a bokáját takarta. Az ingnek alsó szélét, mely ilyenképpen a felső szélé lett, zsineggel összehúzták a felség hóna alatt oly módon, hogy a háta a király hátára esett, a nyílása pedig a derekára... vagy valamivel alább. A hatalmas cár, kit a nehézségnek ez a megoldása fölöttébb megörvendeztetett, a viselet, ha nem is föltétlenül, de bizonyos tekintetben mindenesetre nagyon célirányosnak, főképpen rendkívül hatásosnak találta.

- Kitűnő! - kacagott Gronszi. - De mi köze van ennek ahhoz, amit az imént mondtam?

- Több köze van hozzá, mint hinnéd - felelte Dolganszki - mert való, hogy sok rabszolga hajlandó úgy viselni a szabadságot, s a mi szocialistáink a szocializmust, mint a szerencsen király az európai inget.

E kijelentés után ismét a szemére nyomta a monoklit és kijelentette, hogy mivel az erkölcsös Jasztrzebben és ebben a társaságban nem lehet gondolni éjszakai játékokára, ajánlja magát, s megy aludni.

Gronszi és Krzycki követték példáját. László kezébe vette a lámpát, hogy világítson vendégeinek, a lépcsőn még egyszer feljűk fordította arcát, melyről leolvashatták rossz kedvét, s így szólt:

- Ördög vigye, hogy éppen most kell ily átkozott dolgoknak történnie, mikor olyan bájos hölgyek vannak Jasztrzebben!

- Vigyázz magadra - intette Dolganszki. - Mikor segítettél Anney kisasszonynak anyád támogatásában, olyan voltál, mint egy dinamógép. Ha valaki drótot húzott volna át rajtad, megvilágítottad volna nemcsak a házat, hanem a melléképületeket is.

Krzycki úgy tartotta kezében a lámpát, hogy nem világított az arcába; mert érezte, hogy e pillanatban úgy elpirult, mint egy fiatal diák.

KILENCEDIK FEJEZET

Krzycki Lászlónak megvolt az a jó tulajdonsága, hogy ha lefeküdt az ágyba, néhány pillanat múlva mély álomba merült, mely reggelig tartott. De ezen az éjjelen nem tudta lehunyni szemét. Az elmúlt nap élményei és Dolganszki utolsó szavai bosszantották és ingerelték. Bosszús volt Rzeszlevó és az ott folyó események miatt; bosszús volt Dolganszkira, mert észrevette, hogy mily hatást tett rá az ifjú miss, s különösen, mert bátorságot vett magának, hogy szót is ejtsen róla; s végezetül magára Anney kisasszonyra, aki pedig merőben ártatlan volt a dologban.

Mikor már jó sokáig forgolódott egyik oldaláról a másikra, álmában vele beszélt, s oly ember szerepét öltötte magára, aki bár nem tagadja, hogy igézete alatt áll, mégis tisztán és okosan látja a dolgokat. Elismerte, hogy Anney kisasszony szép és bájos leány; hogy rendkívül kedves hangja van, szeme vonzó, s a teste olyan, mintha márványból faragták volna (ó, minő test!). Mégis szabadkozott a föltevés ellen, hogy ész nélkül, oktalanul szerelmes belé. Kész volt

megvallani előtte mindent, amit csak kíván; de a vallomástól a beleszeretésig még nagy távolság van, jóval nagyobb mint a beleszeretéstől a házasságig. S ez utóbbiról szó sem lehetett. A kisasszony mindenekelőtt külföldi nő, s anyjának ebben a tekintetben megállapodott nézetei vannak, amiben egyébként tökéletesen igaza van. Ő maga is lengyel és nem idegen nő oldalán szeretné leélni életének rá váró idejét. Nem lehet ugyan tagadni, hogy Anney kisasszonyban sajátságosképpen van valamelyes honi, meghitt vonás, de azért mégsem lengyel nő.

- Mindegy -, így szólt képzeletében Anney kisasszonyhoz - a vérem megköveteli a jogát. Nem tagadhatom. Ha angol nő vagy, ám eredj feleségül egy angolhoz vagy egy skóthoz; csak azt ne kívánd tőlem, hogy ismeretséget vagy barátságot kössek egy olyan majommal.

És egyszerre gyűlölet fogta el az ily netalánvaló „előrenyúló állú” angol vagy „meztelen térdű” skót ellen. Gondolta magában, hogy a legkisebb félreértés is elég volna neki, hogy jól elverje mindkettőjüket.

A haragnak ez a hirtelen támadt rohama felrázta szendergéséből, melyben valóság egyesült az álmokképekkel, s mikor egészen felébredt, nagy megkönnyebbülést érzett arra a gondolatra, hogy a „szigetországból való vőlegény” egyelőre csak a képzeletében él; s egyben hálás érzelem támadt szívében Anney kisasszony iránt.

- Pörlekedtem vele és szemrehányásokkal illettem - gondolta magában -, míg ő vánkosába rejti szőke fejét, s mélyen alszik.

Vére ismét felforrt, de csakhamar elhallgattatta kusza ábrándjait, amit annál könnyebben megtehetett, mert bizonytalan vágy ragadta meg egy tiszta szerelem, s amaz ismeretlen teremtség iránt, ki valamikor meg fogja osztani vele életét. Megint csak, de most már alázatosabban beszélt Anney kisasszonnyal, s biztosította, bár nem minden mélabú nélkül, hogy nem róla van szó (mert tudja, hogy nem is volna más akadály, ő, Krzycki, nem kellene neki), de mégis nagyon szeretné, ha jövődöbelije Anney kisasszonyhoz hasonlítana... olyan volna a nézése, mint az övé, épp oly delejes erővel hatna rá, mint ő... igazán, csodák csodája, hogy ez erőnek mindeddig áldozatául nem esett. Egyébként Anney kisasszonyt illetőleg őszintén beismeri, hogy csak hálával adósa. Soha és sehol sem érezte magát oly boldognak, mint a kedves Jasztrzebben; s mégsem tagadhatja, hogy ez az elhagyott fészek egyszerre oly derült és üde lett, mikor Anney kisasszony megérkezett, mintha valaki kinyitotta volna az ablakait; s ha majd elutazik, ismét oly sötét, elhagyott és unalmas lesz, mint volt azelőtt. Hálából e vidám percekért szeretné megcsókolni a kezét, s ha ez nem elég - a lábát is. Egyelőre bocsánatot kér tőle ezekért az örült gondolatokért, melyek akkor szálltak a fejébe, mikor a szalonban magához szorította a karját, noha mindig át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy viszontszerelméért képes volna feláldozni életét; ellenben határozottan ki kell mondania, hogy Dolganszki együgyű fajankó és frivol csúfolódó, ki oly dolgokba ártja magát, melyekhez semmi köze, s kinek beszédét kár volna komolyan venni. Erre aztán újabb düh fogta el Dolganszki ellen, s megint egyik oldaláról a másikra vetette magát, míg a késő éjjeli idő, ifjúkora, álmosága és kimerültsége mákonyt nem hintett a szemére.

Eközben volt a jasztrzebi kúrián még valaki, aki szintén nem hunyta még le szemét és szintén egy távollevővel társalkodott. Ez a másvalaki Laskovicz volt. Mindazok után, amik tegnap történtek, s amik az utóbbi napokban napvilágra kerültek, készült a végső leszámolásra a Krzycki családdal - tudta, hogy nincs többé maradása Jasztrzebben. Mindamellet azt kívánta most, hogy, ha csak néhány napra is, még Jasztrzebben maradhasson, hogy láthassa Zbyltovszka Mariska kisasszonyt és mint mondotta: narkotizálhassa magát. Az első pillanattól fogva, midőn hallotta játékát, e leány oly mértékben foglalta le gondolatait, mint más teremtett

női lény még soha. Eleinte elővette kész formuláinak egyikét, melyeknek segítségével dogmatikus hittel folyamodott, hogy egy szóval jellemezze az embereket, s azt mondta, hogy ez a nő az úgynevezett „jóllakottak” osztályához tartozik, mely annyira üresfejű emberekből áll. Utóbb le kellett tennie erről a formuláról, mert Mariska kisasszony hegedűjéből egy lélek szólt hozzá. Továbbá csodálkozott, hogy ez a leány olyan, mintha két emberi lény lakoznék benne, kiknek egyike a zenében érvényesül, mint nagy művésznő, tele akaraterővel, lelkesedéssel, szerteoszolva a zene hullámaiban, s úgy száguld át a vonóval a húrokon, mintha saját idegei volnának - másik lénye a mindennapi életben, s az emberekkel való érintkezésben nyilatkozik meg. Első tekintetre, nem is mindenkinek hozzáférhetőleg, oly egyszerűnek, oly őszintének, sőt vidámnak tetszik. Az ifjú leány, úgy fűjt, mint a macska, mihelyt például Dolganszki valami kellemetlenséget mondott; ingerkedett Gronszkival, csacsiságokat beszélt mindenféle kísértetjárásról, vagy leszaladt a kertbe, hogy Gronszkinak és nénjének ijedelmeire ladikázzék a tavon. Laskovicz vajmi kevéssé ismerte a világot és nem volt különösen finom érzésű ember; mindamellett ő is észrevette, hogy van valami ebben az egyszerű leánykában, ami valóságos kis istenséggé avatja és imádásra méltóvá teszi. A kisleány maga nyilván nem ad számot magának erről, s a helyzetet magától értetődőnek veszi. Úgy él, mint egy virágszál, vagy egy madár. Abban a szent hitben, hogy vele semmi rossz nem történhetik, vidám és verőfényes lelkével semmit sem tudott a nyomorról és a földi lét ártalmairól; távol minden gondtól és zord téli viharoktól, melyek könnyet sajtolnak az ember szemébe, valamint a portól, mely piszkít -, olyan, mint a tiszta forrásvíz, melyre úgy tekintenek az emberek, mint isten áldására, s féltik tisztaságát. Úgy tetszett, mintha környezete nem kívánna tőle mást, mint azt, hogy legyen - mint ahogy egy műremektől sem kívánnak egyebet.

Laskovicznak, valahányszor csak látta, ifjúkorának egyik emléke jutott eszébe. Ő meg a testvérbátyja, ki néhány év előtt tüdőbajba esett s a Riviérán öngyilkossággal oltotta ki életét, egy kereskedőnő gyermekei voltak, ki mindenféle szent tárgyat, viaszgyertyát, érmet, olvasót és szentképeket árusított egy varsói templom közelében. Ennek következtében a két fiú úgyszólván a templom pitvarában nőtt fel, és állandó összeköttetésben állt a papsággal.

Ekkor történt meg egyszer, hogy az öreg esperes, a templom plébánosa, árverésen megvette egy szentnek alabástromszobrát, s a jó isten tudja, miért, elhitette magával, hogy az nemcsak műredek, hanem Canova alkotása. A szobor csakugyan szép volt, s mestermű volt, és megszentelése után szent Apollónia szobrának nevében az oltár közelében kapott helyet, de az öreg esperes különös tisztelet központjává tette, s a templom legfőbb nevezetességének tekintette. Eléje vezette vendégeit és jámbor híveit, megcsodáltatta velük finom munkáját és nagyon megharagudott, ha valaki bíráló szót mert róla ejteni. Látni lehetett, hogy a plébános csodálatában teljes mértékben osztozik az orgonista, a harangozó, az egész egyházi cselédség és a két fiú. Laskovicz most gyakran gondolt önkéntelenül arra, hogy Mariska kisasszony is ily szent Apollónia a saját környezetében. Ennek következtében első benyomásának hatása alatt mindig a „szent bábu” nevében emlegette magában. Egyszersmind eszébe jutott, hogy amikor - már a gimnáziumban, melyet az öreg esperes támogatásával végzett - elvesztette hitét, sokszor támadt kedve, hogy összezúzza azt az alabástromszobrot. Most sokkal nagyobb vágy támadt benne: az élővel szerette volna megtenni. Semmi esetre sem azért, mert gyűlölte. Ellenkezőleg. Ő sem vonhatta ki magát a mindenki által szeretett leány igézete alól, mint ahogy nem vonhatja ki magát az ember a hajnalpirkadás, vagy egy szép tavaszi nap igézete alól. Odáig jutott, hogy az, ami bosszantotta és felbőszítette rajta, egyúttal ellenállhatatlan erővel vont a hozzá. Vonzotta az, hogy oly világhoz tartozik, melynek már létezése is szociális igaztalanság, bűn volt a szemében; s a lelkében érzett minden elkeseredés ellenére csábító hatással volt rá az a gondolat is, hogy a proletárság csak a trágya az ily virágnak. Csábította finom műveltsége, művész volta, bár az efféle ő a nép szempontjából az élet fölösleges, hasznavehetetlen virág-

díszének tekintette; csábította az is, hogy merőben más, mint minden nő, akivel érintkeznie adatott, mióta e vidékre vonult. Kábító egész megjelenése. Sohasem volt még egy föld alatt ily teremtéssel, emiatt is megfélemezte magát és elvesztette fejét, mikor megjelent. Bár még nem ismerte föl egészen helyzetét, s bár még nem ruházta fel a „szerelem” nevével azokat az érzelmeket, melyek lelkében ébredtek, való igaz, hogy e napokban kigyúlt, mint egy tűzhányó, és halálos szerelemre hevült. Önkéntelenül érezte, hogy e szenvedélyében van valami a négernek a fehér nő iránt érzett vágyából, s mi több, e szerelmet elveihez való hűtlenségnek tekintette. Ennek következtében már csírájában megmérgezte gyűlölettel és a megsemmisítés vágyával.

S most szólította a „szent bábu”-t, hogy jöjjön hozzá. Minthogy kritika nélkül, s az ifjúkor fanatizmusát jellemző túlzással készpénznek vett mindent, amit a könyvek a tudományos kutatás végső eredményei gyanánt hirdetnek, azt hitte, hogy a hipnotizmusban titokteljes hatalom van, melyet csak alkalmazni kell, hogy akadálytalanul működjék! Diáktársain végzett kísérletei alapján hipnotizőrnek tartotta magát, a szende, érzékeny, ifjú leányt pedig kitűnő médiumnak. Szilárdul meg volt győződve, hogy távolból elaltathatja és parancsokat osztogathat neki. Bár lelkiismerete azt súgta neki, hogy amit tenni akar, visszaélés a tudománnyal: elhallgattatta e hangot, s elhitette magával, hogy mégis általa fog győzedelmeskedni azon a világon, melyen könyörölni nem szabad. S hogy annak, ki élet-halál harcot üzent az egész társadalomnak, s „átváltott” más értékre minden létező fogalmat, joga és kötelessége a kíméletlenség.

De mindenekelőtt az a vágy sarkallta, hogy övé legyen ez a túlfinomult, tiszta, szűzies leány, hogy ne csak testén és lelkén, hanem akaratán is uralkodhassék; hogy mindenképpen sajátjává tegye, magához vonja, felébressze benne a még alvó női ösztönt, kinyissa szenvedélyének még zárt ajtaját, lángra lobbantsa, átölelje, agyonszorítsa, hogy aztán mindig a keblén viselhesse. S mikor erre gondolt, vad gyönyörűség ragadta meg, ahhoz hasonló, melyet az őrjöngő ember érez akkor, mikor szentséget szennyez be. És nőttön-nőtt benne a vágy és a szerelem. Érezte, hogy mindezek után örülten szeretné áldozatát, zsákmányát. De minthogy még tisztaszívű rajongó volt, nem pedig romlott ember, néha oly meghatottság fogta el, hogy, ha hívása sikerrel járt volna is, aligha lett volna képes bünt követni el. De ezek csak röpké pillanatok voltak, melyeknek elmúltával, megfeszítve minden akaraterejét és Mariska kisasszony hálósobájának ajtaja felé szegezve szorosán egymás mellett levő szemeinek pillantását, így szólt és parancsolt:

- Kelj fel! - Ne gyújts gyertyát! - Ne ébreszd fel nénédet! - Halkan nyisd ki az ajtót! - Gondolataim ösvényén járj a sötétben, míg hozzám, a karjaim közé, a keblemre érsz!

S azt képzelte, hogy akkor láthatná minden pillanatban, mint azt az alabástromszobrot, egy ingben, az alvajárási gépies járásával; ezüstösen, alva, fejét hátravetve, lehuny szempillával, nyitott szájjal, magába szívja a hold fényét, mely besüt az ablakon. Aztán hallgatódzott a sötétben, még erősebben megfeszítette akaratát, s oly nyomatékkal ismételte, mintha minden szava kőből lett volna kifaragva:

- Kelj fel! - Ne gyújts gyertyát! - Ne ébreszd fel nénédet! - Halkan nyisd ki az ajtót! - Gondolataim ösvényén járj, s hozzám jövel...

Szörnyű dolog történhetett volna, ha a leány csak álmában is gondolt volna arra, hogy felkeljen, kinyissa az ajtót, és Laskovicz gondolatainak ösvényére lépjen stb. De nem az történt. Oly nyugodtan aludt, mintha egy ráhajló angyal elűzött volna tőle szárnyával minden lázas, nyugtalan álmot. Azok a kis jasztrzebi kísértetek, melyekről Gronszi beszélt, nem zavarták békéjét. Egynémelyük talán elriasztotta az ablaktól az éjszakai pillangókat, hogy ne

csapjanak zajt, mikor nekimennek az ablaktáblának; vagy mikor felkúsztak a függönyökön és az ablakrámán, s letekintve éles szemecskéikkel, így suttoztak egymás közt:

- A kislány, aki hegedülni szokott, alszik! - Alszik! Csitt! - Ne ébresszük fel! - És valószínűleg kedvük kerekedett, csavarni egyet a hegedű kulcsán, vagy megérinteni a húrt szőrös kis ujjakkal; de nem tették meg, mert a tisztesség és az illedelem parancsa volt, hogy ne éljenek vissza a vendégjoggal.

Az ablaktáblák résein át benézett a hold és világos, lassan előremozduló foltokat vetett a szemközti levő fal síkjára és mély csend uralkodott a szobában; csak valahol a ház mögött túlköltek az éjjeliőrök, s magában a házban lehetett hallani a vén faliórát, mely már több nemedéknek mérte az életet ketyegésével és ma is lemondóan ejtette a múltba a másodperceket.

De Laskovicz kitartóan osztogatta szobájából a parancsokat, melyek senkinek nem jutottak öntudatáig. És saját szerű: lelkében valami azt mondotta neki józan, szinte feltétlen biztossággal, hogy a leány nem fog megjelenni; s ő mégis hitte, hogy el kell jönnie. Csak hosszabb idő múlva támadt fel benne az a tudat, hogy ha nem jönne el, akkor ő ugyancsak siralmas szerepet játszott a hipnotizmusával. Végre kifáradt, bosszús lett és megharagudott önmagára. Az álom elkerülte. Egyik óra múlt el a másik után. Az ablak mögött kiszélesült az ég, keleten halványodni kezdett, s alant a szélén csakhamar átlátszó rózsaszínű sáv jelezte a hajnal pirkadását. Az ifjú diák, fel sem öltözködve, kinyitotta az ablakot, hogy magába szívja a friss reggeli levegőt.

A kertben már hangicsálni kezdtek a madarak, s a közeli tó felől az akácfaék illatával együtt feléje szállt a gémelek lármája és az ébredő vadkacsák hápogása. Nemsokára aztán megcsikordult a faluban egy kút kereke.

Laskovicz arra gondolt, hogy a most felvirradó reggel az utolsó, melyet Jasztrzebben tölt; hogy holnap már a városban ébred fel, s nem látja többé sem Mariska kisasszonyt, sem a kis Krzycka Annust, akit egymagát szeretett meg oly nagyon a jasztrzebi kúria lakói közül. És fájó érzés fogta el. De mivel tudta, hogy párthíveinek Rzeszlevóban való megjelenése s az öreg Kapuszczyńszkinék Krzyckiéknél történt látogatása után nem fordíthat többé sorsán, jobbnak látta, ha maga kéri elbocsátását, s nem várja be, míg kiadják az útját. Ennélfogva elhatározta, hogy levelet ír Krzyckinek, s tudtára adja, hogy megunta a tanítást. Egyébként előre sejtette, hogy látni fogják egymást - ha máskor nem, hát akkor, midőn kikapja a fizetését - s hogy elvi kijelentések fognak történni köztük, amelyeknek senki sem láthatja előre a végét.

Mindenesetre kéznél tartotta a revolverét. Aztán megállapította, hogy mielőtt bekövetkeznék valami, legillőbb lesz büszkeségéhez egy rideg, határozott hangú levél, s midőn világos lett a szobában, leült és hozzáfogott a levélíráshoz.

A sötétség már eloszlott, és éppen felkelt a nap, midőn Krzycki felébredt. Falun mindig korán kelt, akár korán feküdt le, akár későn. Érezte tagjaiban, hogy keveset pihent, és kinyújtóztatva erős karjait, gondolta magában, hogy érdekes volna, ha Anney kisasszony megtudná, miért aludt oly keveset, és megsajnálná érte. Eközben eszébe jutott, hogy mi minden tennivaló vár rá ma, és a következő tervet állapította meg magában: mindenekelőtt hideg zuhanyt vesz, hogy kiűzze tagjaiból a fáradtságot; aztán, még reggeli előtt, lóháton Rzeszlevóba megy, kissé a körmükre néz a tisztelt jövevényeknek, és ha lehet, beszél a parasztokkal. Aztán visszatér, reggeli után végez Laskoviczcal, kocsin a városba viteti és meghagyja a kocsisnak, hogy visszatérőben hozza el az orvost anyjához; idejének hátralevő részét aztán a levélírásnak, a gazdaságnak és vendégeiknek szenteli. Rzeszlevóba mindenesetre átmegy - bármennyire igazat adott magában Dolganszkinak, hogy ott nincs mit tennie - mert különben a hölgyek azt hihetnék, hogy félelemből nem megy át.

Mikor így megállapított magában mindent, valami köntöst vetett magára, papucsba bújtatta lábát és a fürdőszobába ment, nem gyanítva, hogy ott valami rendkívülit fog látni, mégpedig egyáltalában nem alabástromszobrot, minőről Laskovicz ábrándozott egész éjszaka, hanem valami affélét, minő Diana lehetett a fürdőben. Tudniillik abban a pillanatban, mikor benyitott az ajtón, nagy tömegben kezdett alázuhogni a víz, s a fürdőszoba kék ablaktábláinak világosságában, a zuhany alatt, egy meztelen nőalakot látott, gyöngyöző kékes paláttal a vállán, fejét lehajtva, kezét a hajába mélyesztve, mely mint sötét hullám borította el arcát. Mindez egy pillanattal tartott. Egy elfojtott sikoltás, s az ajtó bezáródása ugyanabban az egy másodpercben történt. Krzycki úgy rohant a szobájába mint a szélvész, izgatottan és jéggé dermedve ijedtében, aztán remegő kézzel nyúlt a vizeskancsóért, vizet töltött egy pohárba, kiitta egy hajtásra és nyugtalanul kérdezte magában:

- Mi történt? Ki volt az? Az isten szerelmére, mi történt?!

Első pillanatban azt hitte, hogy talán Otockiné volt, vagy talán Mariska kisasszony - s akkor kész a botrány. A hölgyek kétségtelenül odahagynák Jasztrzebet s neki nyilatkozni illenék a hölgy előtt, akit oly paradicsomi mezben látott.

- De hát tehetek én róla? - kérdezte magában. - Miért nem zárta magára az ajtót? Hiszen van rajta zár!

Megivott még egy pohár vizet, hogy lehűtse felizgult vérét, s nyugodtabban gondolkozzék. Mit tegyen már most, és ki lehetett az a nimfa?

Rövid gondolkodás után arra a meggyőződésre jutott, hogy a testvérpárnak egyike sem lehetett. Mert mindenekelőtt: miért keltek volna fel oly korán? Aztán mindketten sudár természetűek voltak; holott az az alak erősebb volt, s egyáltalán úgy volt megteremve, hogy... Ó, ó! Végre tudja már, hogy ki volt: semmi kétség, nem más, mint az a fekete hajú leány, ki istentisztelet közben eltakarta előtte Anney kisasszonyt, s akivel utóbb a fasorban találkozott, mikor Gronszkival hazatért a vadásatról. Ha pedig így áll a dolog, akkor nincs semmi baj; ellenkezőleg... Eszébe jutott, hogy mégis jó berendezkedés az a kék ablak, mert a látvány abban a világításban egyszerűen csoda volt.

E gondolatra szükségét érezte, hogy felhajtson egy harmadik pohár vizet is. De mégsem tette meg, hanem rövid idő múlva ismét kiment a fürdőszobába, mely akkor már üres volt. Kellő módon lehűtve testét, felöltözködött és kiment az istállóba. Ott megnyergeltetett egy lovat és a közeli Rzeszlevóba vágatott.

Derült nap volt s még kora reggel; de a természet már felébredt. Harmatban és napfényben fürödve, olyan volt, mintha kurjantana jókedvében, mint a parasztlány, ki duzzadó egészségében és életerejében, szemét lehunyva, egész az öntudatlanságig kurjongatja, hogy: „Oj dana! Oj, dana!” A madarak oly harsányan énekeltek, hogy megrezdültek belé a fák levelei. A távoli tölgyfaerdőben szólt a kakukk; a pirók a magas fák lombja közt süvöltött; az erdő mélyén egy vén holló károgott, mint a fűrész, s közbe-közbe úgy csörögtek a szajkók, mintha kacagnának...

Krzycki az erdőből kivágott a nyílt mezőre. Ott az útnak egyik oldalán az őszi vetés zöldellt, a másikon a rét, melyből a tőzeg és a tavasz illata áradt. Aranyszínű gölyahírrel és vörös réti szegfűvel gazdagon benőve, úgy regett a napmelegben és a gyöngye szélfűvásban, mintha a kék rezegett. Ez a kék, az életnek ez az általános öröme és bujasága töltötte el Krzycki belső világát is. Oly ifjúi erőt és lelkesedést érzett magában, hogy kész lett volna a szocialisták százait hívni ki bajnívásra, de ugyanakkor keblére szorítani az egész világot - nevezetesen pedig a világnak minden harmincévesnél fiatalabb asszonyát. - Lelki szeme előtt ismét megmozdult Diána hófehér alakja, melyre kékes gyöngypalást borult; s e pillanatban arra gondolt,

hogy ha a sötét fürtök helyett az istennő aranyhaja borult volna arra a lehajtott főre, nem tudott volna erőt venni magán.

Ily benyomások és ábrándok közben érkezett meg Rzeszlevóba, hol, mint Dolganszki előre megmondotta, nem végezhetett semmit. Az „apostolok”, kiknek a körmükre akart tapintani, éjjel a városba utaztak, a parasztok kinn dolgoztak a földeken - ki-ki a saját földjén. A parókia ablaktáblái még zárva voltak, mert a plébános néhány nap óta gyöngékedett. Az urasági lak melléképületeiben egy lélek sem mozdult; az öreg kulcsár azt mondta Krzyckinek, hogy a cselédek megitták s kihajtották a legelőre a marhát, aztán, nem kérve senkinek engedélyét, sok paraszt és zsellér társaságában a brcesniai búcsúra mentek.

Úgy hát a cselédség sztrájkol, nyíltan megtagadja az engedelmisséget! De egyelőre nem volt mit tenni velük szemben. Krzycki hát megüzente az embereknek a kulcsárral, hogy urak jöttek Rzeszlevóba s volt rá gondjuk, hogy felszedje a sátorfáját minden afféle csavargó, mint azok, kik tegnap itt jártak.

Krzycki aztán megfordult és félóra alatt már otthon is volt, Jasztrzebben.

Ott azt mondotta a szolga, hogy Laskoviczon kívül, akitől levelet hozott a nagyságos úrnak, még mindenki alszik a háznál.

Krzycki átvette a levelet s az írószobába ment. Mikor elolvasta, csengetett a szolgának.

- Felöltözködött-e már Laskovicz úr, mikor átadta neked a levelet?

- Igenis, fel. A holmiját csomagolta.

- Kérdezd meg tőle, hogy átjöhet-e hozzám az irodába, ha igen, kéretem.

Az ifjú diák rövid idő múlva a szobába lépett.

Krzycki az íróasztal mellett álló székre mutatott és így szólt:

- Jó napot, Laskovicz úr. Megértettem leveléből, hogy el akarja hagyni Jasztrzebet, mégpedig azonnal. Fölteszem, hogy van rá oka s ennélfogva fölöslegesnek tartom, hogy vesztegessük a szót. Nem fogom tartóztatni. Itt van a járandósága. A lovak rendelkezésére fognak állni, amikor kívánja.

De Laskovicz, kinek pénz dolgában szigorú nézetei voltak, megszámlálta az összeget és így szólt:

- Kiadta egész fizetésemet. De minthogy idő előtt távozom, az utolsó havi fizetésre nem tartok igényt.

Azzal meglehetősen udvariatlanul az íróasztalra dobta a pénzt.

Krzyckinek megrándult az arca; de minthogy tegnap Gronszki jelenlétében szavát adta, hogy nem csinál botrányt, nyugodtan felelte:

- Amint tetszik.

- S ami az elutazásomat illeti - mondotta Laskovicz -, szeretnék azonnal indulni.

- Amint tetszik - ismételte meg Krzycki. - Egy óra múlva elküldök az orvosért, s ha ez az idő megfelel önnek, a lovak rendelkezésére állnak.

- Megfelel.

- Akkor a dolog rendben van. Rögtön intézkedem.

Felállt és bezárta íróasztalát, mintegy jelezve, hogy beszélgetésük véget ért.

Laskovicz ránézett és szemében düh szikrázott. Nem kereste az összezőrdülést, de mégis számított rá s oly feszülten ment Krzyckihez, mint a felvont íj. S íme, nem történt semmi és nem volt szüksége a revolverre, melyet minden eshetőségre készen tartott. Levele még csak szoba sem került, bár az a levél nagyon ridegen és kimérten szólt. S mégis volt valami bántó Krzycki rideg hangjában s bizonyos mértékben sértő volt az a sietség, mellyel beleegyezett kívánságába, hogy elutazhassék.

Laskovicz mindent az érzelmi oldaláról fogott fel, s ennek következtében még kiélezettebben látta a viszonyt a tele pénztárral, birtokkal, jóléttel megáldott ember és a hajléktalan proletár közt. Arra nem gondolt e pillanatban, hogy a maga részéről semmit sem tett, hogy kedvezőbbre fordítsa a viszonyt, hanem ellenkezőleg, elkövetett mindent, hogy elmérgesítse, s hogy mióta egy földél alatt élt vele, ez emberrel szemben ápolit doktriner gyűlöletében úgy behúzódtott a házába, mint a csiga. Mindent összevéve, úgy felforrt epéje, hogy szinte sajnálta, hogy semmi jelenet nem támadt köztük. De minthogy Krzycki szavában nem volt semmi, amibe belekapaszkodhatott volna, köszöntés nélkül és kétszeres gyűlölettel ment ki az írószobából.

Krzycki csengetett és kiadta a parancsot, hogy egy óra múlva fogjanak be; továbbá, hogy a kertész, minthogy ünnep van, menjen halászni.

Aztán fontolgatni kezdte, hogy úgy folyt-e le az eset Laskoviczcal, amint kívánta. Meg is volt elégedve magával, nem is. Önelégültséggel s a büszkeség egy nemével töltötte el az, hogy nyugodtan és határozottan, hidegen, de mégis udvariasan beszélt, s nem engedte szóváltásra jutni a dolgot.

De azért minden büszkesége mellett sem szabadulhatott egy bizonyos kellemetlen érzéstől. Nem értette meg az okát, mert nem volt jártas a pszichológiában. Azt mondotta magában, hogy az efféle jelenet „mindig kellemetlen” - s ez volt az egész. Pedig valósággal volt még egy másik oka is. Mert magatartása, melyet mérsékeltnek, okosnak, majd', hogy diplomatikusnak nem hitt, nem folyt őszintén és közvetlenül a vérmérsékletéből; ellenkezőleg: homlokegyenest ellenkezett nem nagyon mély, de őszinte és tüzes természetével. Ha arra hallgatott volna, vagy heves vitába keveredik az ifjú emberrel, vagy, példának okáért, így szólt volna hozzá: „Laskovicz úr, ön sok galibát csinált nálunk; elbolondította az embereket. De most, hogy elmegy tőlünk, nyújtsa kezét és váljunk el jóban egymástól”, - ez jobban illett volna jelleméhez s nem hagyott volna lelkében oly hangulatot, melyet nem értett meg egészen, de érzett.

Elmélkedésében megzavarta a szolga, ki jött és jelentette, hogy a reggelit feladták s a vendégek az asztalnál ülnek. Valamennyien ott voltak már az ebédlőben, hol érezni lehetett a kávé illatát s hallani a szamovár zümmögését.

Krzyckinek egyszerre felderült a kedve, mikor megpillantotta a hölgyek fehér ruháját és üde, pihent arcvonásait; egy pillanatra megfedkezett minden kellemetlenségről, mely az imént érte. Otockinének kézcsókkal kívánt jó reggelt; aztán mintha szórakozottságból tenné, Anney kisasszonynak is, de oly erőteljesen, hogy az ifjú leány elpirult; akkor aztán megszorította Mariska kisasszony kezét, köszöntötte az urakat és vidáman kiáltotta:

- Kávét, kávét! Napkelte óta csak két pohár vizet ittam s oly éhes vagyok, mint a farkas!
- Kúrát tartasz, vagy a hideg rázott? - kérdezte Gronszki.
- Talán az is rázott, de azonkívül Rzeszlevóban jártam s ezer dolgot intéztem el!
- És hogy' van az idillikus, mennyei Rzeszlevó? - szakította félbe Gronszki.

- Sehogy! Rosszul mennek a dolgok. A gyanús alakok, kiket szemügyre akartam venni, már nincsenek ott. De most mindenekelőtt kávé kell nekem s míg azt nem kapok, nem felelek egy kérdésre sem.

A kávét, Krzyckiné képviselőjében, ki csúza miatt kissé tovább maradt ágyban, Mariska kisasszony osztotta; az ifjú földesúr megcsókolta érte a kezét, s a kisleány nagyon boldog volt, mert mindjárt fontosabb személyiségnek érezte magát.

- Ez megillet, mint a háziasszony helyettesét - mondotta és biccentett a fejével.

- No, meg egyáltalán a korát tekintve is - tette hozzá Dolganszki.

Mariska csak azért nem nyújtotta ki a nyelvét, mert nagyon nevelt kisasszony volt.

Dolganszki, aki gyomorhurutban szenvedett, irigy szemmel nézett a lakmározó Krzyckire s azt mondotta:

- Ugyancsak jó étvágya van ennek a férfinak! Valóságos kannibál!

- Járj meg lóháton egy mérföldet, mielőtt reggelihez ülsz, akkor neked is jó étvágyad lesz. Egyébként: akár kannibál, akár nem, de mikor beléptem ide, megettem volna azt a virág-bokrétát is, mely itt áll előttem az asztalon.

- Úgy lehet, eljön még az az idő, mikor a földesuraknak nem lesz már mit enniük - jegyezte meg Dolganszki. Mariska kisasszony pedig felkapta a bokrétát, s az asztal másik végére tette.

- Fölösleges aggodás, mikor már megittam a kávét - kiáltotta Krzycki. - De mily szép mezei virág! Talán a hölgyek saját kezűleg szedték?

- Mi sokáig alszunk - felelte Otockiné. - Anninka komornája szedte.

Anninkának a két testvér Anney kisasszonyt szokta szólítani.

Krzycki élesen figyelő pillantást vetett a hölgyekre. Látva, hogy arcuk nyugodt, azt gondolta magában:

- A virágot ő szedte s nem szólt semmit a kalandjáról.

Anney kisasszony lassan megforgatta kezében a bokrétát és amint nézte, így szólt:

- A közepén almavirág van. Az a semmirevaló valahol letört egy ágat, meg fogom szidni érte. Ez itt boglárka, ez kankalin, ez meg itt hajnalka, de már elfonnyadt.

- Bámulatos, hogyan beszél lengyelül! - jegyezte meg Dolganszki. - Még a virágok nevét is tudja.

- Zaleszczinben hallottam a parasztlányoktól, Zsófiánál. Aztán van bennem némi nyelvtelhetség, mert megtanultam tőlük a paraszti beszédet is.

- Igazán? - kiáltotta Krzycki. - Megmondhatna valamit népiesen is? Kérem, mondjon valamit - kérte, és összetette a kezét.

De Anney kisasszony kacagott és habozott egy kissé; végre lehajtotta fejét s kezét a bátortalan parasztleány módja szerint a homlokára téve, vontatott hangon így szólt:

- Jaj, hiszen tunni persze, hogy tunnék, de mikor nincs hozzá elég mersz bennem!

Kacaj és bravó kiáltások hallatszottak. Csak Otockiné méregette zavart szemmel Anney kisasszonyt és oly szép volt a zavarában, hogy Krzycki elmélázott.

- Az ember szinte a fejét veszti! - kiáltotta, fellángolva. - Igazán a fejét veszthetné.

Gronszki, jókedvűen, mint a többiek, halkán így szólt:

- Sőt consummatum est.

A beszélgetést kocsizörgés szakította félbe, mely az udvar felől hangzott fel, s a terasz alatt elhallgatott.

- Mi az? - kérdezte Gronszki.

- Anyám miatt az orvosért küldök - szólt Krzycki és felállt. - Szóljon, akinek elintéznivalója van a városban.

Dolganszki és Gronszki egyszerre felálltak és nyomon követték a pitvarba.

- Éppen kérni akartalak, hogy fogass be nekem - mondotta Gronszki. - Tudom, hogy csak egy női nyergetek van Jasztrzebben; rendeltem hát még egyet, s most el kell hoznom a postáról. Nem akartam említeni a hölgyek előtt; hadd legyen meglepetés.

- Rendben van - jegyezte meg Krzycki -, de akkor másik kocsiba kell fogatnom neked, mert ezen Laskovicz megy, s azt hiszem, vele nem szívesen utaznál együtt.

- Ez? - kiáltotta Dolganszki. - Akkor rosszul ismered Gronszkit! Szívesen megy az ördög nagyanyjával is, ha csak megszólaltatja és neki magának is van kivel beszélnie.

- Van benne valami - jegyezte meg Gronszki. - Való igaz, hogy fecsegő ember vagyok. De egyébként is szívesen megyek Laskoviczcal. Igyekezni fogok szóba ereszkedni vele, mert az az ember érdekel. Hogyan végeztél vele ma reggel?

- No, úgy, ahogy. De egy pillanatra mennem kell anyámhoz, mert közölnöm kell vele a dolgot. Szakítottunk egymással, mégpedig nyugodtan. Legalábbis én egészen nyugodt voltam.

- Annál jobb. Eredj anyádhoz. Hozom a porköponyegemet, mert az úton bizonyára nagy por lesz. Tüstént itt leszek.

Nemsokára azután fehér vászonköntösben tért vissza. Éppen akkor vitte le a szolga Laskovicz kis útiládáját. A diák nyomon követte, zárkózottan és sötéten, mint az éjszaka, mert fájdalommal és gyásszal töltötte el az a gondolat, hogy nem látja többé az ő fehér alabástromszobrát; szomorú volt, különösen azután, hogy kijózanították az elmúlt nap hipnotikus erőfeszítéseit. Bűnösnek érezte magát. Mindenesetre szívesen ment volna le, s nézte volna még félóra hosszáig Mariska kisasszonyt, ahelyett, hogy szobájában költötte el reggelijét. De nem tette meg; főképpen, hogy Krzyckivel ne találkozzék. Azonkívül pedig érezte, hogy nem látnák szívesen a társaságban. De ebben a pillanatban mégis bánta, hogy nem ment le, s nem lakatta jól még egyszer a pillantását!

Kellemes meglepetés várta. Az ifjú hölgyek Dolganszki és Krzycki társaságában kiléptek a terasz ajtaja elé, s most kijött a kis Annus is, ki jó barátságban volt Laskoviczcal és könnybe lábadt a szeme, mikor megmondották neki, hogy Laskovicz elutazik; virágbokkrétát tartott a kezében és sírásra állt a szája, mikor elérkezett a búcsúzás pillanata. Az ifjú diák elvette tőle a virágot, megcsókolta kis kezét és nehéz szívvel szállt fel a kocsira Gronszki mellé, aki eközben Otockinéval beszélgetett.

Annuska lement a lépcsőn és egészen a kocsi mellé állt, ami arra készítette Mariska kisasszonyt, hogy utána siessen, nyilván attól való félelmében, hogy a kocsi az indulás pillanatában elüti a gyermeket. Megfogta Annuska kezét és vigasztalta:

- Hiszen Laskovicz úr nem fog elfelejteni téged soha - mondotta a kisleány fölé hajolva. - Bizonyára fog írni neked, s ha kívánczodik utánad, majd visszajön.

És egyenesen Laskoviczra emelve pillantását, így szólt:

- Ugye, Laskovicz úr, nem fogja elfelejteni?

Laskovicz erősen a szeme közé nézett, mintha a lelke mélyét akarná látni, s felindultan és nagy nyomatékkal így szólt:

- Nem fogom elfelejteni.

- No látod! - nyugtatta meg Mariska kisasszony a gyermeket.

E pillanatban közeledett Krzycki:

- Anyám minden jót kíván önnek.

Aztán így szólt a kocsisnak:

- Előre!

A kocsi elindult, félkört írt le az udvarban és eltűnt a kapu mögött kezdődő fasorban.

Anney kisasszony és a két nővér most Krzyckinéhez ment, beszélgetni vele reggelije közben, amelyet ágyában szokott elkölteni, mikor beteg volt. Krzyckinek eszébe jutott, hogy reggel kiadta a parancsot a halászatra és a kerten át lement a halastóhoz, hogy lássa, szerencsés volt-e a fogás.

Mielőtt a tó partjára ért volna, az árnyas kerti út egyik fordulójánál váratlanul szemközt találta magát reggeli látományával, a fürdő Dianával.

A leány, megpillantva őt, megállt és forró vérhullám szökött az arcába; aztán oly halovány lett, hogy a felső ajkán lévő fekete pihe valóságos bajuszkának látszott. Úgy állt ott mozdulatlanul, szemét lesütve, zavarodottan és megszégyenülten.

De a férfi elfogulatlanul így szólt hozzá:

- Jó napot, kisasszonyka, jó napot! Hogy hívják magát?

- Paulinának - suttogta a leány, fel sem vetve szemét.

- Nagyon szép név!

Aztán kissé pajzánul mosolygott és így szólt:

- De Paulina kisasszonyka... máskor... van ám ott retesz is.

- A vízbe ölöm magam! - kiáltotta a leány hirtelen, görcsös zokogással.

De Krzycki csitítgatta:

- Miért? Hiszen senki sem tehet róla! Pusztá véletlenség volt. Nem fogom elmondani senkinek, s az, hogy oly szépséget láthattam, csak az én szerencsém.

És ment a halászokhoz.

A leány pedig elborult szemmel kísérté daliás alakját, s még sokáig ott állt elmerengve; úgy érezte, hogy a titok, amelyet csak ők ketten ismertek, olyan kapcsolatot teremtett köztük, mely egész életükre egymáshoz fűzi őket.

Azután, mikor eszébe jutott, hogyan látta őt Jasztrzebnek szépséges földesura, borzongás futott végig testén, a fejétől a lábujja hegyéig.

TIZEDIK FEJEZET

Gronszki szelíd jellemű és nagyon jóságos ember volt. A filozófiai pesszimizmushoz való minden hajlandósága mellett sem volt pesszimista az emberekhez és az élethez való vonatkozásaiban. Más szóval: az elméletben gyakran gondolkozott úgy, mint a prédikátor, de a gyakorlatban jobbnak látta Horatius nyomdokain járni, jobban mondva, úgy élni, mint Horatius élt volna, ha keresztény lett volna.

Ami személyes érzelmeit illette, mint ember és mint aszketikus szerette Zbyltovszka Mariska kisasszonyt; de lelkével szerette és nem vérenek szenvedélyével, mint Laskovicz. Kezdetben a zenei talentumáért szerette; utóbb, minthogy közeli rokona nem volt, úgy szerette, mint a testvérbátyja a kis húgát, vagy, mint az apa a gyermekét. Az ifjú leány pedig, hálás ragaszkodásból, de mert nagyra becsülte eszét és jellemét is, teljes szívből viszonzta szeretetét.

Gronszkinak sok jóbarátja volt és sokan kedvelték. Még idegen emberek is, akiktől a nézetek és meggyőződések egész világa választotta el. Érezte ezt Laskovicz is. Ha például azt kívánták volna tőle, hogy Dolganszkival menjen egy kocsin a városba, inkább hátára vetette volna batyuját és gyalog tette volna meg az utat. Dolganszki úgy tett, mintha egyáltalában nem is látná, ellenben Gronszki udvariasan köszöntötte és többször beszélgetésbe ereszkedett vele, mely csak azért nem tartott sokáig, mert Laskovicz rendszerint félbeszakította. De most szinte örült a társaságnak. Remélte, hogy Gronszki a Jasztrzebben maradottak neveit emlegetve, mond talán valamit Zbyltovszka kisasszonyról is, és epedt a vágytól, hogy ha mást nem, legalább a nevét hallhassa. Azonkívül nagyon felindította a búcsúzás Annuskától. Először történt életében, hogy búcsúzáskor könnyet ejtett érté valaki és hálát adott a véletlennek, hogy elutazása pillanatában Mariska kisasszony is beszélt vele. A szíve kissé felengedett, kész volt őszintébben beszélni, főképpen, minthogy oly emberrel volt dolga, kit nem gyűlölt.

Az alkalom nem váratta sokáig. Mihelyt a fasor végére értek, Gronszki a karjára téve kezét, így szólt:

- Uram, micsoda örült dolgokat művelt ön Rzeszlevóban? Könnyen megeshetik, hogy súlyos kihágások lesznek ott, és mondja, mindenhol efféléket akar ön művelni?

- Rzeszlevóban azt tettük, ami győzelemre fogja segíteni eszméinket - felelte Laskovicz.

- De hiszen mezőgazdasági iskolákról van szó, melyekre a népnek szüksége van! Miért terjesztette ön az emberek között azt a hírt, hogy fel fogják osztani köztük a birtokot?

Laskovicz nem tudta, hogy ne hagyja-e válasz nélkül ezt a kérdést; de Gronszkinak nyájias és mégis szomorú arckifejezése lefegyverezte, és így szólt:

- Minden pártnak látnia kell mindent; tudnia kell, mi történik az országban és hasznára kell fordítania a jó alkalmat. A rzeszlevói esetben én voltam a pártnak a szeme, amely látott, egyébként pedig mindenképpen a számomra kiadott rendelkezések szerint jártam el. Különben a dolog egyre megy. Nekünk nem kellenek iskolák azoktól, akikkel harcban álunk; iskolák, amelyeket az ő szellemükben vezetnek.

- Maguknak nem kell, de a népnek szüksége van rá!

- A nép megtanulja a mezőgazdaságot a nemes urak nélkül, csak legyen min. A nemesség földje többet fog érni nekik, mint a nemes úrnak minden iskolája. Évszázadok óta művelték a rzeszlevói parasztok a földet és hacsak egy fillért számítunk is minden munkanapért, százszorosan megfizették a földadót.

- Maguk csak a földéhséget tudják fölébresztteni, de földet adni nem tudnak. Azonkívül pedig engedje kijelentennem: önök következetlenek a saját doktrínájukkal szemben. Hiszen önöknek az a céljuk, hogy államosítsák a földbirtokot. Például Rzeszlevóban az iskola céljaira hagyományozott földet félig-meddig államosítottnak lehet tekinteni, holott a parasztek között felosztott föld feldarabolt személyes tulajdon volna.

- A földbirtok államosítása mindenesetre végső célunk, de attól még nagyon messze vagyunk. Egyelőre pártunkra akarjuk hódítani a népet és e cél érdekében azokat az eszközöket ragadjuk meg, amelyek kínálkoznak. Mi nem adhatunk földet, a nép egész egyszerűen elveszi azt magának.

- A legjobb esetben is csak el akarja venni. Tegyük fel, hogy a parasztek, a cselédek, a zsellérek Rzeszlevóban birtokukba veszik, és felosztják maguk közt a földet. Mondja, nem látja előre a jutalmukat, mely kozákkorbácsok, törvényszéki végtárgyalások és véres kivégzések alakjában fog rájuk szakadni?

- De hát azt hiszi ön, hogy ez nem víz a mi malmunkra? Minél többet az effélékből, annál gyorsabban érjük el célunkat.

- Tehát jól sejtettem - mondotta Gronszi, kinek eszébe jutott, hogy mit mondott Krzyckinek és Dolganszkinak, tudniillik, hogy azzal, ha rendőrséget hívnak, csak az újítkóknak tesznek szolgálatot.

Laskovicz már kérdezni akarta, hogy mit sejtett jól, Gronszi megelőzte és így szólt tovább:

- A dolog mégis különös! Ha önök közül valakit szerencsétlenség ér, ha becsukják, kiutasítják, vagy életét veszti, akkor mi, akik nem tartozunk az önök táborához, akiknek önök hadat üzentek és életére törnek, azt mondjuk: kár az igyekezetért, kár ezért az áldozatért, s az ifjú életéért - és részvéttel vagyunk maguk iránt. De önökben nincs egy csepp részvét sem a nép iránt, melynek érdekét állítólag védelmézik. Sztrájkokat rendeznek, s oly végsőkig feszítik a húrt, hogy el kell pattannia. Ha aztán a gyárosok feszítik ki, akkor még rövidebbé válik, mint volt. Már is ezeket fojtogat az inség. S önöknek most még mezőgazdasági sztrájk is kell, márpedig a sztrájk után még drágább és még kevesebb a kenyér! S ki szenved miatta? Megint a nép. Bizony mondom, az ember sokszor nehezen szabadul attól a gondolattól, hogy önök jobban szeretik elveiket, mint a népet.

Laskovicz sajátságosan kemény és tompa hangon felelte:

- Ilyen a háború. Szükség van áldozatokra is.

Gronszi ránézett, s látva szorosán egymás mellett álló szemeit, önkéntelenül azt gondolta magában: Nem, az ily szemek csakugyan csak egyenesen maguk elé nézhetnek és nem képesek áttekinteni a tágabb szemhatárt.

Egy ideig szótlánul ültek egymás mellett. Gyöngye déli szél kerekedett, s a lovak izzadságának szagával vegyült porfelhőket hajtott feléjük. Az út szélén lévő cserjékből sűrű szúnyograjok szálltak fel, s annyira csípték a lovakat, hogy a kocsis egyebet sem tett, mint hogy káromkodva zavarta el őket az ostorával a lovak hátáról.

Egyszerre megszólalt Gronszi:

- Áldozatokra! De mely istenségnek hozzák önök ezeket az áldozatokat? Mire törekszenek, s voltaképpen mit akarnak?

- A mindennapi kenyeret a népnek, s a közsabadságot.

- De ugyanakkor követ adnak neki kenyér helyett. S ami a szabadságot illeti, kérem, vegyen figyelembe két pontot. Először is: jaj annak a népnek, mely jobban szereti a szabadságot, mint a hazát. Természetesen nem a leigázott nemzetekről beszélek, mert náluk a szabadság fogalma csaknem egy a hazáéval. De gondolja meg, mi tette tönkre politikailag Lengyelországot, és mi teszi tönkre most Franciaországot, úgy hogy szemünk előtt hull szét, mint a hordó, melyről leszedték az abroncsot! A másik gondolat, mely gyakran foglalkoztat, az, hogy az olyan szabadság, mely túlmegy a nép jólététől és biztonságától megkövetelt határon, csak a semmirekellőknek való. Ön valószínűleg a maradiság tetőpontjának fogja minősíteni az utóbbi állítást; pedig mégis úgy van, amint mondom.

Laskovicz arcán valami gyanakvás és ingerültség tükröződött; de látszott, hogy Gronszi nem akarta személyében sérteni, hanem csak általános nézetét fejezte ki; ennek következtében csak így szólt:

- Nem tűr meg semmiféle korlátozást azoknak a testületeknek és egyesületeknek a szabadsága, melyeket azért szervez magának a munkásság, hogy általuk védekezzék. Egyébként kegyed összezavarja a nép és a kormány fogalmát, s mint realista, természetesen, az utóbbinak érdekét viseli szívében.

Gronszi felkacagott:

- Realista, én? Nem, az nem vagyok. Különb az emberek nem ostobák és többnyire jóhiszeműen cselekszenek; csak egy hibát követnek el: decemberben akarnak szántani a tavaszi vetés alá, mikor az eke nem fogja a megfagyott földet. Vagy, ha más hasonlat tetszik: nyári ruhát vesznek, mikor még dermesztően hideg a tél. Nem tudom... talán kisüt egyszer a nap, és meleg lesz; elvégre minden lehetséges a világon; de egyelőre majdnem lefagy a fülük s nyári köntösüket eszi a moly.

És, csak a realistákra¹ gondolva, így folytatta:

- A realisták számot akarnak vetni a Valósággal, mely nem vet számot sem velük, sem senkivel mással. Tegye föl, hogy a pártot Péternek hívják. Péter - egész becsületesen - a Valósághoz fordul és így szól hozzá: „Hallod-e kisasszonyom! Hajlandó vagyok elismerni téged, sőt szeretni is; ezzel szemben meg kell engedned, hogy kissé a magam lábán álljak, szabadon vegyek lélegzetet és kinyújtóztathassam fájt tagjaimat.” Erre aztán a Valóság ázsiai udvarias-sággal így felel: „Petrovics Péter! Ez nem tartozik a tárgyra, ennek következtében megvonom tőled a szót. Nekem nem az a fő, hogy elismerj és szeress; hanem az, hogy vedd le a nemzeti viseletedet, melynek, mellesleg szólva, hasznát vehetem, és feküdjél le szépen a padra; egyébként pedig bízzál az erőmben és a korbácsomban.” - Ha egy realista hallaná tőlem ezt a beszédet, talán tiltakoznék, de lelkében igazat adna nekem, mert a dolog valósággal így áll.

- El fogja ismerni - kiáltotta Laskovicz bizonyos diadalmassággal -, hogy végre csak mi koppantunk fejére a Valóságnak.

- Állítólag önök koppantanak a fejére, de öklük visszapattan érckeménységű homlokáról és úgy üti mellbe egész társadalmunkat, hogy eláll a lélegzete és elájul. Ily módon még maguk segítenek is a „Valóság”-nak.²

S eszébe jutott, amit a hangyákról és hangyászó medvéről mondott, és megismételte Laskovicz előtt.

---

¹ Akik az orosz kormánnyal tartottak. A ford.

² Vagyis az orosz kormánynak. A ford.

De az nem helyeselte a hasonlatot és megjegyezte, hogy csak látszatát fejezi ki a valóságnak, mert az emberi viszonyokat nem lehet párhuzamba állítani a hangyaboly viszonyaival. Aki erősíteni igyekszik a proletariátust, ezzel új erőt ad az egész népnek, mely elég arra, hogy védekezhessen a támadásokkal és merénylettekkel szemben. Csakis ily módon lehet megnyerni mindent, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a nép más országok proletárságában is szövetséges társakat talál, kik ellenségeiből barátaivá lesznek.

- Ez is hasonlat, csak éppen hogy mást akar bizonyítani - felelte Gronszki.

- De azért találó! Az ember mindig csak ezt hallja: Lengyelország! Lengyelország! De azok, akik ezt a szót folyton a szájukon hordják, oly fogalmakat fűznek ehhez a „Lengyelország”-hoz, melyek régóta elvültek, mint teszem a vallás, az egyház, a konzervatív irányzat; mindezt már réges-rég ellepte a penész és a hullafolt. Csak mi kapcsoljuk össze Lengyelország nevével azt a hatalmas eszmét, mely megőrzi ifjúságát és életerejét s melyre egyes-egyedül vár jövő, mert mögötte sorakozik az egész fiatalság.

- Egyelőre nem az egész ifjúság, sőt fele része sem - mondotta Gronszki. - Aztán pedig az egyház is nem egy társadalmi vihart élt már túl és harmadszor, az ön gondolata oly régi, mint a szegénység a világon. De ha netalán azt akarná mondani, hogy az a forma, melyet Lassalle és Marx adott e gondolatnak, új, akkor én azt felelem önnek: a mostani szocializmusnak csakugyan még dús a haja; de ha egyszer megkopaszodik, senki sem fog jobban gúnyolódni rajta, mint éppen az ifjúság.

- Ön mindig csak aforizmákban beszél; szerencse, hogy az aforizma olyan, mint a papiros-lampion, melyet a dialektika fáira aggatnak: a sötétben látni, de a napvilágon sötét.

- Nem, uram - felelte Gronszki. - Annak, amit mondok, más jelentősége van. Állítom, hogy ha az önök szocialista állama egyszer valóra válik, a szociális berendezkedések következtében oly elnyomását érzük meg minden egyéniségnek s az egyes embernek oly belekényszerítést a nagy gépezet útjai és kerekei közé, és megérünk végre oly ellenőrzést és rabszolgaságot, hogy hozzá képest még a mostani porosz állam is valóságos temploma a szabadságnak. Feltétlenül tüstént beáll a reakció. A sajtó, az irodalom, a költészet, a művészet hadat fog üzeni önöknek az egyéni függetlenség nevében; és tudja-e, ki viszi majd elől az ellenzék zászlaját? Az ifjúság! Ez oly bizonyos, mint amily bizonyos az, hogy ott a rét fölött bíbicek repkednek.

És a madarak rajára mutatott, mely ott keringett a rét fölött, aztán hozzátette:

- Franciaországban már megkezdődik. Nemrégiben néhány ezer diák vonult végig Párizs utcáin ezzel a kiáltással: „Le a köztársasággal!”

- Kergesség az - felelte Laskovicz -, harc a radikalizmus ellen, de nem ellenünk. A burzsoák azt remélik, hogy a radikalizmus, adott esetben, megóvná őket a proletárság bosszújától, de abban tévednek. Eközben, akaratuk ellenére, ők maguk egyengetik a forradalom útját.

- Ebben kénytelen vagyok igazat adni önnek - felelte Gronszki. - Láttam Kairóban, hogyan szaladnak a szajszok a pasa hintája előtt, torkuk szakadtából kiáltva: Utat! Utat! A szocializmus-hoz való vonatkozásukban ily szolgálatot végeznek a radikálisok.

- Úgy van - helyeselte Laskovicz, kinek arca lassanként kiderült.

Gronszki levette orráról a csíptetőt, megtisztogatta üvegét és hunyorgatva szemével, így szólt:

- Még az önök körében is vannak ily ellentétek. A francia szocializmus más, mint a német; ez meg ismét más, mint az angol. Már az önök táborában is vannak különböző irányzatok. Ez ok miatt nem fogok általánosságban beszélni a szocializmusról. Engem csak az érdekel, miféle

nemzeti produktumot jelent az, melynek ügynöke ön, mert azok után, amiket ön nekem mondott, felteszem, hogy az úgynevezett lengyel szocialista párthoz tartozik.

- Úgy van - felelte Laskovicz határozottan.

Gronszki megint feltette orrára immár tisztára törölt csíptetőjét, és most kibontotta valamennyi vitorláját.

- Ön tehát azt mondja, hogy Lengyelországot önök megtöltötték egy ifjú, hatalmas eszmével és ezáltal új vért öntöttek ereibe. Erre én azt felelem önnek, hogy ez az eszme annyira torzzá vált az önök fejében, hogy megszűnt szociális eszme lenni. Szociális betegséggé fajult. Önök betegséget oltottak Lengyelországba, nem mást. A új lengyel épületet téglából és kőből kell majd felépíteni, nem pedig dinamitból és bombából. Önök a gyűlöletet hirdetik. A régi evangéliumot eldobták maguktól; újat alkotni nem tudnak; ennek következtében életjogosultságuk nincs. Az önök neve: *Tévelygés*, munkájuk eredménye nem fog megfelelni várakozásuknak. Nagyon túlfeszítették ijukat és a népet nyomorba és gyarlóságba döntik; a gyöngye nyomorultakból pedig nem lesznek képesek új és erős Lengyelországot teremteni. Ez csak világos? Aztán meg nem lehet egy fejen két sipkát viselni, az egyiknek alul kell esnie. Én pedig azt kérdezem: Mi van alul? Vajon a szocializmus csak eszköze annak, hogy felépítsék Lengyelországot, vagy pedig az önök Lengyelországába csak csalétek és jelszó, mellyel táborukba csábítják a népet? Azok a párhívek, akik egyszerűen és minden jelszó hozzáadása nélkül szocialistának mondják magukat és nem akarnak egyszerre halat és húst jelenteni, határozottan következetesebbek. De önök ámitják önmagukat is! Még ha akarnának is tenni valamit Lengyelországért, akkor sem volnának képesek rá; mert nincs önökben egy csepp lengyel vér. Az iskola, melyen keresztülméntek, nem foszthatta meg önöket az anyanyelvüktől, de a kedélyük, a lelkük olyanná lett, hogy nem lengyelek többé, hanem oroszok, mégpedig olyan oroszok, akik gyűlölik Oroszországot. Más lapra tartozik, mi haszna vagy kára van mindebből Lengyelországnak vagy Oroszországnak, a fő, hogy a dolog valósággal így áll. E pillanatban azzal a benyomással járnak, hogy forradalmat csinálnak, pedig ez csak majmolása a forradalomnak. Idegen szellemnek hitvány virágai között. Ha az ember csak nézi az önök napilapjait, íróit, költőit és kritikusait, mindjárt szemébe tűnik egész életműködésük idegenszerűsége. Az igazi cél nem is a szocializmus vagy a proletárság, hanem csak: rombolás. Kezében a gyújtogató fáklyával és szíve mélyén a kétségbeeséssel és a nagy Nihil-lal. De mindenki tudja, mitől van így. A galíciai szocializmus sem belvederei Apolló. Mindamellet már mások a vonásai és kevésbé szélesek a pofacsontjai. Nem őriöng, de nem is mutatja azt a gyászt és kétségbeesést, mely annyira ellenkezik a latin kultúrával. Önök arra a gyümölcsre emlékeztetik az embert, mely egyik felén zöld, a másikon rothad. Önök betegek. Ebből a betegségből lehet csak megmagyarázni a minden logikának teljes hiányát, ami abban mutatkozik meg, hogy a háború ellen kiabálnak és maguk csinálnak háborúságot. Kárhoztatják a bíróságot és ítéletet mondanak bíró nélkül; mennydörögnek a halálbüntetés ellen és Browningot adnak az emberek kezébe, megparancsolva nekik, hogy öljenek. Az említett betegségből magyarázható meg az önök örületes tülekedése s teljes közömbösségük azzal a kérdéssel szemben, mi lesz azután, mint ahogy érzéketlenek azoknak a szerencsétleneknek a sorsa iránt is, akiket eszközül használnak fel. Hadd gyilkoljanak és raboljanak ki pénztárat, önöknek az mindegy, hogy utóbb felakasztják-e őket, vagy hogy gazemberek módjára fejezik-e be életüket. Az a nagy Nihil, amely önökben lakozik, megengedi önöknek, hogy fütyüljenek vérré és minden erkölcsre. Sőt ajtót nyitnak közismert gazembereknek is, és megengedik nekik, hogy ne saját gazságukat, hanem az önök eszméit testesítsék meg és képviseljék. Szóval: önök a megsemmisítést hordják magukban és a romlás szélére viszik Lengyelországot. Szó sincs róla: az önök pártján is vannak áldozatkész és jóhiszemű emberek; de azok vakok és vakságukban egészen más ügyet szolgálnak, mint amelyben ők maguk hisznek.

Gronszki tudta, hogy falra hány borsót; de, talán szokásból, vagy mert meg akart mondani mindent, ami benne forrott, nem hallgatott el mindaddig, amíg a kereknek a városi kövezeten való zörgése túl nem lármázta szavait. A szálló előtt hidegen búcsúztak el egymástól, mert Gronszki fejtegetései mélyen hatottak az ifjú orvosnövendékre. Laskovicz nem ismerte el, hogy Gronszkinak igaza van, de magában az a körülmény, hogy ily nézetek is vannak pártja felől, bosszúsággal és felháborodással töltötte el. Azt mondta ugyan magában: nem érdemes erre felelni; mert nem a bennünk lakozó lélek idegen, hanem csak az eszméink újak. De a társadalom olyan, mint aki hosszú éveken át lakott ugyanabban a házban és mindig kedvetlenül költözködik, még ha az új ház jobb is a réginél. Gronszki szavai mindamellettt annyira sértették, hogy majdnem úgy gyűlölte, mint Krzyckit, és sokért nem adta volna, ha a sárba taposhatta volna fejtegetéseit. Szerencsétlenségére már nem volt rá idő; hozzájárult ehhez az álmatlan éjszakát követő nagy fáradtsága, mely mindjobban és jobban erőt vett rajta. Gronszki a postára ment és elhozta a csomagot, amelyben a nyereg volt; aztán az orvoshoz hajtattott. De midőn hallotta, hogy a doktor csak egy óra múlva lesz szabad, otthagya a kocsit a háza előtt s az öreg Dzvankovszki jegyzőhöz ment, hogy átadja neki a levelet, melyben Krzycki meghívta Jasztrzebbe.

A jegyző örömmel fogadta a meghívást, minthogy amúgy is készült Krzyckiékhez, hogy, mint ő mondotta, lássa az ő szemefényét és hallja a csodahegedű szavát. Addig is elbeszélgetett Gronszkival a város és a környék eseményeiről. Annyira elfoglalták gondolatait és annyira fel volt ingerülve, hogy egészen elhagyta megszokott bosszúsága. Ellenben szomorú keserűség és az - úgy látszik - fejvesztett társadalom jövőjén való nehéz gond szólt beszédéből. A sztrájk a gyárakban és a mezőgazdaságban mindjobban elharapódzik. A városban beszüntették munkájukat a mészégetők és egy cementgyár bezárta kapuit. A munkások, kiknek nem volt megtakarított pénzük és akik amúgy is csak máról holnapra éltek abból, amit megkerestek, az első naptól fogva kenyér nélkül maradtak. Varsói példára bizottság alakult, azzal a rendeltetéssel, hogy adományokat gyűjtsön és elejét vegye az ínségnek. Ennek következtében oly helyzet támadt, hogy a sztrájk ellenzői úgyszólván kitarították a sztrájkolókat és kenyérral látták el őket. Valóságos circulus vitiosus - mondotta az elkeseredett öreg. - Ha az ember nem ad nekik semmit, kész az ínség, és a kétségbeesés a szocialisták karjaiba kergeti a munkásnépet. Ellenben ha ad, akkor malmukra hajtja a vizet, mert akkor módot nyújt nekik, hogy folytassák a sztrájkot és meggyőzzék a népet hatalmukról.

Továbbá elmondotta, hogy a szocialisták a bizottság megkerülésével pénzt gyűjtöttek, vagyis inkább zsaroltak a félnkebbektől. Nála is jártak ezek az emberek, de ő azt mondotta nekik, hogy ő kenyérrre adott, nem pedig bombákra. Mire aztán halállal fenyegették meg, ő pedig viszont ajtót mutatott a társaságnak.

Az öreg jegyző egy darabig hallgatott, mert a veleszületett hevesség győzött a szomorúságán. Dühös pillantásokat vetett szerteszéjjel, és oly szaporán mozgatta jobbra-balra az állkapcsát, mintha föl akarná falni a szocialistákat a vöröslobogóstul, mindenestül.

Mikor kifújta magát, így folytatta:

- Tegnapelőtt elküldötték a halálos ítéletemet, melyet valószínűleg végre is hajtanak, mert állítólag hadat üzentek a kormánynak de valószággal a saját földijeiket gyilkolják. Vagy, különben, hagyjuk azt. Harmadnapja megöltek a városban egy bádogosmestert és a cementgyár két munkását. Vilcodolyban, néhány versztnyire innen, megtámadták és megsebesítették Bacinski urat és ugyanakkor kifosztottak egy pálinkásboltot. Sremszki, az orvos, akit Krzyckiékhez fognak hívni s akinek optimizmusával torkig jóllaktam, azt mondja, hogy mindez csak múltó zivatar! Úgy, úgy! Hiszen végre elmúlik minden, az egyes ember éppen úgy, mint a népek! Azt hiszem, nekünk is végünk van már, mert rablóbanda lesz belőlünk s az ily rablóvilág nemigen

tarthat sokáig. Úgy látszik, a harci szervezet urai már megelégtették, hogy pártcélokra raboljanak és fosztogassanak, és inkább a saját zsebükre művelik ugyanazt. Például ki tudja, hogy élve jutunk-e ma Krzyckiékhez? Krzycki jobban vigyázzon magára, mint bárki más. Vagyonos ember hírében áll, annál is inkább szemmel tartják. Megyek Jasztrzebbe, mert ha már úgyis meggyilkolnak, legalább szeretném hallani előbb az én csodagyermekemet. Ami Krzyckiéket illeti, bizony mondom, jobban tennék, ha ahelyett, hogy újabb vendégeket hívnak magukhoz, inkább hazaküldenék azokat is, akik náluk vannak. Ha Sremszkinék esze volna, holnap szétkergetné valamennyit.

- Hallom, hogy derék ember - mondta Gronszki.

- Sátán az! - fortyant fel a jegyző. - De nem szabad megfélemezniük arról, kivel van dolguk, s hogy elsősorban kiről van szó.

Gronszki, bár nyugtalanította és aggasztotta Dvonkovszki elbeszélése, nem állhatta meg, hogy el ne mosolyodjék, midőn ez óva intő szavakat hallotta, melyek közönséges nyelven így szóltak volna: „Vigyen el mindnyájakat az ördög, csak a kis hegedűsleánynak ne történjék baja!” De minthogy abban, ami Mariskát illette, egy nézetten volt az öreggel, beérte azzal, hogy megnyugtatta az öreget: Jasztrzebben, a vendégeket és szolganépet beleértve, sokkal több kéz és fegyver áll rendelkezésre, semhogy támadástól kellene tartaniuk, azonkívül pedig Krzyckiné küszöbön álló elutazása hihetőleg véget vet a vendégek jasztrzebi mulatásának.

Beszélgésüket Sremszki doktor szakította félbe. A doktor úgy rontott be, mint egy bomba, kijelentve, hogy napjának hátralévő része szabad és kész az indulásra.

Gronszki nagyon kíváncsian vette szemügyre, mert már Varsóban is hallotta, hogy Sremszki eredeti és erősen körvonalozott egyéniség, a szónak legigazabb értelmében.

Egészen fiatal, világosszöke hajú és cigányosan barnaképű férfiú volt, eleven, mint a tűz, egészségtől duzzadó, kissé nagyhangú és féktelen természetű. A városban és környékén jelentékeny szerepet játszott, mert nemcsak a legnagyobb orvosi gyakorlata volt, hanem minden tekintetben a legügyesebb és legderekbabb emberek közé tartozott. Úgy fogott minden dolgához, mintha rohamról lett volna szó, és minthogy felfogásában józan és hallatlanul temperamentumos férfiú volt, mindazt, amit tett, rendkívül okosan és jól végezte.

Megtettesülése volt annak a Lengyelországban eléggé gyakori típusnak, amely annyi energiát fejt ki és annyi eredeti eszmét termel nemcsak nehezen megmozduló, hanem valósággal nehézkes és lusta környezetében, hogy nincs az a német, francia, vagy angol ember, aki megállná vele az összehasonlítást. Sremszki maga is annyira vállalkozott és ezzel másokat is oly élénk tevékenységre sarkallt, hogy rendszeren „a tűzről pattant doktor” néven szokták emlegetni. Hallgatagon részt vett iskolák, olvasóegyletek és gazdasági szövetkezetek alapításában; mindenben benne volt a keze és mindenre adott pénzt, amit bőven keresett, bár sok szegényt gyógyított ingyen. A szocialisták gyűlölték, mert népszerűségével és a munkásokra való befolyásával meghiúsította tevékenységüket. A hatóság gyanakvó szemmel nézte; ez az ember, aki szerette hazáját, elevenséget terjesztett maga körül, gondoskodott az emberek felvilágosításáról és közhasznú célokra pénzt adott, elkerülhetetlenül magára vonta gyanújukat és rászolgált, hogy legalábbis „számúzzék egy távoli kormányzásba”. Szerencséje volt, hogy a kormányzó felesége elhitette magával, hogy idegbeteg, a csendőrszázadosnak meg tényleg kezdődő Basedow-kórja volt. Tudniillik az előbbi, ki összeköttetéseinél fogva kormányzóvá tette a férjét és feltétlenül uralkodott a kormányzásban, abban a szent hiedelemben élt, hogy ha ez a „kacagó ember” nem volna, rossz világ járna az ő férjeurára. Ellenben a százados úr éppen úgy rettegett a kormányzóné összeköttetéseitől, mint a saját Basedow-kórjától. Igaz, hogy készen volt a jelentésével, amelyet elsőrangú mesterműnek tartott és talán azért is

betegedett meg, mert nem merte fölöttes hatósága elé terjeszteni ezt a műremeket. Álmában akárhányszor letartóztatta, kihallgatta és büntársainak megnevezésére kényszerítette a doktort és végre azt hitte, hogy remekét most már útnak indíthatná, ha a kormányzót történetesen elhelyeznék és önmagát is más kormányzóságba rendelnék. De persze mindez csak álom volt. Jelentése valóság szerint fiókjának mélyén maradt és a doktor, aki elolvasta (mert a százados megmutatta neki az írást, mintegy jelezve, hogy mit tehetne ellene, ha akarná), oly jót kacagott rajta és annyira biztos volt a dolgában, hogy a százados azt gondolta magában: a kormányzó-néval és a Basedow-kórral igazán sohasem végezhet az ember.

De a doktor mindezen csak nevetett, mert természeténél fogva szokatlanul vidámlelkű ember volt. Adott esetben tudott nagyon élesen gondolkozni és komolyan beszélni; de rövid találkozások, futó beszélgetések alkalmával, mikor nem volt idő beható magyarázatokra, inkább a dolgok felszínén maradt, tréfát űzött, anekdotákat mondott, melyek aztán szájról-szájra keltek a városban, s ő maga kacagott rajtuk a legnagyobbakat. A betegekkel tréfálkozott a betegségükről, s pajzánságokkal űzte el félelmüket. Vidámságával megnyerte az embereket, alapos orvosi ismeretei és a siker, mellyel egészségükön örködött, a rajtuk való uralkodás egy nemét biztosította számára. Ennek következtében nemigen félt a helyi nagyságoktól, s egyáltalában nem vetett sok ügyet a mások véleményére. Így volt a jegyzővel is, kinek állandó ingerültsége és hirtelen haragja annyira közismert volt a városban, hogy csak azok érintkeztek vele, akiket nem érdekelt más, mint a zene. Az orvos, ki a zenét is szerette kifigurázni, szándékosan kereste társaságát, hogy évelődhessek vele, aztán saját örömeire és hallgatóinak derülésére meséket mondhasson a jegyző kifakadásairól.

A doktor hát lármásan és mint a szélvész rontott be, megismerkedett Gronszkival, tudakozódott Krzyckiné hogyléte felől és a Jasztrzebben lévő szép hölgyekről, kiknek már hallotta hírét, aztán egy pillantást vetve a jegyző keserves arcára, így kiáltott:

- Miféle arckifejezés ez már megint! Hát oly rosszul áll a világ sorsa? Vagy valami baj történt? Hetvenöt éves! Az is valami? Kérem mutassa a pulzusát!

És meg sem kérdezve a jegyzőtől, elkapta a kezét, elővette az óráját és számlálni kezdte:

- Egy, kettő; egy, kettő; egy, kettő; Baj, baj! Ez az úr szerelmes és ráadásul bizonyára gyomorégése van. Megezik az efféle. Huszonöt évnél tovább nemigen jár a gépezet. Legfeljebb ha még harminc esztendeig. Köszönöm!

Azzal elbocsátotta a kezét az öregembernek, aki tüstént vidámabb szemmel nézte a világot, mert azt gondolta magában, hogy ha hozzáad huszonöt esztendőt ahhoz a korhoz, amelyet már megért, egészen csinos életkor kerekedik ki belőle.

De aztán megint dühbe gurult és nagyokat fújva felelte:

- Hagyjon békében a rossz tréfáival! Azt hiszi talán, hogy bánom azt a huszonöt évet? Igazán nem érdemes most élni. Hiszen tudja, mi történik? Azért vagyok oly rossz színben, mert éppen arról beszélgettem Gronszki úrral. Igaz, hogy gyomorégésem is van. De kérdem öntől, mi lesz akkor, ha az egész nép szót fogad azoknak az embereknek?

Az orvos eközben a kezét lóbálta és határozottan tiltakozó mozdulatot tett.

- Sem az egész nép, sem a fele, sem a századrésze. Még azok sem, akik azt mondják, hogy a szocialistákhoz tartoznak, vagy a terror hatása alatt beszélnek így, vagy félreértésből. Elmondok két példát. Földszinten lakom és alattam a pincében lakatosműhely van. Éppen ma reggel hallgattam ki a szolgám és a lakatosmester között lefolyt beszélgetésnek egyes részleteit. A lakatos így szólt: „Szocialista vagyok. Arról kár beszélni.” „Miért volna kár?” mondotta a szolgám. „Hát maga nem hisz az Istenben és nem szereti Lengyelországot?” „Miért kérdi?”

„Hát a szocialisták nem cselekszik meg egyiket sem.” Mire a lakatos azt mondja: „Ha ez igaz, akkor vigye el őket az ördög!” Így számítják magukat az emberek szocialisták közé! Nem mondom, hogy valamennyien, de nagyon sokan. Hahaha!

És harsányan kacagott.

- A doktor mindenre talál anekdotát - szólta a jegyző mogorván -, de vallja meg őszintén, sok ezren szítanak a szocialistákhoz.

- De akkor küldhetnének legalább egy képviselőt a dumába a királyságból - felelte az orvos. - A bomba különösen nagyot durran, azért hallatszik messzebbre a hangja, mint a más cselekedeteknek. És hány ezren vettek részt a nemzeti díszmenetben?³ Azok is hozzájuk tartoznak? Ha egy gyár kéményére tíz ember kitűzi a vörös lobogót, az a látszata van a dolognak, mintha az egész gyár „vörös” volna. Pedig nem igaz.

- Miért nem tépik le a többiek azt a zászlót?

- Egyszerűen azért, mert elvégzi azt helyettük a rendőrség.

- És - tette hozzá Gronszi -, mert azoknak nincsenek Browningjaik, a többieknek pedig vannak.

- Kétségtelenül - folytatta a doktor. - Nekem tízszer annyi dolgom van a munkásnéppel, mint bármely gyárnak. Felkeresem őket lakásukon és látom családi életüket. Ismerem őket. A szocialista verekszik a bürokratákkal; ez az oka, hogy sokaknak úgy tetszik, mintha ők maguk is szocialisták volnának. Aztán a harci szervezeteket a legsilányabb és legkétesebb elemekből alakítják meg. Végre haramia lesz belőlük és nincs mit csodálni rajta, mert hiszen megfosztották őket a lelkiismeretüktől és helyette revolvert adnak nekik.

De a többségnek, a jobb, a becsületes többségnek kebelében lengyel szív dobog, s ezért adja ki magát lengyelnek a gonosz, aki hálójába akarja keríteni őket! Ó, adjanak nekik csak iskolát! Oktassák őket és ismertessék meg velük a lengyel történelmet, hogy meg ne téveszthessék őket. Az kell a népnek, az, az, az!

És felindultságában vállon ragadta az öreget és jobbra-balra forgatta:

- Iskola kell, jegyző úr, az isten szerelmére, iskola!

A jegyzőnek fejébe szökött a vér.

- Megbolondult? - kiáltotta. - Miért ráz úgy, mint egy körtefát?

- De mikor úgy van - mondotta az orvos és elbocsátotta. - Igazán úgy. Az embernek néha kedve volna sírni és kacagni, mikor azt látja, mily mélységes tévedésben vannak némelyek e szegények közül!

- Nem, nem kacagna - mondotta Gronszi.

- De tudja, néha mégis - kiáltotta az orvos. - Hallgassa meg csak a második példám: Múlt vasárnap fáradtan, mint a kutya, kimentem a városból, ki a Gorzinski-erdőbe. Szembe jött velem néhány munkásember, nyilván ők is kiránduláson voltak. Látom, hogy egyikük vörös lobogót visz egy frissiben lemetszett bot végén. Valószínűleg a zsebében vitte ki magával, és csak az erdőben kötötte a botra. No - gondolom magamban -, ezek szocialisták. És amikor

---

³ Arról az ünnepélyes körmenetről szól, melyet az 1905-iki októberi orosz manifesztum közzétételének napján tartottak. A ford.

közelembre érnek, hallom, hogy a zászlóvivő egy régi melódiára tele torokkal ezt a nótát fújja, becsületszavamra mondom, hogy nem teszek hozzá és nem veszek el belőle semmit:

*Koszcziuszko suszter volt,
Mégis németverő volt!
Mégis németverő volt!
Jaj, de rútul járt szegény,
Mert bizony a vízbe fült!
Jaj, de rútul járt szegény,
Mert bizony a vízbe fült!*

- Derék fiú! - kiáltotta Gronszi. - Szeretném megölelni, s megajándékozni Lengyelország újabb kori történelmével.

- Várjon még egy kissé - kiáltotta a doktor. - Aztán megállítottam a szocialistáimat (kitűnt, hogy majdnem valamennyien ismerőseim voltak) és így szóltam hozzájuk: - Az isten szerelmére, kedves barátaim, hiszen Koszcziuszko nem volt suszter, nem is verte meg a németeket, és nem is fült a vízbe! Hiszen az Poniatovszki József herceg volt. Jöjjetek el hozzám egyszer, s kaptok tőlem egy könyvet Koszcziuszkoról. Kilinszkiről meg Poniatovszki József hercegről, akiket össze-vissza cseréltek egymással.

Megköszönték a szívességemet én pedig azt kérdeztem még tőlük:

- Aztán hova lett a sas a zászlótokról? Talán elment gombát szedni? Meghökkenetek, s maga a zászlótartó magyarázta meg nekem, hogy miért nincs ott a sas: „Lássa, doktor úr, nekünk azt mondták: ne hordozzatok sasos zászlót; ha azt elkobozzák tőletek, lábbal tapodják a sast és tietek a szégyen!” Így tévesztik meg a népünk szívét!

A jegyző csak nem akart lemondani a sötétenlátásról és így szólt:

- Ön tehát azt mondja, hogy ha nem lettek volna azok a sztrájkok, s más jelenségek, nem volna szocializmusunk sem?

- Az van az egész világon, tehát van nálunk is -, felelte a doktor - de ha nem fordultak volna elő nálunk azok a rossz jelenségek, bajosan következett volna be az a sok rablás, az az elvadulás, vakság, s a szocializmus nem lett volna olyan, mint amilyen, nem mondaná magát lengyelnek, bár mérföldes messzeségből megérezik rajta az igazi orosz nyírfakátrány szaga!

- Bravó! - kiáltotta Gronszi. - Ugyanezt mondtam, más szavakkal, valakinek, útban ide Jasztrzebből.

- Igen, Jasztrzebből! - emlékezett hirtelen a doktor és elővette az óráját. - Mi itt fecsegünk, pedig már rég útban kellene lennünk!

- Talán velünk jön a jegyző úr is? - kérdezte Gronszi. - A kocsi négy személyre való.

- Megtehetem. Csak magammal akarom vinni a fuvolámat - mondotta a jegyző. - Nagyszerű!

- Nagyszerű! - gúnyolódott Sremszki. - A fuvoláját! Jasztrzebben szerenádokat játszanak, míg itt a szocialisták pénztárait fosztogatnak!

A jegyző, aki már elindult a hangszeréért, hirtelen visszafordult és nagyot fújva így szólt:

- Ma elküldötték a halálos ítéletemet.

- Oda se neki, én már kétszer is megkaptam - felelte Sremszki doktor vidáman.

Negyedóra múlva már útban is voltak Jasztrzeb felé; útközben a doktor meg Gronszki nagyon közel húzódtak egymáshoz és oly hévvel beszélgettek, hogy, mint Gronszki mondotta utóbb, tökéletesen megfeledeztek minden egyébről.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Jasztrzeb nem volt messzebb a várostól, mint másfél mérföldnyire. Így tehát Gronszki, a jegyző meg Sremszki doktor négy óra tájban helyben voltak. Az ebéddel megvárták őket; minthogy László időközben a hölgyekkel a fűrészmalomhoz ment, az orvos Otockinét látogatta meg, Gronszki pedig kicsomagolta a nyeret és a kisasszony szobájába vitette. A fiatalság fél óra múlva visszatért és köszöntve a jegyzőt, az ebédet várva a szalonban gyülekezett. A jegyző, midőn megpillantotta Mariska kisasszonyt, megfeledezett a halálos ítéletekről, a városban történekről, a szocializmusról és az egész világról. Kezet csókolt a művésznőnek, és attól a pillanattól fogva csak vele foglalkozott.

Gronszki eltitkolta Otockiné előtt, hogy miért járt a városban, Krzycki pedig Anney kisasszonnyal beszélgetett, s annyira csak vele foglalkozott, mintha senki más nem lett volna a szalonban. Látnivaló volt, hogy az a ma reggel tett megjegyzése, hogy: „az ember fejét veszthetné!”, oly tényt erősített meg, amely pillanatról pillanatra megisméltődött vele. Szokatlanul szép ifjú arca úgy ragyogott, mintha a hajnal pirossága esett volna rá; mert lelkében csakugyan egy új, kedves érzés hajnalpírja támadt, az ragyogott ki mosolyából, minden mozdulatából és minden szavából, amellyel Anney kisasszonyhoz fordult. Mindegyre növekvő ígétet hatalmába esett. Valami titokszerű delejesség mind hatalmasabb erővel vonzotta e szőke leányhoz, ki hálójába ejtette egyetlen kék sávvá összefolyó derült szemeivel. Már nem tett kísérletet, hogy ellene szegüljön ennek a hatalomnak. Sőt Gronszki észrevette, hogy nagyon is világosan árulja el az elragadtatását; ha anyja jelen van, bizonyára jobban vigyáz magára. Ez az érzése volt Anney kisasszonynak is, ki néha-néha fűlig elpirult. Kissé hátrtolta székét és aggódva figyelte a jelenvoltakat, hogy nem tűnik-e fel nekik a ház urának iránta való túlságosan nagy figyelmessége. Maga a tény nyilvánvalóan jólesett neki; mert szemében valami csendes öröm sugárzott. De csak Dolganszki nézett rájuk olykor-olykor; a többiek el voltak foglalva egymás közt.

A beszélgetést az orvos szakította félbe megjelenésével. Mikor Krzycki bemutatta a hölgyeknek, kérdésekkel ostromolták a beteg hogyléte felől. De az orvosnak nyilván nem volt kedve hosszabb beszélgetésre és így szokása szerint néhány szóval felelt, de azt a pár szót oly hangon mondotta ki, hogy Dolganszki csodálkozásában feltette a monokliját.

- Egyáltalában nincs veszély! Monsumano, vagy más efféle! Azért írok valamit. Egyáltalán nincs baj, semmi baj!

- Mi az a Monsumano? - kérdezte László.

- Egy kedves kis fészek Olaszországban, ahol meggyógyul a csúz. A tisztítóúz egy neme, mely után a megváltás következik. Hozzá még Olaszországban is van! Gyönyörű utazás! Mindent pontosan felírok.

Gronszki, aki sokat járt Olaszországban, ismerte azt a helyet is, és beszélt róla a kíváncsi hölgyeknek. Eközben Krzycki anyja állapotáról beszélt az orvossal; de Sremszki doktor csak szórakozottan hallgatta és többször megisméltelte: „Mindent felírok”. Közben jobbra és balra

forgatta fejét és a kíváncsiság egy nemével nézte a hölgyeket. Hirtelen térdére csapott a tenyerével, hogy csak úgy durrant, és felkiáltott:

- Mily csodálatos arcokat lát az ember ebben a Jasztrzebben, és mily koponyákat!

Dolganszki leejtette a monokliját, a hölgyek csodálkozva néztek a doktorra, és Krzycki kacagott.

- Szokása a doktornak, hogy fennhangon gondolkodik - mondotta.

- És még hangosabban kiabál - dűnnyögte a jegyző.

- Mint az ön fuvolója - felelte kacagva a doktor.

E pillanatban jelentette a szolga, hogy az asztal terítve van. Otockiné, mikor ezt hallotta, sajtószerű mosollyal fordult a hűgához és így szólt:

- Oly kócos vagy, Mariska, hogy előbb rendbe kell hoznod a hajad.

A leány fejéhez emelte a két kezét; de minthogy nem volt tükör a szalonban, kissé zavartan mondotta:

- Bocsánat, mindjárt visszajövök!

És a szobájába sietett. De mindjárt visszatért, még kuszább hajjal, kipirulva és ragyogó szemmel:

- Női nyereg! - kiáltotta hangosan. - Gyönyörű szép női nyereg!

Aztán végigjártatta szemét a jelenlévőkön és Gronszkira mutatott.

- Ön volt?...

- Megvallom bűnömet - kiáltotta az, széttárva karját és meghajolva.

De Mariska legjobban szerette volna megcsókolni a kezét és ha nincs ott az orvos meg a jegyző, valószínűleg meg is tette volna. Így csak köszönetet mondott túláradó, gyermeki örömmel.

- Úgy látom, nagyon szeret lovagolni - mondotta Sremszki.

Mariska lelkesen felelte:

- Jaj, borzasztóan szeretek!

- Nézze az ember! - jegyezte meg a doktor pajzánul.

- Előbb ki kell választani egy nyugodtvérű lovat, mert könnyen megesik a baj! - dörögte a jegyző.

Kitűnt, hogy csakugyan lehet találni oly lovat, mert az egyébként takarékos gazdálkodás mellett az istálló volt a gazdaság egyetlen része, amelyre nem sajnálták a pénzt. Krzycki ugyan azt mondotta, hogy a lótenyésztés kifizetődik, de valóság szerint nem a nyereség okáért tenyésztette az állatokat, hanem hagyományos előszeretetből, amelynek túlságai miatt már néhány száz év előtt imigyen korholta Skarga tisztelendő úr a Krzyckieket:

- A kancának fia kedvesebb nektek, mint az Istennek fia!

Ló hiánya miatt tehát nem is igen panaszkodhattak Jasztrzebben, s a jegyző nagy bosszúságára majdnem egész délután egyébről sem beszéltek, mint lóról és lovaglásról. Kitűnt, hogy Mariska kisasszony nem volt újonc a lovaglás művészetében, mert Zaleszcinban, nénének birtokán, napról napra kilovagolt az öreg kasznárral egy „Klós” nevű nagyon tömzsi kis póniló hátán. A

nénje nem engedte meg, hogy más lóra üljön. „Egyáltalában, mi örömed is leled a lovaglásban?” Azt is elmondotta, hogy nagyon csúf tulajdonságai vannak Klósznak. Hogy nem akkor viszi haza, amikor ő akarja, hanem amikor jólesik neki. Semmi igyekezettel és semmi fenyegetéssel nem lehet eltéríteni a szándékától, ha egyszer a fejébe vette, hogy hazamegy. Mariska irigyelte Anney kisasszonyt, ki pompásan megült minden lovat Zaleszcinben, még azt is, amelyik sohasem volt női nyereg alatt.

- Angolországban minden nő lovagol; nálunk egyik nő a másik miatt nem mer lóra ülni.

De remélte, hogy Zsófia Jasztrzebben ily sok kitűnő lovas közt, nem fog aggódni miatta; tehát ebéd után lovaskirándulás lesz, amelyben részt fog venni ő is, mégpedig, hála istennek, nem a „Klósz” hátán.

Krzycki, aki előre örült az Anney kisasszony társaságában teendő nagy kirándulásnak, s akit éppen úgy mulattatott a „Klósz” tulajdonságairól tartott előadás, mint a társaság többi tagját, Mariska kisasszonyhoz fordult és így szólt:

- Olyan lovat kap tőlem, amelynek erős a lába, mint a vas; „Úszó”-nak hívják, mert pompásan úszik. Hatéves, nem fél semmitől, és oly okos, mint más három együttvéve. Ami a kirándulást illeti, elég hosszú még a nap és vállalkozhatunk rá, ha nem lesz rossz idő.

- Bizonyosan kiderül még - felelte Mariska kisasszony -, mindjárt ebéd után átöltözködöm.

S alighogy vége volt az ebédnek - a vendégek még arra se értek rá, hogy kiigya a feketéjüket -, már megjelent a verandán testhez álló fekete lovaglóruhájában. Oly elragadóan szép volt így, oly finom és sudár, hogy Gronszi, aki szokása szerint bámulva nézte, elsőnek kezdett évelődni vele.

- Olyan mint a fuvola - szólt. - Az ily szalmaszálat elsodorja a szél, különösen most, hogy erősebben fúj.

És csakugyan erős, meleg szélrohamok kezdték hajlítgatni a fák sudarát, s az égen felhők rohantak, melyek olyanok voltak a kék alapon, mint megannyi nagy, szinte rézvörös rongygomolyag.

Krzycki mindamellet kiadta a parancsot, hogy nyergeljék a lovakat, és csakhamar ő is kisietett az istállóba, hogy ellenőrizze a szolgák munkáját. Anney kisasszony felment, hogy megfelelően átöltözködjék; példáját követte Gronszi és Dolganszki is. A verandán nem maradt más, mint Otocsiné, a jegyző, az orvos, meg az amazonnak öltözött Mariska kisasszony, ki nyugtalan pillantásokat vetett hol az istálló felé, hol meg a mindinkább elboruló égre.

Rövid idő múlva csakugyan hullott néhány kövér esőcsepp, és nyomban azután közbejött egy még fontosabb körülmény, mely alkalmas volt meghiúsítani a kirándulást: tudniillik váratlanul megjelentek a goreki szomszédok, a két Vlocki hölgy, kik jelen voltak Zárnovszki temetésén is. Úgy látszott, hogy a kirándulásból nem lesz semmi.

A Vlocki hölgyek azért jöttek, hogy Krzyckiné hogyléte felől érdeklődjenek, azonkívül pedig, hogy László tanácsát és segítségét kérik, mert Gorekben hirtelen sztrájk ütött ki a belső cselédek és a mezei munkások között, úgy, hogy alig lehetett rábírní öreg kocsisukat is, hogy elvigye őket Jasztrzebbe, mert azzal fenyegették, hogy megverik. A két hölgy nagyon fel volt indulva, nagyon rizsporos volt az arcuk, és ünnepélyesebbek voltak, mint valaha. Vlockiné mindjárt a kölcsönös bemutatkozás és a Krzyckiné csúzáról való rövid beszélgetés után fájdalmas szavakkal fordult Lászlóhoz és mindenre kérte, hogy mint a bajba került hölgyek régi lovagja, siessen segítségükre. Azt mondotta: nem maga miatt kéri; az után a veszteség után, amelyet megért és azok után a szenvedések után, melyeket elviselt, legjobb menedéke egy

csöndes sír volna a rzeszlevói temetőben; de akkor árvát hagyna maga után, akinek még volna némi joga az életre. „Tehát annak az árvának, akiért mindig kész vagyok feláldozni életemet, annak az árvának legyen barátja és gyámoltója, ki megóvja és megvédelmezi őt a sors csapásaitól.” Amire az árva azt felelte, hogy nem róla van szó, hanem anyjának nyugalmáról, s ily módon a beszélgetés majdnem kizárólag párbeszéddé alakult át e hölgyek közt, miközben pillanatról pillanatra megismétlődtek az efféle szavak: „De engedd meg, gyermekem” és „bocsáss meg, édesanyám”, eladdig, míg a kölcsönös önfeláldozás túlsága kissé már terhére esett a többieknek.

Krzycki, ki nagyon jól ismerte a két hölgyet, komolyan végighallgatta beszédüket; Otockiné a kávésfindzsájára nézett, mert nem volt bátorsága Mariska kisasszonyra nézni. Ez utóbbi a maga részéről gyanúsán húzta félre a szája szélét. A jegyző szusszantott és erősen mozgatta az állát, az orvos pedig oly harsányan kiáltotta hol ezt, hogy „hah”, hol meg azt, hogy „oh!”, hogy ijedtükben még a legyek is felrebbentek a mintázott üvegharangról, mely a vajat és süteményeket takarta. Eközben odakinn elszabadult a vihar és az anyának és leányának önfeláldozással teli párbeszédét nagy villámlások és mennykőcsapások szakították félbe. A szobákban sötét lett; az ablakokon hallani lehetett az esővíz csobogását és cikázó villámok világították be az ég sötétségét. Ez csak rövid ideig tartott; akkor aztán megszólalt Krzycki és illő komolysággal megígérte segítségét a hölgyeknek, de arcának olyan volt a kifejezése, hogy meglátszott: az ifjú kópé valamit forral magában. Tehát kijelentette, hogy kész tüstént lóra szállni és megvédelmezni Goreket. Aztán megnyugtatta a hölgyeket: az események, amelyek annyira felizgatták őket, csak múltó természetűek; megestek ugyanazok a dolgok Rzeszlevóban is, de rövid időn kétségtelenül meg fogják lelteni a módját, hogy elhárítsák a bajt. Végezetül Vlockinéhoz fordult és Dolganszkira mutatva, váratlanul imígyen szólt:

- Csak azt nem tudom, lesz-e sikere az én védelmemnek; mert hiszen egyúttal ügyelnem kell Rzeszlevóra és Jasztrzebre, ahol ez idő szerint oly kellemes vendégek mulatnak. De itt van Dolganszki úr, kinek bátorsága, akaratereje és ügyessége híres messze vidéken és aki nekem is kitűnő tanácsokat adott Rzeszlevót illetően. Ha segítségemre volna és rászánná magát, hogy ő maga veszi kezébe a goreki és krasznoborci ügyeket, bizonyos vagyok benne, hogy néhány nap leforgása alatt helyreállítják a rendet és a nyugalmat, és az ő védelme alatt nem éri semmi baj és veszedelem a mélyen tisztelt hölgyeket.

Minden szem, de főképpen az anyáé és leányáé, Dolganszki felé fordult. De ha Krzycki azt hitte, hogy bosszút áll barátján azzal, hogy belevonja ez ügybe és zavarba hozza általa, alaposan tévedett, mert Dolganszki hidegvérrel meghajolt a goreki hölgyek előtt és szokása szerint erősen hangsúlyozva minden szót, így felelt:

- A legnagyobb örömmel, csak várjuk be, míg eláll az eső.

- Tehát beleegyeznek, hogy lovagunk legyen? - kiáltotta Vlockiné, kinyújtva feléje kezét és egyben hirtelen támadó csodálattal nézve.

- A legnagyobb örömmel - ismételte Dolganszki -, a sztrájk holnap véget ér.

Önbizalma imponált mindenkinek, különösen a két goreki hölgynek; de hideg hangjával elérte azt a hatást is, hogy Vlockiné egy pillanatra megállította szokott ünnepélyes szóáradatát és csak kisvártatva szólalt meg ismét:

- Köszönöm önnek, árva leányom nevében.

De az árva leány nyilvánvalóan személyesen akarta leróni háláját, mert mind a két kezét odanyújtotta Dolganszkinak és rövid ideig tartó hallgatás után, melyet a meghatottság szünetének is lehetett vélni, oly hangon, mint a levelek halk zizegése, imígyen szólt:

- Hiszen nekem csak az anyám a fő...

- Nekem is - biztosította Dolganszki.

Az anya és leánya ismét egymáshoz fordultak:

- Engedd meg, gyermekem, én most semmi se vagyok!

- De anyám, hiszen mint anya minden vagy!

- Bocsáss meg, gyermekem...

- De kérlek, anyám...

És a kölcsönös önfeláldozás versengése újra megkezdődött. De nem tartott sokáig, először, mert az orvos oly lármát csapott, hogy bajos volt egy szót is megérteni, másodszor pedig, mert Krzyckiné az ifjú doktor engedelmeiből felkelt és egy székre vitette magát, ahonnan azt az üzenetet küldötte, hogy kéreti magához a hölgyeket. Mikor a hölgyek eltávoztak, az orvos Krzycki dolgozószobájába ment, hogy részletes feljegyzéseket tegyen a beteg állapotára vonatkozólag. Eközben a jegyző az előszobában a fuvolájával bajlódott. Gronszki, Dolganszki és Krzycki rövid ideig magukra maradtak.

Dolganszki most Krzycki Lászlóhoz fordult:

- Hogy áll a dolog Goreket és Krasznoborcztól illetőleg?

- Ó úgy körülbelül ötven lánccal föld és ráadásul még Zabianka.

- Igen, hallottam. És miféle termőföld?

- Majdnem olyan, mint a rzeszlevói. Zabiankái talán még jobb is.

- Helyes. És a vagyoni viszonyaik?

- Jók és rosszak. Rosszak, mert a hölgyek nem ruháznak be a gazdaságba, és jók, mert nincsenek tartozásaik. Minden garast, melyet a gazdaság hajt, rövid úton a „harisnyába rejtene”, az aztán nem látja meg többé a napvilágot.

- Hát éppen ez a baj! - kiáltotta Dolganszki.

- Épp oly zsugoriak, mint ünnepélyesek; ki tudja, hogy nem inkább zsugoriak-e.

- Ne bánd, hadd kuporgassák csak a pénzüket!

De Gronszki kacagott és idézni kezdett Vergiliusból:

- Sic vos non vobis nidificatis aves - sic vos non vobis mellificatis apes...⁴

- Igen, úgy van - mondotta Dolganszki.

Aztán hirtelen Gronszkihoz fordult:

- Holnap megkérem unokahúgom, Otockiné kezét.

- Hiszen te ma csupa meglepetést tartogatsz számunkra - felelte Gronszki.

- Meglátod, kosarat kapok tőle.

- Bizonyos.

- De nem akarom utólag szemrehányással illetni magam. Akkor azután Gorekba utazom.

---

⁴ Így nem magatoknak raktok fészket, madarak - így nem magatoknak gyűjtitek a mézet, méhek!

- Azt már tudjuk. Ott elsimítod a zendülés hullámain.
- Egy nap alatt. Oly bizonyosan, mint ahogy itt látsz magad előtt!

És Krzyckire mutatva:

- Istennek ez egyszerű szolgálja eszköz a gondviselés kezében. A gondviselés néha a kisedd eszközökkel is beéri... Tehát, ha valamikor rosszra talál fordulni dolgod Jasztrzebben jöjj át hozzám Gorekbe.

- Ha ugyan nem te készülsz el előbb, mint én - felelte Krzycki. - Hiszen te nagyon értesz az egyenlősítéshez.

- Oly időket élünk, melyek mindent egyenlővé tesznek. Hogyan is hívják keresztnevén Vlocki kisasszonyt?

- Kajetánának.

- Hogyan mondod?

- Kajetánának - ismételte meg Krzycki. - Az apját Kajetánnak hívták, s az ő emlékére nevezték el önmagát Kajetánának.

- Most pedig mondd meg, kérlek, miért maradt pártában életének harmadik ikszében ez a gazdagon dotált Kajetána?

- Szabatosan szólva, harmincötödik évében. Anyámtól hallottam, ki nagyon jól tudja, mikor van a születésnapja. Hogy mindaddig nem ment férjhez, annak fölöttébb egyszerű oka van. Kérőben, természetesen, nem volt hiány. De a hölgyek mindig rátartósak voltak. Itt ezen a környéken csak kisebb birtokosok vannak, s a Krzyckiek közt nem akadt megfelelő korban lévő kérő. Te ebben a tekintetben is meg fogsz felelni legmerészebb várakozásainak...

- Rendben van - felelte Dolganszki. - Csak az a név!... Kajetána, Kajetána! Úgy hangzik, mintha azt mondanák: batár vagy vitorláshajó... vagy mit tudom én!...

Gronszki és Krzycki csak tréfának vélték azt, amit Dolganszki mondott, ötletnek, minőt sokszor hallottak tőle. De ő szavát tartotta, mert vasárnap annak rendje és módja szerint megkérte Otockiné kezét, s annak rendje és módja szerint kosarat kapott; aztán átkocsizott Gorekbe, s egy darab ideig ott maradt.

Az ifjú hölgyek, sőt még Krzyckiné is nagyon meg voltak elégedve mindezzel, s nagyon kíváncsiak is voltak. Különösen, mikor híre érkezett, hogy a mezei munkások sztrájkja megszűnt azon a napon, mikor Dolganszki megjelent. Megvallva az igazat, a sztrájk néhány nap múlva megszűnt Rzeszlevóban is, egyrésztől azért, mert a paraszti lelkekben erős gyökere volt annak a meggyőződésnek, hogy az anyafölddel nem jó tréfálni, másrésztől meg azért, mert a faluban híre ment, hogy meg fog érkezni és törvényt fog ülni valaki valamiféle bizottság részéről. Így állt a dolog a cselédséggel. Ami a parasztokat, meg a kisbirtokosokat illette, azok még nem állapodhattak meg az iskolára nézve, és nem akartak lemondani a birtok tulajdonjogáról, hanem ugyanazzal a szorongó érzéssel várták az ismeretlent, gondolva magukban, hogy végre is nem a végrendelet, nem is a jog és igazság fogja eldönteni a kérdést, hanem egyes-egyedül az az ismeretlen hatalom.

Eközben a falvak lecsöndesedtek, s Krzycki, bár az újságok a városokban növekvő izgalomról adtak hírt, azt hitte, hogy a helyi zivatar elvonult, s e hitében osztoztak a vendégei is.

Minthogy az orvos azt mondta, hogy Krzyckiné útra kelését csak addig halasszák, míg nem mutatkoznak betegségében a javulás első jelei, László elhatározta, hogy lehetőleg fenékiig ki fogja aknázni azt a rövid időt, melyet a hölgyek még Jasztrzebben töltenek. Lovaskirándulásokat tettek a délelőttökön, ha nem volt eső.

Krzyckinek különösen kedvesek voltak ezek a sétalovaglások, mert Gronszi az imádottjához csatlakozott, s Krzycki ennek következtében órák hosszáig magára maradt Anney kisasszonnyal.

Mindketten kitűnő lovasok voltak és mindig előre lovagoltak; akárhányszor el is tűntek a messzeségben. Néha vágtatva robogtak tova és gyönyörködtek a lovak örületes száguldásában, a levegőben, a napfényben és saját magukban. Aztán lassan léptettek, egyenletesen, egymás mellett tartva kengyelvasukat, amellet kissé nyomasztó hangulatban voltak és a hallgatás leírhatatlan gyönyörűsége, mely percekig tartott, erősebb köteléket fűzött köztük minden beszédnél. Krzycki elnyelte szemével az aranyhajú leány alakját, mely isteni formáival egy görög vagy etrúriai szobor formáira emlékeztette. Megmámorosodott ekképpen, figyelte hangját, és úgy érezte, mintha zenének tökéletesebb volna, mint Mariska hegedűjének szava. Azokban a pillanatokban, midőn lóra segíthette a leányt és tenyerét a lába alá tartotta, szüksége volt minden akaratajára, hogy le ne térdeljen és ajkához és homlokához ne szorítsa lábát. Minden érzése e női lényhez vonzotta; de érzelmének ereje és szárnyalása megfosztotta vágyát minden alattomoságtól; olyan volt ez a vágy, mint a szárnyas madár, mely az ég magasságába emelkedik. Szerelme napról napra hasonlatosabb lett az örvényhez, mely mindent magával ragad és elnyel. Úgy tetszett Krzyckinek, hogy a levegő és a nap, a mezők, a rétek és az erdők, a fák és a virágok illata, a madárdal és Mariska esteli zenéje, mintha mindez csak szerelmének egy-egy eleme volna, szerelméhez tartozó és az ő szerelme nélkül tartalmatlan és unalmas valamennyi. De az örvény mindenekelőtt őt magát ragadta meg és mindig mélyebbre és mélyebbre vonta, oly erővel, melynek mind kevésbé tudott ellenállni, annál az egyszerű oknál fogva, mert ezt az örvényt a boldogság örvényének hitte. Krzycki már nem képzelt Anney kisasszony mellé egy előre szegzett állú angolt, vagy meztelen térdű skótot; nem adta volna oda most már egész Angolországért és Skóciáért sem. Nem ámította már magát azzal, hogy e leány csak típusa annak a női bájnak, kit szeretni tudnak, hanem őszintén beismerte, hogy őt szeretik személye szerint.

Ez a szerelem világos, elszánt akaratot támasztott benne, úgy, hogy most már ez érzelm következetes logikájával arra gondolt, hogy meghódítja, magához veszi egész életére, magához kapcsolja ezt a drága, mindenkinél kívánatosabb teremtet. De erre csak egy út kínálkozott, és elhatározta, hogy rá lép erre az útra, oly ember elszántságával, aki boldog akar lenni. Néha ajkán remegett a vallomás, de visszafojtotta és egyik napról a másikra halasztotta, most oly félelemből, melyet minden szerelmes szív érez, majd meg számításból. Mert ha a szerelem vak, semmi esetre sem vak olyankor, midőn sikert remél. Sőt képes oly finom mérlegre vetni az előnyöket és akadályokat, hogy e tekintetben nincs a szerelemnél előrelátóbb és számítóbb érzelm. Tudniillik Krzycki észrevette, hogy anyja és Anney kisasszony közt a rokonérzésnek oly számai fűződtek, amelyek az ifjúság, az egészség és az erő részéről gyengéd gondoskodásban, az öregkori gyengeség részéről a hála érzelmében nyilatkoztak meg. Mind a három ifjú hölgy szeretettel gondolt anyjára, de se Otockiné, se Mariska kisasszony nem viselte gondját oly szeretettel és oly szerencsés kézzel, mint Anney kisasszony. Krzyckiné őszintén kimondta, hogy még László sem képes oly ügyesen tolni egyik szobából a másikba székét, melyhez gyengesége hozzáláncolta, és úgy gondoskodni kényelméről, mint ez az „angol jótündér”. És Krzycki nemegyszer gondolta magában, hogy a jótündér nemcsak anyjához való vonzódásból és őszinte barátságából teszi, hanem azért is, hogy anyját meghódítsa magának. És a szíve hevesebben dobogott arra a gondolatra, hogy elkövetkezhetik az a pillanat, mikor anyjának

óhajtásai találkozni fognak az ő saját vágyával. Félt, hogy nagyon is elhamarkodott vallomásával szétszakítaná e kötelékeket, amelyek maguktól is összefűződtek, s ezért újra meg újra visszafojtotta szavait, melyek úgy égtek ajkán, mint a perzselő láng.

Egyébként pedig egyetlen vallomás volt köztük minden: beszélgetésük, hallgatásuk, pillantásaik. Krzycki nem akarta nyíltan bevallani előtte szerelmét, nem is merte volna; ehelyett minden szavával egyengette az utat, hogy elérkezzék a forrón vágyott pillanatig. Eközben megesett rajta, hogy egy szót sem tudott kiejteni, mert elszorult a lélegzete, vagy egészen mást mondott, mint amit mondani akart. Egyszer, midőn sétalovaglásuk közben gyenge szél hajtotta le a búzavetés kalászeit, s a pipacs és a búzavirág is mintha a leány lábához hajolt volna, azt akarta mondani neki, hogy egész Jasztrzeb meghajolt előtte, és dobogó szívvel és tompa, magának is szinte idegenszerűen tűnő hangon csak ennyit mondhatott: „Itt-ott megdőlt a vetés.” Magában hülyének mondta magát és emésztette az a gondolat, hogy a leány is annak fogja tartani. Továbbá úgy tetszett neki, hogy a leány hasonlíthatatlanul jobban uralkodik magán, és mindig azt mondja, amit akar. Ezért, ámbár Anney kisasszony kacérságból vagy szokásból visszhangként megismételte szavait és most például azt mondta: „Úgy van, a vetés megdőlt”, mégis hallatlan jelentőséget tulajdonított megjegyzéseinek és órák hosszaiig elgondolkozott rajtuk.

Egyébként néha, különösen reggelenként, tudta fegyelmezni gondolatait. Olykor valami külső hatás szolgáltatott tárgyat nyugodt beszélgetésükhöz, de legtöbbször a közeli válás gondolata szólaltatta meg őket. Krzycki ilyenkor az anyja háta mögé bújt és az ő nevében mondta meg azt, amit maga kimondani nem mert.

- Elképzelhetem - mondta az orvos másodszori látogatását követő reggelen - hogyan fog vágyódni majd ott, kegyed után, anyám.

És a leány, ki nyilván arra gondolt, hogy nemcsak az anya, hanem a fiú is eléggé fog vágyódni utána, kék sávvá összefutó csodálatos szemével kissé szemrehányóan nézett rá és azt mondta:

- Vándormadár vagyok; anyja elég hamar el fog szokni tőlem.

- Ó, biztosíthatom, hogy nem úgy lesz - kiáltotta Krzycki megrettenve. Aztán hozzátette: - Ismerem anyámat! Nagyon megszerette kegyedet.

- De hiszen tíz nap sem múlt el azóta, hogy ide érkeztem. Lehet valakit oly hamar megszeretni?

Krzycki mély meggyőződéssel felelte:

- Lehet! Feltétlenül, szavamat adom rá!

Valami oly öntudatlanság volt e felelet módjában és hangjában, hogy Anney kisasszony nem állhatta meg mosoly nélkül. Krzycki észrevette e mosolyt, aztán így szólt gyorsan, mintha védekezni akarna:

- Hát tudja ember, hogy honnan jön a szerelem? Az ember néha meglát egy arcot s mindjárt úgy érzi, mintha már régóta kereste volna s most megtalálta azt a lényt. Titokzatos erők működnek közre itt, amelyek kölcsönösen vonzzák az embereket, még ha sohasem látták egymást azelőtt és távol éltek egymástól.

- Vajon kell mindig találkozni egymással ezeknek az embereknek?

- Nem - felelte Krzycki - azt hiszem, nem mindig. De az ily emberek lelkében örökkön él valami vágy - nem tudják, mi után - és állandó ürességet éreznek életükben.

S most, mintegy akarata ellenére, megáradt ajkáról az ifjúság őszinte költészete: Vándormadárnak mondta magát. A szerelem is madár, csak hogy nem vándormadár, mert nem változtat hazát. Messziről jön, váratlanul, a hegyek közül, a tenger felől... fészket ver a szívben s dalolni

kezd, oly édesen, hogy az ember, aki hallja, legjobban szeretné lezárni szemét s föl sem ébredni soha.

Így szólva, kissé el is sápadt meghatottságában. Egy pillanatig szélvészfélegként rázta az a gondolat, hogy leugrik lováról, átöleli a leány lábait és így kiált hozzá:

- Te vagy ez a szerelem; ne szállj tova, édes madaram!

De ugyanekkor kimondhatatlan rettegés fogta el attól a pillanattól s attól a sötétségtől, mely körül fogná, ha kérése hiábavaló volna.

Megemelte kalapját, mintha le akarná hűteni izzó homlokát. A hosszú hallgatást, mely körülötük támadt, csak a lovak fújása szakította meg, melyek most lépésben mentek, de zablájukról dőlt a fehér hab.

Anney kisasszony szokatlanul fojtott hangon, mintegy figyelmeztetve is, így szólt:

- Gronszi úr és Mariska kisasszony jönnek.

- Igen - felelte Krzycki.

S azok vidáman és élénken közeledtek hozzájuk. Mariska kisasszony már messziről kiáltotta:

- Gronszi úr bámulatos dolgokat beszélt nekem Rómáról! Sajnálom, hogy önök nem hallották.

- Inkább a környékéről, mint magáról Rómáról - mondotta Gronszi.

- Igen. Voltam Tivoliban, Castell Gandolfóban, Nemiben. Mily fenséges valamennyi! Addig fogom gyötörni Zsófiát, míg oda nem megyünk, s Gronszi úr is velünk nem tart.

- Hát engem elvisznek magukkal? - kérdezte Anney kisasszony.

- Hogyne vinnék! Ősszel vagy jövő tavasszal elmegyünk együtt valamennyien. Az utazásról beszélgettek?

Egy ideig késett a válasz.

- Nem - felelte végre Anney kisasszony. - A vándormadarakról beszéltünk.

- Hiszen most tavasz van. Ilyenkor nem költöznek el a madarak.

- A hölgyek mégis gyülekeznek már, hogy tovaszálljanak - mondotta sóhajtva Krzycki.

- Igaz - felelte Mariska kisasszony -, de csak azért, mert néni is elutazik. Ő is - így szólva, Anney kisasszonyra mutatott lovaglövesszejével - ő is azt mondja, hogy oda menjünk mi is mind a hárman, ahová az orvos néni küldi.

Aztán Krzyckihez fordult:

- Nem is hiszi, milyen jó ő, s mennyire megszerette néni.

- Én ne hinném, én?! - kiáltotta Krzycki túlradó érzéssel.

De Anney kisasszony, ki előbb azt kérdezte tőle, hogy lehet-e valakit oly gyorsan megszeretni, nagyon zavarba jött. Eleresztette kantárszárát s igazított valamit a kalapján mind a két kezével, hogy elrejtse piruló arcát.

Krzycki a mennyországot érezte szívében, és Mariska kisasszony egy darabig hol őt, hol meg Anney kisasszonyt nézte átható szemével; már nem volt titok előtte, hogy Krzycki fülig szerelmes, ami kissé tüzelte kíváncsiságát és fölöttébb mulattatta.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

- Nézd csak, mit kaptam ma - mondotta Krzycki László s odamutatott Gronszkinak egy levelet, mely a többi között érkezett a reggeli postával.

Gronszki odanézett és összevonta a szemöldökét.

- Ó - mondotta - halálos ítélet!

- Úgy van.

- Aláírva: L. sz. p. (Lengyel szocialista párt). Nagyon bőkezűek az effélében.

- Éppen, mint az ellenpárt.

- Egyik olyan, mint a másik. A jegyző is kapott ily ítéletet, az orvos többet is. Hát neked mi a véleményed róla?

- Nevetem! A dolog tetszik nekem. Nem tudom, hallottad-e, hogy a csendőrség két hónappal ezelőtt titkos iskolát fedezett fel Jasztrzebben, amelyet egy évvel azelőtt alapítottam, lelkiismeretem parancsa szerint. A história még nincs egészen rendben, pedig alaposan kentem, s ennek következtében most két ököl fenyeget, a kormány, meg a szocialisták ökle. Ugye mulatságos?

- Néha az a gondolatom támad, hogy máshol nem is tudnának élni az emberek ily viszonyok közt. De mi nemcsak élünk, hanem olykor-olykor kacagunk is, mégpedig torkunk szakadtából.

- Ennek a mi erős ó-lengyel természetünk az oka.

- Meglehet. De azért jó lesz vigyázni magadra s a hölgyeket el kell távolítani innen.

- El bizony, el bizony - ismételte Krzycki - mégpedig külföldre. Mert Varsóban nem biztos az élet. De ne említsd se anyámnak, se másnak ezt az ostoba levelet.

- Természetes, hogy nem említem.

- Anyám is feltétlenül kívánja, hogy elutazzam vele. Nem akarok kitérni kívánsága elől, semmi esetre sem! Az intézőnk meglehetősen becsületes ember, de elutazásom előtt pontos utasításokkal kell ellátnom arra nézve, hogy mit hogyan végezzen el. Ha már mindenki elutazott, én még nyolc vagy tíz napig itt akarok maradni. Anyám nem marad védelem nélkül, először mert együtt lesznek vele kisebb testvéreim, azonkívül pedig hallottad, mit mondott Mariska kisasszony: hogy a hölgyek is oda utaznak, ahol a mama lesz. Hálás leszek Anney kisasszonynak e tervéért, amíg csak élek, mert jobbat annál nem is képzelhetek anyám számára.

- Nekem úgy tetszik, hogy a fia számára sem - felelte mosolyogva Gronszki.

Krzycki egy pillanatig hallgatott, aztán halántékához szorította a két kezét s így szólt:

- Miért tagadnám, amit magamnak már bevallottam, s amit anyámon kívül mindenki észrevett, s ő is csak azért nem vette észre, mert most ritkábban lát együtt bennünket. De ő is megszerette. Ki nem szeretné meg? Oly kedves, drága teremtés!... Azért nem szóltam még anyámnak, mert ő fejébe vette, hogy Otockiné lesz a feleségem. Nehezére esik majd lemondani erről a kedves gondolatáról. Tartok tőle, hogy rossz néven fogja venni, s ebben nem volna igazság. Egyébként csak azt tudom, hogy mi az, ami az én lelkemben történik - mást nem tudok semmit. Még azt sem merem mondani, hogy okom van a reménykedésre. Félek, hogy minden szét pattan, mint a szappanbuborék. Ó, mily boldogtalan volnék! Hiszen nem látok semmit a világon, csak őt!... Azt sem tudom, mitévő lennék magammal, Jasztrzebbel és egész életemmel.

És megragadva Gronszki kezét, így folytatta:

- Hátha beszélnél Otockinéval s megtudnád az ő révén, hogy remélhetek-e? Jó barátnői egymásnak s bizonyára nem titkolnak semmit egymás előtt. Ha megtennéd, s aztán beszélnél anyámmal is! De ugye, beszélsz Otockinéval mielőbb?...

- Úgyis akartam beszélni róla Otockinéval - mondotta Gronszki. - De képzeld csak, ő nem mondhat nekem semmit, mert Anney kisasszony rábízta egy fontos titkát, melyet nem szabad elárulnia! Megvallom, nekem nem tetszik a dolog. A titok semmi esetre sem vethet rossz fényt Anney kisasszonyra, mert különben Otockiné nem tarthatna vele oly belső barátságot. Olyanok egymással, mint a testvérek, sőt Varsóban együtt is lagnak, legalábbis egymás mellett van a lakásuk ajtaja. Egyébként úgy veszem észre, hogy Otockiné őszintén pártodon van s néha azt a benyomást teszi rám, mintha súlyt vetne rá, hogy odajussanak a dolgok, ahová jutottak. Ami Mariskát illeti, ő csak hegyezi fülecskáját, ennyi az egész. Mindenesetre bizonyos lehetsz benne, hogy a hölgyek nem ellenségeid, s ha kíváncsi vagy személyes nézetemre, hát Anney kisasszony sem az.

- Adja isten, hogy úgy legyen! - mondotta Krzycki. - Egy kis bátorságot öntöttél belém, könnyebben lélegzem.

- De úgy veszem észre, hogy fülíg szerelmes vagy! - kiáltotta Gronszki.

- Biztosítlak, hogy egyetlenegy ujjá, egyetlenegy hajfürtje kedvesebb nekem, mint minden más asszony a világon. Sohasem gyanítottam, hogy az ember ily szerelmes is lehet! Néha azt sem tudom, mi történik velem, s mi lesz mindebből; mert képzeld csak el: tele vagyok gonddal Jasztrzeb, a gazdaság, a rzeszlevói ügyek, az anyám utazása és sok minden más miatt, s mégsem gondolok semmi másra, csak órá, és érzésem sincs semmi más iránt. Úgy érzem, mintha el volna veszve rám nézve minden pillanat, mikor nem látom őt. Például, ma idézést kaptam a hivataltól, hogy jelentkezzem a végrendelet és Rzeszlevó dolgában, ezt is holnapra halasztom. Képtelen vagyok rá, egyszerűen képtelen! Éjszaka mennék oda, ha a hivatal nem volna zárva éjnek idején.

- És ne felejtsd el a halálos ítéletet!

- Ó, azokat vigye el az ördög a halálos ítéletükkel, vagy pedig lőjenek agyon mégis! Hogy gondoljak én arra a társaságra azok után, amiket most mondottál nekem? De honnan tudod, hogy Otockiné az én pártomon van? Becsületes, aranyos szív ez az én két unokahúgom. És hogyan is mondottad csak: ő sem ellenségem? Istennek hála azért is. Végre nincs is oka rá, hogy gyűlöljön. De beszélj csak még egyszer Otockinéval. Nem arról van szó, hogy eláruljon valami titkot, hanem arról, hogy ő, aki ismeri Anney kisasszonyt, ejtsen el valami szót... hogy így vagy úgy - hiszen tudod, hogy mi a fő nekem... csak egy falat bizonyosságot!

- Jól van - mondotta kacagva Gronszki - még ma keresni fogom az alkalmat.

- Köszönöm, köszönöm!

Az alkalom könnyen kínálkozott, mert Otockiné is akart közölni egy hírt Gronszkival. Evégből elküldötte hozzá a cselédjét, kéretve, jönné le a tölgyfason a tó partjára. Midőn találkoztak, átnyújtott neki egy levelet, éppen, mint az imént Krzycki. Ezt a levelet is a reggeli posta hozta.

- Kérem, olvassa el - mondotta Otockiné - s adjon tanácsot, mit tegyek.

A levél Laskovicztól jött Mariskának, s így szólt:

„A nagy eszme olyan, mint egy hatalmas madár. Szárnya árnyékot vet a földre, de ő maga a napfényben fürdik.

Aki nem száll fel vele a magasságba, azt sötétség veszi körül. És a sötétség halál.

Ebben a sötétségben úgy látlak én téged, mint egy alabástromszobrot. Ez éjszakából száll át hozzám zenédnek hangzata.

S magányos szobámban rád gondolok és szánlak téged.

Mert te evezőtoll lehetnél a hatalmas eszme szárnyában, szédületet keltő magasságok tiszta levegőjét szívhatnád magadba és élő légióknak játszhatnál ragyogó fényben - holott így síri levegőt szívsz magadba, s oly életnek játszol, mely meghal, s oly lelkeknek, melyek elhervadnak; nem embereknek, hanem árnyaknak.

Szánlak téged, hófehér ábrándom.

Sasként szállnak hozzád gondolataim.

Erőmben eddig az emberiség boldogságának egy része pihent; de az én boldogságom nem volt benne.

Csak te jutottál hirtelen szemembe, mint fény, s a fülembé, mint zene, és keblem vággal töltötted el oly dolgokért, melyeket addig nem ismertem - és lényed boldogságom vágyával, megpillantásával és tudatával töltött el.

Azért szerettelek meg amaz estén, amikor megpillantottalak és először hallottalak.

Attól a perctől fogva, bár nem vagy nálam, mindig nálad vagyok és követlek, bárhova menj.

Mert szükségem van rád, hogy élhessek, és neked is szükséged van rám, hogy feltámadhass...

Hogy megmentselek a megsemmisüléstől, azoknak környezetéből, kiket a halálnak szántak.

S hogy téged a nagy eszmének szenteljelek, s a magasságoknak, a fénynek és az élők légióinak, kik kenyérre és dalra áhítoznak.

Téged és zenédet.

Rád és arra ne várjon megsemmisülés.

Ó, szerelmem!...

* * *

Egy éjszaka szólítottalak; de nem hallottad szavam és nem jöttél. Most kinyújtom feléd kezem és azt mondom: Jer és pihend ki magad szívemen.

És ha eljön az ébredés ideje, a gyönyör rövidke pillanatára ébresztelek föl, melyet a szerelem ad, és végtelen munkára, melyet az eszme követel.

Munkára, és talán vértanúságra.

De az új életvirradatért szenvedett vértanúságban több boldogság van, mint a sírok sötétségében, fojtó levegőjében, korhadásában és penészében.

Jöjj tehát, ha kell, a vértanúságra!

S míg lényünk nem merül el a nemlét tengerében, maradj velem.

Ó, szerelmem!...”

* * *

Gronszki arcán gond tükröződött. Egy ideig szótlánul haladtak egymás mellett Otockinéval.

- Mihez fogjon ezzel az ember, Gronszki úr? És mit jelent ez?

- Kellemetlen, szomorú történet! A levél azt jelenti, hogy Laskovicz, aki soha életében sem látott Mariskához hasonló lényt, megismerkedésük első pillanatától fogva, mint ő maga írja, beléje szeretett. Egyébként én ezt már néhány nap múlva észrevettem, s csak azért nem szóltam róla kegyednek, mert úgy volt, hogy Laskovicz rövid idő múlva úgymint elmegy innen. De ő a fejével lett szerelmes, nem pedig a szívével; ha ellenkezésképpen történt volna, akkor patetikus kifejezések helyett, melyeket talán valami irodalmi tankönyvből szedegetett ki, egyszerűbb és szívből fakadóbb hangokat lelt volna. Rajongása lehet szívből fakadó, lehet, hogy elnyeli, s fölemészti, mint a láz, lehet, hogy eltart évekig - de fő forrása a fejből, s nem a szívből fakad.

Otockiné, ki e pillanatban nem Laskovicz érzelmeinek boncolgatására vetette a súlyt, a további fejtegetést a következő szavakkal szakította félbe:

- De mit tegyünk? Nekem Mariska a fő.

- Természetesen - felelte Gronszki. - Bocsánatot kérek időszerűtlen elmélkedésemért. De mindig jobb tudni, kivel és mivel van dolgunk. Nézetem szerint legjobb, ha semmit sem teszünk, mintha nem is jött volna az a levél. Elvégre vissza lehetne küldeni Laskovicznak, de abban benne volna a legnagyobb megvetés kifejezése. Az a levél talán megérdemelné, hogy a tűzbe vessék, de megvetést nem érdemel. Talán, ha mondanom szabad, ideges és vakmerő, de bizonyos mértéket tart kifejezéseiben és nincs benne semmi durvaság. Azonkívül pedig inkább gondolatokat fejez ki, melyek Laskovicz fejében támadtak, semmint valódi reményeket, elannyira, hogy Mariskát szinte fel lehetne világosítani, hogy nem hozzá írt levél az, hanem egy költemény számára, amely egyébként nem is túlságosan sikerült... Vajon hogyan is viselkedett Mariska? Mily hatással volt rá a levél és mit szól hozzá?

- Kissé meg van bántódva, kissé szomorú és meg van döbbenve - felelte Otockiné a komikus gond egy nemével -, de szíve mélyén büszke rá, hogy valaki ily levelet írt neki.

- No természetesen! Meg voltam győződve róla! - kiáltotta Gronszki önkéntelenül kacagva.

De kis idő múlva komolyabbra fordította beszédét:

- Valószínűleg fognak jönni még levelek, s minthogy hangjuk világosabbá válhatik, rá kell bírni a kicsikét, hogy ne olvassa el azokat. Ha megengedi, ezt magamra vállalom. A hölgyek azután Varsóba, onnan mihamarább külföldre utaznak, s a dolog önmagától véget ér.

- Őszintén szólva, szeretnék a lehető leggyorsabban elutazni Jasztrzebből - felelte Otockiné. - A néaninek nincs szüksége ránk; ellenkezésképp, az utazás előkészületei közt látjuk, s kénytelen vagyok bevallani, hogy félek. Olvassa el még egyszer figyelemmel azt a levelet. Hiszen abban fenyegetés van Jasztrzeb minden lakója ellen, sőt Mariska ellen is, amennyiben itt marad.

Gronszkinak eszébe jutott, hogy e levéllel egy időben Krzycki meg halálos ítéletet kapott, s első pillanatban arra gondolt, hogy az összefüggésben lehet Laskovicz levelével. De aztán eszébe jutott, hogy az orvosnak, sőt az öreg jegyzőnek is küldöttek ahhoz hasonló ítéletet, s meg akarva nyugtatni Otockinét, így szólt:

- Mostanság az örökös fenyegetőzés korát éljük, s boldog-boldogtalan kap ilyen leveleket. Nem hiszem, hogy Mariskát Laskovicz egy közeli időben várható támadástól óvja, mely ránk várna Jasztrzebben. Valószínűleg csak azt akarja mondani, hogy a szocializmus hullámai magukkal sodornak mindenkit, aki útjukat állja, tehát bennünket is. De minthogy a kegyed és Mariska nyugalmáról van szó, szívesen engedek. Miért ne mehetnénk már holnap?

- Én is gondoltam rá, de néni nagyon kért bennünket, hogy várjuk meg őt, és Ágnes megígérte neki.

- Akkor ám maradjon ő, a hölgyek azért elutazhatnak. Tehát Anney kisasszony halogatja az elutazást? Kellemes újdonság ez Lászlónak! Szabad megmondanom neki? Tudniillik éppen az imént kért meg, hogy tudjak meg valamit kegyedtől. A szegény fiú már alig lézeng! Nincs nála szerelmesebb legény az egykori köztársaság határai közt!

- Már annyira van?

- De mennyire! Kell valami izgatónak lenni Jasztrzeb levegőjében. Szerelembe esik itt mindenki, nyíltan vagy titokban.

Otockiné e szavak hallatára úgy elpirult, mint egy tizenöt éves leány; s bár ez a legjelentéktelenebb ok miatt is elég gyakran megesett rajta, Gronszki, meg nem érthetve, hogy mi jutott eszébe e pillanatban, bizonyos csodálkozással nézett rá.

- Hát nincs úgy? - mondotta. - László, Laskovicz, Dolganszki. Mindenesetre Dolganszkiban van a legtöbb akaraterő köztük, mert legutóbbi csatavesztése után tüstént új hadjáratot indított. De László fél.

- Vajon mitől fél? - kérdezte, fölemelve pillantását Otockiné.

- Először is a csatavesztéstől, mely után, mint hiszi, nem állhatna többé lábra; másodsor pedig a magyarázatoktól, melyekkel anyjának kell majd szolgálnia.

- Unokahúgára talán még másvalami is vár; de Ágnes miatt nem kell aggódnia.

- Megöli az öröm, ha ezt megmondom neki, ami pedig engem illet, az ön előtt is jól ismert kotnyelest, mondhatom, hogy megöl a kíváncsiság?

- Mihaszna, ha nincs jogom beszélni róla?

- Akkor sem, ha elmegyünk Jasztrzebből?

- Akkor sem. Végre majd úgy kiderül minden.

- Ez esetben rajta leszek, hogy még addig éljek, egyelőre pedig visszatérek Lászlóhoz, hogy közöljek vele egy kellemes hírt és megállapodjam vele elutazásunkat illetőleg. Laskovicz levelét említeni sem fogom előtte, mert holnap a városba megy és ha összetalálkoznának, csúnya botrány támadhatna közöttük.

TIZENHARMADIK FEJEZET

De Krzycki másnap reggel nem ment a városba, mert értesítették, hogy Zárnovszki végrendeleti végrehajtóinak ülését egy héttel elhalasztották. Amiatt történt ez, mert két nappal később a környékbeli földbirtokosok értekezletet tartanak alkalmazottaik és zsellérek agkori ellátása, és egy még égetőbb kérdés: a lengyel nyelvnek a községi ügykezelésben való bevezetése dolgában, ami nagyon fontos volt a békebíráknak éppúgy, mint a községeknek.

Krzycki elhatározta, hogy feltétlenül részt vesz ezekben a tanácskozásokban; de minthogy az ülések idejét csak a délelőtti órákra tűzték ki, úgy tervezte, hogy minden reggel kocsin a városba megy s délután hazatér. Jasztrzeb oly közel volt a városhoz, hogy könnyen megtehetette.

De eközben megcsalatkozott abban a reményében, hogy a két napot egészen vendégeinek, vagy igazabban szólva: Jasztrzeb legdrágább vendégének szenteltesse. Mert Rzeszlevóban a dolgok ismét rosszabbra fordultak s majdnem egész idejét elfoglalták. A rzeszlevói gazdasági munkások sztrájkja annyira megszűnt, hogy a Dolganszki által felajánlott közbenjárás feleslegessé vált, el is maradt. De ehelyett néhány napszámos, sőt paraszt is kezdte irtani az erdőt. Krzyckinek, a helybeli és jasztrzebi erdészek élén reggeltől napestig a fatolvajokat kellett nyomoznia, kik, amint ő megjelent, elbújtak, embereit pedig bosszújukkal fenyegették. Az erdészek rossz helyesírással írt leveleket kaptak, azzal az értesítéssel, hogy „golyót röpítenek a fejükbe, a földesúrnak is nem kevésbé.” De a földbirtokos, aki nem volt fogyatékos az ifjú akaratereinek s kedvét lelte a kalandban, nem hagyta közprédának a rzeszlevói erdőt, hanem személyesen kirobogott Rzeszlevóba, összedoboltatta a parasztokat, és megfenyegette őket törvénybe idézéssel, büntetéssel.

Aztán még jókor a gyűlésre ment.

Ez volt az utolsó nap, amelyet Otockiné, Mariska és Gronszki még Jasztrzebben akartak tölteni. Valamennyien elhatározták, hogy másnap reggel Varsóba utaznak. Anney kisasszony engedett Krzyckiné kéréseinek, hogy néhány napig még maradjon ott és csak vele együtt utazzon utánuk.

László megígérte, hogy lehetőleg korán tér haza, együtt tölti ez utolsó estét valamennyiükkel s még egyszer meghallgatja Mariska kisasszony varázshegedűjét. Mondotta, hogy valószínűleg magával hozza a jegyzőt, meg az orvost is.

Ezért meg akarták várni az ebéddel.

Délután négy óra tájban Gronszki szobájába vonult, hogy levelet írjon Dolganszkinak; Mariska kisasszony szokott etűdjeit játszotta és Anney kisasszony a teraszon ült, állítólag azért, hogy fényképfelvételeket vegyen a nagy öreg fákról, melyek körülvették kétfelől az udvart, de valóság szerint azért, hogy lássa, nem jön-e már vissza az, kit mindannyian vártak.

Fényképfelvétel helyett a pillantása és lelke elmerült a vén hársfásor árnyas mélyében. Csöndes örömmel töltötte el az a remény, hogy nemsokára porfelhőt, lovakat és kocsit fog megpillantani ott, s az a gondolat, hogy abból a kocsiból, mely ott fog megállni a terasz előtt, ki fog ugrani egy erős férfialak, a következő pillanatban ő már abba a szép, vonzó, nyílt arcba néz, s azokba a szemekbe, melyek százszor többet mondanak neki minden pillantásukkal, mint a száj; és hallani fogja szavát, mely szívébe nyilall és ott zsong tovább.

Anney kisasszonyt e gondolatra oly édes, nyugodt érzés fogta el, mintha gyermek volna, kit egy kedves kéz szelíden álomba ringat; vagy mintha csónakban pihenne, melyet a lágy habok ismeretlen, fénylő messzeségbe visznek. Hogy ringattassa és vitesse s a hullámokra bízta magát, nem gondolva rá, hogy hol ér partot a csónak, ez volt minden, amit ily pillanatokban a leány szíve kívánt. De más pillanatokban is, midőn felvetette magának a kérdést: mi lesz azután? Hittel és bizakodva nézte a jövőt. De néha, különösen mikor az álom nem akart szemére szállni, sötét pillangó gyanánt csapongott agyában a bizonytalanság és a rettegés; de még ilyenkor is azt mondotta magában, hogy ha majd felhő borul is az égre, most csodásan szép az idő, s minden elmúló nap olyan, mint a virág, melyet leszakít s a mellére tűz. Azt gondolta magában, hogy már ezért is érdemes élni, sőt érdemes meghalni is. E pillanatban, bár lelke eloszlott a napfényben, a szélben, a levelek zúgásában és a nagy természet végtelen csendjében, nem volt kedve meghalni, mert úgy tetszett neki, mintha jóleső nyugalmat szívna magába a levegővel. Minden, ami körülötte volt, elvesztette a valóság ismertetőjelét s kék látománnyá, félszendergéssé, a boldogságról szövődő félálommá változott.

Ez álmából éppen az a látvány ébresztette fel, melyet szinte egy órája várt az erkélyen. A fasor végében megjelent a várt porfelhő és szokatlan gyorsasággal közeledett a kastélyhoz. Anney kisasszony teljesen magához tért. Az első pillanatban el akart sietni: „Nem maradhatok itt, nem maradhatok itt!” - mondotta magában. - „Mert még azt hihetne, hogy őt várom.”

És őszintén felháborodott volna, ha valaki azt mondta volna neki, hogy a dolog valósággal úgy áll.

De térdein oly gyöngeség vett erőt, hogy ismét leült; kezébe vette készülékét, hogy úgy lássák, mintha azért volna a teraszon, hogy fényképfelvételeket készítsen.

Közben a porfelhő mind jobban s kitartó sebességgel közeledett a ház kapujához. Hovahamarább előtűnt a porfelhőből tökéletesen úgy, amint képzeletében előre látta, a kocsi elé fogott lovak szürke feje.

Anney kisasszonyt villámsebességgel hatotta át az öröm érzete: „mily gyorsan vágatnak a lovak, s mennyire sietős az útja!”

De mindjárt azután azt gondolta magában, hogy talán megbokrosodtak a lovak, mert szinte nagyon is sebesen vágatva közeledtek.

Most már oly közel voltak a kapuhoz, hogy láthatta kusza sörényüket, kitégult orrlyukaikat és patáik őrületes csapkodását. Anney kisasszony hirtelen felszökött és rémület tükröződött szemében. Észrevette, hogy a kocsis oly erősen hajol előre, hogy csak fejének fődetlen teteje látszik.

Eközben az elszabadult lovak a kapu nyílása felé robogtak. A kocsis a kanyarodónál leesett a bakról s a kocsi alig mérsékelve sebességét, félkört írt le a pázsit körül. A kocsiban, a hátsó ülésen csak Krzycki ült, hátrahanyatlott s a kocsi párnájára hajolt fejjel.

A rémület kiáltása tört ki Anney kisasszony torkából. A lovak a terasz elé rontottak, s hozzá lévén szokva, hogy ott megállítják őket, megtorpantak a kavicsos tisztáson. Krzycki megmozdult, és sápadtan mint a halál, gallérján s kabátja ujján vérfoltosan, előtámolygott a kocsiból, s midőn a leány hozzárontott, levegő után kapkodva, így kiáltott:

- Semmi az egész!... Megsebesültem, de... sebaj!... - És lába elé a földre rogyott.

De Anney kisasszony, nőtől ily pillanatban alig várható csodálatos erővel felemelte, mellével és karjával egyensúlyban tartotta és velőtrázó sikollyal kiáltotta:

- Segítség! Segítség!

MÁSODIK RÉSZ

ELSŐ FEJEZET

Abban a pillanatban, midőn Anney kisasszony fölemelte a sebesültet, a cselédség a ház másik részében volt. Legközelebb a tornácra álló biliárdasztalnál Otockiné és Mariska voltak. Ezek kirohantak a teraszra, s megpillantva Anney kisasszonyt, amint a sebesültet támogatta, ők is hangosan felsikoltottak.

Eközben Anney kisasszony leültette Krzyckit egy padra, átölelte karjaival és vízért kiáltott. A két testvér a pohárszékhez futott s felverte az egész házat. Mindenki előrohant. Gronszi is megjelent; kezdetben ő is fejét vesztette, de mikor magához tért, Otockinét Krzyckinéhez küldte, hogy értesítse a történetekről.

Közben Anney kisasszony néhány cseléddel a házba vitette a sebesültet; neki magának egy pillanatilag baja volt a szobaleányával, ki megpillantva Krzyckit, sírva fakadt és hisztérikus görcsökben vonaglott. Gronszi az istállóba sietett, hogy fogjanak be tüstént, s hajtsanak el az orvosért.

Míg a sebesültet szobájába vitték, rohanva jött az anyja. A szerencsétlenség első hírének hallatára tökéletesen meglepetkezett csúzáról, és segédkezett fiának átszállításában, részt vett levetkőztetésében s az ágyba tette. Aztán szivaccsal kimosta a sebeit.

László a nagy vérvesztés következtében mély aléltóságba esett, melyből csak rövid időre ocsúdott fel. Így nem lehetett megtudni tőle semmit a balesetéről. Csak annyit mondott néhányszor: „Az erdőben! Az erdőben!”, amiből azt következtették, hogy a támadás nem az országúton, hanem rzeszlevói vagy jasztrzebi területen történt.

Eközben a terasz előtt hallani lehetett a kocsi zörgését, és Gronszi közvetlenül azután kihívta Anney kisasszonyt a szobájából, hol vérfoltos ruháját váltotta.

- Magam hajtok át - mondotta Gronszi - mert a kocsis is megsebesült s az istállóbeli szolgák közül senki sem akarja kezébe venni a gyeplőt. Csak Antal, az öreg inas ajánlkozott fel, de azt hiszem, az még annyira sem tud bánni a lóval, mint én.

- De nekünk tüstént ide kell hoznunk az orvost - felelte Anney kisasszony s két tenyerét az égő arcára tette. - Azonkívül gondoskodnunk kell a ház védelméről is. Kegyed siessen az embe-
rekhez és küldjön ki valakit az erdészekért; jöjjenek ide a puskájukkal, mert még agyon is verik itt a sebesültet.

- Igaza van.

Anney kisasszony szaporán folytatta:

- Be kell szólítanunk és fel kell fegyvereznünk a fűrészmalomban dolgozókat is. Meg a zselléreket is. Valószínűleg támadásra készülnek az urasági lak ellen; s mi nők itt egészen magunkra vagyunk hagyatva. Menjen azonnal és szólítsa be az erdészeket.

Gronszi felismerte e tanácsok helyes voltát, és azonnal a tanyára indult. Csakugyan lehetséges, hogy a merénylők, nem tudva, mily hatása volt lövéseiknek, meg akarnak győződni róla, hogy szükség esetén befejezzük munkájukat. Így történt már nem egy esetben. Ennek következtében nem ok nélkül nyugtalankodtak a házbeliek, különösen pedig a nők. Gronszi,

aki nem volt túlságosan energikus ember, de félénk ember sem volt, a neki mindenekelőtt drága Mariskára gondolva, egyszerre nagy akaraterőt és elszántságot érzett magában. Tüstént embereket küldött az erdészekért, s a fűrészmalomba, hol több férficseléd dolgozott, kikről tudta, hogy a *Polszka*-t⁵ olvassák és nem ijednek meg egykönnyen senkitől.

A házbeli cselédség nagyon hamar magához tért első ijedelméből. Ennek az volt az oka, hogy a megsebesült kocsis, bár senkit sem látott a merénylők közül, mert a sűrűségből lőttek, mégis nagy határozottsággal jelentette ki, hogy a rzeszlevóiak támadták meg az urat, mert megvédte tőlük az erdőt. Ez megfosztotta az esetet minden borzalmasságától és titokszerűségétől. A parasztok nem annyira a valódi veszedelmektől, mint a titokszerűségtől és az ismeretlentől féltek. Minthogy pedig a jasztrzebiek és rzeszlevóiak közt régtől fogva volt bizonyos elkese-redettség a közös határukon folyó patak miatt, a jasztrzebieket, mihelyt híre futott a faluban a merényletnek, nemcsak félelem ragadta meg, hanem hatalmába ejtette őket a megtorlás vágya is.

A házbeliiek kezdtek szégyenkezni, hogy nem mertek az orvoshoz menni, és a többiek, mikor megtudták, hogy a rzeszlevóiak támadásra készülnek a jasztrzebi urasági lak ellen, vasvillát ragadtak és husángokat törtek maguknak a házkerítésből. Gronszki, aki tudott a halálos ítéletről, melyet a városból küldtek Lászlónak, más szemmel látta a dolgot. Mégis magának tartotta a véleményét, mert jól tudta, hogy a parasztok, ha kezdetben szurkolnak is, mihelyt annyira vannak már, hogy husángokat tördelnek a házkerítésből, nem futamodnak meg akármi-féle támadástól.

Örülve a dolgok ily fordulatan, magához vett egy tagbaszakadt lovászfiút, aki ajánlkozott, hogy elkíséri a városba, és visszatért az urasági házba, hogy aztán útnak induljon az orvosért.

Az udvarban meglepetés várta. A terasz előtt híre-nyoma se volt már a kocsinak.

A teraszon feldúlt arccal állt Antal, az öreg inas és mellette sápadtan, ijedten, könnyes szemmel Mariska kisasszony. Mikor megpillantották Gronszkit, így kiáltottak hozzá:

- Hogyan engedhette meg neki, hogy nő léte egyedül hajtson a városba! Hogyan engedhette!
- A kisasszony egyedül a városba hajtattott? - kiáltotta Gronszki és oly ámulat tükröződött arcán, hogy rögtön észre lehetett venni, hogy a dolog nem tudtával és akaratával történt.
- Az isten szerelmére! - mondotta. - Hát azért küldött az emberekhez, s mondotta, hogy gondoskodjam a ház védelméről. Nekem pedig eszembe sem jutott, hogy közben ő kocsi-ugrik és elhajt. Hogyan is gyanítottam volna?

De Mariska nem hallgatott rá.

- Meg fogják ölni az erdőben, meg fogják gyilkolni! - ismételte folyton, s a kezét tördelte.

Gronszki meg akarta nyugtatni a gyermeket és megígérte, hogy tüstént segítséget küld utána. De mikor újra kiment a majorba, fontolóra vette, hogy ha ő maga lovagol utána, nem nyer vele semmit, hanem ellenkezőleg, a házat férfi nélkül, Mariskát pedig védelem nélkül hagyja. De ha férficselédeket küld utána, Anney kisasszony már itthon is lesz, mire azok az erdőbe érnek. Valószínűleg lóhalálában hajtott el. Visszatértét valamennyire még lehetett biztosítani, de azzal, hogy az erdőn át embereket küldjenek a város felé, már megkéstek.

---

⁵ Lengyel nemzeti újság.

Hasonlóképpen vélekedett Dolganszki is, ki félórával utóbb Gorekból visszatért Jasztrzebbe, s nem tudott a történekről. Mikor híret hallotta a szerencsétlenségnek és Anney kisasszony merész vállalkozásának, nem állhatta meg, hogy fel ne kiáltson:

- Ez aztán a leány! Igazán nem bánnám, ha Krzycki helyében volnék.

Midőn pedig utóbb Gronszkival, a sebesülthöz indult, még hozzátette:

- Eléje kell menni; gondom lesz reá!

László már egészen eszméletére tért és fel akart kelni az ágyból. Csak anyjának kérésére és könyörgésére tett le szándékáról.

Mariska és Otockiné természetesen nem mondotta meg, hogy ki ment orvosért, csak annyit mondtak, hogy az orvos haladéktalanul itt lesz, aztán másra fordították a beszédet.

A ház védelmére rögtönzött őrség parancsnokságát Dolganszki vette át. Gronszki sohasem gyanított benne oly rendületlen akaraterőt, olyan hidegvért és önuralmat, mint aminőnek most jeleit adta. Ezek a tulajdonságok átragadtak az erdészekre és a zsellérekre is. A védelem szervezése szép rendben haladt. Két jasztrzebi, s egy később érkezett rzeszlevói erdésznek volt fegyvere. Azonkívül volt a háznál még Lászlónak is hat vadászpuskája és két karabély. Dolganszki ezeket is szétosztotta oly emberek közt, kik tudtak bánni a fegyverrel.

Jelentkezett még a faluból is néhány legény, akik részt vettek a japán háborúban. Ily körülmények közt annál kevésbé kellett félni a támadástól, mert már nem jöhetett váratlanul. A fűrészmalombelieknek, akik nagyon „nemzeti” érzületű férfiak voltak, még kedvükre is lett volna, ha „történik valami”; majd megmutatták volna a jövevényeknek, hogy ki a legény a csárdában.

Midőn ilyenképpen minden rendben volt, Dolganszki Gronszki barátjára bízta a ház és a nők védelmét. A hölgyeket azzal nyugtatta meg Anney kisasszonyt illetőleg, hogy Gorekból jövet ő is ugyanazon az erdei úton járt s neki sem történt semmi baja. Csak azon csodálkozik, hogy nem találkozott az angol kisasszonnyal, aminek az lehet az oka, hogy a bátor, de óvatos ifjú hölgy nyilván valami mellékútra tért.

Mínthogy a város nem volt messze, és Anney kisasszony már visszatérőben lehetett, Dolganszki maga mellé vett két állig fölfegyverkezett erdészt és eléje indult. Gronszki megicsodálta bátorságát s leleményét, mikor a „központi bizottság” nevében parancsot küldött a faluban lakó parasztnak, hogy ha lövéseket hallanának az erdőből, álljanak talpra és siessenek segítségül valamennyien.

A parasztnak nem tudták, hogy miféle „központi bizottság”-ról van szó. Dolganszki maga sem tudta. De tisztában volt vele, hogy már maga a név megteszi hatását, s a parasztnak, abban a hitben, hogy valami hazafias bizottság parancsáról van szó, okvetlenül szót fogadnak.

De a rendszabály merőben fölösleges volt, mert kitűnt, hogy a rzeszlevói és jasztrzebi erdőben, mely utóbbi az út mentén húzódott végig, nincs egy árva lélek. Azok, akik rálöttek Krzyckire, nyilván az üldöztetéstől félve, gyorsan elmenekültek, vagy ha nem, bevárták az éjszakát és a szomszéd falvak határában lévő erdők sűrűjében rejtőztek el.

Az egyik erdész, ki a kocsissal pontosan útbaigazította magát, hogy hol volt az a hely, ahonnan rálestek Krzyckire, az erdő sűrűjében kutatva, egy kilőtt Browning-hüvelyt talált; ebből azt a gyanút merítették, hogy a merényletet rzeszlevói zsellér követte el. Dolganszki már nem hitte, hogy a támadás azzal a halálos ítélettel függ össze, melyet Gronszki említett előtte. De éppen ezt a körülményt tartotta „rendkívül érdekesnek.” Fontolgatta magában, hogy elcsípní a támadókat és leszámolni velük, a házárdjáték egy neme volna, mely, igaz, nem

szűkölködnék bizonyos izgató erő nélkül. Találtak aztán még néhány üres töltényhüvelyt, de a további kutatás eredménytelen maradt.

Dolganszki aztán a városba vivő országútra tért, s fél óra múlva összetalálkozott a hazafelé hajtó Anney kisasszonnyal, kinek háta mögött ott ült a kocsin az orvos.

A városban vásár volt; e miatt ez idő tájban több jasztrzebi és rzeszlevói szekér tartott hazafelé, s a forgalom az országúton meglehetősen élénk volt. Anney kisasszony tehát nemigen ijedt meg a vele szembejövő három fegyveres embertől. A lovak megismerték Dolganszkit és rögtön megálltak.

- Hogy' van a sebesült? - kérdezte Anney kisasszony.

- Egészen jól. Eszméletén van.

- Mi hír a ház körül?

- Semmi különös.

- Hála istennek!

A kocsni továbbindult s eltűnt egy porfelhőben, Dolganszki pedig, jobb tennivaló hiányában, maga is megfordult és visszatért Jasztrzebbe.

A mögötte haladó erdészek most már beszédesebbek lettek s egy-egy megjegyzést is ejtettek el a kisasszonyról, akinek „jobbán áll kezében a gyepelő, mint akárhány kocsisnak”. Dolganszki emlékezetében is megmaradt az a lángoló képű, kuszált hajú ifjú szép leány, aki oly szépen tartotta kezében a gyepelőt. Mennyi erő és bátorság sugárzott belőle! Még sohasem ragadta el annyira Anney kisasszony, mint ez egy alkalommal. Hallotta Gronszkítól, hogyan vágatott a városba, és boldog elragadtatás vett erőt rajta.

- Nem a mi átlátszó, minden gyöngye szellőtől megijedő gyöngye kerti virágaink közül való ez - gondolta magában. - Ez aztán az élet, ez aztán a vakmerőség, a tüzes vér!

Mindig bámult mindent, aminek angol a neve, a lordok házából fogva a sárga, bőraruig; de lelkesedése most még magasabba hágott: ráadásul hozományát még nem is a mi pénzünkben, hanem guineákban számítják - elmélkedett tovább - ez a László gyerek valósággal szerencsefia.

Önzölelkű s ráadásul vállalkozó szellemű férfiú léteére most már nem Krzyckire gondolt, nem is arra a veszedelemre, mely mindannyiukat s őt magát is fenyegette, hanem saját magának a világban elfoglalt helyzetére.

Eszébe jutott, hogy életében egyszer eladhatta volna magát nagy hozományért, de oly ráadást kapott volna hozzá, hogy inkább lemondott mindenről. Igen, ha az ember oly ráadást kapna, mint Anney kisasszony! Egyszerre sajnálni kezdte, hogy mindjárt megismerkedésük idején nem foglalkozott vele jobban, s nem tett kísérletet, hogy érdeklődést keltsen benne önmaga iránt. Ki tudja - gondolta magában -, akkor talán lehetséges lett volna. De akkor lovagiasabb és regényesebb színt kellett volna magára öltetnie, nem pedig a kaszinótag és a gúnyolódó ember képében lépni eléje. Persze, hogy ez nem felelhetett meg e leány ízlésének. Otockinét illetőleg sem táplált semmi illúziót. Gyanúba fogta unokahúgát, hogy bizonyos idő óta titkos érzelmeket táplál Gronszki iránt; csak azt nem érthette meg, mit találhatnak a nők Gronszkiban. De ez idő szerint bizonyos kétségeket táplált önmaga iránt, hogy a jó vélemény ellenére, mellyel egyébként megtisztelte magát, okvetlenül el van hibázva rajta valami, nincs rendben az ő belső mechanizmusában valami kerék, melynek hiányában az az egész gépezet nem jár úgy, mint kellene.

Ha tehát - így elmélkedett tovább - csak gazdag házasság húzhatja ki a vízből, s egyéniségem nem tetszik sem Otockinének, sem Anney kisasszonynak, sem egyáltalán a nőknek, akkor kétszeresen ostoba ember vagyok; tökfilkó vagyok először azért, mert azt hiszem, hogy az asszonyok szeretnek, másodszor meg azért, mert nem változtam meg.

S érezte, hogy erre csakugyan nem lesz képes; már attól való félelmében sem, hogy nevetségessé válik.

Tehát nincs más mód, mint beérem Kajetána kisasszonnyal.

Bosszúsán érkezett meg Jasztrzebbe, örszemet állított a kapu elé, s bement a házba, hol más újdonságok vártak rá.

Az orvos megállapította, hogy László bal válla meg van roncsolva; de minthogy a lövés alulról fölfelé irányult, a golyó elhaladt a tüdőcsúcs fölött. Egy másik golyó a bordákat horzsolta, s letépett a bőrből egy meglehetősen nagy részt. A harmadik a kis ujj hegyét szakította el. A sebek fájdalmasak voltak, de nem veszedelmesek. A kocsisnak fejét horzsolta a golyó. Legnagyobb baja az egyik lónak esett; de minthogy a lövedék kicsiny volt, még haza vágthatott párja mellett és csak egy óra múlva múlt ki az istállóban.

De mindez arra vallott, hogy a támadást nem az örökségüktől megfosztott rzeszlevói parasztok követték el bosszúból azért, hogy kiűzték őket az erdőből, hanem hogy előre tervezték a merényletet.

Ez ok miatt Gronszi úgy vélte, hogy Otockinének és Mariskának másnap el kell utaznia Jasztrzebből. Úgy tervezte, hogy kikíséri őket a vasúthoz, aztán visszatér. De a hölgyek azt mondták, hogy maradnak, míg mindenki elutazhatik.

Mariska kisasszony ez alkalommal szállt vitába első ízben Gronszkival, s a vitakozásnak természetesen az lett a vége, hogy Gronszi engedett.

Az elutazást végre, nem hosszú időre, elhalasztották, mert az orvos kilátásba helyezte, hogy a sebesültet kellő óvatossággal egy hét múlva Varsóba kísérhetik. Anney kisasszonyt senki sem igyekezett rábírní a rögtönös elutazásra.

Ily tanácskozások közben múlt el az est hátralévő része. Sremszki doktor tíz óra tájban akart, minden dolgát rendbehozva, visszatérni a városba; de Krzyckinéra való tekintettel mégis ott maradt éjszakára, s minthogy nagyon fáradt volt, Gronszi szobájába vonult és rögtön elaludt. A hölgyek úgy osztották föl maguk közt a munkát, hogy a két nővér Krzyckiné mellett virrasztott, akit rövid és hirtelen felbuzdulása után súlyos szívdobogás és asztmaroham támadott meg. Anney kisasszony felajánlotta, hogy Gronszkival a sebesült mellett tölti az éjszakát.

MÁSODIK FEJEZET

Virradni kezdett, mikor László fölébredt hosszú, kissé lázas álmából. Meglehetősen jól érezte magát, de égette a szomjúság és szemével keresni kezdett, nincs-e valaki mellette, aki vizet hozhatna neki.

Az ablak közelében megpillantotta Anney kisasszonyt. Nagyon régóta virraszthatott már, mert kezét erőtlenül pihentetve a térdén, elszunnyadt, s a feje oly mélyen előre hajolt, hogy László első tekintete csak a szőke haját látta, melyet a lámpa zöld fénye világított meg. Úgy tetszett,

mintha Anney kisasszony eltalálta volna kívánságát, mert lábujjhegyen hirtelen közeledett hozzá, s így szólt:

- Ne hozzak vizet?

Krzycki nem felelt, csak mosolygott, s beleegyezése jeléül intett a szemével. Midőn a leány átnyújtotta neki a vizet, mohón ivott belőle, aztán ép kezével megragadta Anney kisasszony kezét, az ajkához szorította és sokáig nem bocsátotta el.

- Drágám, őrző angyalom! - suttogta, aztán ismét kezére szorította ajkát.

Anney kisasszony nem szabadkozott már, hanem másik kezébe vette a poharat és az ágy mellett lévő éjjeliszekrényre tette; aztán föléje hajolt:

- Pihennie kell... Itt maradok, míg meggyógyul; most az egészségével kell törődnie, csakis az egészségével.

Csillapító, rábeszélő hangon szólt hozzá.

Krzycki elbocsátotta kezét. Egy darabig még mozgatta ajkát, de szavát nem lehetett hallani; nyilván gyöngeség fogta el a felindulás miatt, mert elsápadt, s homlokán verejtékcseppek gyöngyöztek.

Anney kisasszony megsimította kezével arcát, hogy felszárítsa a verejtékcseppeket, aztán így folytatta:

- Csillapodjék; ha látom, hogy ártalmára vagyok, többé nem jöhetek ide, pedig szeretnék mellette maradni. Tehát szót se többet, míg sebei nem gyógyultak be, egy árva szót sem. Megígéri?

Egy kis ideig csönd volt a szobában.

- Kegyednek is pihennie kell - mondotta Krzycki halkán.

- Megyek már, megyek már; csöppet sem vagyok fáradt. Az éjszaka első felén Gronszi virrasztott, én pedig aludtam. Igazán, nem vagyok fáradt, s még egész nap alhatom. Igyekezék elaludni. Csak ne nézzen rám, hanem hunyja le a szemét, akkor magától megjön az álom. Jó éjszakát! Vagyis inkább; jó napot! Mert már világos nappal van.

Az égen feltűnt már a hajnal első pirossága, a napsugarak minden pillanatban előtűnhettek. A zöld lámpafény mindjobban haloványult, és elvegyült a felvirradó nappal fényével.

Jelét akarva adni, hogy megfogadja szeretett ápolónőjének minden szavát, László lehuntya szemét s úgy tett, mintha aludnék.

Kisvártatva léptek zaja hallatszott a folyosóról, s belépett az orvos, Anney kisasszony szoba-leányával, akire most került a virrasztás sora. A doktor oly álmos volt, hogy szemek helyett csak két tömött szemöldökével beárnyékolta keskeny rést lehetett látni az arcán, de azért hangos és jókedvű volt, mint közönségesen. Megnézte a kötéseket, úgy látta, hogy jól tartanak, megtapintotta a beteg erét s kijelentette, hogy minden rendben van. Aztán maga nyitotta ki az ablakot, hogy kibocsássa a szobából a kloroformmal telített levegőt.

- Pompás reggel! - mondotta. - Mi? Az egészség az égből jön, az ablakok maradjanak nyitva egész nap. Mihelyt befognak, megyek vissza a városba; az ottani betegek nem várhatnak; de estére visszajövök s hozok magammal egy betegápolót.

Aztán Anney kisasszonyhoz fordult:

- Nehogy eszébe jusson, hogy személyesen hajtson értem. A sebesült pompásan viseli magát. Lázáról szó sincs. Krzyckinét még megnézem, mielőtt elindulok. Ne legyen fenn egész nap. Az unokahúga vigyázzon rá. Kegyednek is ajánlom, hogy feküdjék le. Este öt óra tájban visszajövök, persze csak úgy, ha útközben nem nyeletnek le velem egy pár pirulát a szocialista patikából. Ez most a legújabb fajtájú orvosszer és mondhatom, a hatása gyors.

- Hogy van az anyám? - kérdezte László nyugtalanul.

Erre Sremszki doktor megint Anney kisasszonyhoz fordult:

- Legyen rá gondja, hogy nyugodtan feküdjék ágyában, rám nem hallgat. A kegyed mamája elvégre már nem tizenöt éves kisleány. Tegnap nagyon sokat izgett-mozgott s egészen megfélekedezett a csúzáról, meg a szívizmainak gyöngeségéről; aztán az ágyba cipelte önt, jelen volt sebének bekötözésénél, s mikor megtudta, hogy nem fenyegeti önt semmi veszély, egyszerre összeroskadt. Így vagyunk az asszonyokkal. Gyöngye legyek azok, nem asszonyok. Egyébként a dolog nem fog megártani anyjának. Természetes visszahatás az egész az idegek túlfeszültsége után. Mikor magához tért, az ágyban marasztottam. Meghagytam neki, hogy ne mutakozzék itt, az ön halálos büntetésének terhe alatt. Mert máskülönben itt töltötte volna az egész éjszakát. Most az ön filigrán unokahúgai örködnek mellette, pedig ők is egészen le vannak törve. Eszerint nem is egy, hanem négy betegem van a háznál. Ugye szép aratás? Szerencsére akadt itt egy másféle idegekkel megáldott bátorlelkű teremtés, aki nem ájult el oly költői módon.

- Meg még valaki, aki félrebeszél - gondolta magában Krzycki.

De az orvos teljes elismeréssel tekintett Anney kisasszonyra és így folytatta:

- Rule Britannia! Nézni is nagyszerű, Isten úgy segítjen. Micsoda egészség, mily idegek! Éjfélről reggelig virraszt, és fel sem veszi. Mintha csak lerázna magáról egy kis harmatot. Ismétlem: nézni is nagyszerű. Most pedig megyek az ebédlőbe s megnézem, kapok-e kávé, mielőtt kocsira ülök.

De mielőtt kiment volna a szobából, így szólt Anney kisasszonyhoz és a szobaleányhoz:

- Jöjjön és adjon valami meleg italt, mielőtt aludni megy. A kisasszony majd itt marad Krzycki úrnál. Meg kell néznie és fel kell írnia a hőmérsékletét. Ha közbejönne valami, értesíteni kell Gronszki urat; meg fogom mondani neki, hogy gondoljon ide is. Vizszontlátásig!

Azzal előrebocsátotta Anney kisasszonyt, ki távozóban mosolyogva nézett a betegre és megismételte:

- Vizszontlátásig! - és kiment a szobából.

Az ebédlőben nemcsak kávé találtak, hanem ott találták a két nővért, Gronszkit és Dolganszkit is, mert senki sem feküdt le a háznál, s Otockiné és Mariska Krzyckiné mellett töltötte az éjszakát, ki betegebb volt, mint az orvos a fiának mondotta. Oly rosszul volt, hogy egy ideig kételkedni lehetett, vajon újra magához tér-e hosszú aléltóságából. A két „filigrán” nővér rendkívül ki volt merülve és Mariska kisasszony szemhéjai kékbe játszottak. Gronszki határozottan követelte, hogy az orvos vizsgálja meg és erősítőt írjon neki.

Sremszki egy kis ideig figyelte Mariska ütőerét, aztán így szólt:

- Orvosszer gyanánt Konfucziusnak ezt a mondását rendelem önnek: „Ám tudjátok meg az igazságot, jobb ülni, mint állni, jobb feküdni, mint ülni és jobb aludni, mint feküdni”.

- Kitűnő - felelte Mariska. - De a történetek után nem tudom, hogy elalszom-e.

- No, akkor majd eldallolja valaki, hogy: „Csicsíja, babája”, csak hogy nem a nénije lesz az a valaki, mert neki is ugyanezt a szert rendeltem, míg beáll a hatás.

Beszélgetésüket kocsirobogás szakította félbe. Az orvos lenyelte a kávéját és búcsúzkodni kezdett. Dolganszki nyomon követte, lóra ült és azt mondta, hogy az erdőn át elkíséri Sremszki doktort.

- Ha a személyes bátorságom miatt teszi, merőben felesleges - mondotta az orvos.

- Mindennap kilovagolok - felelte Dolganszki - azonkívül pedig látni akarom, hogy nem tett-e valaki megint be nem jelentett kirándulást a jasztrzebi erdőbe.

- Nem, - felelte mosolyogva az orvos - azt hiszem, azok az emberek nem jönnek oda egyhamar. Bizonyos terv szerint szoktak eljárni az effélében. Jobban szeretik a vadász, mint a vad szerepét, és gyanítják, hogy most hajtóvadászatra kerülhet a sor. Egy vagy két hét múlva, mikor majd megtudják, hogy merényletük balul sikerült, nagyon helyén való lesz részünkről az óvatosság.

- Mikor kelhet útra Krzycki?

- Attól függ, hogy egészséges-e a vére; felteszem, hogy egészséges. Elvégre nem okvetlenül szükséges, hogy Jasztrzebben várja be teljes felgyógyulását. Ezúttal még elég jól járt. Ha nem jöttem volna idején, talán lett volna egy kis vérmérgezés, de így az aszepszis megteszi a magáét! Ez az angol nő az ő ködszerű kék szemével: az ám a nő! Nincs igazam? Eleinte alig találtam szót felháborodásom kifejezésére, hogy önök, uraim, megengedték neki, hogy egymagában üljön a bakra. Csak tőle magától tudtam meg utóbb a tényállást. Pácolt hering legyek, ha belé nem szeretek abba a leányba!

- Nem ajánlom - mondotta Dolganszki - mert úgy tetszik, hogy Hódító Vilmos e birtokon már megjelent.

- Azt hiszi?

- Mindenesetre!

- Arra nem gondoltam.

- Talán azért lett szerelmes, mert nála szó sincs álszemérmetességről és nincs shocking.

- Nem. Nemcsak azért. A sebesült ápolása asszonydolog; ennek következtében a shockingnak itt nem volt helye. Még tegnapi vállalkozása is csak bátorságról és akaraterőről tenne bizonyosságot. De kék szemének ködéből bizonyos hév sugarak áradnak át sebesültünkhöz, ez no, végre nem akadályozhat meg engem abban, hogy beléje ne szeressek. Ha az öreg Dzvonkovszki beleszerethetett a kegyed unokahúgába, miért ne szerethetnék valakibe én is?

- Az öreg épp úgy beleszerethetett volna akár Szent Cecíliaba is - jegyezte meg Dolganszki - mert az én kis húgom az ő számára nem Zbyltovszka Mariska, hanem egy jelkép.

Hirtelen elhallgatott, mert hangokat hallott az erdő mélyéből és arra fordította a lovát.

- Ez a kaszinóbeli úr igazán nem nyúl szívű ember - gondolta magában a doktor.

Fölösleges volt az izgalom, csak néhány falusi legény volt, aki a marháját őrizte. A doktor, ki már leszállt a kocsirol, hogy szükség esetén segítségére siessen Dolganszkinak, megpillantotta a legényeket egy mogyoróbokor alatt. A következő pillanatban már előkerült Dolganszki is, szemébe nyomta a monokliját, melyet egy gally letaszított az orráról, és így szólt:

- Ártatlan idill: pásztorok és tehének a tilosban, ennyi az egész.

Aztán elbúcsúzott a doktortól és visszatért Jasztrzebbe.

Anney kisasszony nem feküdt le; Dolganszki beszélgetésben találta Gronszkival, s látta, hogy közben a kötőszerral és jodoformgázzal foglalkozik. Midőn közeledni látta őt, fölvetette szemét a munkájáról, s kérdezte:

- Mi újság az erdőben?

- A doktorral mindenesetre történt valami, megsebesült.

Mindketten felszöktek helyükről.

- Nem ott, hanem Jasztrzebben... - felelte Dolganszki.

László pontosan követte Anney kisasszony utasításait; alighogy eltávozott, ismét elaludt és csak akkor ébredt fel, mikor a napsugarak rézsútosan az ágyára értek; akkor összeráncolta a homlokát, felvonta szemöldökét, lerázta magáról az álmatlanságot és kérte, hogy bocsássák le az ellenzőt. De minthogy a leány nagyon sietett, és nem tartotta erősen kezében a zsinórt, a napellenző nagy robajjal zuhant alá az ablak párkányára. A leány most, szégyellve ügyetlenségét, felugrott egy székre, arról az ablak párkányára és megigazította az ellenzőt, mely kissé kiszökött a sínjéből. Krzycki rápillantott alakjára, magasan felvont vállára és fekete hajfonataira. Pislogott a szemével, mintha nem tudna tisztába jönni, hogy ki lehet az. Csak mikor leugrott az ablakból, s megmutatta fekete harisnyás, formás, fűrgé lábát, akkor tudta meg, hogy ki áll előtte, s így szólt:

- Ó, hiszen ez a Paula kisasszony!

- Igen - felelte a leány - bocsássa meg, hogy zavartam.

S pillantásától elpirult, mint a rózsza, az ifjú embernek pedig eszébe jutott a jelenet, mikor meztelenül látta a fürdőben, úgy, hogy csak a kék vízgyöngyök borították testét. Érdeklődőbb szemmel nézett rá s így szólt:

- Ó, nem baj az. Köszönöm gondosságát.

És köszönetének jeléül megmozdította a takarón fekvő kezét, de mindjárt oly heves fájdalmat érzett, hogy összeszorította fogát és felszisszent.

A leány leült az ágya szélére, följe hajolt és nyugtalanul kérdezte tőle:

- Fáj?

- Fáj.

- Talán hozzak valamit, vagy behívjak valakit?

- Ne.

Egy ideig csend uralkodott.

- Így bántak el velem azok a nyomorultak.

- Ó, ha a kezembe kerülnének - felelte összeszorítva a fogát a leány, és oly mélységes gyűlölet villámlott szemében, s egész arca oly kifejezést öltött, hogy egy Gorgo-fej mintájául lehetett volna választani.

Krzyckit ez a látvány oly nagy ámulatba ejtette, hogy megfeledkezett fájdalmairól.

Ismét hallgatás következett. A leány nemsokára magához tért; de arca oly sápadt volt, hogy tisztán lehetett látni a felső ajkán levő sötét pelyheket. Újólág kérdezősködni kezdett:

- Hogyan is könnyíthetnék kegyeden?

Hangjából most oly szívből fakadó gondosság szólt, hogy Krzycki rámosolygott és azt felelte:

- Sehogy. Legföljebb sajnálhat.

A leány most hirtelen sírógörcs fogta el; arcával az ágyra borult, két kezével átkulcsolta az ifjú ember lábát és megcsókolta a takarón át. Előrehajolt testét és hollósötét fejét heves zokogás rázta meg.

- De kérem, Paula kisasszony! - kiáltotta Krzycki.

Néhányszor meg kellett ismételnie szavát, míg a leány meghallotta. Végre felegyenesedett és eltakarva kezével szemét, az ablakhoz ment, arcát az üvegtáblához szorította s egy ideig ott állt mozdulatlanul. Aztán törülközővel kezdte felszárítani arcáról a könnyeket, rendbehozta haját, mintha attól tartana, hogy valami váratlanul belépő észrevehetné, hogy mi történt a szobában.

Krzycki gondolatban átélte azokat a jeleneteket, melyekben látta, a sötét fasorban való találkozástól fogva, mikor a leány azt mondotta neki, hogy a szakállas farkas nem olyan, mint ő, aztán a fürdőbeli látványtól fogva addig a beszélgetésig, mely e találkozás után a tölgyfasorban, a tó partján esett meg közöttük. Eszébe jutott, hogy ez időtől fogva hogyan sápadt, vagy pirult el pillantásától minden találkozásuk alkalmával, hogyan sütötte le szemét és mily vágyteli pillantásokkal kereste, valahányszor azt hitte, hogy nem veszi észre. Krzycki ezt egyrésztől a fürdőszobában történt esemény következményének tartotta, másrésztől a férfias szépségét illető bámulatnak. Ez a csodálat kissé mindenesetre hízelgett benne a férfi hiúságának; de nem gondolt tovább rá, mert Anney kisasszony foglalta le gondolatait. Így hát nem vetett sok ügyet a cselédleányra. De most megértette, hogy itt mégis másvalamiről van szó, mint egy kis flörtről; s hogy ez a leány örülten beléje szeretett. De Anney kisasszony iránt érzett szerelme sokkal mélyebb és sokkal becsületesebb volt, semhogy örömet érezhetett volna e fölfedezésén, vagy hogy még arra is gondolt volna, hogy ha sebei meggyógyulnak, fiatalember módjára hasznót húz a leány érzelmeiből. Ellenkezőleg: az a gondolat, hogy akaratlanul előidézett ily érzelmeket, bosszantónak és kellemetlennek tűnt fel előtte. Félt a támadható következményektől. Aggódva gondolt azokra a bonyodalmakra, melyek az efféle szenvedélyből támadhatnának. Megértette, hogy olyan az, mint a tűz, mellyel nem szabad könnyelműen játszani; hogy óvatosnak kell lennie és nem szabad új alkalmat szolgáltatnia. Ennek következtében, a leány iránt érzett minden őszinte részvéte és szívből fakadó rokonérzése mellett elhatározta, hogy kerülni fog minden oly beszélgetést, tréfát, egyszóval mindent, ami közelebb vonhatná hozzá és bizalmat ébreszthetne benne. Nem szabad többé megisméltödniük a maihoz hasonló jelene-teknek. Megfordult agyában még az a gondolat is, hogy kérni fogja Anney kisasszonyt, ne küldje többé hozzá e leányt; de ezt a tervet mindjárt el is vetette, mert belátta, hogy ily kívánság rossz következményekkel járhat, vagy a nevetségesség látszatát vethetné rá.

Mindenekelőtt elhatározta, hogy többé nem kérdi a leánytól s nem kíván nyilatkozatot tőle arról, hogy mit jelentett az a könnyzápor, hanem tartózkodó, s hideg lesz hozzá.

Eközben a leány lecsillapodott az ablaknál; ismét közeledett az ágyhoz és alázatos, megtört hangon így szólt:

- Bocsásson meg és ne haragudjék rám.

Krzycki lehunyta szemét s csak kisvártatva felelt:

- Nem haragszom, kisasszony, csak pihennem kell.

- Bocsásson meg - mondotta a leány még egyszer, de rögtön észrevette, hogy a fiatalember más, sokkal szárazabb és hidegebb hangon beszél. Nem tudta, hogy ez a hang a beteg pillanatnyi elégedetlenségét fejezi-e ki, mert Krzyckinek csakugyan szüksége volt a pihenésre,

vagy pedig az úriember érezte-e magát bántva azzal, hogy ő, a cselédleány, kifejezést mert adni iránta való érzelmeinek. Nem mert még egyszer terhére esni; elhallgatott, leült arra a székre, melyen az imént Anney kisasszony ült, levette a polcra magával hozott kézimunkáját és öltögetni kezdett, de időről időre nyugtalanul és aggódva nézett Lászlóra.

Krzycki is rejtett pillantásokat vetett rá, s látva szabályszerű, de éles arcvonalait, melyek mintha kőbe lettek volna vésve, a felső ajkán lévő sötét pelyheket és arcának határozott, szinte keserű kifejezését, tisztában volt vele, hogy az, aki feltüzelné e leány érzéki vágyát és érzelmeit, könnyebben bogozhatná össze a csomót, mint ahogy kibonyolíthatná.

Az orvos, noha várták, e napon nem jött el, mert sok dolga volt, s mivel több súlyos műtétet kellett haladéktalanul elvégeznie. Mindamellettt küldött egy ifjú betegápolót, ki ügyesen váltotta a kötéseket, küldött vele egy levelet is, melyben felkérte Gronszkít, közölje a hölgyekkel, hogy elmaradását vegyék annak jeléül, hogy a sebesültet nem fenyegeti semmi veszély.

László nem örült túlságosan e híradásnak, mert sebei erősen sajogtak, különösen bordája táján, hol a golyó letépett egy jókora darab bőrt; aztán meg azért sem, mert anyja rosszabbul érezte magát.

Az öreg hölgynek ismét asztmás rohamai voltak, melyeket általános kimerültség követett, úgy, hogy nem kelhetett fel az ágyból, bármennyire óhajtotta volna. Otockiné egész nap nem távozott ágya mellől. Este Anney kisasszonynak kellett volna felváltania, de neki pihenésre volt szüksége az álmatlanul töltött éjszaka után, el is küldte lefeküdni a két nővért és Gronszkít.

A jasztrzebi háztartás vezetését Mariska kisasszony vette át, ki mindenáron igyekezett hasznossá tenni magát, de azért nem engedték meg neki, hogy a beteggel foglalkozzék. Ellenben rábízták a kulcsokat, a házban való felügyeletet és a számlákat, melyeket a szakáccsal együtt nézett át. Kissé félt ettől a szakácstól, nem is szerette valami nagyon, mert úgy bánt vele, mint a gyermekkel, nem pedig mint oly egyéniséggel, akire a háztartás ellenőrzését bízták. Görcsösen igyekezett fenntartani komolyságát; de a „kedves úr”-nak, vagyis Gronszkinak meg kellett ígérnie, hogy látszólag véletlenül, meg fog jelenni abban a szobában, ahol a számadás történik.

Harmadnap, midőn az orvos megérkezte után kitűnt, hogy László állapota kedvező, továbbá, hogy Krzyckiné asztmás rohamai megszűntek s idegei ismét lecsillapultak, a közhangulat nyugodtabb és vidámabb lett a kastélyban. Sőt Dolganszki a jasztrzebi haderő főparancsnokának szerepében és Gronszki, mint a környék tribunja, bizonyos mértékben szerencsével képviselték a humort. Sremszki még egy második betegápolót is hozott magával, ki a már előbb megérkezett ápolót volt felváltandó, azonkívül pedig ráhárították még azt a kötelességet, hogy ügyeljen a betegre és viselje gondját a hölgyeknek is.

A dolgok ily változásával csak Krzycki volt elégedetlen; megértette, hogy Anney kisasszony nem fog többé éjet és nappalt szobájában tölteni s valószínűleg nem is fogja látni őt, míg fel nem kel az ágyból.

A dolog úgy is történt. A leány naponta párszor az ajtajához ment, tudakozódott hogylétéről, beküldötte az ápolóval, amire szüksége volt, „jó éjszakát” és „jó napot” kívánt a betegnek, de a szobába nem tette be lábát. László epedett érte, titokban átkozódott, megkeserítette ápolóinak életét, s midőn megtudta Dolganszkitól, hogy Sremszki doktor mily elragadtatással beszélt Anney kisasszonyról, az a gyanúja támadt, hogy szándékosan csak azért küldötte az ápolókat, hogy ily módon megnehezítse Anney kisasszonnyal való viszontlátását.

Krzyckiné a negyedik napon felkelt ágyából, mert lényegesen jobban érezte magát. Mindennap meglátogatta fiát és órákat töltött nála. László néha azt kérdezte magában, hogy vajon gyanítja-e érzelmeit. Nem volt benne egészen bizonyos. A ház vendégei mindenesetre tudtak róla; mégis könnyen meglehet, hogy csak éppen az anyja nem fedezett fel semmit, mert már jóval az erdőben történt szerencsétlenség előtt sem hagyta el szobáját, és ritkán látta együtt kettőjüket.

Krzycki gyakran fontolgatta, mitévő legyen; rögtön beszéljen-e anyjával, vagy elodázza-e a dolgot. Az előbbi gondolat mellett szót az, hogy anyja, az ő mostani állapotára való tekintettel, nem merne ridegen szembehelyezkedni vele, mert attól tartana, hogy állapota rosszabbra fordul. Másrészről most egészen silány cselnek tűnt fel előtte az a fűfang, mely ebben, a szeretett leányt és saját életének boldogságát egyformán érintő dologban vezette. Azonkívül úgy gondolta, hogy az, ha betegségére támaszkodva, kicsikarná is anyja beleegyezését, káros hatással volna Anney kisasszony érdekére is, mert hiszen a jasztrzebi ház ajtajának s az egész család szívének örömmel kellene feltárulnia előtte.

Visszatartotta még egy más körülmény is. A Gronszkival annak idején folytatott beszélgetés, a kisasszonnyal váltott szavak és a leány gondossága, önfeláldozása és ama készsége ellenére, amellyel haladéktalanul az orvosért sietett; végre nyilvánvaló érzelmei ellenére, amelyeket ki lehetett olvasni szemének minden pillantásából, Krzycki még kételkedett, és nem akart hinni boldogságában. Fiatal volt, tapasztalatlan volt, s nemcsak fűlig, hanem valósággal diákosan szerelmes volt, vagyis örökösen remény, bizonytalanság, öröm és kétség között ingadozott.

Kételkedett sajátmagában is. Néha úgy tetszett neki, mintha szárnyai bontakoznának s repülni szeretett volna, és hősi tettekre való képességeket érzett magában, melyekről eddig sejtelve sem volt. Néha azt gondolta magában: „Ki vagyok én, hogy ily virág boruljon a keblemre? Vannak, akikben tehetség lakik; vannak, akik érték el valamit a tudományban, vagy olyanok, akik milliókat mondhatnak magukénak. De mi vagyok én? Mi vagyok én? Egészen közönséges falusi ember vagyok, aki egész életében csak a földet túrja, mint a vakondok! Van-e jogom ily élethez láncolni őt, vagy még inkább, kalitkába zárni ezt a paradicsommadarat, mely szabadon röpköd mindenkinek öröme és csodálatára?” Megragadta a kétségbeesés. S mikor elgondolta, hogy elkövetkezhetik az a pillanat, mikor örökre elszáll ez a paradicsommadár, ámulat fogta el, mint akit nagyon is nagy szerencsétlenség fenyeget, minőt nem érdemelt meg. Máskor a reménykedés pillanatai váltották fel a kétségbeesést, különösen reggel, midőn erősebbnek és egészségesebbnek érezte magát. Ilyenkor eszébe jutott minden, Anney kisasszony Jasztrzebbe való megérkezésétől és Zárnovszki temetésén való találkozásuktól fogva a közelmúlt éjszakáig, midőn ajkához szorította kezét. És bátorsága újraéledt. Hiszen a leány akkor azt mondta neki: „Szót se többet; ne szóljon semmit, amíg sebei be nem gyógyultak.” Hiszen ezzel jogot adott neki arra, hogy a jövőben megismételje előtte azt, hogy drágább neki, mint az egész világ, s leteszi kezébe sorsát, jövőjét, egész életét. Tegyen vele, amit akar. Anyja eközben hozzászoknék Anney kisasszonyhoz és még közelebb vonná magához. Az anyaszív már úgymint csordultig tele van csodálattal és hálával az iránt, amit e leány a fiáért tett és nem győzte ismételn e szavakat: „Isten küldötte hozzánk!”

Krzycki elmosolyodott arra a gondolatra, hogy anyja az ifjú leány önfeláldozását és bátorságát nem érzelmeknek, hanem jó szívének és angol nevelésének tulajdonította, mely akaraterőssé teszi a férfiakat s a nőket egyaránt. Krzyckiné több ízben mondotta is Otoczinénak, hogy szeretné épp oly derék nővé nevelni az ő kis Anna leányát is, hogy az ő gyermekéből is oly erős, egészséges és emberszerető teremtés váljék, mint Anney kisasszony. Otocziné is mosolygott e dicséretnek hallatára, László pedig azt gondolta magában, hogy Anney kisasszony talán mégsem tenné meg minden felebarátjáért azt, amit megtett érte, s boldog érzéssel töltötte el ez

a gondolat. Végre szinte egészen bizonyos volt benne, hogy anyja bele fog egyezni Anney kisasszonnyal való házasságába; csak az a kérdés, hogy mi módon nyerje meg ezt a beleegyezést. Ebben a tekintetben nem volt egészen nyugodt. Krzyckiné a régi igényekhez és fogalmakhoz mérten több, mint középszerűen művelt úrinő volt, otthonos volt a finomultabb társadalmi formákban, sok könyvet is olvasott és folyékonyan beszél franciául és olaszul. Ifjabb korában megfordult a külföldön is, s csak a hozzá legközelebb állók tudták, hogy mennyi nemzeti és társadalmi előítélet volt benne, s mily szokatlannak, idegenszerűnek, furcsának, sőt visszataszítónak tartott mindent, ami nem lengyel, főképpen, ha nem volt francia eredetű. Egészen véletlenül világott ki ez még a László ellen elkövetett merénylet előtt, midőn Anney kisasszonynál meglátott egy angol imádságos könyvet és kinyitva, megpillantott benne egy imádságot, mely így kezdődött: „O Lord!...”

Mínt hogy még nem tartozott az angol nyelvben is képzett nemzedékhez, s egész éven át nem mozdult ki Jasztrzebből, Krzyckiné nem képzelhette el magának a „lord”-ot másnak, mint egy hórihorgas, szőke pofaszakállú, kockás ruhájú férfialaknak és Mariska nagy mulatságára sehogy sem érthette meg, hogyan lehet így szólítani a jó Istent. Hiába magyarázta meg neki László, hogy Istent a lengyel meg francia is ehhez hasonló címekkel tiszteli meg; a jó asszony mégis azt tartotta, hogy az egészen más, és rábírta Anney kisasszonyt, hogy lengyel imádságos könyvből imádkozzék, ő majd vesz egyet neki.

Úgy lehet, az is súllyal esett a latba, hogy Anney kisasszony nyilván nem volt nemesi származású. Krzycki tartott tőle, hogy anyja, még ha megadná is hozzájárulását, házasságukat szíve mélyén mégis rangon alulinak tekintené. Ez a gondolat rendszerint nagyon izgatta és nyomasztóan hatott rá, s ez is egyik oka volt, hogy az anyjával való komoly beszélgetést elodázta, míg megérkeznek Varsóba. Még jobban bosszantotta a kényszerűség, hogy ágyban kell maradnia, úgy, hogy betegségének harmadik napja óta minden este kijelentette, hogy másnap felkel. Amidőn a negyedik napon Anney kisasszony és Mariska „jónapot” kívántak neki az ajtóréson át, csakugyan fel is kelt, de gyöngeségében szédülés fogta el s ismét le kellett feküdnie.

Állapota lassanként javult, s a tétlenség mindjobban bántotta.

- Csakugyan unom már ezt a szószátyár Sremszkit - mondotta Gronszkinak. - Elég volt már a jodoformból és a kötelékekből. Most már nemcsak téged irigyellek, hanem irigylem még Dolganszkit is, ki mindig kerülőutakra tereli lovát s állítólag meg sem áll Gorekig.

- Csakugyan ott áll meg az - felelte Gronszki vidáman - s engem csak az ejt gondolkodóba, hogy titokban teszi, és nem beszél többé velem a goreki hölgyekről.

Úgy is volt, de csak félig, mert Dolganszki csakugyan nem állt meg Gorekig, de nem hallgatott el egészen a hölgyekről. Mert másnap reggel, mikor éppen tőlük jött, betoppant, még lovának szagától illatosan, László szobájába és így szólt:

- Képzeljétek csak, Vlockinéra ráparancsolt valami kétes bizottság, hogy halálbüntetés terhe alatt fizessen le pártcélokra ezer rubelt.

- Mit nem mondasz - kiáltotta Gronszki. - Egyébként ez mostanság egészen megszokott dolog. Ki tudja, nem várnak-e ránk is efféle parancsok a varsói íróasztalunkon.

- De mi történt? - kérdezte László.

- Ó, semmi - felelte Dolganszki. - A két hölgy eleinte nagy vitára kelt egymással, hogy ki óvja saját testével a másikat; aztán elájultak, majd eszméletükre tértek, búcsúzkodni kezdtek egymástól s végezetül fölkerestek engem, megkérdezni, hogy mit tegyenek.

- S mit tanácsoltál nekik?

- Azt ajánlottam, hogy mondják meg a parancs végrehajtóinak, akik jelentkezni fognak náluk a pénzért, hogy teljhatalmú megbízottjukat és pénztárnokukat Dolganszkinak hívják, lakik Varsóban ezen meg ezen a címen.

- Igazán azt mondtad nekik?

- Becsületszavamra, azt.

- Akkor minden bizonnyal beállítanak hozzád.

- Képzeljétek csak el, hogy mi hasznukat fogják látni nálam! Nekem legalább lesz egy kis szórakozásom ezekben az unalmas időkben.

- Engedd meg - mondotta Gronszki - igaz, hogy nehéz idők, de azt, hogy unalmasak volnának, mégsem mondhatja senki.

- Felfogás dolga - felelte Dolganszki. - Ha majd valamikor pénzt kérek tőled kölcsön, mindenestre kénytelen leszek alkalmazkodni kívánságaidhoz; de míg nem teszem, nem hívhatsz ki politikai vitára. Egyelőre csak annyit mondok neked, hogy én egy politikai mikroba vagyok, mely csak abszolút nyugalomban tenyészik. Az én jólétemnek szükséges előfeltétele, hogy a bridge-t ne zavarja semmi a kaszinóban. Megérthetem, hogy te érdekesnek tartod ezeket az időket, de én nem tartom azoknak semmi esetre sem.

- Tartsuk akármilyennek - jegyezte meg Gronszki - az az egy bizonyos, hogy a szellőztetés egy neme folyik most a korhadtt állapotok körül, s minthogy te mikrobává fokoztad le magad, el kell ismerned, hogy a jelen idők a fertőtlenítés egy nemét jelentik.

Erre Dolganszki Krzycskihez fordult:

- Megköszönhetnéd Gronszkinak - mondotta - hogy a fertőtlenítés rajtad kezdődött; ebből az következik, hogy te még nálam is jóval kártékonyabb mikroba vagy.

- Házasodjál meg - felelt László vidáman. - A jó hozomány ki fog gyógyítani a pesszimizmusból.

- Lehet, hogy igazad van, mert abban az esetben istenhozzádot mondhatok ennek a kedves országnak és másvalahol telepedhetem meg. Mondottam már neked egy alkalommal, hogy Isten néha az ártatlan lelkek ajkán szólal meg. Az embernek lett volna módja megházasodni, mikor nem holmi Gorekre vagy más effélére, hanem körülbelül négy millió frankra volt kilátása.

- Csak nem akarod azt mondani, hogy kínálkozott már számodra ilyen eshetőség is?!

- Kínálkozott bizony, oly igazán, mint ahogy itt látsz. Ostendében történt; egy vén belga madárijesztő, egy konzervgyáros özvegye rendelkezett ezzel az összeggel és hozzám akart jönni feleségül, mégpedig tüstént.

- No, és?

- És semmi. Még tudom, hogy Birkovszki, aki akkor szintén Ostendében volt, így szólt hozzám: „Kösd meg az üzletet. Legrosszabb esetben meghagysz az öregnek kétfélmilliót és faképnél hagyod; a másik kettőt megtartod magadnak, s úgy élsz belőle, mint egy félisten”.

- S te mit feleltél neki?

- Azt mondtam: „Hogy odaadjak kétmilliót annak a rút vénasszonynak az én saját, keservesen megszolgált pénzemből?! Soha!” Most pedig azt gondolom magamban, hogy egy elmésség kedvéért eljátszottam a szerencsém, s hogy jöhetnek idők, mikor „üzletfelosztatás” miatt olcsóbb áron is kapható leszek.

Gronszki meg László hangosan felkacagtak; de Dolganszki, aki keserűbben szólt, mint hitték volna, vállát vont, s így szólt:

- Örüljete, örüljete, emberek! Egyiktek már megkapta a részét, s úgy lehet, a másik sem viszi el szárazan. Szép időket élünk! Általános felfordulás, anarchia, politikai orgiák: sehol semmi hatóság, táncol a dinamit és a kozákok korbácsa, és a bridge oda van! Kacagjatok már!

Amit Dolganszki minden hatóság hiányáról mondott, egy hét múlva nem bizonyult teljesen valósnak, mert egy-két hét múlva már életjelt adott magáról a hatóság. A csendőri és rendőri hatalom jelentékeny készenléte vonult be Jasztrzebbe. Azok, akik végrehajtották Krzycki ellen a merénylet, természetesen nem vártak be egy egész hetet a rendőrség megérkezéig, mert nyilván volt elintézni való dolguk a kormányzás más részeiben is. Ennek következtében a jasztrzebi, s a rzeszlevói erdőségek üreseknek bizonyultak. Mindamellet letartóztattak néhány embert Jasztrzebben, köztük a két erdészt, a kocsist, aki a támadás alkalmával megsebesült és a fűrészmalom valamennyi munkását. Az útleveleket pontosan átvizsgálták, jegyzőkönyveket vettek fel, s a ház urait és vendégeit szigorú kihallgatásnak vetették alá, nem téve kivételt még a hölgyekkel sem. E kihallgatások során kitűnt, hogy a hatóság éppenséggel nem azért jött, mert merényletet követtek el Jasztrzeb ura ellen, hanem, hogy letartóztasson egy Laskovicz nevű veszedelmes forradalmárt, ki, a rendőrség pontos értesülése szerint, a ház lakóival egyetértve, Jasztrzebben rejtőzködik. Krzycki ama kijelentésének, hogy ennek a Laskovicznak az útlevelét annak idején elküldte a rendőrségre, s hogy Laskovicznak, ha elköltözött volna a városból, okvetlenül ki kellett volna vennie az útlevelét is, épp oly kevéssé adtak hitelt, mint a jelenlétük amaz egyértelmű vallomásának, hogy Laskovicz nincs többé Jasztrzebben. A hatóság sokkal óvatosabb és körmönfontabb volt, semhogy felült volna ily meséknek, s mást látott volna bennük, mint „politikai megbízhatatlanságot” és „hiányát minden őszinteségnek és a hatóság iránt való bizalomnak”. A legalaposabban átkutatták az egész házat a pincéig. Megkopogtatták a falakat, hogy meggyőződjenek róla, nincsenek-e bennük titkos búvóhelyek. Kerestek és kutattak a ruhák, a hölgyek fehérneműi közt, a kályhalyukakban, a szőnyegek alatt, a fiókos szekrényekben és a fenacetin pasztillás dobozokban, melyeket Gronszki hozott magával; végre a gazdasági épületekben, a csurgóban, a tejkezelőgépekben, az olajoskannákban, sőt a méhesben is, melynek a Jasztrzebben uralkodó politikai megbízhatatlanságtól áthatott lakói épp oly udvariatlan, mint érzékeny módon szegültek ellene a hatósági vizsgálatnak. De minthogy a nyomozás, minden szigora és körmönfontása mellett, pozitív eredmény nélkül ért véget, a hatóság emberei elhurcoltak néhány száz kötetre való könyvet, elkobozták a ház urainak és vendégeinek egész magánlevelezését, játékpénzeiket, az asztali csengettyűt, melyen Napóleon képe látszott, elvittek minden borotválókészüléket, a hőmérőt, s bár Krzyckinek volt fegyvertartási engedélye, minden vadászfegyvert, s még a kis Szaniszló dugóspisztolyát is. Semmi kétség, hogy letartóztatták volna, mint Laskovicz cinkosát, magát Krzycki Lászlót is, ha nem vetette volna magát közbe az orvos, ki a csendőr századost Basedow-kórja ellen gyógyította, s még inkább, ha a türelmét vesztett Dolganszki meg nem mutatott volna a rendőrség vezetőjének egy táviratot, melyet éppen a városba készült küldeni. Ez a távirat W. tábornok, egy nagyon befolyásos úr nevére volt címezve, akivel Dolganszki együtt szokott áldozni a bridge örömeinek a kaszinóban, és panasz foglaltatott benne a rendőri vizsgálat kíméletlensége és önkénye miatt. Ez meglehetősen lehűtötte a csendőr századosnak és alattvalóinak buzgalmét, kik már előbb, az útlevelek átvizsgálása alkalmával meggyőződtek róla, hogy Dolganszki csakugyan tagja a kaszinónak.

Ily módon László szabadlábban maradt, de rendőri felügyelet alá helyezték, s a kis Szaniszló is visszakapta dugóspisztolyát. A fegyvereket a százados nem adhatta vissza, mert félreérthetetlen parancsa volt, hogy kobozza el még a legrégebb vadászpuskákat is az egész kerületben.

- Gyönyörű ország, mondhatom! - kiáltotta Dolganszki, midőn a rendőrség elvonult. - Revolvert most már csak a haramiák hordanak. Ennek következtében ezennel ünnepélyesen lemondok Jasztrzeb szárazföldi és vízi haderejének parancsnokló tábornoki tisztéről. Kegyelemre megadjuk magunkat és meghódolunk!

- Menjenek holnap Varsóba - mondotta az orvos. - Nincs itt helye semmi tréfának.

- Menjünk - ismételte meg Dolganszki - és iratkozzunk be haladéktalanul a földosztók és szociálforradalmárok pártjába. Mert a magam részéről azt hiszem, hogy ez idő szerint ez az egyetlen biztosító társaság az országban, mely tényleg megóv bennünket...

- ... mindenféle kellemetlen incidensektől! - tette hozzá Krzycki. - Bebiztosítatjuk magunkat személyes barátomnál és elvtársamnál, Laskovicznál.

Mire Dolganszki:

- Ez az „elvtárs” adott már előleget is a számládra. Idővel hihetőleg kapsz tőle még valamit.

Gronszkinak is eszébe jutott Laskovicznak Mariskához írt levele, melyről csak ő tudott Jasztrzebben, valamint az ifjú orvosnövendéknek Krzycki iránt érzett személyes gyűlölete. Meglehetősen valószínűnek látszott, hogy Laskovicz vetélytársát és Mariska kisasszony jövőbeli kérőjét látta Krzyckiben. S minthogy Krzycki azonkívül elrontotta a dolgát Rzeszlevóban is, szabad folyást engedhetett gyűlöletének, személyes okokból épp úgy, mint az ügy érdekében is. Laskovicz talán becsületes ember a maga nemében; de a párterkölc az elavult fogalmakhoz képest forradalmi és megengedi az efféléket.

De most nem volt idő a hosszabb fontolgatásra. Ennek következtében Gronszki elutasító kézmozdulatot tett és így szólt:

- Később majd kitűnik, hogy Laskovicz keze benne van-e a dologban, vagy sem. De most más a teendőnk. A magam részéről egész határozottan kijelentem, hogy holnap elviszem tőled hölgyeimet; szeretném, ha egész Jasztrzeb követné példámat.

Aztán Sremszkihez fordult:

- Útra kelhet-e holnap László?

- Akár Angliába! - felelte az orvos.

Gronszki és Dolganszki elmosolyodtak e szavakra. László elpirult, mint egy fiatal diák, és így szólt:

- Ezt közölnünk kell a hölgyekkel.

- Tehát holnap általános elvonulás! - tette hozzá Gronszki.

S a hölgyekhez ment, akik látható megkönnyebbüléssel fogadták a hírt. Otockiné és Mariska elhatározták, hogy Varsóban saját lakásukon szállásolják el Krzyckinét. De az nem fogadta el a meghívást, mert fiával akart lakni s csak akkor nyugodott bele, mikor Gronszki tudára adta, hogy Lászlót magához veszi, s nála mindenestre lesz része jó gondozásban és kényelemben. Anney kisasszony, kinek lakása közvetlenül Otockiné lakása mellett volt, szintén felajánlotta vendégszeretét a Krzycki család ifjabb tagjainak és nevelőnőjüknek. De a kérdésnek ezt a részét Varsóba érkezükig függőben tartották.

Eközben az orvos megengedte Krzyckinek, hogy felkeljen, mert nem volt kívánatos, hogy egyenesen az ágyból induljon útra. Esthajlat előtt az egész társaság a verandán gyűlt össze. Nem hiányzott más, mint Dolganszki, aki Gorekbe hajtattott. Elhatározta, hogy azt fogja ajánlani Vlockinének meg Kajetána kisasszonynak, hogy költözzenek ők is a városba.

László a jelentékeny vérvesztés s a hosszas ágybanfekvés következtében sápadt volt és megrokkant, de arca éppen ennek következtében finomabb kifejezést öltött és nagyon megszépült. A hölgyek, betegségére való tekintettel, szokatlan gondossággal vették körül. Feléje fordult az általános részvét, s bár néha-néha elsötétült a világ a szeme előtt, az anyjának mégis szentül erősítette, hogy jól érzi magát, és csakugyan vígan szívta magába az üde esti levegőt. Néha megszállta az álomosság. Olyankor lehunyta szemét, s a beszélgetés megszakadt. Mikor ismét felvetette szempilláit, magára irányítva látta anyjának merően rátekintő szemét s az alkonyati nap fényétől megvilágított ifjú női arcokat, melyeken valóságos angyali kifejezést fedezett föl. Szeretet és barátság vette körül, tehát csakugyan jól érezte magát. Szíve túláradt a hála érzelmeitől, s egyszersmind meglepte a bánat, hogy vége van már ezeknek a szép jasztrzebi napoknak. Azt remélte magában, hogy nem hosszú időre hagyja oda Jasztrzebet, s megígérte, hogy rövid időre visszatér; megígérte oly szentül, mint ahogy az ember a boldogságot kívánja magának.

De oly különös és bizonytalan idők jártak, s oly sok nem remélt dolog történhetik, hogy szívét önkéntelenül aggodás fogta el arra a gondolatra, hogy miképpen is fordulhatnak még a most folyó események, mily jövőre néz az országra, s mi lesz egy vagy két év alatt Jasztrzebből, mely most csakugyan drága volt szívének, mert ott táruult föl előtte az az ajtó, melynek nyílásában megpillantotta ragyogó boldogságát. A szerelemnek fészek kell, mint a madárnak. És Krzycki nem képzelhette el másképp az ő szöke kisasszonyát és saját magát, mint Jasztrzeben. Azért kétszeres erővel vert szíve, ha rápillantva, átengedte magát ábrándjainak, s elképzelte, hogy ez a leány talán már egy év múlva, vagy még előbb, mint a ház úrnője s mint az ő felesége fog ott ülni a verandán; aztán feléje fordult s azt kérdezte tőle a szívével és szemével: „Nem találod el és nem érzed-e meg gondolataimat?” De ő, talán azért, mert feszélyezték a jelenlevők, nem felelt pillantásaira, elgondolkozva ült helyén és követte szemével a fecskéket, melyek gyorsan és magasan siklottak át a légen a fák lombja fölött. Krzyckit szédülő elragadtatás fogta el, mikor most észrevette az ellentétet szép, nagy termete, erős karjai, domború melle és kis leányarca közt. Ebben is új ígézetet, új ingert fedezett föl, mely néha égő vágyat ébresztett benne, mely szinte fájt és a mellét fojtogatta.

Eközben nyugaton leáldozott a nap s megfürdött a lángoló esti pírban. A most lekaszált rét felől a nap hevében fölmelegült fű átható illata áradt. Estefelé a levegő felüdült, mert a tó körül levő égerfák tájáról néha-néha hideg szélfúvás kelt feléjük, de oly gyöngén és erőtlenül, hogy alig mozdultak meg tőle a fák levelei. A fecskék mind magasabban és magasabban siklottak tova a levegőben a tó rótszínű tükre fölött. Az egyik magas nyárfá tetején egy gólya kelepelt a fészken, néha hátravetette, aztán megint lehajtotta fejét, mintha a lenyugvó napot köszöntené, vagy elmondaná esteli imádságát.

- Jasztrzebtől búcsúzóul játszani fogok még valamit - mondotta hirtelen Mariska.

- Ó, kedves angyal - mondotta Gronszki. - Hozzam a hangjegyeket meg a kottaállványt?

- Nem, fejből fogok játszani.

E szavakkal átadta Anney kisasszonynak az albumot, mely tele volt jasztrzebi felvételekkel, ő maga felsietett és gyorsan visszatért a hegedűjével. Egy ideig a hóna alatt tartotta, aztán fölemelte szemét, gondolkozott, hogy mit játsszék és Schumann „Nem haragszom” című dalát választotta. Zengő dallamok töltötték meg a kert csendjét. Daloltak, álmodtak, vágyódtak és

sírtak, ringatóztak, elnémultak, s ugyanazt tette a lélek az emberekben. A gyász komorabbá vált, a szerelem mélyebbé s meghatottabbá. S a fehér muszlinruhás kis istennő nyugodtan játszott, elmélázó, a végtelen messzeségbe tekintő szemével, mintha égbe emelte volna a zene és saját játéka. Gronszi azt álmodta, hogy a regék liliomát látja, s lelkében fohással fordult hozzá, melynek minden egyes szava dicsőítette a kis istennőt azért, hogy játékaival szerelmet ébresztett benne, oly tisztát, melyet nem szennyez be a földnek egyetlenegy porszeme sem, mintha nem is húsból és vérből való leány volna, hanem csakugyan a regék lilioma.

Mariska felhagyott játékaival, s lebecsátotta kezét és hegedűjét. Senki sem köszönte meg neki, senki sem szólt semmit, mert mindenki hallotta még a zenét, melynek visszhangja tovább zsongott a lelkében. Otockiné önkéntelenül közelebb húzódott Gronszihoz, mintha a közös hódolat, mellyel a szeretett leány iránt viseltettek, vonzotta volna őket egymáshoz. Krzyckiné szemében könnyek csillogtak, melyeket a zene varázsa, a letűnt évekre való emlékezés, mostani élete, a fia miatt érzett bizonytalanság csalt elő. Anney kisasszony elmerengve ült, térde közt tartva az albumot, mely Mariska játéka közben kisiklott kezéből, s a nyitott ajtó nyílásán át a szalon mélyén egy nőalak bizonytalan körvonalai látszottak; az is nyilván a zenét hallgatta.

Egy erősebb légáramlat, mely az égerfák felől áradt, felrázta őket merengésükből, mely olyan volt, mintha félig álomba merültek volna. Krzyckiné a fiához fordult:

- A tó felől hideg szél fúj, talán jó volna, ha a szobába mennél.

- Nem - felelte László - oly jól érzem magam, mint már régóta nem.

S biztosította anyját, hogy nem érez borzongást és hivatkozott az orvosra, ki a zenével álomba ringatva magát, nem értette meg mindjárt, hogy miről van szó.

- Szabad-e itt maradnia Lászlónak? - kérdezte Krzyckiné.

- Szabad, szabad, csak jobban be kell takarni így napnyugtakor.

Aztán az órájára nézett és hozzátette:

- Nekem most már mennem kell, de oly ritkán van részem ily estéekben, hogy semmi kedvem sincs az indulásra.

Megdörgölte dudoros homlokát s Krzyckiné és László kijelentették, hogy vacsora előtt nem engedik el semmi áron. Sremszki még egyszer az órájára nézett, de mielőtt felelhetett volna, megjelent a verandán az a nőalak, mely az imént a szoba mélyéből hallgatta a zenét, de most két plédet tartott a karján.

- Ó, te vagy az, Paula? - mondotta Anney kisasszony. - Ó, mily okos leány vagy te!

Paula Lászlóra terítette a plédeket. Az egyikkel a vállát takarta be, a másikat a lábára terítette. Közben letérdelt s úgy hajolt meg, hogy melle egy pillanatig László térdének támaszkodott.

- Köszönöm, kisasszony, köszönöm - ismételte László zavarral.

Az egy pillanatig a szemébe nézett, aztán egy árva szó nélkül elment.

- Megfosztottam a kendőitől? - kérdezte László Anney kisasszonyhoz fordulva.

- Nem baj, melegen öltöztem fel. Csak vigyázzon, hogy jól legyen betakarva a megsebesült karja.

Közeledett hozzá és gondosan megigazította a pléd egyik sarkát a szék támlája és Krzycki válla közt.

- Nem okozok fájdalmat? - kérdezte.

- Nem, nem. Hogyan köszönjem meg kegyednek?

S oly szerelmes szemmel nézett rá, hogy Krzyckinének először ötlött eszébe az a gondolat, hogy ebben a pillanatban sokkal több van a pusztá hálánál. Otockiné finom arcára nézett, aztán megint ránézett, nagyot sóhajtott, s a szíve görcsösen összeszorult nyugtalanságában, aggodalmában és bánatában. Ez volt hát fiának ideálja, titkos álma. Krzyckiné szíve mélyéből szerette az angol nőt. Ha nem lett volna idegen vér az ereiben, semmit sem vetett volna ellene. De ez az első, futó gyanú: hogy összeroskadhatna az a légvár, melyet az Otockinéhoz való első közeledés pillanatától fogva épített fel saját lelkében, rendkívül kellemetlen volt számára. Egy pillanatilag szinte idegenkedést érzett Anney kisasszonnyal szemben. Elhatározta, hogy mátol fogva éber figyelemmel fogja kísérni lépteiket és beszélni fog Gronszkival.

Kedve az est további folyamán visszatért; mert midőn a társaság a szalonba vonult, egy bizonyos idő múlva úgy tetszett neki, mintha az, amit a verandán látott, csak tévedés lett volna részéről. Mert a nap csakugyan nem végződött oly vidáman László és Anney kisasszony számára, mint aminőnek napkeletkor ígérkezett. Hűvös szél fűdögált közöttük. Persze Krzyckiné nem tudhatta, hogy az egésznek fiatalos féltékenykedésük az oka. Tudniillik Anney kisasszony, amikor visszatértek a szobába, félrevonulva halkán beszélgetett Sremszki doktorral, s ez ingerelte Lászlót. Az ifjú ember látta, hogy a kisasszony nemcsak élénken, hanem megnyerő szeretetreméltósággal beszél; látta az orvos kedvtől ragyogó arcát, melyen meglátszott, hogy őszintén örül a beszélgetésnek.

Krzycki kígyómarást érzett a szívében! Nem hallhatta, hogy Anney kisasszony mit beszél. Csak úgy érezte, hogy sürgetően kér valamit. De Sremszki nem tudott halkán beszélni s így néha-néha szaggatott mondatok csapták meg László fülét.

- Úgy gondoltam, hogy csak egy hét múlva...

- Ha, ha!... Ki állhat ellene!... Ha már, ha már!... Angliának tudvalevőleg nagy vonzóereje van!... Jó, jó!

László elhatározta, hogy a rendelkezésre álló legnagyobb hidegvérrel meg fogja kérdezni Anney kisasszonytól, hogy kire veti szemét ismét Anglia, és hogy volt-e szó efféléről az újságokban. De midőn a kisasszony meg Sremszki, beszélgetésük végeztével ismét beleveggyültek az általános társalgásba, változtatott szándékán és elhatározta, hogy a közömbösség palástjába fog burkolózni a megbántott diák egész méltóságával, aki szántsándékkal meg akarja sebezni nemcsak a szeretett leányt, hanem önmagát is. E szándéktól vezéreltetve, Otockinéhoz fordult, szokatlan érdeklődéssel tudakozódott a zaleszcini gazdaságról, s kérte, engedné meg, hogy megnézhesse a birtokot. S midőn Otockiné azt felelte, hogy nagyon örülne, ha megtenné, oly melegen köszönte meg szívességét, hogy tévedésbe ejtette vele az édesanyját.

Anney kisasszony néhányszor igyekezett részt venni a társalgásban. De látva, hogy csak egykedvű feleleteket kap Lászlótól, csodálkozva s kissé megbántódva is, Gronszki felé fordult s az ő beszédét figyelte.

Vacsora után Sremszki doktor kijelentette, hogy most már kénytelen indulni. Kis ideig még Gronszkival beszélgetett, aztán elbúcsúzott a hölgyektől, megismételve:

- Holnap, a pályaudvaron!

Azt ajánlotta még Lászlónak, hogy vonuljon vissza szobájába és gyűjtsön erőt az utazásra. Gronszki kikísérve az orvost, felment Lászlóval a szobájába, s mikor egyedül voltak, egy pillantást vetve különös arckifejezésére, melynek oka nem volt titok előtte, így szólt:

- Miért vagy ma oly szokatlanul méltóságteljes?

Krzycki kissé ingerülten felelte:

- Kissé gyöngének érzem még magam. Egyébként olyan vagyok, mint mindig.

Gronszki vállát vont a s így szólt:

- A szerelmesek szokott félreértése az egész. Mindig csak gyermek vagy, s kellemetlenségeket okoztál neki. És tudod-e miért? Azért, mert arra kérte Sremszkit, hogy kísérjen el téged Varsóba.

Lászlónak ez a beszéd a szívébe nyilallott, de közömbösséget erőltetett magára és engesztelhetetlen maradt.

- Nem érzem gyöngének magam s mehetek nélküle is.

Mire Gronszki azt felelte.

- Jó éjszakát, neked is, meg a logikádnak is.

És kiment a szobából.

De Krzycki, mikor levetkőztették s az ágyba segítették, egyszerre úgy érezte, hogy könny szökik a szemébe, és szokatlan meghatottsággal kezdett bocsánatot kérni... a párnájától.

Gronszki, a természeténél fogva tette kész férfiú s hív barát, meglehetősen vagyonos és előkelően berendezkedett férfiú volt. Ennek következtében László nemcsak azt a gondozást lelte meg szállásán, mellyel csak az őszinte hajlandóság szolgálhat, s nemcsak a kényelmet, hanem talált ott sok mást is, aminek Jasztrzebben hiányát érezte. Talált ott könyveket, képeket, met-szeteket, különféle apró műtárgyakat, azonkívül nagy, szellős, tágas, de nem túltömött lakást. A házigazda egyéniségénél fogva igazi esztétikus légkör uralkodott e szálláson, melynek körében az ifjú földesúr ugyan kisebbnek és kevésbé magateltnek tűnt fel önmaga előtt, mint Jasztrzebben, de melyet mégis örömmel szívott magába. Csak néha szállta meg az aggodás, hogy hosszabb vendégeskedésével terhére esik magánál korosabb barátjának, s mindjárt más-nap tárgyalni kezdett vele, hogy engedje meg szállóba vonulnia.

- Még Sremszki is teljesen egészségesnek tart már - mondotta. - Legmeggyőzőbb bizonyítéka ennek engedélye, hogy három nap múlva már bemehetek a városba.

- Én öt napot hallottam - felelte Gronszki.

- De az tegnap volt, tehát, ha nem vesszük hozzá a mai napot, még három marad. Neked megvannak a szokásaid, melyeket most kedvemért meg kellene változtatnod. Hiszen kedves dolog, mindent végignézni nálad, s ezért később majd úgymint meglátogatlak; de mégis más, ha az ember egy vagy két órára jön, mint az, ha egészen felforgatja valakinek a megszokott életmódját.

- Én csak egyet mondok neked! - felelte Gronszki. - Otockiné meg Mariska kisasszony agg-legényszámba vesznek engem. Megígérték, hogy holnap vagy holnapután eljönnek ide hozzám, amint megtették már több ízben más alkalmakkor is, kettesben, vagy Anney kisasszony társaságában. Látod ezt a széket? Ebben ült, a zenét hallgatva, a te hamvasszőke ideáloed. Eredj csak, eredj a szállóba! Majd akkor elválík, megy-e hozzád látogatóba más is, mint az édesanyád.

- Nagyon is jó vagy!

- Vén egoista vagyok. Látod, sok limlomot gyűjtöttem itt össze életem folyamán. De ha oly gazdag volnék is, mint Morgan és Jay Gould együttvéve, egyet, sajnos, nem vásárolhatnék meg soha - az ifjúságot. Neked pedig annyi van ebből a kincsből, hogy bankot alapíthatnál és részvényeket bocsáthatnál ki belőle. A sugarak, melyek belőled áradnak, hadd világítsanak meg és melegítsenek föl engem is. Más szóval: maradj itt nyugodtan, ha jól érzed magad nálam.

- Csak nem akarom elkényeztetni magam; mert már erőm teljes birtokában érzem magam.

- Annál jobb; adj hálát istennek, Anney kisasszonynak, meg Sremszkinék, hogy nem ártott meg az utazás; attól az egytől félttem egy kissé.

- Nem ártott meg, de nem is vált javamra.

- Hogy-hogy?

- Mert azt reméltem, hogy útközben megmondhatom szőke királynőmnek, amit a lelkemben hordok; de útközben kitért, hogy reményem ostoba volt. Úgy össze voltunk zsúfolva a kupéban, mint a hering. És Sremszki folyton úgy örködött rajtam, mint az ördög a jámbor ember lelkén, s nem maradt egy percnyi alkalom sem.

- Sohase tégy vallomást a vasúton, mert a nagy lármában és zakatolásban kárba vesznek a legszebb kifejezések s a legforróbb kitörések. Egyébként, minthogy Laskovicz nem küldött a másvilágra, minél hamarább lesz újabb alkalom.

- Csakugyan azt hiszed, hogy Laskovicz volt a merénylet szerzője?

- Nem, azt, hogy: „Laskovicz”, én csak úgy mondom, mint ahogy például az angolokat „John Bull”-nak mondják, de ha valamikor kétségtelenül megtudnám, hogy csakugyan ő volt az, nem fogok túlságosan csodálkozni, mert ritkán szokott megisméltetni az oly alkalom, mikor az ember kedve szerint való dolgot művelhet s egyben szolgálatot tehet az ügynek is.

- Hogy’ érted azt, hogy kedve szerint való dolgot művelhet, s egyben szolgálhat az ügynek is?

- Kedvesem, az ő szempontjából mondom, mert a nép vérén és verejtékén élőködöl-e te?

- Ezt megértem, de miért volna kedve szerint az én halálom?

- Mert gyűlöl; szeret valakit és vetélytársának néz téged.

Krzycki e szavakra úgy felpattant, mintha leforrázták volna.

- Hogyan, elég vakmerő volna?

- Biztosíthatlak, hogy nem volna oly vakmerő - felelte Gronszki nyugodtan. - Csakhogy egészen bizonyos, hogy tévedett. Annak, hogy nincs bátorság híján, már bizonyosságát adta, mikor szerelmi vallomásfélét írt Mariska kisasszonynak.

Krzycki tágra nyitotta szemét, s megrezzen a szempillája.

- Micsoda?

- Nem akartam erről Jasztrzebben beszélni veled, mert akkor a városba készültél, s attól tartottam, hogy szörnyű botrányt csapsz, ha találkozol veled. De most megmondhatok mindent: Laskovicz beleszeretett Mariskába, s levelet írt neki, melyre természetesen nem kapott választ.

- S azt hiszi, hogy én is Mariskát szeretem?

- Engedd meg, abban nem volna semmi különös. Talán hallott harangozni valamit... Aki szeret, annak mindig úgy rémlik, mintha mindenki szerelmének tárgyára pályáznék. Remélem, megértesz, Laskovicz előttem nem ismert be semmit; részemről ez csak feltevés. Ha tévedek,

annál jobb Laskoviczra nézve. A párt az ő tárgyilagos előadása alapján küldötte el neked a halálos ítéletet, s ez neki, személyes okokból, nagyon jól esett.

- Találkoztál-e vele az után a levél után?

- Hogyan találkozhattam volna vele, mikor azt a levelet csak elutazása után írta meg? Szerencsére azt a tanácsot adtam Otockinének, hogy égesse el ömlengéseit, mert ha megtalálták volna azt a levelet a jasztrzebi házkutatás alkalmával, elképzelheted, mily következtetéseket vonhatott volna belőle a rendőrség.

László szemében a harag villáma lángolt.

- Jó, hogy nem Anney kisasszonyról van szó - mondotta. - De annak a Laskovicznak mégsem ajánlom, hogy a szemem elé kerüljön.

- Valószínűleg nem fogsz találkozni vele, mert most bujdosik valahol, de ha találkozol is vele, akkor sem nyúlsz hozzá a kisujjaddal sem.

- No, akkor nem ismeresz. És miért nem?

- A többi közt a helyzetünkre való tekintettel sem. Gondold meg: párbajra hívást az efféle emberek nem fogadnak el, s abban talán igazuk is van. Mit tehetnél vele? Talán megbotoznád, megverned?

- Könnyen megeshetik vele.

- Csak lassan! Mindenekelőtt nem volt semmi sértő a levélben, aztán meg - mi történik aztán? A rendőrségre hurcolnak mindkettőtöket, ott majd kitűnik, hogy régóta keresett forradalmárt fogtak, s Laskoviczot Szibériába küldik, vagy talán fel is akasztják. Összeegyeztethetsz-e ilyent a lelkiismeretteddel?

- Vigye el az ördög az ilyen időket! - kiáltotta László. - Az ember folyton ily kétségbeesett helyzetben van.

- Mint kétféle fejtelenség közt mindig - felelte Gronszki. - És ez csak egy kis példa.

További beszélgetésüket egy szolga zavarta meg, ki belépve, egy névjegyvet adott át Gronszkinak. Ez a névjegyre pillantott és így szólt:

- Kéretem!

Aztán Lászlóhoz fordult:

- Ismered-e Szvidvickit?

- A nevét hallottam már, de őt magát nem ismerem.

- Otockiné elhalt férjének rokona. Furcsa alak.

E pillanatban Szvidvicki a szobába lépett. Negyvenéves, tarfejű, sovány, magas úriember volt; értelemre valló, kissé kesernyés arcát bizonyos mértékig talán szemtelennek is lehetett volna mondani. Kissé elhanyagolt s testéről lefityegő ruházata ellenére volt rajta valami, ami elárulta az előkelőbb körökhöz való tartozását.

- Hogy' vagy, Szvidvicki? - kérdezte Gronszki.

Aztán bemutatva Lászlót, így folytatta:

- Mi történt veled? Száz esztendeje, hogy nem láttalak.

- Hiszen te utaztál el - mondotta Szvidvicki.

- Úgy van, de te nem mutatkoztál már egy hónappal azelőtt sem.

- Remete lesz belőlem vénségemre.

- Ugyan miért?

- Untat azoknak az ostobasága, kiket okosnak, és azoknak a gonoszsága, kiket jónak tartanak. Reggeltől napestig az utcát rovom. Hajh, vannak „attikai éjszakák” és „firenzei éjszakák”⁶: de nekem inkább van kedvem leírni a „varsói nappalokat”, e pompás napokat! Az egyes fejezetek címei: „Föl a kezekkel!”, „El az ostoba libával!” stb. Tudod-e, hogy e pillanatban annyi katonaság és őrző jár a utcákon, hogy helyemben mindenkit mást tízszer is letartóztattak volna?

- Tudom, de minek köszönheted e szerencsédet?

- Oly nyugodtan járok-kelek mindenütt, mint a saját szobámban. Ha nem vagyok részeg, akkor részegnek tettetem magam. El sem hinnék uraim, mily részvétben és tiszteletben van részem mostanság a részeg embereknek. Nézetem szerint teljes joggal, mert aki egyebet sem tesz, mint hogy reggeltől estig iszik, bizonyára ártalmatlan ember, és politikai szempontból veszélytelen; az úgynevezett társadalmi rend egész nyugodtan építhet reá.

- Minden bizonnyal, de nem áll erős lábon az oly társadalmi rend, mely ily emberekre támaszkodik.

- Mi áll most erős lábon? Az elméletek nem kevésbé részegítik meg az embereket, mint a szesz, s eszerint részeg most mindenki ebben az országban. Ingadozik az állam, ingadozik a forradalom, ingadoznak a pártok s félreállva nézi és figyeli valaki, hogyan roskad össze nemsokára minden. Akkor aztán majd jön ez a harmadik és rendet csinál. Mondják, hogy jön nemsokára...

- Ez a harmadik pedig mi volnánk?

- Szó sincs róla! A mi keleti szomszédaink. Mi az ostobák vagyunk. Azon kezdtük, hogy kölcsönösen galléron ragadtuk egymást, s most már annyira jutottunk, hogy társadalmi helyzetünk egyetlen megoldása egy annak rendje és módja szerint való polgárháború lehet.

Itt elhallgatott, aztán rövid szünet elmúltával Krzyckihez fordult:

- Úgy látom, nagyra mereszti a szemét? Pedig a dolog valósággal úgy áll. Nagyszerű dolog a polgárháború! Semmi sem tisztázza jobban a helyzetet és tisztítja meg jobban a levegőt, mint az. De oly helyzetbe jutni, mint mi, és mégsem csinálni végig az egészet, valóban tetőfoka a szerencsétlenségnek, vagy az ostobaságnak.

- Kénytelen vagyok kijelenteni, hogy nem értem önt - mondotta Krzycki.

Gronszki tiltó mozdulatot tett a kezével:

- Ne fáraszd magad; negyedóra múlva már nem fogod tudni azt sem, hogy mi a fekete és mi a fehér. És zúgni fog a fejed, talán ki is lel a hideg, amitől, sebesült létedre, őrizkedned kell.

- Ó, igen - mondotta Szvidicki. - Hallottam, vagy talán valami újságban olvastam hírért balesetének, s a dolog azért érdekelt különösebben, mert tudtam, hogy ott van a házuknál Gronszki meg Otockiné a testvérhúgával. Rokona vagyok a megboldogult öreg Otockinak. A hölgyek ugyancsak megijedhettek! De ha azt hiszi, hogy itt bátorságosabb élet van, mint a falun, alaposan téved.

---

⁶ Dialógusok Klaczkótól.

- Abból ítélve, amit itt lát az ember, csakugyan nem lehet bátorságosabbnak tartani. Még nem látogatta meg a hölgyeket?

- Nem én. Nincs kedvem rá.

Krzycki, akinek amúgy is heves és lobbanó vére volt, összevonta szemöldökeit, erősen a szemek közé nézett Szvidvickinek és így felelt:

- Nem keresem, hogy mi oka van rá, mert nincs közöm hozzá. De csodálkozom - kénytelen vagyok kijelenteni önnek, hogy azok a hölgyek rokonaim.

- Kikért az ifjú lovagnak természetesen síkra kellett szállnia - felelte Szvidvicki és kedvteléssel nézett Lászlóra. - Ó nem! Ha kedvem volna megjegyzést tenni a hölgyekre, bizonyára nem itt tenném, mert Gronscki lependerítene a lépcsőn, pedig kérésem van hozzá; amit mondtam, az a legnagyobb dicséret a hölgyekre, nekem pedig egyszerűen kellemetlenség.

- Bocsánatot kérek, de most megint nem értem.

- Mert lássa, az átlagos lengyelnek mindig kellemetlen, ha valakit tisztelnie kell és nem vicsoríthatja rá a fogát. Nem beszélhettem róluk úgy, mint kedvem volna. Nem tűröm az eszményi nőket! Azonkívül észrevettem, hogy ha egyszer-egyszer náluk töltöttem el egy estét, bizonyos tekintetben rendes ember lett belőlem. Ez pedig oly fényűzés, minőt manapság nem engedhet meg magának az ember.

László kacagott, Gronscki pedig így felelt:

- Megmondtam előre, hogy zúgni fog a fejed!

Aztán Szvidvickihez fordulva, így folytatta:

- Ha baja történik, lesz gondom rá, hogy neked küldje el az orvos meg a patika a számláját.

- Ha úgy áll a dolog, akkor eltűnök - felelte Szvidvicki. - De most gyere át velem a másik szobába; egy kérésem van hozzád és jobban szeretem, ha tanúk nélkül adod meg a tagadó választ.

És elbúcsúzva Lászlótól, kiment. Gronsckit az előszobáig kísérte, aztán kis idő elteltével vállát vonva visszatért.

- Mily különös egy úr - mondotta Krzycki. - Ha nem vagyok indiszkrét: mondd, pénzt kért tőled kölcsön?

- Rosszabbat - felelte Gronscki -, mert ezúttal néhány Falk-féle képről van szó. Határozottan megtagadtam, mert a pénzt többnyire megadja, vagy szabatosabban szólva: megengedi, hogy levonjam az évjáradékából, de könyvet s más effélét nem ad vissza soha!

- Talán gyűjti?

- Ellenkezőleg; elhányja, elajándékozta, elveszíti, tönkre teszi, vagy mit tudom én! Most gyakrabban fogod látni nálam, mert nem adtam kölcsön neki a képeket, de megengedtem neki, hogy nézegethesse és tanulmányozza őket. Nagyon köti az ebet a karóhoz, hogy könyvet fog írni a Falkról.

- Hát író?

- Lehetne az is. Minthogy most sűrűbben fogsz találkozni vele, el kell mondanom róla egyet-mást. Tehát leírom röviden; Szvidvicki olyan ember, kit isten jó névvel, nagy vagyonnal, szépséggel, nagy tehetségekkel és jó szívvel áldott meg; ő végzett valamennyivel.

- Tehát jó szíve is van?

- Úgy van; olyan jó szíve, hogy még kárát is látta. Mert, látod, van olyan ember is, kinek az agyveleje rothad, épp úgy, mint a tüdőbetegnek a tüdeje. De hát senkinek sincs joga, hogy mások tüdejének és agyvelejének rothadásával tápláljon. Pedig sok ilyen ember jár most közöttünk. Szvidvicki ugyan nem működik a közjó terén, de megteszi a jót magánkörökben. Tudod-e, mivel adja okát, hogy az életben nem tett semmit? Azzal, hogy azt mondja, a világon, csak úgy végezhet az ember valamit, ha hisz valamiben, de hogy az ember higgyen valamiben, ahhoz nagy adag ostobaság kell, s neki az nem áll rendelkezésére. Nemcsak a vallási dolgokat értem. Egyszerűen nem hiszi, hogy volna a világon igazság vagy hamisság, helyes vagy helytelen, jó vagy rossz. Nagyon jól mondja Balzac: „Qui dit doute, dit impuissance.” Szvidvickit ez izgatja és elkésérti; ennél fogva paradoxonokban keresi a menekülést, s értelmi bakokat lő. Láttam egyszer egy bohócot, ki azzal mulattatta a közönséget, hogy a legfurcsább, legneveltségesebb formákat adta a süvegének. Szvidvicki ugyanezt teszi az igazsággal és az ésszerűséggel. Ő is bohóc, de elkéseredett és kellemetlen bohóc. Ennél fogva mindig más nézetet van, mint az, akivel beszél. Különösen akkor, mikor részeg, az pedig minden este meg szokott esni vele. Ilyenkor a hazafiaknak azt mondja, hogy a haza ostobaság; hívőkkel szemben gúnyt űz a vallásból; a konzervatívoknak azt mondja, hogy csak az anarchia és a forradalom ér valamit; a szocialistáknak, hogy a proletárságnak van a legnagyobb szája - magam is hallottam, mikor ezt mondotta - mindezt csak azért, hogy emberfölötti ember módjára legyen alkalma szétütni közöttük, ha kedve szottyán rá. Így van az mindig. A társalgásban mindig a fonák-ságaival csillog; s ilyenkor néha erősen harcias, mert bírálatában mindig van jó adag igazság. Ha kedved telik benne, egyszer majd rendezek számodra ily mulatságot; rám bizonyos mértékig mindenestre tekintettel van, egyrésztől azért, mert szeret, másrésztől pedig, mert tettem neki az életben egynéhány szívességet. Megígérte ugyan, hogy fekete hálátlansággal fog megfizetni érte, de engem azért mégsem támad oly szívós kitartással, mint másokat.

- Csodálom, hogy még nem akadt emberére! - jegyezte meg László.

- Nem mindig menekül szárazon. Elég sokszor keresi a botrányt; nincs esztendő, hogy valami galibát ne csinálna.

- Korhelykedés közben?

- Nemcsak. Minthogy előkelő neve van és családi viszonyainál fogva az úgynevezett legjobb körökhöz tartozik, nagyon sok ismerőse van az előkelő társaságban. Két évvel ezelőtt ugyan a színészek nagyon helybenhagyták valami csapszékben, s például Dolganszki, akivel sehogy sem fér meg, múlt tavasszal meglőtte párbajban...

- Ó, akkor hallottam a nevét! Most már emlékezem rá.

- Talán már régen is hallottad hírét, mert azelőtt volt néhány szerelmi esete, tudniillik nagy barátja a nőknek. Svihák ő, mégpedig a javából.

- S a nőket illetőleg még most is kitart régi elvei mellett?

- Még nem vénült ki belőlük. De egy bizonyos idő óta abba a stádiumba jutott, hogy most már nem az úri hölgyek tetszenek neki, hanem a szobaleányai. Képzeld csak; nemrég annyira megtetszett neki Anney kisasszony cselédje, tudod, az a fekete hajú leány, aki Jasztrzebben ápolt, hogy folyton a sarkában van. Mondja, hogy egyszer nagyon ráförmedt a lépcsőn s éppen az tetszett meg neki rajta oly nagyon!

Krzycki oly zavarba jött a „barna leány” említésekor, „aki Jasztrzebben ápolta”, hogy Gronszki észrevette, de nem tudva, mi esett köztük, azt hitte, hogy csak az a gondolat bántja a szerelmes ifjút: hogy oly Szvidvicki-féle alakok is csatangolnak Anney kisasszony környezetében.

El akarta oszlatni ezt a benyomását és így szólt:

- Azt mondja, nem akarná meglátogatni a hölgyeket; Otockiné semmi esetre sem fogadja valami nagy lelkesedéssel. Megteszi a férje emlékéért, ki unokabátyja s annak idején birtokának kezelője volt. Elvégre Szvidvicki is feszélyezetten érezheti magát oly nők társaságában; mert az efféle mikrobák nem tűrik a friss levegőt. Bizonyosan némi morál insanityben is leledzik. Én meglehetősen hozzászóltam már. De vannak dolgok, melyeket tőle is nehezen tűrök el. Fecseghet miattam amiről akar, de bizonyos dolgokat hagyjon békén. Nem vetted még észre, mily átkozottul érzékenyen, ingerülten, gyűlöléssel nyilatkozik mindenről, ami lengyel? Erre már azt mondom, hogy: elég! Egyszer minden jó viszonyunk mellett kis híja volt, hogy botrányra nem került a sor köztünk. Egy este, midőn előhozakodott epés élceivel Lengyelország ellen, azt mondtam neki: Ez az oroszlán még nem hal meg, és ha meghalna is, tudod-e, hogy ki szokta megrúgni az alvó oroszánt? Akkor egy álló hónapig nem látogatott meg, de nem volt igazam?! Megérthetem, ha egy nagy hős, kivel igaztalanul bántak, keserűen, sőt gyűlölettel szól népéről; de Szvidvicki se nem Miltiadész, se nem Themisztoklész. Az ily epés kifakadások egyszerűen közveszélyesek, mert fényes eszű ember lévén, mindenhol akadnak utánzóik, ő állapítja meg a divatot, melynek hatása alatt mindenféle sznobok, kik sohasem tettek semmit Lengyelországért, ezen a fenőkövön koptatják elmeszesedett értelmüket. Értem a bírálatot, még ha irgalmatlan is; de ha az efféléből vesszőparipa, vagy még inkább számár lesz, melyről sohasem száll le az illető, akkor baj van, mert elveszi az életkedvét azoknak is, akiknek még élniük kell. Azonkívül undok leköpése az egész társadalomnak; néha bűn is, de mindenképp végtelenül szomorú. A pesszimizmus nem ész, hanem az ész pótszere, tehát épp oly csalás, mit mikor a boltos pótkávét mér kávé helyett. Ily szurrogátummal lépten-nyomon találkozhat az életben épp úgy, mint az irodalomban...

Gronszki egy pillanatra elhallgatott. Krzycki felvonta szemöldökeit és így szólt:

- Azok után, amit tőled most hallok, úgy veszem észre, hogy ez a Szvidvicki nagy majom.

- Néha nagyon szerencsétlennek tartom, s azért nem szakítok vele. Amellett a ragaszkodás egy nemével viseltetik irántam, s az lefegyverez. Elvégre kénytelen vagyok őszintén bevallani, hogy magam sem vagyok ment attól a hamisítatlan lengyel gyarlóságtól, hogy sokat elnézünk és megbocsátunk az olyanoknak, akik mulattatnak bennünket. Szvidvicki néha nagyon mulatós, mikor kifecsegi magát s csak bizonyos mértékig pityókos.

- De ha nem tesz egyebet sem, mint hogy fecseg, akkor voltaképpen miből él?

- Nem szegény ember. Valamikor nagy vagyona volt, de elvesztette pénzének javát. Végre, mikor észrevette, hogy hova juthat, a megboldogult Otockin, ki a világ legbecsületesebb embere volt, azonkívül pedig gyakorlatias szemmel nézte a világot, kezébe vette ügyét, sokat megmentett számára, ami már veszni indult s pénzéből életfogytig tartó járadékot alapított számára. Szvidvickinek ebből néhány ezer rubel évi jövedelme van, s bár kelletténél jobban költenek, mégis van miből élnie. Ha nem inna oly sokat, előkelő módon élhetne, mert teljesen ment egy szenvedélytől: nem szereti a kártyát. Azt mondja, ahhoz elég egy szerezcsen agyveleje is. Éppen ebből támadt összeütközése Dolganszkival. Különbösen már régóta nem fértek meg egymással. Mindketten „cinizmusban utaznak” és ezen a téren kölcsönösen vetélkednek egymással.

- A magam részéről többre tartom Dolganszkit - mondotta Krzycki.

- Mert mulattat, amire Szvidvickinek eddig nem volt alkalma. Mindig és mindenhol ugyanaz a lengyel gyarlóság! - felelte Gronszki.

És kisvártatva hozzátette:

- Dolganszkinak könnyebb a lelke mélyébe látni.

- S a lelke mélyén meglátni Kajetána kisasszonyt.
  - Lehet, hogy ez idő szerint úgy van. Tudod-e, hogy Dolganszki a következő vonaton meg-hozta a hölgyeket? Azt is megmondta nekem, hogy haladéktalanul tiszteletüket fogják tenni anyádnál és Otockinénál.
  - Ma, remélem, eljössz te is?
  - Igen, minden vasárnap oda megyek. S minthogy te még ne járhatsz ki, meghívom őket délutáni teára.
  - Hálásan köszönöm. Nem járhatok ki, pedig utaznom szabad volt.
  - A szolgám azt mondja, hogy holnap reggel a bérkocsisok sztrájkja, a párthatározat értelmében, megkezdődik.
  - Akkor hogyan jöhetnek ide a hölgyek?
  - A saját kocsijukon. Bár az is megeshetik, hogy eltiltják a kocsinjárást azoknak is, akiknek van kocsijuk.
  - Akkor hát anyám sem jöhet el hozzám?
  - Ha az utca nyugodt, akkor ide vezetem én, s elkísérem haza is. Megesik néha, hogy az utcák egyik napon háborognak, mint a tenger, s másnap már tökéletesen nyugodtak és csendesek. Természetesen ez csak amolyan viszonylagos nyugalom; mostanában az ember, ha kimegy az utcára, sohasem tudhatja bizonyosan, hogy visszatér-e. Ha nem ezek döfnek kést vagy szuronyt az oldalába, beledöfhetnek mások. De a nők aránylag nagyobb bátorsággal járhatnak.
  - Ez esetben, azt hiszem, mégis jobb lesz, ha anyám nem látogat meg. Ezt a három napot, melyet Sremszki még rám mért, inkább a kúrámra fordítanám, semhogy veszélynek tegyem ki őt, vagy a hölgyek bármelyikét. Halaszd el inkább a délutáni teát.
  - Kénytelen leszek vele. De anyád nem fog belenyugodni, hogy ne láthasson három napig. Talán még másvalaki sem fog belenyugodni, hogy elhalasszam a teát.
- László arcán megindító, mély öröm tükröződött.
- Csak annyit mondj anyámnak, hogy a miatta való aggodás árthatna nekem s lázassá tehetne; annak a „másvalakinek” pedig mondd meg, hogy csókolom a ruhája szegélyét.
  - Nem, az effélet az ember személyesen szokta megmondani.
  - Ó, ha mihamarább nemcsak megmondhatnám neki, hanem meg is tehetném! Addig is kérlek valamire: szeretném a szolgát a városba küldeni. Ha fél, küldjön fel egy hordárt. Szeretnék a „másvalakinek” néhány szál virágot küldeni.
  - Akkor küldj az unokahúgaidnak is, mert másképp időnek előtte fog csodálkozni anyád.
  - Bizonyára csodálkoznék, mert betegsége miatt oly ritkán látott együtt bennünket, hogy nem tud semmiről. De haladéktalanul meggyónok neki mindent.
  - Csak azt mondom neked, amit Otockiné mond nekem. Így szólt hozzám: László ne beszéljen anyjával, míg véglegesen el nem intézte dolgát Anney kisasszonnyal, mert különben nem mondhat el neki mindent.
- Krzycki a szeme közé nézett Gronszkinak.
- Hát te nem tudod, miről van szó?
  - Engem nem lehet gyanúba fogni. Én nem vagyok kíváncsi - felelte Gronszki. - De azt hiszem, Otockinének elég oka van rá, hogy hallgasson, s ezért nem faggattam tovább.

HARMADIK FEJEZET

Gronszki csakugyan elhalasztotta délutáni teáját. De Krzyckiné olykor naponta két ízben is meglátogatta fiát, úgy vélekedve, egész helyesen, hogy őt, öregasszony létére, kevesebb baj fenyegeti, mint másokat.

László hosszú órákat töltött együtt anyjával s beszélgetett vele sok mindenről, de legtöbbször Anney kisasszonyról. Megfogadva Gronszki szavát, nem vallotta ugyan meg anyjának az ifjú angol nő iránt való érzelmeit s egy szóval sem említette szándékait, de már az a körülmény, hogy neve szinte sohasem hallgatott el ajkán, hogy majdnem kizárólag neki tulajdonította menekülését s folyton-folyvást arról a mély háláról beszélt, mellyel nemcsak ő, hanem az egész család is adósa a bátorlelkű leánynak, elég okot szolgáltatott Krzyckinének, hogy gondolkodóba essen. Régebbi gyanúja, mely Jasztrzebből való elutazásuk előestéjén ébredt lelkében, újra visszatért s mindjobban meggyökeresedett. Nem hitte ugyan, hogy László visszavonhatatlan elhatározásra tökélt el magát, de arra a következtetésre jutott, hogy elég erősen szerelmes, s hogy az a szőke leány jobban tetszik neki, mint unokahúga, Otockiné. Ez a gondolat mély szomorúsággal töltötte el Krzyckinét. Útközben és varsói tartózkodásának pár napja alatt nagyon megszerette Anney kisasszonyt kedves modoráért, egyszerűségéért és szolgálatkészségéért. De azért mégis Otocka Zsófia volt mindig a szemefénye. Mióta először találkozott vele Kryniciában, nem szűnt meg ábrándot szőni róla, mint fiának feleségéről. Azt hitte, hogy előkelő gondolkozás és finom érzés dolgában senki sem mérkőzhetnék vele. Kivételes lénynek, egyszerűen a nőiesség megtestesülésének tekintette. Szívdobogva várta jöttét s egy pillanatig sem kételkedett, hogy László rabja lesz természetnek, elragadó arcának s annak a leányos ígézetességnek, mely körülvette, bár özvegyasszony volt. Krzyckiné az utolsó percig abban reménykedett, hogy úgy lesz, mint gondolta, s nem is ügyelve a Jasztrzebben szerzett futólagos benyomásra, csak útközben és a Varsóban töltött legutóbbi napokon vette észre, hogy a dolog másképp fordult, s hogy László szeme más virágon pihen meg elragadtatással. De nem akarta kikérdezni fiát, mert azt hitte, hogy talán mindez elmúlik.

Eközben László szabadulni igyekezett, mintha valamiképpen kötve lett volna - s bizonyára nem bírta volna ki azt a pár napot, melyet az orvos rendelt számára pihenőül, ha nem anyja és Anney kisasszony jelenlétében tette volna meg ígéretét, s ha nem félt volna, hogy szószegőnek tűnik fel előttük. Annak a tanácsnak értelmében, melyet Otockiné adott neki Gronszki közvetítésével, mindenekelőtt Anney kisasszonnyal kellett beszélnie. Ily körülmények közt hogyan maradhasson otthon! Reggeltől estig azon tépelődött, hogyan lehetséges az, és nem tudta megérteni. A Gronszkival folytatott beszélgetést követő reggelen elhatározta, hogy levélben tudakozódik Otockinénál, s nagy hévvel fogott hozzá a levélíráshoz. De úgy érezte, hogy nem tudja kifejezni azt, amit mondani akar. Úgy érezte, hogy Otockiné címén voltaképpen Anney kisasszonynak ír, ennek következtében valóságos műremeket akart alkotni leveléből, s mihamarább arra a meggyőződésre jutott, hogy oly ügyetlenül és esetlenül írt, hogy el sem küldheti azt az episztolát. Végre teljesen elvesztette írói tehetségében való bizalmát, s ez annyira elrontotta kedvét, hogy megint csak azt kérdezte magában, vajon van-e joga oly kivételes és minden tekintetben tökéletes lény bírására egy oly számárnak, ki nem képes három szót a papírra vetni.

De Gronszki vigasztalta, megjegyezve, hogy a levél azért nem sikerült, mert kezdettől fogva elhibázott vállalkozás volt - tudniillik ily esetben a levélírással sohasem ment semmire senki. Azután arra a másik körülményre hívta fel figyelmét, hogy Otockiné szavaiból és tanácsaiból -

tudniillik, hogy mielőtt tárgyalásba bocsátkoznék anyjával, beszéljen Anney kisasszonnyal - azt lehetne következtetni, hogy ott nyilván mindenre fel vannak készülve és készen tartanak minden eszközt, mellyel elháríthatják a szívek összeütközését. László jókedve tüstént visszatért, kacagott, mint a gyermek, aztán kosárszámra küldötte a három hölgynek a legszebb virágot, mely Varsóban kapható volt.

A nap hátralévő része még kedvezőbben folyt le. Tudniillik megjöttek a hála bizonyosságai. Nemsokára azután, hogy Gronscki elment hazulról, Paula kisasszony hozta meg egy kicsiny, illatos levél alakjában, mely a szőke istennő keze írásával, a következő szavakat foglalta magában: „Köszönjük a sok szép rózsát, s reméljük, hogy mihamarább viszontláthatjuk.” Aztán következtek az aláírások: Anney Ágnes, Otocka Zsófia és Zbyltovszka Mariska.

Krzycki e levelet az egyszerűség remekművének nyilvánította. Semmi kétség, múlhatatlanul megcsókolta volna minden betűjét, ha nem áll ott borús arccal Paula kisasszony, s nem mereszi rá tágra nyílt szemét, mintha egy szivárványt nézne, nyugtalanul, gyanakvó féltékenységgel tele, bár még nem tudta, a három hölgy közül kire irányítsa féltékenységét.

Krzycki, nem titkolva örömét, melyet a levél okozott, a leányhoz fordult, s megkérdezte:

- Mi az újság odaát, kisasszony? A hölgyek egészségesek?

- Igen, egészségesek; Otockiné úrhölgy is kérdezteti, hogyan érzi magát.

- Kérem, adja át forró köszönetemet. Nagyon jól érzem magam, s ha még egyszer rám nem lőnek, egyelőre még nem halok meg.

A leány nem vette le róla örvény mélységű szemét és azt felelte:

- Hála istennek!

- Nem fél ily nyugtalan időben az utcán járni?

- A szolgálta nem mert jönni, én nem félek. Kívántam látni magam is, hogyan érzi magát.

- Ó, nyúlszívű ember az! Nagyon köszönöm magának. Ha már megszűnt az az ostoba bérkocsissztrájk, menjen inkább bérkocsin haza, kérem, fogadja el, Paula kisasszony...

E szavai közben keresgélni kezdett az erszényében, elővett egy ötrubeles aranyat és oda akarta adni a leálynak, de ugyanakkor az az érzése támadt, hogy valami nem helyes, sőt borzasztó dolgot művel. Ez oly kellemetlen volt neki, hogy zavarba jött és elpirult. De amellet úgy érezte, hogy minden más köszönet új táplálékot adna e leány iránt való érzelmeinek, melyeknek végét akarja vetni. Valami sajátságos félelem volt ennek az oka, melyet még fokozott az a körülmény, hogy Paula Anney kisasszony szobaleánya volt...

Tehát erőltetett s kissé bárgyú mosollyal ismételte meg:

- Kérem, Paula kisasszony... fogadja hát el...

De ő visszalökte kezét s arca elborult egy pillanatra.

- Köszönöm - mondotta -, nem tehetem.

És az ajtó felé fordult.

Krzycki bosszúságába némi részvét vegyült e leány miatt. Néhány lépést tett utána.

- Nem akartam megbántani, kisasszony - mondotta. - Csak a személyes biztonságáról van szó. Csakis arról. A szolgálta is iderendelheti a bérkocsist.

De a leány már nem felelt és elment. Krzycki az ablakhoz ment, s egy pillanatig nézte karcsú alakját, mely mindjobban eltávolodott az utcán - és egyszerre ismét maga előtt látta emlékezetében a fehér szobrot, melyről kék vízgyöngyök peregtek alá. Különös ígézet volt ebben a leányban; az ifjú úr önkéntelenül arra gondolt, hogy ha nem szolgálna Anney kisasszonynál s régebben ismerkedett volna meg vele, oly bizonyosan meghódolt volna bájának, mint amily bizonyos, hogy kétszer kettő négy.

De most más érzelmek és vágyak foglalták el szívét. Kis idő múlva ismét kezébe vette a levelet és újra olvasni kezdte:

„Köszönjük a sok szép rózsát és reméljük, hogy mihamarább viszontlátjuk.”

Tehát akarják látni! Holnapután, mikor már nem köti adott szava, nem fog itt ülni ebben a szobában, hanem odamegy és belenéz abba az egyetlen kék sávba olvadó szempárba, s oly hevesen szorítja rá ajkát arra a szeretett kézre, hogy azzal az egy csókkal meg fog mondani mindent, ami a szívét nyomja. Minden szó már csak visszhangja lesz annak a vallomásnak.

És képzelete tovaragadta, mint az elszabaduló paripa. Hiszen Gronscki azt mondotta, hogy ott már minden rendben van; az a fenséges leány talán mindjárt a keblére is borul; talán lezárul szeme és csókra nyújtja ajkát...

Krzyckit e gondolatra remegés fogta el a fejétől a lábujja hegyéig, s úgy érezte, mintha benne magában egyesülne az egész világ minden szerelme, vágya és lelkesedése...

NEGYEDIK FEJEZET

Gronscki másnap az egész napot a városban töltötte; este Otockinénál volt, úgyhogy csak éjfélután érkezett haza.

Krzycki még nem aludt, s minthogy anyja, az utca nyugtalansága miatt, e napon nem látogathatta meg, türelmetlenül várta Gronscki hazajöttét, s tüstént faggatni kezdte, hogy mi újságot hallott a városban, meg a hölgyeknél.

- A városban rosszul állnak a dolgok - felelte Gronscki. - Délután fegyverropogást hallottam a gyárváros felől. Mielőtt Otockinéhoz mentem volna, részt vettem egy népgyűlésen a Filharmóniában, hol az ellenséges pártok képviselői összeütköztek egymással, és tudod-e, hogy mi a benyomásom? Az, hogy Szvidvickinek bizonyos tekintetben, sajnos, igaza van s nemsokára odáig jutunk, hogy csak a polgárháború tisztíthatja meg a levegőt. A tragédia annál súlyosabb, mert a polgárháború egyszersmind a véget jelentené. De arról később. Oly fáradt vagyok, s idegeim annyira meg vannak viselve, hogy ma nem tudok gondolkozni róla.

Csöngetett a szolgálójának s meghagyta neki, hogy, bár későn van, forraljon teát. Aztán így folytatta:

- Otockinétől újságot hozok neked. Nem fogsz hinni a fülednek, ha elmondom, mi történt. Ma délután, mielőtt odaérkeztem volna, Laskovicz ott járt a hölgyeknél...

Krzyckinek kiesett a kezéből az égő szivar.

- Laskovicz? - kérdezte.

- Úgy van.

- De hiszen a rendőrség üldözi?

- A vidéken, de nem Varsóban. A rendőrség most teljesen fejét vesztette. Végre sokkal könnyebb a nagyvárosban elrejtőzködni. Természetesen letartóztatnák, ha a kezükbe esnék.
- Mit akart Otockinétól?
- Azt hiszem, Mariska kisasszonyt akarta látni; állítólag azért jelentkezett, hogy pénzt gyűjtson forradalmi célokra. Most boldog-boldogtalan pénzt gyűjteni jár.
- Adtak a hölgyek valamit?
- Nem adtak. Azt mondták neki, hogy forradalmi célra nem adnak semmit, de az éhezőknek és munkátlanoknak már küldöttek pénzt egy újság szerkesztőségébe. Ami úgy is van. Otockiné nagyobb összeget áldozott s Anney kisasszony hasonlóképpen. Laskovicz igyekezett megértetni velük, hogy tagadó válaszukkal veszedelemnek teszik ki magukat, s azért jött ő maga, hogy megóvja őket attól. De nem ment semmire velük. Laskovicz nagyon elégedetlen volt, főképpen azért, mert csak Otockinét és Anney kisasszonyt láthatta; Mariska kisasszony nem mozdult ki szobájából. De ő megígérte, hogy még visszatér.
- No csak azt próbálja meg! - kiáltotta László, ökölbe szorítva kezét. De aztán csodálkozva kérdezte:
- Hogyan sikerült odatalálnia és miért fogadták?
- A férficseléség az egész városban meg van félemlítve, és e szavak: „A párt részéről” biztosabban megnyitják az ajtókat, mint a legjobb tolvajkulcs. Egyébként Laskovicz nem élt e szavakkal, mert Otockiné szolgálja éppen elment hazulról, s így Anney kisasszony szobaleánya, ki ismerte Jasztrzebből és jó ismerősnek tartotta, minden akadály nélkül bebocsátotta.
- Nagy ostobaságot követett el azzal.
- Barátom, mit tudhatott róla az a leány? Senki sem mondotta el róla neki, hogy kicsoda-micsoda; nálatok látta, ott volt, mikor velem a városba ment kocsin, és tudta róla, hogy a gyermekek tanítója volt. Semmi esetre sem gyaníthatta, hogy része volt az ellened elkövetett merényletben; hiszen részünkről is pusztá föltevés az egész, melyről említést sem tettünk hölgyeinknek, nehogy nyugtalanná tegyük őket. Mit akarsz hát attól a leánytól?
- Talán az is szocialista.
- Alig hiszem, mert a merénylet után, mikor hírért hallotta megsebesüléssednek, állítólag úgy sírt, hogy meghallották egész Jasztrzebben, aztán a pokol minden gyötrelmét kívánta gyilkosaidnak. Anney kisasszonyt ez nagyon meghatotta. Magam is emlékszem még, hogy utóbb, mikor híre kelt, hogy a rzeszlevóiak követték el a büntettet, azt mondotta, hogy felgyújtja egész Rzeszlevót. Ó, neked csak mindig szerencséd van!
- Nem kérek belőle. De ami Laskoviczot illeti, a Jasztrzebben folytatott vizsgálat idején mégiscsak észrevehette, hogy keresik.
- Mi következik abból? Nem üldöztek-e téged is, mert iskolát alapítottál? Ebben az országban minden rokonérzés mindig az üldözöttek pártján van. Tegyük fel, hogy Anney kisasszony értésére adta volna, hogy Laskoviczot nem szabad többé a házba bocsátania, a leány talán kikelt volna magából méltatlankodásában. Valószínűleg azt hitte volna, hogy Anney kisasszony csak azért teszi, mert fél a rendőrségtől.
- Anney kisasszony elég bizonyosságát adta, hogy nem fél senkitől.
- Magam sem vetek a szemére semmit; sem neki, sem Otockinénak. De kénytelen vagyok bevallani, hogy magam is aggódom. Az a bolond Laskovicz, ha személyesen nem mutatkozik is, mégis folyton körülöttük fog settenkedni, vagy még inkább levelet ír, ami mostanság

kétségtelenül a fekete kabinetbe vándorol. Ha tudnám, hol találhatnám meg, mindenképp arra kérném, hogy hagyjon fel a levélírással.

- Én is azt mondanám neki s ráadásul még valamit, csak találkozhatnám vele.

- Minthogy fölkereste a hölgyeket, lehet, hogy eljön hozzám is. Jasztrzebból való távozása idején útközben oly beszélgetésünk volt egymással, melyről bajosan feledkezett meg.

- Ha idejönne, szabad kezet engedsz nekem?

- Szó sincs róla. Egyszer már megkérdeztem tőled, hogy magadra vennéd-e a felelősséget, ha elfognák Laskoviczot egy botrány miatt, melybe veled keveredett, s te azt felelted nekem, hogy „nem”. Most mást kérdezek tőled. Ha Laskovicz, hajszolva és üldöztetve, mint a vadállat, a te házában bújna meg, elrejténéd-e és segítenél-e rajta, hogy elmenekülhessen?

Krzycki erre dühösen, de habozás nélkül azt felelte:

- Segítenék rajta... a mennydörgő mennykőbe is!

- Látod - jegyezte meg Gronszki -, káromkodol, de azt mondd, hogy igen. Ha hozzám jön gyűjteni akár Laskovicz, akár másvalaki, én azt felelem, hogy adok pénzt a szűkölködőknek, de bombára, dinamitra, sztrájkra nem adok. Megmondom nekik még azt is, hogy ha oly emberekhez mennek gyűjteni forradalmi célra, akik nem akarnak tudni róluk és csak félelmükben adnak, lealacsonyítják magukat s lenézik saját polgártársaikat.

- Bánják is azok? Minél magasabb körökhöz tartoznak a gyávák, annál jobb nekik.

- Lehet, hogy úgy van; de ebben az esetben egy szikrával sem jobbak, mint azok, kik régóta szándékosan rongják meg a társadalmat.

Krzycki elgondolkozott, aztán így szólt:

- Gyakran teszik nálunk az effélét, fenn éppúgy, mint alant.

Gronszki kissé csodálkozva nézett rá, mintha nem várt volna tőle ily megjegyzést.

- Igazad van - mondotta -, felülről azzal teszik, hogy sárba rántják, alulról meg azzal, hogy lábbal tapossák az eszményeket.

- Oda se neki! Marad még jó nagy sereg parasztködmén.

- Megint igazad van - felelte Gronszki. - Régente a Dombrowszki-mars⁷ százezrek ébresztője volt, most tízmillió embert ráz fel! Ez aztán az igazi folklór!

Elhallgattak. Gronszki egy ideig fel s alá járt a szobában, szokása szerint levéve orráról s feltéve újra a csíptetőjét. Aztán így szólt:

- Tudod-e, hogy mit csodálok a legjobban? Azt, hogy az emberek ily időben s ily viszonyok közt képesek gondolni személyes boldogságukra és magánügyeikre is. De úgy látszik, életszükség az, melyet elnyomni nem lehet.

- Rám gondolsz?

- Csak megállapítok elméletben egy tényt, melyet te a gyakorlatban kipróbálsz. Mert megmozdult a föld az országban, házak dőlnek össze, emberek pusztulnak el, földalatti lángok törnek elő, de ti egész nyugodtan szeretitek egymást, fészekrakásra gondoltok.

- Mit mondottál? - kérdezte Krzycki ragyogó arccal. - „Szeretitek egymást?”

---

⁷ A hatvanas évekből való lengyel hazafias és forradalmi induló.

- Igen, azt mondtam. Mert úgy van. Egyébként te szerelmesebb vagy, mint ő.
- Minden bizonnyal - felelte László. - Nincs is mit csodálni rajta. De miből következteted?
- Abból, hogy eddig sem nyíltan, sem leplezetten nem érdeklődtél az iránt, mennyi hozománya van Anney kisasszonynak. Földbirtokos embernél ez a leghatározottabb bizonyíték arra, hogy szerelmi lázmérője a legnagyobb hőfokot mutatja.
- Szavamat adom rá, hogy elvenném a legegyszerűbb ruhácskában is - mondotta Krzycki.
- De szeretnéd, ha volna valamije?
- Őszintén szólva: szeretném. Hiszen igaz, van akárhány szomszédunk, akinek nincs anyyija, mint nekem, s betevő falatunk lesz mindig. De Jasztrzebre harmadmagammal, s ha anyámat is számításba vesszük, negyedmaggammal vagyok. Én csak negyedrészen vagyok a birtok ura, háromnegyed részben pedig családom és anyám fizetéstelen tisztartója. Pedig szeretném, ha Jasztrzeb csak az enyém, a feleségemé meg a gyermekeimé volna, ha ugyan lesznek gyermekeim.
- No ami azt illeti, abban bizonyos vagyok; s a hozomány miatt se aggódjál nagyon - mondotta Gronscki. - Anney kisasszony előkelően él, utazik, ruházkodik és lakik, s nem az a hölgy, ki bárkinek port hintene a szemébe. Nem hiszem, hogy milliói volnának, de vagyona a mi viszonyainkhoz képest talán jóval jelentékenyebb, mint gondolnánk.
- Ó, akár van valamije, akár nincs - kiáltotta Krzycki -, csak ő maga legyen az enyém. Akinek ily kincse van, oly büszkén viselheti magán, mint a király a koronáját.
- Úgy látom, rövid időn megérjük ezt a koronázást - mondta Gronscki.

ÖTÖDIK FEJEZET

Anney kisasszony Mariska születésnapja miatt elment hazulról a szobaleányával, virágot venni. A megelőző napon azt beszélte Gronscki, hogy egy virágáros boltban vörös olasz liliomot látott, melyet Lucca és Pisa tájékán bokréta számra árulnak az utcán, de amely a varsói melegházakban és virágáros boltokban vajmi ritka vendég. Minthogy Mariska nagyon kíváncsian kérdezősködött e virágról, Anney kisasszony elhatározta, hogy megveszi a virágosboltban lévő egész készletet. A megelőző estén fogadást kötött Gronszkival, hogy meg fogja előzni a vételben, mert híres nagy alvó létére bizonyosan későn fog kibújni a szobából. Hogy megvalósítsa a tréfát, Anney kisasszony már reggel nyolc órakor elment hazulról, hogy helyben legyen, amikor kinyitják a boltot. Készen tartott magánál egy levelet, mely így szólt: „Már elkelt”, s amelyet Paula kisasszonnyal Gronszkinak akart elküldeni. Már előre örült, ha rá gondolt, hogy Gronscki már ott fogja találni ezt a levelet a reggelizőasztalán.

Minden úgy történt meg, ahogy előre gondolta. Ő volt az első vevő a boltban. Csak abban az egyben csalódott, hogy liliom már alig volt: egyetlenegy cserép néhány nyíló virággal, úgy, hogy az egész szoba feldíszítéséről szó sem lehetett. Anney kisasszony annál nagyobb sietséggel vette meg ezt az egyetlen példányt, szó nélkül megfizette érte a kívánt árat, s a liliomot Otocziné lakására akarta küldeni. Nagyon zavarba jött, mikor azt mondták neki, hogy a kertészfiú, aki házhoz szokta vinni a virágot, csak déltájban tér vissza; pedig azt szerette volna, ha Mariska már ott találja a virágot az éjjeliszekrényén, mikor kinyitja szemét.

- Ha úgy van - mondotta Paulához fordulva - eredd s hozz egy bérkocsit; magunkkal visszük a virágot.

De Paula kisasszony, ki nagyon közömbösen, sőt makrancosan viselkedett saját úrnőjével, valamint Otockinéval szemben, Mariskát az imádattal határos vonzalom jeleivel vette körül. Azt felelte:

- Engedje meg, hogy magam vigyem el a virágot. A kocsi nagyon összerázná s leverné szirmaikat.

- De hiszen Gronscki úrhoz kell menned ezzel a levéllel; azonkívül nehéz is lesz ez a nagy cserép.

- Gronscki úr lakása utamba esik; így legalább én is viszek valamit a kedves kisasszonynak és boldog leszek, hogy én is kedvében járhatok.

Anney kisasszony látta, hogy nagyon megszorítaná, ha nem engedne kérésének. Azért így szólt:

- Jól van. Nagyon szolgálatkész leány vagy. De ha nehéz lesz, fogadj bérkocsit. Én a templomba megyek.

És elment a templomba, hogy imádkozzék Lászlóért, ki először megy el ma hazulról, s Mariska születésnapjának estéjét Otockinéval akarja tölteni. Remélte, hogy holnap meg őt látogatja meg, s ma az isteni gondviselés segélyéért akart fohászolni.

Paula kisasszony ölébe kapta a liliumot s a Gronscki lakásával szemközt lévő városrészbe indult. Alig tett néhány lépést, s már nehéznek találta a földdel tele virágcserepet; átvette egyik karjáról a másikra és azt gondolta magában: ha másnak szánták volna, mindenesetre eldobnám; de azt a madárkát mindenkinek szeretnie kell... az ő kedvéért hazavinnék akár két cserepet is; ő az egyetlen, kit akkor is szeretnék, ha... de még akkor is, ha... még akkor is...

E gondolatnál még jobban elborult arca. Szívében, mely csak szélsőséges érzelmekre volt képes, a Mariska iránt való csodálatos hódolat tusára kelt a Krzycki iránt való vak, szenvedélyes szerelemmel. Amellett borzasztó előérzet lepte meg: hogy ez a férfi semmi esetre sem lesz az övé; mert úr, földbirtokos, majdnem hercegfi, ő pedig varrásra, tisztogatásra és kiszolgálásra rendelt egyszerű szobaleány. Ezt az érzést azután véghetetlen fájdalom váltotta fel. Hiszen ő is születhetett volna kisasszonynak, s nem árva házában, apácák között, hanem bőségben úszó kastélyban nevelkedhetett volna! Miért, hogy nem történt úgy! Miért nem vár rá holta napjáig más, mint a cseléd nyomorúságos munkája? S eszébe jutott, hogy vannak most emberek, van egy „párt”, kik el akarják venni a gazdagok vagyonát, hogy ne legyenek többé bővelkedők és szegények, szolgák és urak s ne legyen többé szenvedés a világon, hanem helyette egyenlő szabadság minden rendű emberek számára. Hallott effélékről a házbeli cselédségtől, mesteremberektől, kereskedőktől, kiknek boltjában megfordult, s ellesett egyet és mászt azokból a beszélgetésekből, melyeket az „urak” folytattak egymás közt. Csodálkozott rajta, hogy ezeket az embereket szocialistáknak mondják; mert az ő szemében eddig a szocialista körülbelül egyet jelentett a futóbolonddal, ki villogó késsel rohan végig az utcán. Midőn nem nagy idővel a Krzycki ellen elkövetett merénylet után híre terjedt, hogy szocialisták voltak a támadók, oly örült, vak gyűlöletet érzett irántuk, hogy kész lett volna elmérgezni vagy elevenen máglyára vetni ez embereket. Mikor aztán a jasztrzebi cselédség kijelentette, hogy nem a szocialisták, hanem a rzeszlevói parasztok követték el a támadást, ez a gyűlölete megszűnt. De azért nem vetett sok ügyet rájuk azután sem, mikor alaposabban megtudta, hogy voltaképpen mit is akarnak a szocialisták. Egyrésztől ostobának tartotta terveiket, másrésztől egyéb, inkább személyes természetű dolgot gondolt, s végezetül, mint lengyel leány, csak kettőt ismert: a „mieinket” és az „idegeneket”, az előbbieket az öntudatlanságig szeretve, az utóbbiakat gyűlölve. Csak az utóbbi napokban ébredt tudatára, hogy az „övéi” közt is borzasztó, rémes távolságok vannak, hogy némelyek gazdagságban és bőségben élnek, mások

örökös szegénységben; némelyeknek: élvezet, másoknak csak munka; azoknak kacaj, ezeknek könny, az előbbieknél kedv, másoknak csak rosszkedv és bosszúság!

Nagyon élénken érezte ezt különösen most, mikor metszőbb fájdalommal látta, mint valaha, hogy ez az ifjú úr, kihez testtel, lélekkel vonzódott, egyszerűen utolérhetetlen csillag az ő számára, kire alig vetheti fel a szemét is. S bár semmi sem történt, ami ma különösebben izgatta volna, és semmi sem változott meg, a kétségbeesésnek mégis oly érzése ragadta meg, mint még soha.

Eközben a külső események mihamarább félbeszakították borús gondolatait. Bár kora reggel volt, az egyik utcasarkon nagy, nyugtalan embertömeget látott. Minden arc a keresztutca felé fordult, mintha ott valami rendkívüli dolog történnék. Némelyek előre törtettek, mások szemmel látható félelemmel visszafordultak. Ismét mások lázas izgalmukban kezükkel fölfelé mutatva, a házak tetejére néztek. Mindenfelől a munkások újabb tömegei s ifjú legények rohantak elő. A bérkocsisok közt, kik az utcasarkokon megálltak, szokatlan mozgalmasság uralkodott. Húsz vagy harminc kocsifolyton-folyvást ide s tova mozgott, mintha el akarnák torlaszolni az utcát. Egyszerre borzasztó kiáltás hallatszott, aztán lövések dördültek el. Mindenki jobbra-balra iramodott vad összevisszaságban. A sokaság felkavarodott; a kiabálás mind irtózatossabbá vált. Világos volt, hogy üldöznek valakit.

A leány, kezében a virágcsereppel, megállt, mintha gyökeret vert volna lába. Nem tudta, mit tegyen. Ekkor a bérkocsik között egy előrehajló emberalak törtetett elő s minden erejéből feléje rohant. Útközben eldobta sipkáját s lekapta a kalapot egy fiú fejről, aki tüstént megértette, hogy miről van szó és nem ellenkezett. A bérkocsisok még gyorsabban cikáztak ide s tova, nyilván azért, hogy megnehezítsék az üldözést. De közvetlenül mögöttük megint revolverlövések dördültek el, s az általános kiabálás, kocsizörgés, robogás és lövöldözés közben a rendőrsípok éles füttye és rekedt, bömbölő kiáltások hallatszottak:

- Fogjátok el, fogjátok el!

Paula kisasszonyt örült rettegés lepte meg. Félig öntudatlanul magához szorította a virágcserepet, mintha saját gyermekét akarta volna megmenteni és előre rohant.

Alig tett még előre húsz-harminc lépést, mikor egy pihegő hang szólalt meg mögötte halkán:

- Kisasszony, adja ide azt a virágot! Az isten szerelmére, kisasszony azt a virágot! Mentsen meg, mentsen meg!

A leány hátrafordult, és az ijedelmén kívül egyszerre kimondhatatlan csodálkozás tükröződött szemében. A menekülőben Laskoviczra ismert.

Az erőszakosan elragadta tőle a virágcserepet, melyet Paula kisasszony félig öntudatlanul, teljes erejéből magához szorított, és suttogva folytatta:

- Talán nem ismernek föl. Azt fogom mondani, hogy kertész vagyok. Mentsen meg, kisasszony! Nem bírom tovább!

A leány el akart futni, de Laskovicz megragadta.

A bérkocsik tömkelegéből már előkerült tíz-tizenöt rendőr és detektív. A tömegnek túlnyomó része lelke szakadtából a Laskoviczcal és a leánnyal ellenkező irányba rohant, nyilván, hogy megtévessze az üldözőket.

A munkások tömegéből kiáltások hallatszottak:

- Fogjátok meg! Fogjátok meg! - szintén azért, hogy megtévesszék a rendőrséget.

Egy munkás, fülhasogatóan füttyült az ujjai közt, éppen úgy, mintha rendőrsíp szólna. Mire a rendőrök és a detektívek a tömeg közé rontottak.

Az utca keresztezésénél csak kevés ember maradt, rövid ideig tartó habozás után azok másik irányba vágottak, egy leány meg egy világos kalapú férfi mellett, aki egy cserép virágot vitt a karján. Paula kisasszony meg Laskovicz továbbhaladtak.

- Elmentek - szólt a diák. - Itt senki sem fog elárulni bennünket. Az emberek elmentek, a virág megvédelmezett. Szívemből köszönöm önnek, kisasszony, hálás leszek érte, amíg csak élek.

Paula kisasszony még nem tért magához egészen csodálkozásából, s csak most kezdett kérdezősködni:

- Mi volt az? Hogyan került ön ide?

- A ház tetejéről... Rajtunk ütöttek a nyomdában. A többiek egy-két évig ülni fognak, s nem történik nagyobb bajuk, de engem készen várt az akasztófa.

- Hogyan szabadult meg?

- Midőn följutottak a padlásig, én lebecsátkoztam a csatornán. Nyakamat szeghettem volna, de csak az utcán láttak meg. Rám lőttek, de szerencsére nem találtak el, mert a vér elárult volna. Mindenki igyekezett segíteni rajtam, s a bérkocsisok elrejtettek. A rendőrök nem látták, mikor sipka helyett kalapot tettem a fejemre. Ha ön nem segített volna meg, elvesztem volna, elvtársnő.

- Miféle „elvtársnő?”

- Úgy szólítom. Ez köztünk így szokás.

- Ne szólítson úgy; nem vagyok elvtársnő.

- Kár. De nem érünk rá, hogy erről beszéljünk. Még egyszer köszönöm, hogy megmentett, ha csak rövid időre is.

- Hogyan érti, hogy csak rövid időre?

- Nem tudom, mit tegyek, hova menjek, hol rejtőzzem el. Minden éjjel máshol alszom; mindenhol keresnek.

- Igaz. Keresték Jasztrzebben is. Tudja-e, hogy házkutatás volt ott?

- Csakugyan?

- Hogyne! Csendőrök, rendőrök, katonák jöttek, s majd, hogy le nem tartóztattak mindannyiunkat.

- Ó, magát nem fogják letartóztatni...

Beszélgésüket egy pillanatig lovak patkóinak csattogása szakította félbe. A keresztutcából népesebb kozákőrzőjőrt jött elő. Karabélyukat combjuknak támasztva, lassan kocogtak tova és figyelve néztek körül. Paula kisasszony mikor meglátta őket, elsápadt; Laskovicz suttogva mondta neki:

- Semmi az. Látják, hogy virágot viszek egy boltból. Kertészlegénynek tartanak és tovább lovagolnak.

Az őrzőjőrt csakugyan tovább ügetett.

- Az utcán most minden percben tömegével fogdossák össze az embereket - mondotta Laskovicz. - Másoknak csekélység az; de ha én a kezükbe kerülök, nem szabadulok élve.

- Tehát mit akar tenni?

- Viszem utána a virágot...

- Aztán?

- Nem tudom.

- De csak van valami ismerőse, aki elrejt?

- Hogyne volna! De ismerőseimet mind megfigyelés alatt tartja a rendőrség, és házkutatás van náluk minden éjjel. A legutóbbi két éjszaka a nyomdában háltam; ma oda is behatoltak.

Kis ideig hallgattak.

Laskovicz aztán keserű hangon folytatta:

- Számomra nincs már menekülés... Tovább viszem a virágot, és megyek, amerre látok.

Paula kisasszony lelkében egyszerre mély részvét támadt ez ember iránt. Azelőtt észre sem vette. Most a lengyel diákot látta benne, akit veszett ebként üldöznek azok az emberek, kiket már régóta gyűlölt.

Energikus, megátalkodott arcán hajthatatlan elhatározás látszott.

- Ám jöjjön, aminek jönnie kell, én nem fogom elhagyni önt - mondotta, összevonva fekete szemöldökét.

Laskoviczban egyszerre az a kívánság támadt, hogy megcsókolja a kezét; ha nincsenek az utcán, meg is tette volna. Megilletődött, nemcsak, mert azt remélte, hogy most már megmenekül, hanem azért is, hogy ez a leány, akit alig ismert, s aki nem is tartozik pártjához, kész a legnagyobb veszélynek tenni ki magát, csak azért, hogy segítsen rajta.

- Miben lehet segítségemre? Hol akar elrejtetni? - kérdezte halkán.

A leány feszülten és összevont szemöldökkel gondolkozott, s végül így szólt:

- Tudom már. Jöjjön.

Laskovicz bal kezébe fogta a virágcserepet és elfojtott hangon így szólt:

- Kénytelen vagyok megmondani önnek, hogy ha engem elrejt, legalábbis Szibéria vár rá. Kénytelen vagyok ezt megmondani... Így is romlásba dönthettem volna, de az első pillanatban, hiszen megértheti... Az önfenntartás ösztöne... Nem volt időm veszteni való...

Paula kisasszony ugyan nem értette egészen, hogy mit jelent az az „önfenntartás ösztöne”, ellenben megértett másvalamit. Tudniillik azt, hogy ha Laskoviczot Gronszkihoz viszi, akkor nemcsak Gronszkit, hanem Krzyckit is a legnagyobb veszedelembé keveri. E gondolat nyomasztó hatása következtében megállt, mintha gyökeret vert volna lába.

- Akkor igazán nem tudom, hogy mit tegyek.

- Látja! - felelte a diák szomorúan.

De a leány agya tovább dolgozott. Az, hogy Laskoviczot Anney kisasszonyhoz vagy Otockinéhoz vezesse, eszébe sem jutott. Érezte, hogy férfi segítségére van most szükség; ki kellett gondolnia valakit, aki nem fél, s aki miatt ő sem aggódik... Gondolatban sorakoztatta maga előtt Anney kisasszony és Otockiné ismerőseinek egész sorát... Talán Dolganszki úr?... Nem. Lehet, hogy az nem félné, de pokolba küldené s ráadásul még csúffá is tenné. Sremszki doktor?... Az állítólag elutazott. Ó, ha nem volna ott az „ifjú úr”, a szegény diákot mégiscsak Gronszki úrhoz vinné. Mert az, még ha nem is fogadná be magához, bizonyára adna tanácsot,

vagy más címre utasítaná. És egyszerre eszébe jutott, hogy ha Szibéria vár arra, aki befogadja Laskoviczot, akkor Gronscki sem nevezhetne meg senkit, s ha megtehetné, csak egy bizonyos urat említhetne, akit ő ismer. E gondolatra önként összecsapta kezét. Laskoviczhoz fordult és így szólt:

- Tudom már. Megpróbáljuk.

S kis szünet elmúltával így folytatta:

- Menjünk be ebbe a házba. Várjon meg a kapualjban a virággal, átadom a levelet, és visszajövök. Ne aggódjék, mert a ház felügyelője ismer s nagyon derék ember... Azután talán majd elvezetem valahová.

E szavakkal belépett a házba, lenn hagyta Laskoviczot, s mindjárt azután becsöngetett Gronsckihoz.

Az e napon a szokottnál korábban kelt, már fel is öltözött s éppen teázott Krzyckivel. Mikor Paula kisasszony átadta neki a levelet, elolvasta az írást és kacagva adta át Lászlónak; aztán felállt és a dolgozószobába ment, megírni válaszát.

Eközben Krzycki anyja egészségét s a hölgyek hogylétét tudakolta.

- Köszönöm; a hölgyek jól vannak; Anney kisasszony már a városba ment.

- Ily korán? S nem fél egyedül járni?

- Velem jött és virágot vett Zbyltovszka kisasszonynak. Aztán a templomba ment.

- Melyik templomba szokott járni?

- Nem tudom.

Pedig Paula kisasszony tudta; de bántotta, hogy az úrfi kikérdezte a kisasszonya felől. Krzycki érezte ezt és nem kérdezte tovább, mert már előbb elhatározta, hogy lehetőleg keveset beszél vele.

Ennek következtében csönd, kissé zavarba ejtő csönd támadt, mely addig tartott, míg Gronscki visszatért a kész levéllel.

- Itt van a válasz - mondotta. - Adja át tiszteletemet a hölgyeknek s mondja meg, hogy mind a ketten eljövünk ma, mert Krzycki úr fogsága véget ért.

- Köszönöm - felelte Paula kisasszony - de még egy kérésem van. Szeretném megtudni Szvidvicki úr címét.

- A hölgyek akarják tudni?

- Nem... Én magam.

- Paula kisasszony - mondotta Gronscki - Szvidvicki úr az Obozna 5. számú házban lakik, de ifjú hölgyek számára nem éppen barátságos hely az ő lakása.

A leány fülig pirult, s rettegett, hogy rosszat gondolhatnak róla. Egy pillanatig arra gondolt, hogy megmondja, hogy Laskovicz lenn vár a kapu aljában, s hogy el kell rejteni őt, mert különben romlás fenyegeti... De aztán eszébe jutott, hogy Laskoviczot már Jasztrzebben is keresték, s hogy Krzyckit emiatt majd, hogy le nem tartóztatták. Megijedt, hogy Gronscki talán maga akarná elrejteni az ifjú diákot, s ez esetleg a legnagyobb veszélynek tenné ki magát és az ifjú urat. Még egy futó pillantást vetett Krzycki szép alakjára és elhatározta, hogy hallgatni fog...

De Gronscki folytatta:

- Nem ajánlom, hogy elmenjen hozzá. Határozottan lebeszélem róla. Egyszer már kénytelen volt rendreutasítani.

A leány fölemelte a fejét s bosszúsan és kihívóan mondotta:

- Akkor még egyszer rendre fogom utasítani. Egyébként kérem kell tőle valamit...

Meghajolt és kiment. Gronscki vállát vonva jegyezte meg:

- Nem tudom, mire véljem. Valami különös van ebben a leányban: azt mondom neked, angyali türelme, lehet a te leendő feleségednek, hogy még nem küldte el. Ő ugyan azt mondja: ennek a leánynak féktelen jelleme, de arany szíve van; lehet, hogy úgy van. De hallottam Otocokinétól, hogy ez az aranyos szív néha oly jeleneteket csinál neki, melyeket más nem tűrne el tőle.

HATODIK FEJEZET

Este, Mariska születésnapján, Krzycki és Anney kisasszony, a társaság többi tagjaitól elvonulva, a virágfüzérrel díszített zongora mellett álltak. László szeme ragyogott örömeiben és boldogságában. Végtelenül vidámnak érezte magát, hogy fogságának vége szakadt s újra láthatja azt a kedves lényt, kit imádott ifjú szívének minden erejével.

- Tudom - mondotta neki - hogy ma reggel a városban járt és virágot vett. A szobaleányától tudtam meg, aki a levelet hozta Gronsckinak. Kegyed aztán a templomba ment. Kérdeztem tőle, hogy melyikbe, mert utána akartam menni. De a leány nem tudta...

- Csodálom, hiszen tudja, hogy mindig a „Szent kereszt” templomába járok, s akárhányszor őt is magammal viszem. Naponta megfordulok ott, a reggeli mise idején is.

- Azt mondotta, hogy nem tudja - felelte László. - Holnap is ott lesz?

- Igen, ott, ha nem lesz rossz idő.

Krzycki tompított a hangján:

- Azért kérdezem, mert nagy, szívből fakadó kérésem van kegyedhez. Megengedi-e, hogy ugyanakkor ugyanaz elé az oltár elé járulhassak, mint kegyed?

Anney kisasszony arcát forró pirosság borította el, s melle élénkebben hullámozott. Kissé lehajtottá fejét, legyezőjének szélét az ajkára tette és halkán így felelt:

- Nincs jogom sem arra, hogy eltiltsam kegyednek, sem arra, hogy megengedjem. A templom nyitva áll minden hívőnek...

- Igen, de én egy pillanatig kegyed mellé szeretnék térdelni... Kegyed mellé. Nem pusztán megszokott ájtatosságból, hanem kifejezett szándékkal. Ami a hitemet illeti, őszintén megmondom, hogy különösen most, hiszek Istenben és a jószágban. Eddig nem voltam nagyon istenfélő... Csak olyan voltam, mint mások... De mikor az embernek az egész életéről van szó, akkor még az is kész térdre borulni és imádkozni, aki máskülönben nem törődik sokat az egyházzal. Kegyed mellett térdelni már magában véve nagy boldogság... Olyan az, mintha angyal térdelne az ember mellett. S még többet is kérnék kegyedtől: azt, hogy ugyanabban az egy pillanatban mondjuk ki együtt ezt: „Oltalmad alá helyezkedünk, Istennek szent anyja”.

Krzycki el is sápadt felindulásában, s homlokán verejtékcseppek ütöztek ki. Egy pillanatig hallgatott, hogy elmúlják heves szívdobogása, aztán így folytatta:

- Oltalmad alá helyezkedünk, vagyis: nem kérünk, drágám, semmi mást, semmi mást! Én aztán elmegyek, és délután, ha megengedi, megjelenek lakásán és kimondok mindent, ami felgyülemlett a lelkemben attól a perctől fogva, mikor először láttam meg Jasztrzebben. Kezében van sorsom, de ki kell, ki kell mondanom, mert különben szétveti a mellemet. Ha beleegyezik megelőző közös imádságunkba, máris oly boldog leszek, hogy azt sem tudom, hogyan élek holnapig...

A leány bátran és egyenesen arcába nézett fátyolozott kék szemével, s így válaszolt:

- Jöjjön el holnap a templomba!

Krzycki suttogva mondotta:

- Hogy e pillanatban nem borulhatok a lábához!...

Anney kisasszony mintegy akaratlanul megérintette fehér kesztyűs kezével a jobb kezét, mely a zongora szélén pihent, és eltávozott mellőle, s minthogy nem volt úgy megzavarodva, mint László, észrevette, hogy figyelik őket.

Mariska születésnapjának örömeire meglehetősen nagy társaság gyűlt egybe Otockinénál: megjelent Dzvonkovszki jegyző, továbbá a Zaleszcin környékbeli öreg szomszéd, és Dolganszkin kívül a két Vlocka hölgy, kiket Otockiné, megelőző kölcsönös látogatás után, szintén meghívott. Gronszki, természetesen, elsőnek jelent meg, s ő vállalta a házigazda szerepét, amiben segítségére volt Mariska öreg tanítója, ki maga is nem kis mértékben hódolt tanítványának. Eljött még Bochner, a hegedűművész, és végre, ma kivételesen józan állapotban, Szvidvicki.

Otockiné a Vlocka hölgyekkel foglalkozott; Gronszki Szvidvickivel beszélgetett azokban a pillanatokban, midőn nem Mariska nézte, aki karcsú, szinte légius volt violaszín szegélyű fehér ruhájában, valóban olyan, mint egy alabástromszobor. S éppen ő, meg Krzyckiné különös éberséggel figyelték Lászlót, meg Anney kisasszonyt. Mariskának két kis füle kipirult kíváncsiságában, míg Krzyckiné arcára nyugtalanság s az elégedetlenség árnyéka borult.

Anney kisasszony félbeszakította Krzyckivel való beszélgetését, s leült egy székre az öreg hölgy mellé.

- László úr oly boldog - mondotta -, hogy szobafogsága véget ért.

- Látom - felelte Krzyckiné -, de tartok tőle, hogy még árt neki a sok beszéd. Mit mondott kegyednek oly élénken?

Anney kisasszony egy pillanattig lehajtotta fejét és zavarodottan simította el világos ruhájának ráncait; aztán, mintegy hirtelen elhatározással, egyenesen Krzyckinére nézett, éppen úgy, mint az imént Lászlóra, és azt felelte:

- Oly gyöngéd és kedves dolgokat mondott: szeretne holnap a templomba menni, s együtt imádkozni velem...

Pillantásában nem volt sem bizonytalanság, sem nyugtalanság, sem vágy; nem volt abban más, mint végtelen jóság és őszinteség.

Krzyckinét oly zavarba ejtette ez a nyíltszívű felelet, hogy egy pillanattig hallgatott. Érezte, hogy ami eddig bizonytalan feltevésnéként élt lelkében, most egyszerre világossá válik; de még igekezett nem hinni benne, s némi habozás után így felelt:

- Hálátlanság is volna Lászlótól, ha másképp volna. Oly sokat köszönhet önnek, nem kevésbé, mint én.

Anney kisasszony megértette, hogy értésére akarják adni, hogy László szavainak rugója a hála, de nem felelhetett Krzyckiné szavaira, mert e pillanatban áthajolt a szék támláján Mariska sudár alakja:

- Ágnes, kérhetlek egy szóra?

- Hogyne - felelte Anney kisasszony.

Felállt és eltávozott. Krzyckiné nem vette le róla szemét és felsóhajtott. Ezen a csodaszép alakon annyi ifjúság, egészség, annyi melegség és női báj ömlött el, fürtjeiben oly aranycsillogású fény, szemében oly szelíd kék ragyogás, hogy Krzyckiné, korosabb és tapasztalt asszony léte, kénytelen volt elismerni, hogy egyszerűen érthetetlen volna, ha László képes volna ellenállni ennyi ígézetnek.

Még egyszer felsóhajtott és tovább fűzte gondolatait: Miért vitte magával Otockiné Jasztrzebebe Anney kisasszonyt? Szemével Zsófiát kereste. Az éppen akkor az ajtóhoz közeledett, hogy köszöntsön egy öreg urat, kinek fehér haja olyan volt, mint az oroszlánsörény és ősz volt a szakálla is. A jövevény észrevehetőleg nagyon rosszul látott, megállt a küszöbön, s aranyos pápaszemén át körülnézett a szalonban. Midőn végre észrevette Otockinét, megragadta, s lelkesen megcsókolta az ifjú hölgy mindkét kezét; az viszont egészen sajtyszerű, bátortalan ígézetességgel fogadta, mely olyanná tette, mint egy kis bolti kisasszonyt.

- Mily édes és szeretetreméltó volt! - gondolta magában Krzyckiné.

Gondolatának menetét és bánatos érzéseit Szvidvicki zavarta meg, aki elfoglalta az Anney kisasszony által elhagyott széket, s megjegyezte:

- Nagyságos asszonyom, a kegyed fia olyan, mint egy somo-sierrai ulánus.⁸ Ugyanaz a vér! Ugyanaz a típus! Úgy észreveszek én minden szépséget, mint a vizsla a fogoly családot. Észrevettem mindjárt Gronszkinál. Kardot a kezébe az ilyenek és lovat alája! Vagy pedig a kiállításba vele! Úgy van, a kiállításba, fájának díszpéldányai közé! Micsoda szépség. Mint a tejbe csöppentett vér! Az asszonyoknak tisztára belé kell bolondulniuk!

Krzyckinének e szavak minden gondja mellett végtelenül jól estek, mert László gyermekkorától fogva újabb meg újabb táplálékot adott szépségével anyai büszkeségének és örömének. De nyilván nem tartotta illendőnek, hogy beismerje az örömét Szvidvicki előtt.

- Nem vetek súlyt rá - mondotta. - Hálát adok istennek, hogy lehet más jó tulajdonságokat is találni a fiamban.

Szvidvicki csettintett az ujjával és így szólt:

- Nem ad semmit a szépségre? Lehetetlen! Hogy lehet az? A hölgyek itt csak színlelnek, az ifjú angol nő épp úgy, mint ez a kis átlátszó porcelánalak, ki állítólag a zenéért rajong... Zsófia asszony talán a legkevésbé, de ő is csak azért nem, mert bizonyos időkben nagyon is buzgón olvassa Platót...

- Zsófia... Platót? - kérdezte Krzyckiné.

- Úgy sejtem, sőt meglehetősen bizonyos vagyok a dolgomban, mert különben nem viselkednék oly platói módon.

---

⁸ Somo-Sierra: északi Spanyolországnak az a városa, melyet Napóleonnak a spanyolokon 1808. november 30-án aratott győzelme tett nevezetessé. Ebben az ütközetben nagyon kitétek vitézségükkel a lengyelek.

- De hiszen nem tud görögül?

- De Gronscki tud, s az képes megértetni velem.

Krzyckiné csodálkozó pillantást vetett Szvidvickire és felhagyott a beszélgetéssel. Csak éppen most ismerkedett meg vele, s nem is gyanította, hogy ez az ember egy tréfa vagy egy jelentéktelen szójáték kedvéért mindig képes és hajlandó belemenni a legoktalanabb szószaporításba. Nem érthette meg, miért mondta azt. De a szavai mégis úgy hatottak rá, mint a fénysugár, mely világosságot vetett a legkülönfélébb, előtte mindmostanáig rejtett dolgokra, s új bizonyítékot lelt bennük arra, hogy legbensőbb, legtitkosabb vágyai nem fognak megvalósulni soha.

És harmadszor is felsóhajtott.

- Csakugyan úgy van? - gondolta fennhangon.

Szvidvicki nevetésre fogta a dolgot.

- Úgy, úgy! - mondotta. - Unokahúgának fölöttébb platói lelkülete van, azonkívül egy kissé sápkóros is.

S kacajából annyi keserűség, sőt rosszindulat érzett ki, hogy Krzyckiné megint ámulatlan nézett rá.

Eközben Mariska a másik szobába vezette Anney kisasszonyt. A kis fülei mindjobban kipirultak, s a szeme gyermeki kíváncsiságban égett. Odanyomta az orrát Anney kisasszony arcához és suttogva mondotta:

- Mondd csak, ugye vallomást tett a zongoránál? Mondd csak!...

Anney kisasszony megölelte Mariska nyakát, szeretettel megcsókolta a gyermeket és azt súgta a kis fülébe:

- Majdnem.

- Ó, csakugyan? A zongoránál? Hiszen mindjárt észrevettem! Ó, nagyon tudok én az afféléhez. De hogy' lehet az, hogy: majdnem? Hogy' lehet az?

- Tudom, hogy szeret.

- László? Azt mondotta neked?

- Nem kellett mondania.

- Értem; tökéletesen értem.

Anney kisasszony felkacagott, bár könnyes volt a szeme, és még egyszer megölelve a kis hegedűsleányt, azt mondotta neki:

- Jer most már vissza a szalonba.

- Igen, menjünk - felelte Mariska.

És útközben ragyogó arccal csacsogta:

- Mindig azt hittem: Zsófiával, s most... oh!...

A szalonban nagy politikai vitatkozásban találták a társaságot. A fehér sörényű öregúr, ki a megboldogult Otocky személyes barátja, s egy nagy varsói újság szerkesztője volt, így szólt:

- Az emberek azt hiszik, hogy ezek a mostani állapotok tartósak lesznek. Én ezeket a viszonyokat a maguk egész mivoltában egy hisztérikus roham következményének tartom, melyet mihamarább nyomon fog követni az elernyedés és a reakció. Jókora ideje élek a világon s nemegyszer láttam már ily jelenségeket... Úgy van! Ostoba és gonosz forradalom!

Szvidvicki, ha mástól azt hallotta volna, hogy okos és jótékony forradalom az, kétségtelenül csatlakozott volna az öreg szerkesztő véleményéhez; de mivel egyáltalán nem becsülte sokra az újságírókat s különösen bosszantotta az, hogy bizonyos körökben politikai tekintélynek ismerik el ezt az öreg urat, tüstént vitára kelt vele.

- Csakis a konzervatívok utolérhetetlen naivsága kívánhat észt és jóságot egy forradalomtól. Ez épp olyan, mintha azt kívánák a tűzvészről, hogy legyen okos és kíméletes. A forradalom mindig az indulat, nem pedig az okosság, a harag, nem pedig a szeretet szülötte! A rendeltetése pedig az, hogy szétvesse az ostobaság és a rossz viszonyok formáit, és erőszakosan új formába öntse az életet.

- S milyennek képzeled az új formákat nálunk?

- Természetesen szintén meglehetősen rossznak és ostobának, de újnak. Hiszen ily átalakuláson alapszik történelmünk az egész emberiség története is.

- De ez a kétségbeesés filozófiája.

- Vagy a kacagásé.

- Ha a kacagásé, akkor egyszersmind az önzésé is.

- Úgy van. Az én pártállásom magamnál kezdődik s magamnál végződik is...

Gronszki türelmetlen mozdulatot tett; a szerkesztő levette orráról a pápaszemét, és hunyorogva tisztogatni kezdte.

- Bocsásson meg - mondotta nyugodt vérrel - az ön pártállása nagyon érdekes lehet, de én másról akartam beszélni.

- Kevésbé érdekes dologról...

Eközben az öreg újságíró Gronszkihoz fordult.

- A mi szocialistáink - mondotta - úgy fognak hozzá az épületátalakításhoz, hogy nem gondolják meg, mily zsúfoltan lakunk egymás mellett s csak néhány szoba áll rendelkezésünkre. A többiekben idegenek laknak, akik nem fognak beleegyezni az átalakításba. Vagy ha beleegyeznek is, csak azt engedik meg, hogy lerombolják azt a néhány szobát, de azt már nem, hogy aztán ismét felépíthessék.

- Akkor mindenesetre jobb, ha dinamittal a levegőbe röpítik az egész házat! - tette hozzá Szvidvicki.

Erre a megjegyzésre nem felelt senki. Gronszki aztán így szólt:

- Csak azon csodálkozom, hogy a konzervatívok minden hevükkel nem a forradalmárok, hanem azok ellen a lengyel hazafiak ellen fordulnak, akiknek nem kell a forradalom, s akiknek egyedül van módjukban, hogy ne engedjék meg kitörését. Megérthetem, hogy ez tetszik a bürokráciának, de hogyan egyezhetnek bele abba a mi nagyjaink?

A szerkesztő megigazította a pápaszemét, véletlenül belemártotta ujját a teába, ahogy a csészéjét kereste, aztán ajkához emelte a csészét, ivott belőle és így felelt:

- Az oka nem lehet más, mint a nagyobb vakságuk, meg a nagyobb meggondoltságuk.

- Ejnye! - kiáltott Szvidvicki, kinek mindenképpen imponált ez a paradox felelet.

A zaleszcini szomszéd, ki érdeklődve hallgatta a szerkesztő szavait, azt kérdezte:

- Hogy tetszik mondani, tisztelt uram? Nem értem.

- Úgy van az - felelte a szerkesztő. - Nagyobb vakságunk egyenesen abból folyik, hogy szűkebb a látókörük, hogy nem képesek eléggé a jövőbe, a messze időkbe és századokba látni, amelyek majd csak ezután következnek el, s melyeknek sokkal nagyobb jelentőségük van - feltéve, hogy nem alszik ki a lángoló hazaszeretet -, mint apró-cseprő, közvetlen előnyöknek. Az embernek keresnie kell a kapcsolatot a jövő idők történelmével s ők azt nem lelik meg és nem keresik. Olyanok ők, mint Ézsau, ki eladta elsőszülöttségének jogát egy tál lencséért. Nekünk ezt tenni nem szabad. A világért sem! Ha csak egyes kérdésekről, a mostani idők viszonyairól van szó, a konzervatívok százszor okosabbak és ügyesebbek, sokkal kevesebb hibát követnek el és sokkal józanabb szemmel nézik a dolgokat. Egészen pártatlanul szólok erről, mert én magam nem tartozom egy párthoz sem.

- Nincs létjogosultságuk sem most, sem a jövőben - vágott közbe Szvidvicki. - Elvégre megengedem, hogy a különbség a meggyőződéses politikusok, s az érzelő hazafiak és radikális túlzók közt abból áll, hogy a politikai mérsékletet pénzre lehet váltani (néha bizony hamis pénzre), de tüstént a politikai érzelmeket pedig csak a jövőben. A történelem léptenyomon bizonyosságot tesz erről, mert az, amit száz, ötven vagy húsz évvel ezelőtt politikai vagy társadalmi örökségnek tartottak, ma élő valóság. S így lesz ezentúl is.

- Lehet - mondotta Gronscki. - De amit mondasz, csak annyiban áll meg, hogy a radikális fogalmakat vagy tüzes érzelmeket nem lehet tüstént nagy tettekre váltani; ha mégis meg akarják tenni, bünt követnek el, s hibák esnek meg, melyek kárt tesznek a jövőben is. Pedig többnyire így történik.

- Azt hiszem, éppen ettől félnek a konzervatívok, s ezért ijednek meg minden tüzesebb, és meg kell engedni, hogy jelenségeikben akárhányszor oktalan és értelem nélkül való hazafiságtól - felelte a szerkesztő. - Azelőtt attól rettegték, hogy a paraszt, ha a *Polszkit* olvassa, kaszát foghat ellenük. Most pedig kileli őket a hideg, ha egyik-másik túlzó hazafi szót ejt az eljövendő lengyel államról.

- Lengyel állam! - pattant fel gúnyosan Szvidvicki. - Elmondok önöknek egy adomát. Egy orosz hivatalnok megőrült és kitört rajta a nagyzási hóbort. Az volt a rögeszméje, hogy övé a legnagyobb rang a földön és a mennyek országában. És mit gondolnak, kinek tartotta magát?

- Talán az Úristennek?

- Többnek.

- Kénytelen vagyok bevallani, hogy nem győzöm képzelő erővel - mondotta Gronscki.

- No látod! Az az ember még nagyobb rangot sütött magának, és „a szentháromság elnökének” tartotta magát, érted? Van egy bizottság, mely áll az Atyaistenből, a Fiúból és a Szentlélekből, ő pedig e bizottság elnöke. Hát nem sokkal több ez?

- Minden bizonnyal. De mivégből mondtad el ezt az adomát?

- Annak bizonyosságául, hogy a beteg agyvelő számára nincs valószínűtlenség; s hogy csak olyan agyvelők gondolkozhatnak a lengyel államról.

Gronscki hallgatott egy darabig, azután így szólt:

- Harmincmillió ember csak nem csekélység! Engedd megjegyeznem, hogy kissé valószínűtlennek tartom a „szentháromság elnökéről” szóló históriát, melyről te beszéltél. Mit tudsz te a

jövőről, s ki tudja megfejteti annak titkát? Legfeljebb azt mondhatod, hogy tekintve a mostani viszonyokat, tévedés, sőt bűn volna arra gondolni, hogy erőszakkal vagy forradalom útján állítsanak helyre valami affélét. De népünk csak akkor sorvad el, ha megengedi, hogy elsorvasszák! S ha ez nem történik meg, ha kitartó, becsületes munka művelté teszi, s társadalmi fegyelmet, jólétet, eleven életet, egészséget, nyugodt, belső erőt teremt számára, ám mondd meg, hogy mi lesz akkor? Ki mondhatja meg, hogy a politikai és társadalmi viszonyok hogyan alakulnak a jövőben? Ki állhat jót arról, hogy a mostani kormányrendszer nem változik-e meg gyökeresen, nem vall-e teljes kudarcot és nem fogják-e épp oly hülyének és bűnösnek tartani, mint manapság például a kínvallatást? Ki tudja, minő áramlatok támadnak abban a nagy tengerben, melynek emberiség a neve? Azt az embert, aki, teszem, Cicero korában azt monddotta volna, hogy a társadalmi politika meglehet rabszolgaság nélkül is, okvetlenül örültek nyilvánították volna, pedig hát rabszolgaság nincs többé. A politikában is előfordulhat az efféle. Az erőszakon nyugvó mostani viszonyok önkéntes egyesülésekké alakulhatnak át. Nem tudom, hogy ez elkövetkezik-e valaha, de te nem tudod, hogy nem következik el. Éppen azért szükségesnek tartom a nyugodt és törhetetlen szorgalmat, s nem látom be, miért mondana le az ember minden eszményről. Még azt is mondom neked, hogy az a lengyel ember, aki szíve mélyén nem őriz ily eszményt, gonosztevő, akiről nem tudom, miért tesz le mindenről a világon.

- Mondd el ezt latin verssorokban! - felelte Szvidvicki türelmetlenül. - Úgy legalább kevesebb embernek zavarod meg veled a fejét.

- Akkor talán azt mondják majd nekünk a mostani ellenfeleink: Rendezkedjétek be úgy, amint akartok. Ez most naiv álom. De a jövő oly meglepetéseket rejt méhében, melyekről nem álmodnak nemcsak a rövidlátó politikusok, hanem a távolba látó filozófusok sem!

Aztán, nyilván belefáradva a beszélgetésbe, így folytatta:

- Elvégre a dolog nem ezen fordul meg. Bezárom a vitát. Ma nem politikával, hanem egyéniségekkel kell foglalkozni, akiket bizonyára untatnak az effélék.

E szavakkal az Anney kisasszony mellett álló Mariskához fordult, aki ugyanabban a pillanatban, fejét rázva, lelkesen felelte:

- Ó, egészen egy nézetem vagyok Gronscki úrral.

Fülig elpirult, mert a jelenlévők mind felkacagtak. Szvidvicki így szólt:

- Ó, hiszen ha a dolog úgy áll, akkor minden rendben van.

Krzycki is kacagott Mariska kisasszony zavarán, bár nem tudta egészen, hogy miről van szó, mert egész lelkét beleöntötte azokba a szerelmes pillantásokba, melyeket Anney kisasszonyra vetett.

Az ifjú angol hölgy ott állt két szék között, nyugodtan, mosolyogva, fehéren a fehér ruhájában, üdén, mint egy nyári reggel, s legutóbbi beszélgetése óta rózsásabban, mint egyébként. Krzycki szinte elnyelte szemével. Háborgott benne a szív és minden érzék. Ránézett ragyogó arcára, meztelen karjaira, melyeket mintha meleg márványból faragtak volna ki, buja, domború mellére, természetnek simulékony kígyóvonalaira, a könnyű ruhán átmutakozó, középütt egymáshoz közeledő térdeire, s megragadta egész lényét a vágy forgószele, mely tusára kelt benne az imádat és tisztelet érzelmeivel, melyekkel a könnyecseppként tiszta leány iránt viseltetett. Vére hevesen lüktetett, homlokán kidagadtak az erek. Arra a gondolatra, hogy e leány a felesége lesz, hogy az övé lesz mind ez a kincs, a szenvedély lángja nyaldosta körül s egyben oly gyöngeség fogta el, hogy egy pillanatig nem tudta, képes volna-e fölkelni székéről. Ugyanakkor küszködött magával, lelke mélyéből fellázadt az ellen az „állat” ellen, amelyet nem tudott

megfőkezni magában, s a legkeményebb szavakkal illette magát, hogy nem úgy szereti őt, ez angyalt, mint kellene: azzal a szerelemmel, mely csak térdel és imád.

Tehát gondolatban térdre borult a szeretett lény előtt, átölelte lábát és bocsánatáért esedezett; de midőn elképzelte, hogy megcsókolná, megint erőt vett rajta az érzékiség. E meghasonlottságban nemcsak hozzá méltatlannak, nemcsak „állatnak”, hanem durva s egyúttal nevetséges fickónak érezte magát, kiben nincs meg a férfiúhoz illő ész, nyugalom, önmérséklet. Csodálat fogta el, hogy ez az érzés oly nagy kéj s egyszersmind oly gyötrellem forrása lehet.

További gyötrelmeit, szerencsére, félbeszakította a zene, mely nélkül az est Otockinénál nem végződhetett. Bochener a zongorához ült, s a tűzvérű Dzvonkovszki jegyző belefűjt a fuvolájába, és Mariska kisasszony ott állt mellette a hegedűvel, s ha a jelenlévők nem szokták volna meg képét, elámultak volna a rajta végbemenő változáson. A jókedvű, kíváncsi leány csodaszép, de gyermeki arca rögtön a mély nyugalom komoly kifejezését öltötte magára. Szeme bánatossá, merengővé vált. Karcsú, fehér alakja olyan volt a vörös háttér előtt, mint egy stilizált rajz a templomablakon. Volt benne valami szentség, vagy ahhoz hasonló.

A trió megkezdődött. A szelíd hangok nyugalomba ringatták Krzycki izgatott gondolatait. Érzékei lassankint elszunnyadtak, sóvárgása elmúlt. Szerelme szárnyas angyallá változott, ki karjaira vette szerelmesét s mint gyermeket, lehunyta szemű alvajárót, a végtelenségbe, távoli oltárokhöz vitte, melyek az esthajnal fényéből és ragyogó csillagokból borultak együvé...

Késő volt már, midőn Gronscki, Szvidvicki és László elmentek Otockinétól. Az utcán kevés járókelővel találkoztak, de lépten-nyomon annál több rendőrrel és katonai őrzéssel, kik megállították őket s elkérték igazolványukat. Szvidvicki ezúttal nem tetette magát részegnek, mert rosszkedve volt amiatt, hogy két kis pohár borral kellett beérnie Otockinénál. Ennek következtében a rendőröknek nemcsak az igazolványát mutatta meg, hanem a frakkját s a fehér nyakravalóját is, s kihívóan megkérdezte tőlük, hogy így szoktak-e ruházkodni a szocialisták vagy a haramiák.

- Üsse a mennykő azokat is, ezeket is! - kiáltotta és nagyot dobbantott a botjával. - Ráadásul még becsuknak mindent, nemcsak a vendéglőket, hanem még a patikát is, ahol az ember kaphatna legalább egy kis kokainszeszt vagy spirituszt. A gyógyszertárak sztrájkolnak! Odáig jutottunk. Most már nincs hátra más, mint hogy sztrájkoljanak az orvosok s természetesen a sírásók is. Vigye el az ördög az egész komédiát! Odahaza nincs egy csepp italom, nem fogom lehunyni egész éjjel a szemem. Olyan leszek holnap, mintha agyonverték volna!

- Jer hozzánk - mondotta Gronscki - ott majd kerül egy üvegre való ital s feketekávé is hozzá.

- Ember, megmented az életemet! Nemcsak az enyémet, hanem az elvtársaimét is, különösen, ha két palack is kerül.

- Majd elvállik. De mondd, miféle elvtársakról beszélsz?

- Ó, vagy úgy! Hiszen még nem tudok semmit. Majd elmondom egy pohár bor mellett.

Gronscki lakása nem volt messze. Rövid idő múlva mind a hárman az asztalnál ültek, előttük egy palack nemes Chambertin, meg egy kanna pompás illatú feketekávé.

Szvidvicki fölélénkült.

- Azok a hölgyek valódi angyalok - mondotta - az ember valószínűleg azért érzi magát úgy náluk, mint a Paradicsomban, hol a boldogság főképpen az örök világosság szemléletéből s az angyali karok zenéjének hallásából áll.

E szavai közben Krzyckihez fordult:

- Úgy vettem észre, hogy önnek meg Gronszkinak ez elég; de nekem átkozottul kevés.
- Nem ajánlom, hogy nyelvedre vedd a hölgyeket - mondotta Gronszki - mert tüstént elvitetem az üveget.

Szvidvicki mind a két kezével a palack után kapott.

- Imádom mind a hármat! - kiáltotta komikus sietséggel.
- Tehát miféle elvtársakról beszéltél?

Szvidvicki lehunytt szemmel szürcsölte a borát, így becsülve fel értékét.

- Ma reggel óta egy akasztófavirág van nálam szálláson; ha megtalálják felakasztanak mindkettőnket.
- Miért fogadtad be?
- Mert olyan valaki vezette hozzám, akinek nem tagadhattam meg.
- Fogadok, hogy nőszemély volt.
- Magától értődik. Hozzátehetem még, hogy szép is, s egyike azoknak a lényeknek, akik felkeltik bennem a megfelelő villamos áramot. De nem mondhatom meg, hogy hívják, mert kért, hogy tartsam titokban kilétét.
- Nem keresem - mondotta Gronszki. - S ami a villamos áramot illeti, cseppet sem kételkedem benne, mert különben félnél, s nem tennéd ki magad ily veszélyeknek.

Szvidvicki erre így felelt:

- Pedig tudhatnátok legalább azt, hogy én a világon semmitől sem félek. Éppen ez biztosít nekem ebben a rabszolgasországban oly hallatlan szabadságot, minővel senki sem dicsekedhetik.

E szavakkal fenéig ürítette ki poharát és így kiáltott:

- Éljen a szabadság, de csak az enyém!
- Mindebből az következik, hogy jó szíved van.
- Szó sincs róla. Mindenekelőtt azért tettem, mert oly viszonzásra számítottam, melyről ily erkölcsös társaságban nem nyilatkozhatom, vagy talán csak a második palacknál. Aztán meg azért sem, mert különben hajba kellett volna kapnom valakivel. Biztosíthatlak benneteket, hogy akasztófavirágomnak nem lesz rózsás dolga nálam. Ki tudja, hogy egy hét leforgása múlva nem választja-e vendégszeretetem helyett az akasztófát.
- Meglehet. De addig is...
- Addig is vettem neki hajfestőszert, hogy világosra változtathassa fekete üstökét. „Arte biondegiate”, mint Tizian korában. Némi elégtételt is érzek arra a gondolatra, hogy a rendőrség a feje tetejére fog állni, hogy megtalálja, és mégsem fogja megtalálni.
- S ha mégis?
- Kétségbe vonom. Emlékezhetsz rá, hogy volt egyszer egy besszarábiai legényem, akit te is ismertél. Két hónappal ezelőtt meglöpött és kereket oldott. New Yorkból aztán levelet írt nekem s oly ajánlatot tett, melyet nem akarok megismételni. Dicső típus! Teljesen modern. Szökése előtt arra kért, hogy adjam oda neki az igazolványát, mert minduntalan kéri tőle. Én pedig azt valami könyvbe tettem és sehogysem találtam meg. Most, két vagy három nap előtt

történetesen megtalálom, úgy hogy az akasztófavirágomnak most már nemcsak szőke haja, hanem igazolványa is lesz.

- Nem fog az is épp úgy meglöpni, mint az elődje?

- Mondottam neki, hogy tegye meg, de nagyon megsértődött. Egyáltalán reggeltől estig sértődötten jár, s ha végre mégis meglöp, bizonyára csak azért teszi, mert sértve érzi magát, hogy ilyesmit feltehettem róla. Az a kis angyal, aki a nyakamba varrta, jótállt a becsületességéről. De nem mondotta meg még a nevét sem. Ravasz kisleány! Azt mondja: „Ha megtalálják, kegyed azzal igazolhatja magát, hogy azt sem tudta, kicsoda”. A gyermeknek igaza van, bár egyébként, mikor háláról van szó, úgy karmol, mint a macska. Kiteszem magam az akasztófának, de mikor valami csekélységet kívánok tőle, majd hogy a számra nem üt.

Gronszki összeráncolta homlokát, erősen a szemébe nézett Szvidvickinek és így szólt:

- Anney kisasszony szobaleánya, a Paula, ma reggel a lakásod címét kérdezte tőlem. Mondd csak, mire véljem ezt?

Szvidvicki megint felhajtotta poharát.

- Ó igen, ott járt nálam. Otockiné vele küldötte a meghívót.

- Otockiné Paula által hívott volna meg? Mondd azt másnak.

- Mit firtatod? - kérdezte Szvidvicki. - Hordárral akarta küldeni a meghívót, de azok tegnap este óta sztrájkolnak. Most egyáltalában mindenki sztrájkol. A lányok is. Kivéve az „elvtársnőket”, különösen a rútakat és véneket. Ha azok sztrájkolnak, akkor „sans le vouloir...”

Ez a felelet, úgy látszott, kielégítette Gronszkit, mert tegnap óta csakugyan nem állt hordár az utcán. Szvidvicki most megint másra fordította a beszélgetést.

- Nem azért fogadtam be azt az embert, hogy megmentsek egy bolondot, hanem azért, mert unatkoztam, és mert kedvem tartotta. Egy okos talján mondja valahol, hogy az az istenség, mely hatalmában tartja az egész világot, úgy hívja magát, hogy: la Paura - a félelem - és a taljának igaza van. Ha az emberek nem félnének, nem volna tartós semmi - egyetlenegy társadalmi forma sem! A félelem létrájának sok foka van; a legmagasabb istenség mégis csak a halál!... Reges rego, leges lego, judices judico!... Be kell vallanom, hogy nekem, ki elég sok istent döntöttem le a talpazatáról, ez az istenség adott a legtöbb dolgot. De mégis végeztem vele, elannyira, hogy kutyámmá tettem.

- Middé?

- Kutyámmá, akit, amikor csak kedvem tartja, a szőre ellen berzegetek, mint például most is, amikor befogadtam magamhoz azt a forradalmárt. De ez még semmi! Nézzetek csak körül, mily rémségek között élnek az emberek; hóhérbárd, akasztófa, golyó, rák, tüdővész, tífusz, hátgerincsorvadás, hónapokig tartó szenvedés, s mindez miért? A haláltól való félelem miatt. Én füttyölök rá! Engem hóhér nem fog felakasztani, rák nem fog megemészteni, tüdővész nem fog elsorvasztani, semmiféle fájdalom és kín nem fog gazemberré tenni! Erre az istenségre, melytől mindenki reszket, az adott pillanatban én rákiáltok: lefeküdni!...

Aztán kacagott és így szólt:

- Az én akasztófavirágom pedig mégis menekült a halál elől. Mondd, hogyan volna, ha az afféle emberek csakugyan nem félnének?

- Akkor már nem volnának ők maguk - felelte Gronszki - nekik az élet kell, nem pedig a halál.

HETEDIK FEJEZET

Szvidvicki nem hazudott, mikor azt mondotta, hogy nem tudja, kinek hívják azt a forradalmárt, kit befogadott magához; mert Paula kisasszony csakugyan elhallgatta a nevét. Útközben úgy állapotott meg Laskoviczcal. A fiatal diák mikor megtudta, hogy Szvidvicki, akihez a leány vezette, Gronszi és Otockiné ismerőse, az első pillanatban nagyon megzavarodott. Eszébe jutottak azok a levelek, melyeket Mariska kisasszonynak küldött, s gyűlölködő magaviselete Krzyckivel szemben, ki ellen pártja nemrég merényletet követett el. Igaz, személyes része nem volt a támadásban, a gondolat nem tőle származott; de nem kételkedett benne, hogy a bizottság az ő tájékoztatása alapján hajtotta végre a halálos ítéletet, mert ő volt az, ki a legfőbb akadálynak mondotta Krzyckit a propaganda útjában, s emlékezett rá, hogy nem tett semmit, hogy megakadályozza a merényletet, sőt még örült is magában, hogy elteszik láb alól azt az embert, kit gyűlöl, s ki azonkívül vetélytársa is. Egy darabig elégedetlenséget érzett magában amiatt, hogy ily módon szabaduljon meg valakitől; de midőn megjött a híre, hogy a merénylet nem sikerült, majd, hogy csalódottságot nem érzett. S most oly embernél keres menedéket, ki Otockiné rokona, s ki tudhat Mariskának írt leveleiről és Krzyckihez való viszonyáról. Nagyon kellemetlen véletlen volt ez, csúffá tette Paula kisasszony legszebb szándékait.

Mindezt fontolóra véve, Laskovicz arra kérte a leányt, hogy ne említse a nevét; kívánságának okául azt mondotta, hogy mihelyt a rendőrség megtudná nevét, Szvidvicki a legnagyobb veszedelembé dőlhetne.

Paula kisasszony teljesen igazat adott neki, de megjegyezte, hogy ha Gronszi valamikor meglátogatná Szvidvicki urat, tüstént kitudódnék minden.

- Minden bizonnyal - felelte a diák. - De nekem csak néhány napra kell ez a menedék; azután majd más rejtékhelyet keresek, vagy a pártom külföldre küld.

- Miféle párt az? - kérdezte Paula kisasszony.

- Mely szabadságot és kenyeret akar szerezni mindenkinek, és nem engedi meg, hogy bárki is különb legyen másoknál a gazdagsága vagy a társadalmi állása miatt.

- Nem értem. Hogy lehet az? Akkor én nem volnék cseléd, s nem volna úrnőm?

- Úgy van.

Paula kisasszonynak mindjárt eszébe jutott, hogy ebben az esetben közelebb jutna az „ifjú úrhoz”, de nem ért rá, hogy elmélkedjék rajta, és csak annyit mondott:

- Nem értem. Később majd bővebb magyarázatot kérek. Most menjünk.

S hallgatagon és sietve mentek, míg Szvidvicki kapuja elé nem értek. Midőn meghúzták a csengőt, Szvidvicki maga nyitott nekik ajtót. Csodálkozva, de mégis mosolyogva nézett a homályos pitvarban Paula kisasszonyra, aztán Laskoviczra.

- Mit keres ez itt? Ki ez? - kérdezte.

- Szabad bemennünk és beszélhetek-e négyszemközt kegyeddel? - kérdezte a leány.

- Kérem, minél tovább négyszemközt, annál kellemesebb nekem - felelte Szvidvicki.

És beléptek. A diák a külső szobában maradt. A háziúr Paula kisasszonyt a másik szobába vezette és bezárta maguk mögött az ajtót.

Laskovicz körülnézett a szobában, mely nagyon rendetlen szoba volt, tele könyvvel, képekkel, s a fali állványokon fehér és kék etikettes palackokkal. Az ablak mellett álló, újságokkal borított kerek asztalon egy palack állt ezzel az írással: Vin de Coca Mariani, mellette néhány

cigaretta- és szivarcsutkával tele hamutartó. A bútor nagyon nehéz, s nyilván drága volt, de lerítt róla a piszok. A falakon képek függtek, köztük Otockiné leánykori arcképe. Az egyik sarokban előtűnt, megsérült fejjel, a nápolyi Psyché ismert szobra.

A diák letette az asztalra a virágcserepet és hallgatózott. Az élete forgott kockán; ha megtagadják tőle a menedéket, semmi kétség, még ma a rendőrség kezére kerül. A zárt ajtón időről időre áthallatszott Szvidvicki kacaja, s egy párbeszéd; de eközben a leány hangja itt-ott haragot és felháborodást árult el, néha könyörögni látszott. Ez meglehetősen sokáig tartott.

Végre kinyílt az ajtó, s elsőnek, szemellátható haraggal és kipirult arccal, Paula kisasszony jött ki a szobából; utána Szvidvicki, aki így szólt:

- Jól van. Ha a csodaszép Paulácska úgy kívánja, nem mondom meg senkinek, ki hozta nekem ezt a vendéget, akit rózsaszínű vattába fogok csomagolni, de csak azzal a feltétellel, ha Paula kisasszony kissé legalább hálás lesz nekem.

- Hálás vagyok önnek - felelte a leány ingerülten.

- Itt a bizonyítéka - mondotta Szvidvicki, a kezén látható karmolásra mutatva. - Nincs az a macska, aki különben karmol. De azt sem bánom, ha legalább viszontláthatom Paulácskát. Legközelebb talán bonbonnal is szolgálhatok...

- A viszontlátásig!

- A viszontlátásig, de minél gyakrabban!

A leány felvette a virágcserepet és elment. Szvidvicki nadrágja zsebébe dugta a kezét, s olyanformán nézett végig Laskoviczon, mintha nem is ember, hanem valami ritka fajtájú állat volna előtte. Laskovicz hasonlóképpen végignézett rajta, s ez a rövid néhány pillanat elég volt annak megállapítására, hogy kölcsönösen nem tetszenek egymásnak. Végre Szvidvicki kérdezősködni kezdett:

- Miféle párthoz tartozik ön, tisztelt uram: a szocialisták, az anarchisták vagy a haramiák pártjához? Kérem! Ne feszélyeztesse magát. Tegyen egészen, úgy, mintha otthon volna! Nem kérdezem a nevét, de az embernek legalább valamennyire ismernie kell egymást.

- A lengyel szocialista párthoz tartozom - felelte a diák némi büszkeséggel.

- Vagy úgy! Tehát a legostobábbhoz! Ez éppen olyan, mintha valaki azt mondaná az ateista-katolikus vagy a nemzeti-kozmpolita párthoz. Nagyon örülök, hogy megismerkedhettem becses személyével.

Laskovicz, ki egyébként nem tartozott a bátortalanok közé, tüstént megértette, hogy ezzel az emberrel semmire sem megy szerénységgel. Erősen a szeme közé nézett Szvidvickinek és majdnem megvetően felelte:

- Ha ön lengyel és ortodox-katolikus, én is lehetek lengyel és szocialista.

Szvidvicki harsányan felkacagott.

- Nem, tisztelt pártvezér uram! A katolicizmus nem sokkal több, mint pusztaszag. Lehet valaki macska, s lehet erősebb vagy gyöngébb szaga, de macska és kutya egy személyben nem lehet senki.

- Nem vagyok pártvezér, hanem csak harmadrangú személy - felelte Laskovicz. - Ön menedéket adott nekem, s jogot formál magának arra, hogy gúnyt űzhessen belőlem.

- Helyesen mondja, nagyon helyesen! De viszont hálára nem tartok számot. Elvégre áttérhetünk más tárgyra is. Üljön le, tisztelt... harmadrangú uram. Mi újság? Hogy van a király?

- Miféle király?

- Az, akit ön szolgál, s akinek a legtöbb udvaronca van, aki a legkevésbé tűri az igazságot, s a legnagyobb könnyűséggel nyeli le a hízelkedést; ki télen pálinkától, nyáron savanyú izzadságtól bűzlik; a himlőhelyes, tetves, rühes, bűdös és kegyelmes, vagyis inkább kegyelmetlen és mindeneken uralkodó király: a csöcselék!

Laskoviczot nem rendítette volna meg egy szentnek a káromlása, kit az emberiség eddig tisztelt, mint azok a szavak, melyeket most Szvidvickitől hallott. Úgy érezte, mintha fejbe ütötték volna; sohasem gondolt arra, hogy valaki ilyet is merne mondani. A világ elsötétült a szeme előtt; állkapcsa görcsösen vonaglott, keze reszketett. Az első pillanatban örült vágy fogta el, hogy fejbe lölje Szvidvickit a nála levő Browninggal, aztán becsapja az ajtót, s menjen, amerre lát; vagy hogy saját agyának szegezze a fegyvert és szétrobbantsa fejét, de nem volt ereje hozzá. Egész éjjel a nyomdában dolgozott, aztán végigrohant a háztetőkön, s az utcákon, mint egy üldözött vadállat; fáradt volt, teljesen eszén volt és ki volt merülve a mai reggel szörnyű élményeitől. Egyszerre megtántorodott, holthalovánnyá lett, és elesik, ha nincs közelében egy szék, melyre leroskad, mint egy halott.

- Mi történt? Az ördögbe is, mi baja önnek? - kiáltotta Szvidvicki.

És éleszeni kezdte. Konyakot töltött egy pohárba, kényszerítette Laskoviczot, hogy igyék belőle, aztán felsegítette a székről, átvezette a másik szobába és majdnem erőszakosan lefektette a saját ágyára.

- Az ördögbe, mi a baj? - ismételte. - Hogyan érzi magát?

- Jobban - felelte Laskovicz.

Szvidvicki az órájára nézett.

- Tíz perc múlva itt lesz a kiszolgálónőm. Hozatok majd önnek ennivalót. Addig feküdjék nyugodtan.

Laskovicz megfogadta a tanácsot, mert nem tehetett másképp. De fektében is összeráncolta homlokát, nyilván háborogtak a gondolatai. Így szólt:

- Az a király... aki iránt érdeklődött... éhezik!

- Vigye el az ördög! - felelte Szvidvicki. - Majd eltartják a burzsoák, ő pedig alkalomadtán majd elvágja hálából a gégéjüket. De ne vegyen úgy a szívére mindent, amit én mondok. Mondok én efféle dolgokat minden pártnak, mindegyiknek, kivétel nélkül! Érti?

A csengő félbeszakította beszélgetésüket. Laskovicz megrázkódott.

- A bejárónőm. Ismerem a csengetését - mondotta Szvidvicki. - Ma korábban jön, mint egyébként szokott. Helyesen van. Tüstént hozatok ennivalót.

Negyedóra múlva az asztalon állt az étel. A kimerült Laskovicz lassankint erőre kapott és már nem gondolt rá, hogy odahagyja menedékét. Szvidvicki kihúzott és felfogatott néhány fiókot. Végre megtalálta az útlevelet, odanyújtotta Laskoviczoknak és így szólt:

- Tisztelt uram, önt addig is, míg egész Lengyelország diktátora lesz, Zaranciknak hívják, Bessarábiában született, s egy év óta áll szolgálatomban. Ha elcsípik, s önnel együtt engem is visznek, mindig csak ez az egy szót ismételgesse: Mamalija, mamalija!

Így ismerkedett össze Laskovicz Szvidvickivel.

NYOLCADIK FEJEZET

A Mariska kisasszony születésnapját követő reggel szokatlanul borús volt. A nyugati szél viharjós, nehéz, fekete felhőket hajtott a város fölé. Midőn Krzycki a templomba lépett, benn egészen sötét volt. A szent szűz kápolnájában éppen akkor kezdődött a kismise, mikor ő megérkezett, de az oltáron égő gyertyák ott is nagyon kevésbé világították meg a homályt. Krzycki Anney kisasszonyt kereste, s megismerte szőke hajáról, mely kitolakodott a kalapja alól. Ott térdelt az első sorban, kezét imára kulcsolta és nyitott imádságos könyvére támasztotta. Midőn megpillantotta Krzyckit, intett a fejével, s nem szakította félbe imádságát, félrehúzódott, hogy helyet adjon neki. Az meg akarta szólítani, de nem merte; de mikor letérdepelt, kissé maga felé húzta az imádságoskönyvét, hogy mindketten imádkozhassanak belőle. De oly sötét volt, hogy nem mehetett semmire sem, s mihamarább meggyőződött róla, hogy nem imádkozhatik. Szokatlan izgalom vett erőt rajta, megértette, hogy életének új korszaka kezdődik, s hogy ez a pillanat, midőn Anney kisasszonnyal egyetértve, ugyanegy oltár előtt melléje térdel, hogy vele együtt Isten áldását kérje, többet jelent minden vallomásnál, hogy szerelmüknek, s jövőjük együttélésüknek ez az első megszentelése. Elfogta a boldogság, de egyben az aggódás érzete is, arra a gondolatra, hogy többé most semmi sem álom, hanem hogy most, ellenkezőleg, minden valósággá és elevené válik. Agyában kérdések villantak meg, hogy hogyan viseli el boldogságát és mi lesz teendő. S e kérdéseken kívül feltámadt lelkében a nagy felelősségnek aggódással vegyült érzete. Ez az érzés a gondhoz hasonlított, melyet, mint független ember, addig nem ismert, vagy legalább nem látott szemtől szemben. Látott még más, közvetlenül jelentkező gondokat is. Közeledett a perc, mikor tisztáznia kell anyjával a helyzetet; megmaradtak még a titokszerű akadályok, melyeket Gronszi említett; meg kellett fontolnia és el kellett intéznie mindent, rendbe kellett hozni a különböző ügyeket, s el kellett hárítani az útból a nehézségeket. Valóban, ha valaha kívánatos volt Isten kegyelmére bízni magát, segítségül hívni a mennyei segítséget, most kívánatos volt.

Krzycki észrevette, hogy hasonló érzelmek és gondolatok uralkodnak Anney kisasszonyon is, mert a leány arca csöndes, komoly, sőt szomorú volt. A gyertyák fénye visszatükröződött fölfelé emelt szemében, s Krzyckinek egy pillanatig úgy tetszett, mintha könnyeket látna benne. Nyilvánvalóan egész lelkével felajánlotta magát s mindkettőjüket Istennek. S így térdeltek ott ketten, karral karhoz, szívvel szívhez közel, már egyesülve egymással, boldogan, s kissé aggódva.

Krzycki elfojtotta gondolatainak viharát, s végre imádkozni kezdett: „Tégy velem, amit akarsz, de neki adj boldogságot és nyugalmat!”

És lelkében a szerelem hatalmas hulláma áradt végig. Imádsága fogadalommal és szent esküvel végződött, hogy sohasem fogja megbántani ezt a drága lényt, hogy miatta e szemek sohasem fognak könnyet ejteni.

Eközben a mise véget ért. Mikor a pap elfordult az oltártól, a félig üres kápolnában fohászok közben lehetett hallani az álmosan suttogók szavát, mint reggeli misén mindig. Néha túlharsozta a mennydörgés, mert odakünn kitört a zivatar. A kápolna ablakai még jobban elsötétültek, s időről időre kékes villámfény világította meg üvegtábláikat. Aztán még sötétebb lett a homály, és csak az oltáron fénylettek nyugtalanul a gyertyalángok. A pap még egyszer megfordult: *Dominus vobiscum!* - Aztán: *Ite, missa est.* - Akkor megáldotta az egybegyűlteket és elment. Nyomon követték a többiek, kik végighallgatták a misét.

Krzycki és Anney kisasszony magukra maradtak. Izgatottan suttogták: „A te oltalmadért folyamodunk, Istennek szent anyja”, aztán még együtt mondták ezeket a szavakat: „Ne vesd meg kérésünket és szabadíts meg minket gonosztól!” S ezzel véget ért imádságuk.

Aztán csend következett, melyet kis idő múlva Krzycki szakított félbe.

- Várnunk kell, még tart a zivatar.
- Várjunk - felelte Anney kisasszony.
- Drágám, mindenem!...

De a leány ajkára tette ujját, s megint elhallgattak.

Azontúl nem vártak már nagyon sokáig, mert a nyári zivatar úgy jött és úgy szállt el, mint a madár.

Negyedóra múlva odahagyták a templomot. Az utcákat elárasztotta az esővíz, de a gyorsan szálló felhők közt már megint ott fénylett a ragyogó, majd hogy azt nem mondom: nedves nap. Anney kisasszony szemét sértette az erős fény; arca olyan volt, mintha álomból ocsúdott volna fel. De ott maradt rajta a feszültség és komolyság kifejezése.

Krzyckit a nap és az utca nyüzsgésének láttára kedv és öröm fogta el. Újra meg újra a mellette járó leányra nézett, s úgy tetszett neki, hogy mesébe illően szép és fenségesebb, mint valaha, s hogy mód nélkül és határtalanul szereti. Úgy érezte, hogy képes volna e pillanatban a karjaiba zárni, s odamutatva a napnak, a felhőknek, a városnak, az embereknek, felkiáltani. Ez az én drágaságom, kincsem, életem! De gondolva, hogy Anney kisasszony ebbe mégsem egyeznék bele, elfojtotta e kívánságát és fontosabb dolgokra terelte gondolatait:

- Királynőm - mondta -, ki kell már mondanom a szavakat, melyek égetik ajkam. Mikor szabad eljönnöm kegyedhez?
- Ma délután négy órakor - felelte a leány. - Mondanom kell valamit, attól függ minden.
- Magától függ minden, senki mástól.

De a leány arcát sötét pír borította el, szemében majdnem aggódó nyugtalanság villant meg, s így felelt:

- Adja Isten... Maga nem tudja... nem tudja - felelte sajátyszerű hangsúlyozással. - Magunkra leszünk... S most búcsúznunk kell egymástól.

László elkísérte a bérkocsijáig, megcsókolta a kezét, aztán egyedül ment tovább. Aggasztották a leány szavai, melyek megerősítették azt, amit Gronscki az Otockinéval való beszélgetés után említett; de csak rövid ideig, mert sokkal szerelmesebb volt, semhogy komolyan feltehetne volna, hogy van, ami csökkenthetné e szerelmet, vagy eltántoríthatná őt szándékától. Már a gondolatra is vállát vont.

A nők - gondolta magában - mindig hajlanak a tépelődésre s képzelte akadályokkal toldják meg a valóban meglevő nehézségeket.

Aztán kitűnő jókedvvel tért haza, hol nemcsak Gronszkival, hanem Dolganszkival is találkozott.

- Ide nézz Dolganszki lovagra - kiáltotta Gronscki. - Kívánj szerencsét neki, házasodik.
- Csakugyan? - kérdezte László vidáman.
- Feleségül veszi Vlocka Kajetána kisasszonyt - tette hozzá Dolganszki hidegvérrel és szokatlan komolysággal.
- Ó, akkor lábaidhoz teszem jó kívánságaimat. Teljes szívemből! Mikor lesz a lagzi?

- Minél hamarabb, tekintettel az inségre, az ünnepekre, a háborúra és egyéb kivételes állapotokra. Egy hét múlva... kihirdetés nélkül, diszpenzációval. S a menyegző után aznap este indulás külföldre.

- S mindezt komolyan mondod?

- Már hogyné! Képzeld csak el a ragyogó következményeket!

S e szavakkal az ujjain számlálta el:

- Mindenekelőtt: a hitelem feltámadt halottaiból, mint a sírjából kivett indiai fakír, aki hónapokig feküdt a föld alatt. Másodsor: Gorek egy fillérnyi teher nélkül és osztatlanul az enyém lesz. Harmadsor: menyasszonyom hozománya túltesz minden várakozásomon. És negyedsor: menyasszonyomat annyira megszépítette a boldogság, hogy nem fogtok ráismerni.

- Mit nem mondasz? - kiáltott Krzycki önkéntelenül.

KILENCEDIK FEJEZET

László pontban négy óraker ott volt Anney kisasszonyánál. A leány izgatottan fogadta és köszöntésül odanyújtotta neki mind a két kezét, melyeket ő felváltva az ajkához és a homlokához szorított. Aztán leültek egymás mellé és sokáig hallgatták szívük hangos dobogását s az íróasztalon lévő óra ketyegését. Egymásra néztek és egyikük sem tudta kimondani az első szót. Még egy pillanat, az élet új fényt fog kisugározni s boldogságot és örömet fog árasztani rájuk, de most elfogultan, zavartan néztek egymásra, annál zavartabban, minél tovább tartott hallgatásuk.

Végre Krzycki, érezve, hogy nevetségessé teszi magát, ha még tovább hallgat, bátorságot merített és elakadó hangon, melynek csengését maga is idegennek érezte, így szólt:

- Ma reggel óta némi reményt érzek... de a szívem úgy dobog, mintha nem volna bennem semmi remény! Az imént sem voltam ura egyetlenegy szavamnak sem... de nem is csoda, mikor az ember egész életéről van szó... Régóta kitalálhatta, mily mélyen... mennyire lelkem mélyéből szeretem... Ugye, már régóta tudja? Nemde?...

Még egyszer mélyen felsóhajtott, aztán így folytatta:

- A templomban ma azt mondtam magamban: Ha meghallgat végig, ha nem szakít félbe és nem utasít vissza; ha enyém akar lenni egész életemre... ha feleségül jön hozzám... akkor megesküszöm Istennek az oltár előtt, hogy szeretni, tisztelni fogom, soha meg nem sértem s oly boldoggá teszem, amilyenné csak tehetem. Esküszöm, hogy igaz, amit mondok... Csak kegyedtől függ, hogy úgy legyen. A beleegyezésétől, a bizalmától...

E szavakkal ismét ajkához emelte Anney kisasszony kezét és hosszú, esdő csókot nyomott rá. A leány úgy hajolt hozzá, hogy haja megérintette homlokát, aztán halkán így felelt:

- Beleegyezem és hiszek magának lelkem mélyéből, de nem csak tőlem függ.

- Csakis kegyedtől! - kiáltotta Krzycki.

S abban a hitben, hogy Anney kisasszony az anyjára gondol, felderülő arccal és mély örömtől rezgő hangon így szólt:

- Anyám mindenekfölött a boldogságomat akarja és bizonyos vagyok benne, hogy velem együtt fogja kérni s velem együtt fogja megköszönni kegyednek ezt a véghetetlen jóságot, mint ahogy én most térdre állva köszönöm meg...

Térdre akart borulni előtte s át akarta ölelni karjával, de a leány visszatartotta és lázas sebességgel így szólt:

- Nem, nem! Ne térdeljen!... Előbb hallgasson meg. Beleegyezem, de előbb be kell vallanom önnek valamit, minden attól függ... Csillapodjék.

Krzycki felállt, leült melléje s nyugtalanul és ámulva így szólt:

- Hallgatom...

- Előbb le kell csillapodnom - felelte Anney kisasszony.

Aztán fölemelkedett, az ablakhoz közeledett és homlokát az ablaktáblára hajtotta.

Egy darabig ismét csend volt a szobában.

- Mi az? - kérdezte Krzycki.

Anney kisasszony fölemelte homlokát az ablaktábláról. Arca már nyugodtabb volt, de szemét mintha könnyek homályosították volna el. Közeledett az asztalhoz és leült Lászlóval szemben.

- Mielőtt megmondom azt, amit most közölni akarok - mondotta -, egy nagy kérésem van önhöz. És ha csakugyan szeret... nem fogja megtagadni.

- Nem tagadnám meg akkor sem, ha az életemet kívánná tőlem, szavamat adom rá! - kiáltotta Krzycki.

- Jól van. Adja szavát, akkor bizonyos vagyok...

- Előre megmondom, és esküszöm jövődő boldogságunkra, hogy teljesíteni fogom minden kívánságát.

- Jól van - felelte Anney kisasszony. - Tehát először arra kérem, hogy ne érezze lekötve magát azáltal, amit egy perccel ezelőtt mondott.

- Hogyan értsem? Hiszen az csak a maga kezében van, nem az enyémben.

- Tehát felmentem minden kötelezettségtől, mintha semmit sem mondott volna. Bírom ígéretét, hogy semmit sem tagad meg tőlem, de ez még nem minden.

- Még nem minden?

- Úgy van. Nem szabad feleletet adnia arra, amit mondani fogok s egy hét lefolyása előtt nem szabad hozzám jönnie, nem szabad kísérletet tennie, hogy lásson...

- De az isten szerelmére, mi történt? - kiáltotta Krzycki. - Miért szenvedjek gyötrelmeket egy álló hétig? Mit jelent ez?

- Nekem sem lesz könnyű, - felelte a leány ellágyulva. - De meg kell lennie. Feltétlenül szükséges, hogy önmaga feleljen meg magának mindenre, hogy függetlenül vegyen fontolóra, oldjon meg és határozzon el mindent - s ehhez idő kell... Akkor azután jöjjön el... vagy ne jöjjön; egy hét nem hosszú idő erre...

És meglátva az izgalmat Krzycki arcán, gyorsan, majdnem ijedten tette hozzá:

- Megígérte... Szavát adta!...

László végigsimította kezével a haját, aztán megdörgölte tenyerével a homlokát.

- Szavamat adtam - mondotta végre - mert úgy kívánta. De miért?

Anney kisasszony elhalványodott; az ajka vonaglott egy pillanatig, mintha nem tudná kiejteni a szavakat, s csak némi szünet múlva felelte:

- Azért, mert engem valamikor... nem Anney kisasszonynak hívtak!

- Nem Anney kisasszonynak?

- Én... Skiba Hanna vagyok.

Krzycki felállt, körbefordult, mint a részeg ember, és majdnem tébolyultan nézett reá.

A leány suttogva tette hozzá:

- Az vagyok... a malomból.

És lassan végigcsordult a könny halovány arcán.

HARMADIK RÉSZ

ELSŐ FEJEZET

Krzycki úgy ment el Anney kisasszonytól, mintha villám csapott volna le előtte és elkábította volna. Nem tudta rendbeszedni gondolatait és nem volt képes fontolóra venni helyzetét. Első érzése, melynek tudatára ébredt, a határtalan csodálat volt. Útközben minduntalan csak ezt ismételte magában: „Skiba Hanna, Skiba Hanna!” Más gondolatra nem volt képes.

Gronszkit, aki délután elment hazulról s azt mondta a szolgának, hogy csak estére tér vissza, nem találta otthon; tehát a szobájába ment, bezárkózott, egy székre vetette magát és minden gondolat nélkül ült ott egy óra hosszáig. Aztán kinyitotta bőröndjét és nagy buzgalommal kezdte csomagolni holmiját, míg eszébe nem ötlött ez a kérdés: „Miért teszem?” Bár nem lett rá feleletet, mégiscsak egy pillanatig szüntette meg a munkát, aztán tovább csomagolt, mert az a meggyőződés támadt benne, hogy Gronszkitól okvetlenül el kell hurcolkodnia.

Midőn végzett a csomagolással, fogta a kalapját s minden határozott cél nélkül nekiindult a városnak. Egy pillanatig azt a kívánságot érezte, hogy elmegy az anyjához és Otockinéhoz; de nyomban letett róla. Minek? Úgy tűnt fel neki, hogy nincs mit közölnie anyjával magáról és terveiről, mert csakis erről a hallatlan újságról beszélhetne vele, az pedig képtelenül fájdalmas volna rá nézve.

Félig öntudatlanul jutott el a szent kereszt templomáig és be akart menni; de már későn volt, a templomot bezárták. Az élet elevenségével állt előtte a mai reggel és a vele együtt közösen elvégzett ájtatosság emléke. Mily szívből imádkozott s mily őszintén szerette, hogyan szerette azt a leányt! És nem szabadulhatott meg attól a gondolattól, hogy az a szőke hajú, fenséges teremtés, kivel együtt imádkozta a kápolnában: „Oltalmazd...” - és Skiba Hanna két különböző személy. És szívében szinte kiábrándulást érzett, mellyel tusára kelt.

Honnan ez a kiábrándulás? Mert Hanna parasztleány volt, ő pedig nemes úr? Nem! Anney kisasszony sohasem mondotta magát nemesi származású angol hölgynek, s a lengyel parasztleány csak nem kevesebb, mint egy angol polgárleány!

Krzycki nem tudott számot adni magának arról, hogy ennek oka nem más, mint az, hogy Anney kisasszony idegen származásával olybá tűnt fel előtte, mint egy mesebeli utolérhetetlen hercegkisasszony, holott Hanna egészen közel áll hozzá, mi több, az ő zamovi leánykája volt. Kevésbé izgatta kíváncsiságát s azért kevésbé is vonzotta. Hiába juttatta eszébe önmagának, hogy mégis Hanna az a szőke hajú, csodálatosan, fenségesen szép női teremtés, ki elfoglalta minden gondolatát - egy bizonyos csalódottság, mely erősebb volt e gondolatoknál s az az egzotikus varázs, mely e leányról hirtelen lefoszlott, leszállította értékét szemében. Azonkívül volt még valami, amivel szemben háttérbe lépett és mellékessé vált még ez a csalódottság s mindez a nem remélt benyomás is. Ez a leány az övé volt már, testével, lelkével. Szinte gyermek volt még akkor, s egyszersmind feslő virág, melyet leszakított s egy ideig a mellén viselt. Az erre való emlékezésért nem érhetne szemrehányás a leányt - minden vád csak őt magát érhet. Eszébe jutottak azok a holdas éjszakák, mikor a malomba osont, eszébe jutott suttogása, a szerelem és a mámor halk, csókokkal megszakított dala; eszébe jutott, hogyan szorította szívére szénától illatos szüzi testét, hogyan itta le szeméről könnyeit és hogyan mondotta neki, hogy nem adná oda a világ minden úri kisasszonyáért sem. Az idill elmúlt, de a rá való emlékezéstől most feléje szállt az ifjúkor, az első szerelem, az első lelkesedés s az élet

igazi nagy költészetének fuvama. Igaz volt az, midőn először beszélt róla Gronszkival: hogy ez a leány úgy szerette, mint soha más női lény a világon. S e gondolatra olvadozni kezdett a szíve. Hanna visszatért az emlékezés szárnyain és hatalmába hajtott mindent...

Igen. Hanna volt, most pedig Anney kisasszony. Aközben, hogy szerette, néha úgy ragadták hozzá érzékei, mint a csaholó ebalka; de pórázon tartotta őket, mert azt, kit oly forrón szeretett, egyszersmind imádta is. Ő volt vágyainak végcélja, de egyúttal oly szent, oly magas-tos, oly tiszta, és szüziességében oly titokszerű volt, hogy a gondolat: hogy el fog jönni az a pillanat, mikor mindennek a gyönyörnek és titokzatnak korlátlan ura lesz, kimondhatatlan, s annál kevésbé megérdemelt élvnek tűnt fel előtte, minthogy érzése szerint majdnem bűnnel lett volna kapcsolatos. S most be kellett vallania magában, hogy ezt a bűnt már elkövette, hogy az ismeretlenség varázsa megszűnt, hogy nincs már titokszerűség Vesztának ebben a leányában, s hogy ebből a kehelyből ő már ivott. Számára ez egy ígézzel kevesebbet, egy csalódással többet jelentett. Ilyképpen Anney kisasszony elhomályosította a Hannára, a kis falusi leányra való emlékezést, és Hanna kisebb tette Anney kisasszony ígézetét. Oly más és más volt ez a két leány, oly kevésbé hasonlítottak egymáshoz, hogy nem lévén képes egy lényé egyesíteni őket, hiába küzdött a nyugtalanság és a gyötrő fájdalom egymást vívó érzelmeivel.

S e lelki tusához még egy gonosz, alacsony, borzasztó gondolat járult. Hogyan változhatott át a szegény, egyszerű Hanna az előkelő Anney kisasszonnyá? Hogyan lett paradicsommadár a falusi szalmafedél szürke verebéből? Hiszen Hanna megejtett leány volt, eszerint felégette maga mögött a hidakat. A szegény és szép leánynak ily külföldi vagyon és gazdagság közepette csak egy módja szokott lenni a jólét, sőt műveltség elérésére - s ez a mód a gyalázat útja. Hannának pártfogója akadt, ki védelmébe fogadta - s hány ily pártfogót és védelmezőt is lelhetett Anney kisasszony! Krzyckinek e gondolatra vérbe borult a szeme. Lelkiismerete azt kiáltotta a fülébe: „Ezt az utat te mutattad meg neki!” - de ugyanakkor oly düh szállta meg Anney kisasszony és saját maga ellen, hogyha kezében tartotta volna mindkettőjük életét és halálát, választása e pillanatban a halálra esett volna. Valami elszakadt, összeroppant benne. Megint úgy érezte, mintha villám csapott volna le előtte, s elkábította és minden gondolkozó-képességétől megfosztotta volna.

Krzycki még sokáig bolyongott a városban. Maga sem tudta, hogyan történt, hogy végre Otocziné háza előtt lelte magát. De nem lépett be, mert érzése azt súgta neki, hogy anyjával beszélnie, előtte nyilatkoznia lehetetlen. Így csak késő este tért haza. Gronszki már otthon volt, s egy órája várta már teára.

- Jó estét - mondotta Gronszki - anyádtól jöttem.

Krzycki tüstént és egyenesen ezzel a kérdéssel fordult hozzá:

- Tudod-e, hogy Anney kisasszony kicsoda?

- Tudom, Otocziné megmondta.

Egy ideig csend uralkodott.

- Mit szólsz hozzá?

- Ugyanezt kérdezhetném tőled én is.

Krzycki lomhán leült egy székre, tenyerével megsimította homlokát és keserű gúnnyal felelte:

- Ó, hiszen ráérek. Egy hetet kaptam a gondolkodásra.

- Az nem sok - felelte Gronszki és fürkészve nézett rá.

- Igazad van. Tud már róla anyám?

- Tud. Otockiné megmondott neki mindent.

Újabb hallgatás következett.

- Édes Lászlóm - mondotta Gronscki - értem, hogy megrendülhettél, azért nem akarok beszélni róla veled, míg le nem csillapodtál és helyre nem állt lelked egyensúlya. Meg kell vizsgálnod az okokat is, s fontolóra kell vened, miért mondotta meg Anney kisasszony csak Otockinének, hogy kicsoda ő, s miért jött Jasztrzebbe új névvel, melynek viselésére egyébként teljes joga van. Itt van tőle egy levél. Megkért, hogy csak holnap adjam át neked; ezért nem adtam át mindjárt akkor, mikor a szobába léptél. Azért mégse bontsd fel azonnal. S különösen ne az én jelenlétemben. Tedd zsebre, s akkor olvasd el, mikor egyedül leszel, s mikor minden szavát mérlegre vetheted. Tedd meg mindenesetre. Engem magamat is annyira felizgatott ez az esemény, hogy nem volnék képes nyugodtan beszélni róla... Most csak egy tanácsot adhatok: légy férfi, és ne ragadd el magad az események árjával, hanem szállj szembe velük.

Krzycki e szavak hatása alatt kijózanulva, így felelt:

- Köszönöm, akkor fogom elolvasni a levelet, amikor magam leszek. Oly szükségem van most az egyedüllétre, hogy remélem, nem veszed rossz néven, ha nem élek vissza tovább vendégszereteteddel. Őszintén és szívem mélyéből hálás vagyok hozzám való nagy barátságodért; de most el kell zárkóznom. Hogy mennyi időre - nem tudom. Mihelyt tisztában leszek magammal, eljövök hozzád, hogy megbeszéljek veled mindent. Akkor, Isten segítségével, már nyugodtabb leszek. Belátom már, hogy helyes volt, egyheti időt engednie. De ezen az időn kívül szükségem van saját otthonomra is, hol mindent végiggondolhatok. Nem szabadulhatok meg különböző nagyon keserű, sőt borzasztó gondolatoktól. Ma azok uralkodnak rajtam, holott nekem kell úrrá lennem rajtuk, épp azért szükségem van rá, hogy tulajdon lakásom legyen.

- Tudod, hogy mennyire szeretlek - felelte Gronscki -, de megértelek, s bár azzal az elhatározással jöttem haza, hogy nem foglak terhelni semmiféle kérdéssel, mégis azt mondom, tégy úgy, amint legjobban esik. Meg kell még mondanom, hogy anyád is szállóba költözik, mert összeveszett Otockinéval. Rossz néven vette tőle, hogy nem mondta meg neki mindjárt, mikor Jasztrzebbe érkezett, hogy kicsoda Anney kisasszony.

- Mondhatom, magam sem értem...

- De az ellenkezett volna éppen azzal, amit Otockiné akart. Szándékai a legnemesebbek voltak... az idő fel fog deríteni mindent, s meg fogja hozni a kiegyenlítést. Természetesen Mariska sem tudott semmit, nemcsak azért, mert Zsófia asszonyt kötötte adott szava, hanem azért sem, mert nem tartotta helyesnek közölni Mariskával múltadnak ezt az eseményét, s beavatni az akkori Skiba Hannához való viszonyodba... Skiba Hannából - Anney kisasszony!... Hát bizony hallatlan fordulat ez. Emlékszel-e még arra a beszélgetésünkre, mikor Jasztrzebből szalonkavadászatra mentünk?

- Hogyne emlékezném; de nem beszélhetek róla.

- Jobb is lesz az e pillanatban; Anney kisasszony levele kétségtelenül fel fogja deríteni az eset homályait, s meg fog magyarázni neked mindent, amit nem értesz meg... ha el akarod olvasni, mindjárt elmegyek, s magadra hagylak.

- El akarom mihamarább, s éppen azért el kell búcsúznom tőled.

- Nálam töltöd a mai éjszakát?

- Holmim becsomagoltam, s a szállók mindig nyitva vannak.

- Ha úgy van, tégy kedved szerint, s jusson eszedbe, amit mondtam: ne csüggedj és légy kitartó!

Gronszki a következő pillanatban magára maradt. Ő maga is izgatott volt és aggódott, de a legnagyobb mértékben bántotta a kíváncsiság is. Mikor Krzycki vallomása után azt mondta Jasztrzebben: „Isten malmai lassan örölnék, de nagyon jól örölnék”, maga sem tulajdonított különös jelentőséget ennek a közmondásnak, mely éppen eszébe jutott. De azóta az élet talányos, s mégis logikus módon igazolta ezt a közmondást. Talányos csak Hannának Anney kisasszonnyá való átalakulása volt a szemében; viszont Anney kisasszonynak az a kívánsága, hogy látni akarta azt az embert, akit még gyermekül szívének első érzelmével szeretett, s a helyet, melyhez oly sok édes és szomorú emlék kötötte, csak természetes volt és érthető. Hiszen másképp nem térhetett vissza Jasztrzebbe, s másképp nem juthatott be a Krzycki család körébe, mint ez új névvel. Úgy is történt, s utóbb maguktól fejlődtek az események, míg oly pontra nem jutottak, hol fel kellett deríteni a titkot. Gronszki már Otockinétől megtudott mindent, amit e hölgy mondhatott neki és megtalálta a mentséget úgy az ő, mint Anney kisasszony számára; azt is megértette, hogy itt valami eddig soha meg nem történt dolog esett meg, s oly csomó bonyolódott, melynek megoldását nem lehet előre látni; csak Krzycki oldhatja meg; de az nemcsak új nehézségekkel, hanem egy új egyéniséggel áll szemben.

MÁSODIK FEJEZET

Paula kisasszony mindjárt másnap meglátogatta Laskoviczot. Azután gyakran találkozott vele, valahányszor egy-egy szabad perce volt. De a napnak mindig azt az óráját választotta, mikor Szvidvicki nem volt otthon. Ez nem volt nehéz, mert Szvidvicki többnyire déltájban kelt, aztán tüstént elment és csak késő éjszaka tért haza.

E gyakori találkozásra nem érzélgősség bírta rá, s nem is az, mintha valami különös kedvét lelte volna az ifjú diákban. Sőt Paula kisasszony, különösen az első napokban, úgy érezte, hogy nem szenvedheti Laskoviczot. De a nők szeretik közlőrl nézni jó tetteik hatását, s mindennap közlőrl látni azt az embert, kinek a gondviselés egy nemévé lettek. Azonkívül pedig Laskovicz minden újabb szavával oly világot tárt fel előtte, melynek létezéséről azelőtt sejtelve sem volt. A szocialistákról addig nem tudott többet, mint amit egyszer a szakácsné mondott neki, tudniillik hogy ez embereknek nincs istenük és nem fő tyúk a fazekukban. Azonkívül még csak azt hallotta róluk, hogy bombákat vetnek és Browninggal lövöldöznek. A Krzycki ellen elkövetett merénylet után - bár az egész jasztrzebi cselédséggel együtt szentül hitte, hogy a rzeszlevóiak követték el - fülébe jutott az a gyanítás is, hogy a szocialisták főzhatték ki az egészet. Ekkor ádá gyűlölet támadt benne ez emberek ellen. De most megtudta, hogy egészen másféle emberek azok. Még nem értette meg egészen, hogy mi a törekvésük lényege, de érezte, hogy ezek az emberek az ő saját külön esetében gondoskodni akarnak arról, hogy ő, Kielk Paula, épp oly úri dáma legyen, mint Anney kisasszony és Otockiné, s mint a méh a virágból a mézet, a vakbuzgó ifjú ember beszédéből ő mind újabb táplálékot szítt fájdmának és fájó érzéseinek. Szíve odahúzta e párthoz, melyben a gondviselés, s a felsőbb hatalom egy nemét látta; hozzájárult ehhez női kíváncsisága is, melyet érdekelt e pártnak dacos és titokszerű ereje.

Laskovicz mihamarabb észrevette, hogy az elvetett mag jó termőföldbe esett. Egy alkalommal, mikor a leány, egy Krzyckire elég vigyázatlanul mondott rossz szó miatt majd hogy ki nem kaparta a szemét, felismerte titkát és elhatározta, hogy ki fogja aknázni azt nemcsak eszméinek, hanem saját magának személyes javára is. Bár Paula kisasszony csak cseléd volt, nem

ugyan Mariskánál és Otockinénál, hanem Anney kisasszonynál, mégis abban a házban lakott, és Laskovicz híreket kaphatott tőle Mariskáról, amire úgy vágyakozott - megnyugvást szerezhethetett Krzycki szándékairól, beszélhetett Mariskáról és hallhatta nevét, s végre megtudhatta, hol s mikor láthatja messziről. Eleinte óvatosan, s csak mellesleg, de utóbb mind gyakrabban, s végre oly makacsul kérdezte ki a leányt, hogy Paula kisasszony elcsodálkozott rajta és bosszankodott. Szélsőségekre hajló természetével, s inkább gyűlölni, mint szeretni tudva, Mariskát mégis mód nélkül tisztelte, földöntúli lénynek tekintette, s ez a tisztelet épp oly erős volt benne, mint amily erős lett volna a gyűlölete. Másrésztől nagyot haladt, bár egyelőre csak gondolatban, az általános egyenlőséghez vivő úton és a magasabb körök iránt való ellen-szenvben. De azért mégsem szabadulhatott meg mindenféle régebbi előítélettől, s néha-néha visszaesés jelei mutatkoztak rajta. Egyízben, midőn Laskovicz Mariska kisasszonyról való kérdésekkel ostromolta, visszautasító hangon felelte:

- Mit beszél folyton Zbyltovszka kisasszonyról?

- Talán szerelmes vagyok belé! - felelte a diák, összevonva a szemöldökét.

A leány szeme haragos lángra gyúlt.

- Akkor maga...!

Az fürkészsze nézett rá és azt kérdezte:

- Miért mondja, hogy: Akkor...!

- Akkor maga úgy van velem, mint én...

Hirtelen elhallgatott. De Laskovicz befejezte mondatát:

- Mint például ön Krzyckivel?

Erre a leány haragosabban pattant fel.

- Mit avatkozik a más dolgába?

- Nem avatkozom semmibe. Csak azt mondom, hogy ha ön szerelmes volna belé, s én, meghallva azt, úgy nyilatkoznám, mint ön, kegyednek az nagyon rosszul esnék... s teljes joggal... Mert a papok azt mondják, hogy az ember még Istent is szeretheti, akkor miért ne legyen szabad szeretni minden embert? Teljesen szabadságában áll, hogy tiszteljen engem, s akárkit; természetadta jog ez, tehát nekünk is részünk van benne...

E szavak annyira megfeleleltek annak, amit az ifjú leány a szívében rejtegetett, hogy haragja rögtön alábbszállt; most már csak szomorúan nézett Laskoviczra és így felelt:

- Ó, mi hasznunk van ebből a jogunkból?

- Akár van belőle hasznunk, akár nincs, mindenesetre élhetünk vele. Egyébként, ha saját ízlésünk szerint rendeztük volna el a világot, macska sem törődne az efféle dolgokkal. Hát nem méltó ön Krzyckihez? Azért, mert ő gazdag? Hiszen éppen ezt a különbséget akarjuk mi megszüntetni. Akkor hát mi másért nem? A műveltsége miatt? Füttyüljön arra. Minden majom megtanulhatja az emberek műveltségét. Én, ellenkezőleg, azt tartom, hogy ha ő kell önnek, megszokolhatná az ön lábát.

A leány megint türelmét vesztette, s így szólt:

- De hisz ez üres fecsegés...

- Csak azt akarom mondani, hogy ha én beleszeretnék Zbyltovszka kisasszonyba, ő pedig Krzycki úrba volna szerelmes, közös volna sorsunk és egyformán szenvednénk kárt mind a ketten.

- Hogyan érti azt, hogy kárt szenvednénk?

- Azt szenvednénk e világ átkozott rendjénél fogva. Kárt szenvednénk azért, hogy az oly csőcseléknépek, mint mi vagyunk, csak azért szabad szeretnie, hogy szenvedjen; fel sem szabad emelni a szemünket ahhoz a burzsoá néphez, ha még úgy vergődik is a szívünk.

- Az igaz - felelte a leány az összeszorított fogai közül.

- De mi következik ebből? Az, hogy fogjunk össze testvériesen és ne bántsuk egymást, hanem kölcsönösen segítsünk egymás baján; ki tudja, hogyan használhatunk egymásnak.

- Ó, hogyan használhatunk mi egymásnak?

Laskovicz ismét merően a szeme közé nézett a leánynak, aztán lassú hangon, megnyomva minden szavát, így folytatta:

- Nem tudom, hogy Krzycki úr Mariska kisasszonyt szereti-e, vagy azt az angol nőt, akinél kegyed lakik, vagy pedig hogy egyáltalában szereti-e valamelyiket.

Paula kisasszonynak egyszerre elfehéredett az arca, aztán sötét pirosság futotta el, hogy mindjárt elsápadjon ismét. Talán volt a lelkében valami tompa félelem; de eddig nem mert kiejteni ajkán bizonyos kérdéseket. A hölgyek vendégül voltak Jasztrzebben; Otockiné és Zbyltovszka kisasszony Krzyckinek rokonai voltak, tehát nem talált semmi különöset egymáshoz való viszonyukban. De midőn az „angol nő” Jasztrzebből elhajtott az orvosért, aztán ott virrasztott a sebesült mellett, egyszerre kigyúlt a féltékenység az ifjú leány szívében. Utóbb megnyugvást talált abban a gondolatban, hogy: az úrfi bizonyára nem venne feleségül egy „idegent”, ha még olyan gazdag volna is. De most ismét meghasogatta szívét a féltékenység, mintha éles kést forgattak volna meg benne.

Eközben Laskovicz így folytatta:

- A kisasszony, ugye, azt kérdezi tőlem, hogyan segíthetnénk egymáson?

- Azt.

- Nos, talán a bosszúállásban.

Aztán fordított a beszélgetésen.

- Jöjjön el hozzám, s ha valamikor nagyon sokat fogok kérdezősködni, ne haragudjék meg érte. Ha kegyednek olykor neheze esik is, nekem sem szolgál nagy könnyűségemre!... Közös sors, közös szenvedés... Jöjjön el hozzám egyszer. Nem maradok tovább Szvidvickinél. Különös ember az! Tudom, hogy nem azért fogadott be magához, mert a szíve parancsolta neki, hanem mert azt hiszi, hogy most mindent el kell túrnöm tőle. Néha olyanokat mond pártunkról, hogy nagy kedvem volna golyót röpíteni az agyába, vagy belemártani a kést.

- Minek vitatkozik azzal a vén bakkecskével?

- Folyton beszél és kénytelen vagyok meghallgatni. Akárhányszor szükségét érzem, hogy feleljek neki. Helyemben minden más ember sokkal ártatlanabb megjegyzéséért is kést döfne a mellébe.

- De másodszor nem rejthetném el. Nem tudok más helyet.

- Nem is szükséges. Magam fogok rejtekhelyet keresni magamnak. A párt majd segítségemre lesz. Van útlevelem és szürkére van festve a hajam. Néhány elvtársam rám sem ismert. Ha elfognak, nem mint Laskoviczot, hanem mint besszarábiai Zaramuckot büntetnek meg. Ha csak valaki el nem árul, de ilyesmire nincs példa nálunk.

- Vigyázzon magára. S ha tudni fogja, hol rejtőzik el, mondja meg nekem. Én nem árulom el.

- Tudom, tudom; aki olyan, mint kegyed, nem árulja el a felebarátját...

Aztán hirtelen azt kérdezte:

- Miért nem akarja, hogy elvtársnak szólítsam? Mi valamennyien úgy szoktuk szólítani egymást.

A leány hevesen rátámadt:

- Mondottam már egyszer, hogy nem szenvedhetem azt.

- Akkor hát kár a szóért.

Paula kisasszony hazament. Laskovicz megint eltért az elvtársak szokásától és megcsókolta a kezét. Már észrevette, hogy ez az udvariasság bizonyos becsülést szerez számára a leány szemében, hogy hízeleg és jólesik neki. Bár nem volt túlságosan értelmes ember, mégis észrevette, hogy eszméi magukban sohasem gyakorolnának rá elég vonzóerőt, s hogy e leányban csak úgy nyerhet minden szélsőségre képes segítőtársat, ha az ő személyét is belevonja a játékba. Ez csökkentette iránta korábban táplált jó véleményét és háláját. De azért nem vonhatta ki magát befolyása alól, mert mindig eszébe jutott, hogy megmentette az életét.

E pillanatban kérése volt hozzá, tehát másodszor is megcsókolta a kezét, s így szólt:

- Paula kisasszony, nekünk közös a sorsunk és közös a jogunk is. Feleljen még egy kérdésemre: Hol láthatom „öt” legalább messziről?

- Kit? - kérdezte Paula, összevonva a szemöldökét.

- Zbyltovszka kisasszonyt.

- Ha csak messziről akarja látni, megmondhatom - felelte a leány rosszkedvűen. - Mariska kisasszony játszani fog az éhező munkások javára, s mindennap próbára megy.

- Egyedül?

- Nem, Otockinéval vagy az én úrnőmmel, s valamelyikünkkel.

- Köszönöm.

- De csak messziről, értette? Mert ha nem, rosszul jár.

E fenyegetésként hangzó szavak után elment. Laskovicz ugyanabban a pillanatban az ajtón át hallotta Szvidvicki hangját, kacaját, aztán dulakodás zaját, a leány elfojtott kiáltását s gyorsan távozó lépteit a lépcsőn, végezetül pedig Szvidvicki, tökrészegen, berontott a szobába.

- Mit műveltetek itt? - kérdezte.

- Semmit - felelte Laskovicz.

Körülnézett a szobában, nyilván, hogy meggyőződjék, nem lát-e valami rendetlenséget, aztán azt kérdezte:

- Semmit?

- Szavamra, semmit! - kiáltotta a diák határozottan.

Szvidvicki ránézett, simított egyet a megtépett szakállán és így szólt:

- Akkor bolond vagy.

Levetette magát a kanapéra - mert tudniillik dús reggeliről jött haza - és aludni akart.

HARMADIK FEJEZET

Laskovicz túlzó fanatizmusa csakugyan nem férhetett meg Szvidvicki túlzó, cinikus kételyeivel. Ez nemcsak túlságosan, hanem valósággal kegyetlenül aknázta ki a helyzetet. Még dicsekedett is vele Gronszkinak, mikor az, Krzycki távozása után, felkereste a vendéglőben.

- Torkig vagyok már az én majom forradalmárommal. Megelégettem a mulatságot vele, különösen mióta meggyőződtem róla, hogy egyénileg átkozottul előkelő s nem csen pénzt az erszényemből. Azóta mindjobban untat. Minthogy az ily kakukkfí elrejtése azzal a kockázattal jár, hogy egy kis szibériai kékjutásra küldik az embert, a dolgot én kezdetben a sportúzés egy nemének tekintettem. Azt hittem, állandóan bizonyos nyugtalanság hatása alatt fogok élni; de még az sem történt meg. Egyetlen elégtételemet abban találok, hogy megvilágítom a saját ostobaságomat s az ő pártjának ostobaságát. Az örület szélére kergetem őt ezzel...

- Csodálom, hogy az ilyenek után még van kedve beszélni veled.

- Nem akar ő, csak hogy nem tud uralkodni magán. Elragadja a vére és a vakbuzgósága.

- Magam is megismerkedtem egy ilyen emberrel, mégpedig nemrég, Jasztrzebben. Volt ott egy diák, a kis Szaniszló tanítója, kit Krzycki utóbb elkergetett, mert felbujtotta a cselédséget és izgatott a parasztok között.

- Ó - mondotta Szvidvicki sajátszerű mosollyal. Arra gondolt, hogy Paula kisasszony is járt Jasztrzebben.

- Miért mosolyogsz? - kérdezte Gronszki.

- Semmi, semmi, csak folytasd.

- Egyszer együtt mentem be vele a városba és útközben beszélgetésbe ereszkedtem vele.

- Szokásból?

- Úgy van... A sok üres frázison kívül, melyek csak az ostobák szemében érnek valamit, mondott érdekes dolgokat is. Így tudtam meg, hogy mily szemmel nézik a világot ezek az emberek.

- Az én éjjeli majmom is beszélt érdekes dolgokat. Tegnap rábírtam arra a vallomásra, hogy a hamisítatlan szocialisták a parasztokat és a radikális polgárokat tartják a legnagyobb ellenségüknek. Olajat öntöttem a tűzre, s ő kimondott mindent a szíve szerint. A paraszt földéhes és nincs az a hatalom, mely kiirtsa belőle ezt a tulajdonságát. Ami a polgárságot illeti, arról a következőképpen nyilatkozott: - Mít árt nekünk az a néhány nemes és pap, aki még a világon van? Nekünk a burzsoá az ellenségünk, a gazdagja csak úgy, mint a szegénye; ellenségeink a radikálisok, kik azt hiszik, megnyernek bennünket, ha azt kiabálják, hogy nem hisznek Istenben és a papokban. Ellenségeink a nagyszájúak, kik a nép nevében szónokolnak és szívesen csiklandoznak meg minket, hogy mosolyogjunk rájuk. Ezek az emberek úgy kerülgetnek bennünket, mint az a kutya a kolbászt, de azért megőrzik magukban az igazi burzsoá minden ösztönét.

Szvidvicki és Gronscki további beszélgetését a belépő Dolganszki szakította félbe. Egyenesen Gronscki felé tartott, bár egyébként kerülni szokta a találkozást Szvidvickivel.

- Hogy vannak az urak? - kérdezte. - A hölgyeim ma Censztochovába utaztak, ennél fogva szabad vagyok. Megengeded, hogy leüljek?

- Kérlek, hogyne? Hiszen utolsó napjaidat éled Varsóban.

- Sőt érdemes volna egy palackot is üríteni ez alkalomból - jegyezte meg Szvidvicki - főképp, mert ma születésnapja is van.

- Ha a pince kalendárium volna és minden dátum benne borospalack volna, akkor neked mindennap születésnapja van - felelte Gronscki.

- Esküszöm mindenre, amit kigúnyolok, hogy e pillanatban szokásom és hajlandóságom ellenére igazat mondtam.

E szavakkal intett a pincérnek és megrendelt két palack bort, arra számítva magában, hogy a többi majd nyomon követi aztán. Eközben Dolganszki így szólt:

- Találkoztam ma Krzyckivel. Rossz színben van és azt mondja, hogy már nem lakik nálad, hanem a szállóban. Talán nézeteltérés támadt köztetek?

- Nem. Ő is úgy költözködött el tőlem, mint Krzyckiné Otockinétól.

- Valóságos költözködési járvány - kiáltotta Szvidvicki - engem is elhagy a bicskásom.

- Talán történt valami Krzyckiné és Anney kisasszony közt? - kérdezte Dolganszki. - Azt hittem, közel vannak a célhoz; elszakadtak egymástól, vagy másvalami történt?

- Az az angol leány olyan, mint a valóságos marcipán! - vágott a szavába Szvidvicki. - De a szobaleánya még jobban pattog a villamosságtól.

Gronscki egy kissé hallgatott még, aztán így szólt:

- Nem szakadtak el egymástól, de azért történt köztük valami. Nem tudom, miért titkolnám, mikor előbb-utóbb úgyis megtudjátok. Kiderült, hogy Anney kisasszony nem édes, hanem fogadott gyermeke Anney úrnak, egy már elhalt angol gyárosnak és szintén már elhalt feleségének.

- De nem mindegy az Krzyckinek, ha az örökbefogadás ténye megadott számára minden jogot, főképpen az örökösödés jogát?

- Bizonyára sok minden joghoz jutott az örökbefogadás ténye által. De Krzyckinek ez egyáltalában nem mindegy. Mert kitűnt, hogy Anney kisasszony Skiba, a rzeszlevói kovács leánya és Hannának hívják.

- Ó! - kiáltotta Szvidvicki. - Akkor hát perditát találtak, nem pedig királykisasszonyt! Mit szól hozzá a szép ifjú?

Dolganszki olyanformán nézett Gronsckira, mintha először látná életében.

- Mit beszélsz?

- A tiszta igazságot.

- Saprísti! Mesébe illő történet. De, ugye, tréfálsz?

- Szavamra, úgy van. Ő maga mondta meg Krzyckinek.

- Nekem tetszik az álmélkodásnak ez a kifejezése Dolganszki arcán - kiáltotta Szvidvicki. - Térj magadhoz, ember.

Dolganszki erőt vett magán. Tudniillik ő nagyon erősen szokta hangoztatni, hogy az igazi gentlemannek sohasem szabad csodálkoznia.

- Most már emlékezem - mondotta. - Az a Skiba leány, kire Zárnovszki bácsi néhány ezer rubelt hagyott.

- Az, az.

- Tehát a leánya volt?

- Képzeld csak: nem. Skiba feleségével és néhány éves gyermekével költözött Galíciából Rzeszlevóba.

- Eszerint hát tiszta parasztvér?

- Piaszt⁹ ideje óta - kiáltotta Szvidvicki.

- Kétségtelenül tiszta - felelte Gronszi.

- És mit szól hozzá László?

- Lenyelte az újdonságot és rajta van, hogy megeméssze - mondotta Szvidvicki.

- Körülbelül úgy van. Merőben új helyzettel állt szemben s ennek következtében egyelőre tartózkodóan viselkedik. A dolog kissé elkábította. Most még magához kell térnie.

- Tisztára nevetségesen volt szerelmes; hihetőleg most megszakítja az érintkezést...

- Nem hiszem; de ismétlem, hogy a dolognak e gyökeres fordulata következtében meghasonlottságba jutott önmagával s most rendbe kell jönnie.

- Őszintén szólva, én tüstént megszakítanám az érintkezést.

- S ha Anney kisasszonynak vagy Hannának százezer font sterlingje lett volna? - kérdezte Szvidvicki.

- Ebben az esetben... tétováznam - felelte Dolganszki egykedvűen.

S kisvártatva így folytatta:

- Azt hiszitek, semmiség ez; pedig nagyjelentőségűvé válhatik az életben. Nem szólva a különböző bácsikról és nénikről, kik kétségtelenül vannak, egészen különös ösztönökkel, nézetekkel és hajlandóságokkal kell számot vetni ily esetben. Az ördögbe! Mégsem szeretném, ha olyan feleségem volna, akin egyszerre csak kitör a faaprítás, kukoricahántás, kendertilózás, vagy a gombagyűjtés szenvedélye, nem is szólva a málna- és mogyorószedésről s a mezítlábjárásról.

Aztán Gronszihoz fordult:

- Ne vond a válladat, a dolog valósággal így áll.

- Engem az nem izgatna - mondotta Szvidvicki. - Ha már elvenném Anney kisasszonyt, kikötném, hogy néha mezítláb járjon. Semmi sem hat rám oly ingerlően, mikor falun vagyok, mint ha mezítlábas leányt látok. Igaz, hogy sokszor vörös a lábuk a sok tarlójárástól. Remélem, hogy Anney kisasszonyé nem vörös.

- Veletek nem lehet komolyan beszélni.

---

⁹ A legrégebb lengyel uralkodó családnak, a Piasztoknak ősapja.

- Minek is? - felelte Szvidvicki. - Krzyckin van most a komolyság sora, nem rajtunk. Nem te mondtad-e, hogy a nemzeti demokratákhoz tartozik?

- Nem, én nem. De mi köze annak Anney kisasszonyhoz?

- Ó, ó, a derék nemzeti demokrata úr megtudta, hogy szerelmesének ereiben tiszta parasztvér csörgedezik; ez gyötrelmet okoz neki, s ez a diminutio capitis¹⁰ fáj neki.

- Ki mondotta azt neked? Inkább permutatio az, de nem diminutio.¹¹

- Igen, az angol áru honi terméknek bizonyult és alábbszállt az értéke. Nagyon helyesen, nagyon helyesen...

- Ki engedhetné meg magának ily esetben, hogy feleségül is vegye? - kérdezte Dolganszki. - Csakis egy igazi nagyúr.

- De lengyel nem! - kiáltotta Szvidvicki.

- Már megint kezdted? Miért nem lengyel?

- Mert a lengyelnek nincs elég bizalma a saját vérében, nem eléggé büszke, hogy elhiggye, hogy a feleségét magához emeli, s nem ő ereszkedik le hozzá.

Most már Gronszkin volt a kacagás sora.

- Tőled nem vártam volna ily szemrehányást.

- Miért? Nekem egészen különálló lelkületem van, s amennyiben nem tekintem magam a világ leghitványabb fajához tartozónak, a legjobbakhoz tartozónak tekintem magam. Nézetem szerint az ember csak szerencsés véletlen folytán tartozik az arisztokráciához, ha tudniillik megfelelő profilja és megfelelő agyveleje van hozzá. Például Dolganszki, ha ugyan nem árverésen vette az ősei arképcsarnokát, s a mi többi uraink is azt hiszik, hogy e hozzátartozóságot a vér állapítja meg. Ez elvnek alapján állva, kijelentem, hogy mi toryjainkban nincs nemesi büszkeség.

- Otthon a szocialistákat gúnyolod - kiáltotta Gronszki - itt meg az arisztokratáknak rontasz.

- Ne kisebbitsd érdememet: van még néhány szavam a nemzeti demokratákról is.

- Tudom, tudom... De hogyan akarod bebizonyítani azt, amit a lengyel torykról mondottál?

- Hogyan fogom bebizonyítani? Szókratészi módszerrel, kérdések segítségével. Láttál-e már külföldön lengyelt, ki ismeretséget kötött előkelő francia vagy angol emberrel? Mikor volt pénzem, a telet Nizzában vagy Kairóban töltöttem s láttam ott egész csomó előkelő lengyelt. Ilyenkor mindig eszembe jutott az a kérdés, melyet most fölvetek előtted: mért a csudába nem törli magát a francia vagy az angol, hogy tessék a lengyelnek, hanem mindig megfordítva, a lengyel akar mindenáron tetszeni neki? Miért kell a lengyelnek mindig máshoz törleszkednie és kacérkodni mással? Miért van az, hogy majdnem szégyelli származását, s ha egy francia történetesen azt mondja neki, hogy kiejtéséből következően, franciának vagy angolnak tartotta, olvadozni kezd meghatottságában, mint a vaj a napon? Ó, tucatszámra láttam én ily embereket! Régi történet ez. Az efféle kacérkodás megvolt már például Szaniszló Ágostban is. Itthon bizony néha eléggé fenn hordja az orrát. De az idegen előtt mindig hasra esik. Vajon nem a saját fajára, saját vérére, saját hagyományaira való büszkeség hiánya ez?... Ha van bennetek

---

¹⁰ Jogképesség csökkenése.

¹¹ Változás, de nem csökkenés.

egy szemernyi igazságérzet - legalább akkora, mint egy szem kaviár - akkor igazat adtok nekem. Ami engem illet, elég gyakran szégyelltem, hogy lengyel vagyok.

- Vagyis elkövetted azt a bűnt, melyet szemére vetsz másoknak - felelte Gronscki. - Ha nemzeti sasunk két tenger vizét érné el a szárnya hegyével, mint valaha régen, talán másminők volnának az emberek. De most, ugyan mondd, voltaképpen mire is legyünk büszkék?

- Megfordítod a kérdést. Én a faji és nem a politikai büszkeségről szólok - felelte Szvidvicki - egyébként pedig vigye el az ördög mind a kettőt. Inkább iszom.

- Beszélhetsz, amit akarsz - vetette közbe Dolganszki. - Csak annyit mondok, hogy ha ők tartották volna kezükben az ország dolgát, nem történt volna meg ilyen sok ostobaság.

Szvidvicki rávetette kissé már különös fényben csillogó szemét.

- Kedvesem - mondotta - ahhoz, hogy egy faj vezető szerepet követelhesen magának egy ország kormányzatában, három dologból legalább egyre okvetlenül szüksége van: vagy a számbeli túlsúlyra, ami megvan a canaillenak, azaz hogy bocsánat, a demokráciának, vagy az értelmi felsőbbbségre, amelyre nálunk senki sem hivatkozhat; vagy pedig a legtöbb pénzre, ami a zsidók kezében van. De minthogy már bebizonyítottam, hogy a mi nagyurainknak még csak érzéke sincs a hagyomány iránt, voltaképpen mit is mondhatnak a magukénak?

- Ha egyebet nem, legalább a jó modort, melyből neked nem jutott semmi - felelte Dolganszki ingerülten.

- Nem úgy: megmondom én neked, hogy mijük van nekik. Hanem valamennyiüknek, legalább minden másodiknak, harmadiknak közülük... De csak súgva fogom megmondani neked, hogy ne botránkoztassam meg Gronscki szüzi szemérmességű fülét.

Odahajolt Dolganszkihoz s a fülébe súgott egy szót. Aztán gonoszul hozzátette fennhangon:

- Nem mondom, hogy az nem ér semmit, de nem elég arra, hogy országot lehessen vele kormányozni.

Dolganszki összeráncolta homlokát és azt felelte:

- Ha úgy áll a dolog, akkor persze te is az arisztokráciához tartozol?

- Helyesen mondd; az én címeremet egynéhány év előtt Aachen koronázó városában erősítették meg.

Így szólva, ismét felhajtott egy pohár bort, aztán lázas jókedvvel folytatta:

- Ej, hagyjatok már fecsegni; engedjétek, hogy gúnyolhassam az embereket és az intézményeket; magamban mindig csúfot üzök mindenből; de néha annak is szükségét érzem, hogy kiöntsem az epémet. Engedjétek meg! Elvégre én is lengyel vagyok, s a lengyelnek nincs nagyobb gyönyörűsége, mint másokat gyalázni, kisebbiteni, sérteni, elrágalmazni, leköpni, és letaszítani szobrokat a talapzatukról. Köztársasági hagyomány, he? S a gondviselés oly szerencsésen intézte, hogy a lengyel éppen ezt a módszert szereti legjobban, s ha a saját elevenjébe vág bele, ő maga érzi meg a legfájdalmasabban. Gyönyörű szép társaság!

- Tévedsz - felelte Gronscki. - Ebben a tekintetben lényegesen javultunk. Bizonyíték gyanánt a következő példát említettem meg. Midőn Limatycki festő megkapta Párizsban az aranyérmét „Golgota” című képéért, az itthoni piktorocskák támadni és marni kezdték, valahányan csak voltak. Midőn találkoztam vele, megkérdeztem tőle, hogy el fog-e bánni azokkal az emberekkel? Ő pedig a legjobb kedvvel így felelt: „Én hazámat és a művészetet szolgálom, nem pedig az alávalóságot.” S igaza volt; mert ha valaki érzi, hogy szárnya van és képes csak egy kissé is felülemelkedni, nem kell ügyet vetnie az utca szemetjére.

- Barátom, a szemét honi termék, éppen úgy, mint a nemzeti kultúra többi szülöttje, nevezetesen: a szószátyárság, a féltékenykedés, az ostobaság, a lustaság, a nagy szólamok, a kis cselekedetek, a politika (métere egy fillér), a patvarkodás, az előszeretet a népgyűlések iránt, a Browning és a bomba - holnap reggelig se érném végét, ha fel akarnám sorolni valamennyit.

- Akkor majd én teszek hozzá még egynehányat - mondotta Gronscki. - Az iszákosság, a cinizmus, az együgyű kacérkodás a kétségbeeséssel, a kákán csomót keresés, a gúnyolódás a szerencsétlenségen, saját fészkének bemocskolása, a vér és a fájdalom megvetése, a jövőben való hit aláaknázása és saját népének elrágalmazása. Elég ez neked?

- A bor még nem elég; rendelj valamelyest!

- Szó sincs róla. Csak azt akarom még mondani, hogy mindez nem honi termék; egy bizonyos szél hordja ide hozzánk, mely nyilván rád is rádfújta.

Szvidvicki, kinek ezúttal nem volt kedve a vitatkozásra, hanem csak inni akart, más irányba akarta terelni a beszélgetést és váratlanul így szólt:

- Ami a szelet illeti, kár hogy oly vastag hibát követnek el az olyan okos emberek is, mint a poroszok.

Gronscki, aki eközben már felkelt és búcsúzni készült, egy pillanatilag kíváncsian megállt.

- Miféle hibát? - kérdezte.

- Azt, hogy a túlgorombaságban keresik a felsőbbrendűséget.

- Abban igazad van.

- Megvetem magamat, ha igazam van.

- Ennek következtében magadra hagyunk a borral a megvetéssel.

E szavakkal intett Dolganszkinak és kimentek a vendéglőből. De Szvidvicki legutóbbi szavai mégis gondolkozóba ejtették, s hallgatás után így szólt:

- Az embereknek folyton a porosz jár az eszükben. Akárminő okból is mindjárt arra gondolnak. Egyébként Szvidvicki jól jellemezte őket.

- Ha tudnád, mily keveset törődöm Szvidvicki megjegyzéseivel!

- De azért akárhányszor versenyre kelsz vele, s úgy beszélsz te is, mint ő - felelte Gronscki.

Továbbhaladt és gondolatainak sodrát követve, így folytatta:

- Nietzsche sem vette észre, hogy a mások bajának átérzése csak az alkotás tetőpontján jelentkezik.

- Jól van, jól! De engem most az érdekel inkább, hogy mit tesz majd Krzycki Anney kisasszony nélkül.

Dolganszkinak, ki nem szenvedhette Szvidvickit, mélyen sebzette volna önérzetét, ha megtudja, hogy Szvidvickinek is éppen ez a kérdés jutott az eszébe.

Szvidvickinek, mikor magára maradt, eszébe jutott Gronscki elbeszélése, és egyszerre harsányan felkacagott, mert az ily szokatlan, bonyolult eset jókedvre derítette. Elképzelte magában, mily borzasztó izgalom uralkodhatik most Krzyckiék és Otockieék házánál, s hogy mennyire magukon kívül vannak az ismerősök, meg az egész rokonság. Aztán a következő beszélgetésbe ereszkedett önmagával:

- Hátha meglátogatnám egyszer Anney kisasszonyt? Ott hagyhatnám nála a névjegyemet. Mindenesetre, mindenesetre! Ha nem találom otthon, nincs baj; ha pedig otthon találom, megnézem, nem túlságosan vastag-e a lába a bokája körül. Az ember elsajátíthat mindent: műveltséget, tudományt, sőt jó modort is. De finom kézcsuklót és bokát csak nemzedékek során át örökölhet. Annak az eszeveszett Paulának meglehetősen finom csuklói vannak. Manó tudja, ki volt az apja. Most megyek. Ha nem találom otthon őt, megtalálom a másikat.

És útnak eredt.

Az ajtót nem a szolgál, hanem Paula kisasszony nyitotta ki előtte; ő pedig oly kedvesen mosolygott, mint csak kitelhetett tőle és így szólt:

- Jó napot, szép barna! Itthon van-e Skiba Hanna kisasszony?

- Miféle Skiba kisasszony? - kérdezte az elcsodálkozva.

- Tehát még nem tudja a nagy újságot?

- Nem tudok semmit.

- Hogy a maga kisasszonya nem Anney kisasszony.

- Talán nincs eszén?

- Becsületszavamra, komolyan beszélek. Kérdezze meg csak Gronscki úrtól, vagy Krzycki úrtól, aki majd hogy le nem harapja a kezét keservében. Becsületszavamra mondom, hogy még többet is tudok. De ha nem kíváncsi, akkor megyek. Itt van a névjegyem Skiba kisasszony számára.

A leány szeme villogott kíváncsiságában; gépiesen átvette a névjegyet.

- Nem mondom azt, hogy menjen; de azért nem hiszem el, amit beszél - mondotta hévvel.

- Pedig még többet is tudok...

- Mit?

- Megsúgom, ha idetartja a fülét.

Paula kisasszonynak nem jutott eszébe, hogy Szvidvickinek semmi oka sincs a halk beszédre; dobogó szívvel hajolt oda hozzá, s bár egészen elárasztotta borgőzös leheletével, nem húzta vissza fejét.

- Mit? - ismételte.

- Azt, hogy Skiba kisasszony egy zarnoviczi parasztleány.

- Nem igaz!

- Istenemre mondom!

E szavakkal erőteljes csókot cuppantott a fülére.

NEGYEDIK FEJEZET

Anney kisasszony levele kitűnt szokatlan egyszerűségével. Az elején arról szólt, hogy abban a percben, mikor Krzycki megkérte kezét, meg kellett mondania régebbi nevét; aztán pontos, de szintén egyszerű elbeszélése következett saját életének, valamint a családja sorsának attól fogva, mikor elköltöztek Rzeszlevóból. E szomorú események lefolyását a következőképpen mondotta el:

Atyám Galíciából származott és rokonai voltak Amerikában, kik ott megvagyonosodtak. Mikor megtudta ezt, elhatározta, hogy ő is kivándorol és szerencsét próbál túl az óceánon.

Akkor hagytuk oda Rzeszlevót, mikor ön Varsóban volt. Már tudtam írni - a birtokon tanultam meg - és értesítettem volna, ha tudtam volna a címét. Elutaztunk, nem szólva senkinek, megérkeztünk Hamburgba, s ott rajtunk is megesett az, ami a kivándorlókkal gyakran megesik. Az ügynök megcsalt bennünket, ellopta pénzünket, s oly hajóra tett fel bennünket, mely nem Amerikába, hanem Angliába ment. Londonban az utcára helyezve, csakhamar nyomorúságba jutottunk. Arra, hogy Amerikába utazhassunk, nem volt pénzünk.

Anyám a kórházban halt meg tífuszban; atyám kétségbeesésében és honvágyában súlyosan megbetegedett. Ily viszonyok közt lelt reánk Anney úr, egyike a világ legjobb és legnemesebb embereinek, azonkívül igaz barátja a lengyel népnek is. Adott nekünk munkát. De segítsége későn érkezett. Atyám egy év elmúltával meghalt.

Az Anney családnak egyetlenegy leánya volt, kit szülei mindenekfölött szerettek, s annál odaadóbban viselték gondját, mert mellbetegség fenyegette. Egyszer, midőn a család a gyárban járt, egy hajtósíj majdnem elkapta Anney kisasszonyt. Odarohantam, kockára vettem életemet, hogy megmenthessem, s azóta az Anney család hálája nem ismert határt; kivettek a gyárból, magukhoz fogadtak, s ily módon társa, majd testi-lelki barát-nője lettem leányuknak. Mindkettőnket egy hatvanhárom éves, nagyon művelt lengyel kivándorlott, Anney úr barátja tanított, s nekem külön lengyel órákat is adott. Rajta voltam, hogy minél több hasznót húzzak ebből, s két év alatt, annyira vittem, hogy meglehetősen megközelítettem barátnőm szellemi színvonalát és otthonosan éreztem magam új környezetemben. De Ágnes (úgy hívták Anney kisasszonyt) mind betegebb és betegbb lett, Anney úr eladta gyárát, s valamennyien, a tanítónk is, Olaszországba költöztünk. Ott három évig a lehető legjobb éghajlat alatt éltünk drága betegünkkel; de minden fáradozásunk kárba veszett, Isten magához szólította angyalát. Ágnes halála után az Anney család annak emlékére, hogy lelkemből szerettem az elhunytat, leányának fogadott, s rám ruházta nemcsak a saját nevét, hanem az elhunytnak keresztnevét is, ily módon igyekezve enyhíteni kétségbeesését, fájdalmát, szomorúságát. De mindhiába volt, mert bár szívvel-lélekkel rajta voltam, hogy vigasztalójuk legyek az életben, két év alatt követték a sírba szeretett leányukat.

Történetem itt véget ér. Aztán olyan események következtek, melyek önnek közelébe vontak; ezért igazolni akarom eljárásomat önnel szemben. Jogom van arra a névre, melyet viselek, s életem Rzeszlevóból való elutazásom óta tiszta volt. Csak egy szemrehányással illet a lelkiismeretemet. Eltitkoltam az Anney család előtt, hogy nem vagyok méltó gondviselésükre. De nagyon szerettem Ágnest és féltem, hogy el kellene szakadnom tőle. Azonkívül nem akartam tetézni fájdalmát. Nem volt rá erőm. És néha azt hiszem, hogy most, mikor az égből néznek le ránk, és látnak mindent, megbocsátják, hogy elrejtettem titkom. Azonkívül pedig ismétlem még egyszer és esküszöm önnek, hogy életem tiszta volt. De emlékezéseimben csak sírokat és koporsókat látok, s a rzeszlevói napokból nem maradt számomra más, mint az önre való emlékezés. Nem feledhettem el sem bűnömet, sem boldogságomat. Néha, mikor, még fogadott testvérem életében, e gyermek tiszta szemébe néztem, küzdöttem fájdalmammal s ugyanakkor sírtam epedő vágyamban. Mikor magamra maradtam, senkire sem áldozhattam szívemet s csak még erősebb vágyat éreztem.

Az Anney család kihalta után megismerkedtem s megbarátkoztam Brüsszelben Otockinéval s beszélgetés közben véletlenül megtudtam, hogy rokona kegyednek. Akkor elmondottam neki egész életem történetét, nem titkolva előtte semmit, s ő nem fordult el tőlem, hanem annál jobban megszeretett. Felbátorodva jóságán, bevallottam neki érzelmeimet és vágyamat Rzeszlevó után. Talán újabb vétket követtem el azzal, hogy bevallottam Zsófiának leküzdhetetlen vágyamat, hogy láthassam még egyszer életemben Jasztrzeb, Rzeszlevót és - miért ne mondanám meg az egész igazságot - önt is. Zsófia azt mondotta: „Értelek, jöjj velem, mint Anney kisasszony, Jasztrzebbe, mert más névvel nem mutatkozhatol. Senki sem fog rádismerni, és tisztába fogsz jönni szíveddel. A valóság talán eltörli benned az emlékezés szivárványát. Ha megnyugvást lelsz, annál jobb neked; ha pedig ő beléd szeret, annál rosszabb rá nézve. Ha a múlt visszhangja megszólal szívedekben, világos, hogy a gondviselés akarta úgy.”

Ily tanácsot adott Zsófia, s minthogy az ön anyja meghívta őt és Mariskát, elmentem velük Jasztrzebbe én is. De nem akarok jobbnak látszani, mint aminő vagyok. Be kell vallanom, hogy mikor útra keltünk, eszemben forgattam Zsófia szavát: „Ha beléd szeret, annál rosszabb rá nézve,” s kívántam, hogy úgy legyen. Bizonyos voltam benne, hogy rólam ön már teljesen megfeledkezett, és azt gondoltam magamban, hogy ha most belém szeret anélkül, hogy szerelme viszonzást lelne, ez méltó bűnhődés volna az ön számára azért, hogy megfeledkezett rólam, és diadal volna nekem. Ha nem is lett volna ez a nőnek oly bosszúja, minőről a könyvekben írnak, legalább kielégült volna benne önszeretetem.

De másképpen fordult. Nem gondoltam arra, hogy bennem szív dobog, mégpedig nem olyan szív, minőről a külföldi könyvekben írnak, hanem egyszerű és hűséges szív, minő a lengyel faluban születik. Midőn megláttam Jasztrzeb, Rzeszlevót és önt, csak az az egy vágyam volt: hogy sírjak, sírjak, mint akkor Zárnovszki úr temetésén. Feltámadt bennem az a Hanna, ki évekket ezelőtt önnek ajándékozta első gyermeki szerelmét, mint másnak többé soha. Ön tudja, hogy mi történt azután. Ha nem tér vissza hozzám, nem veszem rossz néven; de önnek sem szabad neheztelnie rám semmiért. A boldogsághoz elvégre én is csak közel jártam.

Az aláírás ez volt: *Hanna*.

Krzyckinek, ahogy olvasta ezt a levelet, olykor-olykor megmozdult a szakállja, s a szeme előtt elsötétült a világ. Megismételte az aláírott nevet: „Hanna, Hanna”, felállt, és nagy léptekkel fel s alá járt a szobában. Gondolatai sebesen rohantak, mint a felhők az égen, összegomolyodtak, aztán szétrebbentek minden irányban, mint a ménes megbokrosodott lovai. Elolvasta másodszor, harmadszor is a levelet, s hatása alatt oly élénken vonult el szemei előtt a múlt, mintha minden csak tegnap történt volna. Visszagondolt a derült, holdfényes éjszakákra, melyeken a malomba osont, s a szénától illatos kis parasztleányra, ki arra a kérdésre, hogy szereti-e, azt suttogta, hogy „persze”, és nyaka köré fonta félig még gyermeki karjait, vagy oly erővel szorította magához, hogy őszintébb vallomásra szerelem már nem lehetett képes. Eszébe jutott, hogyan szerette akkor azt a leányt, hogyan vágyakozott utána s hogyan tudakozódott mindenhol a rzeszlevói kovács családja felől, de csak titokban, csüggetegen, mert lezárta ajkát a félelem.

Aztán eltűnt emlékezetéből az a leány épp úgy, mint utolsó önvádjai, melyekkel miatta illette magát. Nem maradt meg belőle semmi: jól érezte magát a világon, s új benyomásokat hajszolt, míg az élet forgószele körülfogta a leányt, s mint a hervadt levelet, idegen országba sodorta, hol éheznie kellett. És mégsem feledkezett meg róla végképpen sem akkor, sem utóbb, midőn jó emberek menedéket adtak számára, és sohasem szűnt meg vágyódni utána.

Krzycki nem volt mély ismerője az emberi léleknek; de érezte, hogy az, ami neki szerelmi kaland, hiú gyönyör és érzékiség, múló benyomás, röpke virágillat volt, a leánynak új életet, egész lényének s egész, nagyon is tiszta és fennkölt lelkének odaadását jelentette, úgy, hogy az új ösvényen új boldogságot nem találhatott. S az ifjú ember most megértette, hogy az a mostani kívánatos és csodás Anney kisasszony, ki oly szép, mint egy fenséges álom, a pompás, jólétben úszó és ámulatra készítő leány miért írt neki, hogy az ő szíve nem olyan szív, minőről a külföldi könyvekben írnak, hanem egyszerű és hűséges szív, minő a lengyel faluban születik. Megértette azt is, miért áll a levél alatt ez a név: „Hanna”. Egyszerre eloszlottak kétségei s e szavak. „Életem elutazásom óta tiszta volt”, oly hatással voltak rá, hogy szemrehányással illette magát, hogyan is gondolhatott mást egy pillanatra is. Úgy érezte, hogy kicsinyes, silány és méltatlan volt e nagy lélekkel szemben. De e pillanatban annyi gondolat, benyomás és érzelm rajzott agyában, hogy nem volt bizonyos benne, tartós lesz-e saját bűnösségének és semmiségének e most átérzett tudata. Eközben mindjobban növekvő megilletődés vett rajta erőt s mindjobban eltűnt a különbség Hanna és Anney kisasszony közt, mely kezdetben oly nyomasztó hatással volt rá.

Ellenkezőleg, arra a gondolatra, hogy az az egyszerű leány s ez a fenséges teremtség egy és ugyanaz a lény, oly borzongás fogta el, mely hasonlított a gyönyör borzadályához. A gondolat, hogy valaha bírta ezt a lányt, vágyat és őrzőgő szenvedélyt keltett benne ez új lény iránt, s a bájaira való emlékezés még gyorsabban kergette végig ereiben ifjú véré.

Mindamellet igyekezett mérsékelni e benyomásokat, s teljesen átérezte a magára vett felelősséget, hogy fontolóra vegye az eseményeket. Mindenekelőtt felvetette magában azt a kérdést, hogy mit tenne egy tisztességes férfiú, ki elcsábított s ennek következtében megrabolt becsületétől egy beléje szerelmes leányt, szinte még gyermeket, és néhány év múlva más név alatt ismét találkozik vele és beleszeret. E kérdésre így felelt: Még ha nem szeretne is belé, s a leány szerelme is elmúlt volna, akkor is magára kellene vállalnia minden következményt. Még ha megmaradt volna is egyszerű leánynak, ki soha őt meg nem érthetné, vagy ha letért volna is az egyenes útról, az érzékeny lelkiismeret akkor sem találhat rá okot, hogy kezét mossa ártatlanságában és kitérjen a következmények elől. Hát még ha az a leány áthidalta az őket elválasztó szellemi és társadalmi szakadékot, megnemesítette saját lelkét és nem szűnt meg szeretni őt!

- Úgy van. Szembe kell köpnöm saját magamat - mondotta Krzycki -, ha tovább is haboznám. Csak egy teendő vár rám, s rögtön megteszem.

Mélyen fellélegzett, mint akinek nagy teher gördült le szívéből. S amint az imént még kicsinynek érezte magát, most nőttön-nőtt saját szemében. Nem kérdezte magában, hogy mi történék akkor, ha Anney kisasszonynak nem volnának oly csodás, egyetlen kék sávban összefolyó szemei, nem volna oly istenien szép arca, melynek színe a fehér rózsa szirmaira emlékeztet, s nem volna rajta mindaz a báj, mely elbűvölte szemét. Elhitette magával, hogy akárhány ismerőse van, ki nem határozná el magát ily cselekedetre; örült saját magának, s abban a tényben, hogy csak azért volt könnyű számára ez az elhatározás, mert rákésztette a szíve és érzékisége, nem a tett értékét látta kisebbnek, hanem csak saját szerencsését nagyobbak.

Mindamellet érezte előre, hogy sok küzdelme lesz anyjával s az egész közvéleménnyel, mely nem ismer elveket, hanem csak fecsegést, s legfőképpen táplálékot keres saját gonoszságának. De remélte, hogy megbékítheti anyját; ami pedig a rossz embereket illeti, akik minden kínálkozó ok miatt gúnyosan mosolyognak, azoknak nem sok jót ígértek e gondolatra megmozduló orrcimpái és összeszorított ajkai.

De ez az előreláthatóan lovagias magatartás a jövő időre tartozott; addig is haladéktalan cselekvésre sarkallta lelkesedése. Elhatározta, hogy rögtön anyjához siet és beszél vele. De az órára pillantva, látta, hogy az idő hajnali három órára jár, tehát nem valósíthatja meg szándékát. Álmos nem volt, s minthogy tenni akart valamit, leült levelet írni. Mindenekelőtt borítékba tette Anney kisasszony levelét, mert a végleges megbeszélés előtt el akarta küldeni anyjának. Aztán írni kezdett Anney kisasszonynak; de felhagyott vele, mert eszébe jutott adott szava, hogy egy hétig hallgat, s ennek következtében nincs joga, hogy írjon. Végre, mikor derengeni kezdett a szobában a hajnali világosság, és elvegyült a lámpa fényével, pihenésre gondolt, s bár nagyon fáradtnak érezte magát, nem tudott elaludni, és gondolataiban anyjával és Anney kisasszonnyal beszélgetett napkeltéig. Csak akkor aludt el, mikor megkezdődött a szállóban a reggeli sürgés-forgás, és nagyon későn ébredt föl.

Mikor felöltözött, csengetett a pincérnek, megbízta, hogy adja át Anney kisasszony levelét anyjának, de aztán mást gondolt és elhatározta, hogy maga megy anyjához.

A Krzyckiné által lakott szobákban csak testvérkéit, s a francia nevelőnőt találta, ki tudtára adta, hogy „madame” ma reggel a templomba ment.

ÖTÖDIK FEJEZET

Krzyckiné csakugyan a templomba ment, s gyónni akart, mert bánatában, mely rászakadt, szüksége volt tanácsra és vigasztalásra. Bánata őszinte volt és mély. Oly időben élt, mikor megszűnt a sok régi előítélet, s mind nagyobb helyet engedett új, demokratikus eszméknek. Minthogy nemegyszer hallotta, hogy ezek az új eszmék hasznára válnak az országnak, s megváltást hoznak számára, nem szállt szembe velük, bár ellenkeztek régebbi szokásaival és nézeteivel, s legalább hallgatólag és szenvedőlegesen megnyugodott bennük. Annál könnyebben megtehetette, mert sohasem hitte, hogy személyesen is érintkezésbe juthatna ezekkel a nézettekkel. Olybá vette őket, mintha valaki új bútort rakott volna Jasztrzeb néhány szobájába, melyekben sohasem laktak. Ha úgy kívánja a divat, ám álljon ott az a bútor, hiszen a többi szobában ott maradtak a régi, öröklött székek, melyeken az ember oly kényelmesen elüldögélhet. De most váratlanul arról volt szó, hogy bevonuljon a lakásnak ebbe az új részébe. Egyszerre azzal a ténnyel állt szemben, hogy fia beleszeretett egy rzeszlevói parasztleányba és feleségül akarja venni. Első pillanatban egész valója fellázadt. Régi ösztönök és szokások mozdultak meg benne. Az új eszmékben való passzív hallgatólagos megnyugvása egyszerre összeomlott, mint a kártyavár. A felháborodott nemes földesasszony szemében a dolgok az egész lefolyása méltatlan cselszövésnek tetszett, melynek játékszeréül és áldozatul a fia, s vele együtt a Krzyckiek egész nemzetsége volt kiszemelve! Még fokozta haragját meglepődése, hogy az, kinek része volt e cselszövésben, s ki úgyszólván befonta őt, éppen az a fiatal asszony volt, kiben a női méltóság megtestülését látta, kit feleségül szánt a fiának. Hiába jelentette ki előtte Otockiné, hogy ugyanez a fia elcsábított egy ártatlan gyermeket, s hogy Anney kisasszony valóságos angyal; midőn Anney kisasszonyt Jasztrzebbe vitte, korántsem járt rossz szándékkal, hanem csak azt tette meg, amit helyében megtett volna minden asszony, ki valaha érzett bánatot és vágyat. Minthogy pedig Anney kisasszonynak az volt a legfőbb vágya, hogy még egyszer láthassa életében azt a helyet, hol életének boldogsága semmivé vált és azt a férfit, kit sohasem felejthetett el, s ki ennek a helyzetnek okozója volt, nem volt szabad teljesületlenül maradnia e vágyának, ezt éreznie kell mindenkinek, akinek csak egy csepp szíve van.

- Mondd csak, néni - folytatta -, hát szabad lett volna elárulnom titkát, s ezzel elviselhetetlen helyzetbe sodornom őt?

A mindig csendes és szelíd Otockiné oly tűzbe jött barátnőjének védelmezése közben, hogy egyenesen szemébe mondta Krzyckinénak:

- László csak méltó jutalmát vette volna el abban az esetben is, ha beleszeret Anney kisasszonyba, anélkül, hogy az viszonzta volna szerelmét. De minthogy Anney kisasszony nem fogadta el nyilatkozatát, s egy hetet adott neki a megfontolásra, visszavonulhat, s ez esetben, mondhatom, nemcsak Anney kisasszony becsülését vesztené el.

E szavak olajat öntöttek a tűzre, s nagyobbá tették Krzyckiné haragját. Az öreg hölgy ki is jelentette: Akár így történt, akár úgy, az az egy bizonyos, hogy ő és fia cselszövésnek estek áldozatául. Aztán a szállóba költözött és megfogadta, hogy többé sohasem teszi lábát Otockiné házának küszöbére.

Keserősége és haragja, mely felébredt szívében, nemcsak Otockiné ellen fordult. A fia is súlyosan megsebezte szívét, a fájdalmas emlékek egész sorát keltette életre benne, amelyek a férjére való emlékezéssel voltak kapcsolatosak. Mert az a férfi, kit együttélésük első éveiben imádott férfiasságáért és külső szépségeiért, utóbb csak keserőséget okozott neki a nőekkel, s különösen Jasztrzebnek és környékének női lakóival szemben tanúsított erkölcstelen viselkedésével. Krzyckiné előtt nem volt titok, hogy évek során át egyik tehenét a másik után vezették ki az istállóból ajándécul, vagy inkább kártalanításul különböző Marcsáknak és Jutkáknak, s hogy Jasztrzebben tekintélyes száma járt-kelt a gyermekei féltestvéreinek. Sok könnyet ontott e viszonyok miatt, melyek majdnem férje életének végéig tartottak, és sokat szenvedett miattuk hitvesi és anyai méltóságában. Utóbb elnézett mindent. De férjének halála után mélyen vallásos nő léteire állandó rettegésben élt a mennyei igazságszolgáltatás miatt, mely kétségtelenül utolérte megboldogult kedvesét. Évek óta könnyeivel, alazsminázkodással és imádsággal igyekezett kegyelmet eszközölni ki számára. De mindenképp elhatározta, hogy úgy neveli fiát, hogy sohase essék atyja hibáiba. Serdülő korától úgy vigyázott rá, mint a szeme világára. Igyekezett megóvni a rossz befolyásoktól. Midőn László iskolába járt, megkérte egy pap rokonát, hogy ügyeljen fel a fiára, s megbízta ugyanazzal Gronszkít is, kinek jó erkölcséről, nem is alaptalanul, erősen meg volt győződve. Midőn fia megnőtt és elhagyva az iskolát, az egyetemre ment, utóbb pedig átvette a jasztrzebi uradalom vezetését, telve volt azzal az alaptalan bizalommal, mely nem szokatlan a becsületes és hívő, e világ romlottságától érintetlen asszonyok közt, hogy László tiszta, mint a lilium. Most egyszerre lehullott a hályog szeméről. Fia atyjának nyomdokaiba lépett. E gondolatra elfogta a kétségbeesés. Bár lelkében hevesen szabadkozott fiának a parasztleánnyal való házassága ellen, mégis érzékeny lelkiismerete volt, s az Otockinéval folytatott beszélgetés után úgy érezte, hogy Anney kisasszonynak van mit követelnie fián. Folyton csak ez az egy kibúvó járt az eszében: László, előzetes megbeszélés után, megkérné Anney kisasszony kezét, az pedig kosarat adna neki. De mit tudhatta ő, hogy hány ily Hanna volt már Jasztrzebben? Rettegés futott végig tagjain arra a gondolatra, hogy e Hannák közt Lászlónak féltestvérei is lehetnek. Úgy érezte, hogy az apa bűnének szükségszerűen a fiú még nagyobb bűnét kell maga után vonnia. És erre már csak a kárhozat következhetik. „Ó, László, László!” ismételte kétségbeesetten, s a félelem érzésein kívül oly fájdalom, oly csalódás, s oly mélységes bánat vett erőt rajta, hogy bármily tisztán állt előtte, hogy a lehető leggyorsabban hívatnia kell Lászlót és meg kell tudnia, hogyan hat rá a hír, hogy Anney kisasszony - Skiba Hanna, s hogy mit szándékozik tenni: mégsem volt elég ereje arra, hogy rögtön találkozzék vele. Midőn elköltözött Otockinétől, megkönnyebbült a lelke annak a hírnek hallatára, hogy fia is a szállóban lakik. Bezárkózott a szobájába, s elhatározta, hogyha jönne is hozzá a fia, nem bocsátaná be magához.

Krzyckiné másnap reggel a templomba ment, hogy meggyónhasson, aztán tanácsát kérte rokonának, a prelátusnak, ki egykor László gyámja volt. Ekkor már kissé nyugodtabb volt.

Az öreg prelátus kezdett behatóan érdeklődni Anney kisasszony és jasztrzebi tartózkodása, valamint a László ellen elkövetett merényletet követő események, s Hanna életének egyes részletei iránt, melyekről az öreg hölgy Otockinétől hallott egyet s mást. Végre tudakozódni kezdett Krzyckiné aggályai felől, aztán kezdett fel s alá járni a szobában. Végre, hosszas hallgatás után, így szólt:

- Ami azokat a bűnöket illeti, amelyeket László első jasztrzebi bűnén kívül követett el, minden csak gyanítás és aggályoskodás; de minthogy rájuk nézve kétségtelen bizonyíték egyáltalában nincsen, fölösleges azokat akár figyelembe is venni. Hátravan még az egykori Skiba Hanna és mostani Anney kisasszony. Csak ezzel az esettel van most dolgunk, és szeretném tudni, hogyan vélekedel róla.

Krzyckiné azt felelte, hogy nagyon jól tudja, hogy Isten előtt minden ember egyforma; de neki a fia boldogsága a fő. Az efféle házasság többnyire szerencsétlenül végződik. De megtörténhetik, hogy része volna benne a világ gonoszságának is; az is megtörténhetnék, hogy hiú és rosszindulatú emberek gyakran megaláznák az asszonyt, csak hogy ezt a megalázást éreznie kellene a férjének is, s ennek következtében mind ingerültebbé válnának mindketten, s a kölcsönös viszony egyiküknek vagy másikuknak rossz szándéka nélkül is elmérgesednék. Ami a fiát illeti, az oly becsvágyó és oly könnyen ingerelhető, mint kevesen a férfiak között, s minthogy lelkében szeretné a feleségét, mégis nagyon szenvedne, ha valaki a becsmérésnek csak az árnyékát vetné rá. Aki ezen a világon él, annak számot kell vetnie mindennel, még az ostobasággal és a gyanúval is, nem szólva más dolgokról, melyeken igen gyakran fordul meg az együttélés boldogsága.

Az öreg prelátus figyelmesen hallgatta és közben, szokása szerint kibontotta meg újra összehajtogatta a selyem zsebkendőjét, aztán így szólt:

- Számot vetni az ostobasággal és gyanúval annyi, mint kitérni előlük, nem pedig szembeállni velük.

Aztán fürkészve nézett Krzyckiné arcába és így folytatta:

- Egy kérdésem volna hozzád: Miért kell a fiadnak okvetlenül boldognak lennie?

Krzyckiné ámulva nézett reá.

- Hiszen az anyja vagyok.

- Minden bizonnyal; de mégis vannak dolgok, melyek fontosabbak, mint a boldogság, különösen, mint a földi boldogság... nem úgy van?

- Úgy van - felelte Krzyckiné halkán.

- Amit a világra való tekintetről mondottál, többé vagy kevésbé helyes lehet. Talán csakugyan vannak okok, melyek előidézik azt, hogy az ily házasság kevésbé boldog, mint a másmilyen. De mindenekelőtt és mindenestre azzal a kérdéssel kell számot vetni, hogy az életben mi a magasabb és mi az alárendelt, mi a fontosabb, s mi a kevésbé fontos érdek, s az embernek mindig a lelkiismerete szerint kell cselekednie.

- Akkor hát hogyan cselekedjem én? - kérdezte Krzyckiné.

A prelátus a falon függő keresztre nézett és halkán, de nyomatékkal így felelt:

- Keresztény nő módjára.

Kis ideig csönd uralkodott.

- Meg vagyok elégedve e tanáccsal - mondotta Krzyckiné. - Köszönöm.

HATODIK FEJEZET

Míg anyja a templomban járt és a prelátussal tanácskozott, László, bár korán volt még, Otockinéhoz ment. Mikor belépett hozzá, ajkához emelte s oly hosszan csókolta meg mindkét kezét, hogy Otockiné mindjárt eltalálta, hogy minő gondolatokkal érkezett.

- Tudtam, hogy ez lesz a vége, tudtam! - kiáltotta, megilletődve örömében.

De Krzycki reszkető, lágy hangon felelte:

- Nem kellett ahhoz egy hét, hogy tisztába jöjjelek velem, hogy nem élhetek nélküle.

- Tudom - ismételte még egyszer Otockiné. - Beszélte-e már anyáddal?

- Nem, mert tegnap örült módjára szaladgáltam a városban, aztán Gronszkéhoz rohantam, nagyon későn értem haza a szállóba, s ma reggel azt mondták, hogy anyám a templomba ment.

Otockinének elborult az arca.

- Tegnap - mondtotta -, nagyon haragos volt. Adja isten, hogy meg lehessen békíteni, mert attól függ minden.

- Nem minden - felelte László. - Fölösleges volna szólnom anyámhoz való ragaszkodásomról; nagyon tisztetem őt és Isten a tanúm, hogy szívesen hajolnék meg akarata előtt. De mindennek megvannak a határai. Nemcsak az én boldogságomról van szó, hanem annak a lénynek a boldogságáról is, aki legdrágább nekem a világon, s ezt a boldogságot nem áldozhatom fel semmiféle tekintetnek. Egész éjjel gondolkoztam. Remélem, hogy anyám beleegyezik, mert bízom jellemében, s abban a szeretetben, melynek annyi bizonyítékát adta. De ha várakozás ellenére csalódnám reményeimben, ki fogom jelenteni előtte, hogy elhatározásom megmásíthatatlan.

- Csak szerencsétlenség ne legyen belőle - mondtotta Otockiné. - Itt nemcsak rólad van szó, hanem róla is. Tegnap, mikor már megírta levelét, Gronszki távozása után késő éjszakáig beszélgettünk egymással. Nagyon ideges volt és sírt; aztán a következőket mondtotta: „Ha nem a maga jószántából és örömmel jön hozzám, hanem csak azért, hogy ne szegje meg szavát, sohasem fogom beleegyezésemet adni. A gögőt nem ismerem. Figyelmen kívül hagytam önszeretetemet is és megírtam őszintén, ami a szívemben történik; s ha megszakad is a szívem, nem megyek hozzá feleségül, ha azt hiszi, hogy leszáll hozzám...”

- A kedves, drága lény! - szakította félbe Krzycki.

Otockiné folytatta:

- Aztán sírva fakadt és hozzátette, hogy nem akar oka lenni anya és fia meghasonlásának.

- Nem! Ismétlem még egyszer, hogy elhatározásomon nem másíthat senki. Egész életem forog kockán, s ha anyám most nem talál bennem elég jóakaratot, majd megtalálja később. De azért el fogok követni mindent, hogy leendő feleségem is megtalálja bennem a jó anyát, ki hálás lesz neki fia boldogságáért.

- Elmondhatom ezt Hannának is?

- Azért jöttem ide. De van még egy kérésem. Ígéretemet vette, hogy egy hét lefolyása előtt nem jelenek meg előtte. Csak ő maga menthet föl e feltétel alól. A történetek után ez most már

fölsleges gyötrelmem volna. E dolgon hetek, sőt évek sem változtathatnak semmit, egyáltalában semmit! Megmondod-e neki ezt, kedves húgom, s megkéred-e nevemben, hogy mentsem fel adott szavam alól?

- A legnagyobb örömmel. Remélem, nem fog túlságosan neheze érne.

- Szívem mélyéből köszönöm, most pedig sietek az anyámhoz.

Mielőtt eltávozott volna, belépett a szobába Mariska és kíváncsian nézett előbb a néniére, azután Lászlóra. Természetesen nem világosította fel senki Lászlónak Hannához való korábbi viszonyáról; de azt már tudta, hogy Anney kisasszonyt nagyon a szívébe zárta, nem Hanna, tudott mindent az eddig történetéről, s minthogy Anney kisasszonyt nagyon a szívébe zárta, nem tudott hova lenni nyugtalanságában, de kíváncsiságában is, hogy miképpen fejlődik tovább minden. Oly szép volt arcán a tudásvágynak ez a kérdő tekintettel és izgatottsággal párosult kifejezése, s oly kedves és mulatságos volt az arcjátéka, hogy láttára Krzyckinek minden megilletődöttsége mellett jó kedve támadt. Otóckiné hallgatott, mert nem tudta, kedvére volna-e, Mariska jelenlétében tárgyalni szívének ügyét, s Krzycki egy ideig szándékosan nem szakította meg a hallgatást. Végre mégis közeledett kis unokahúgához, megszorította kezét és síri hangon így szólt hozzá:

- Már késő!

- Késő? Miért? - kiáltotta Mariska megrettenve.

- Máshoz megy feleségül.

- Ugyan ki?!

- Kajetána kisasszony.

És szívből fakadó, őszinte kacajra fakadt.

Mariska mindjárt gyanította, hogy nem lehet nagy baj, ha Krzyckinek kedve van ily tréfálkozásra. Mégis szeretett volna megtudni valamelyes részleteket a jó újságból, azért, igazi gyermek módjára, dobantott a lábával és követelődzve kérdezte:

- De voltaképpen hogyan is vagytok egymással? Egész éjjel nem hunytam le a szemem. Mi az igazság? Igazán, mondjátok meg már!

- Minden reményt, minden örömet és minden boldogságot csakugyan onnan várhatok! - felelte Krzycki, Anney kisasszony lakása felé mutatva.

Aztán megcsókolta mindkét unokahúgának a kezét és úgy ment ki a szobából, mint a puskagolyó, mert sietős volt az útja.

Útközben elkomolyodott, sőt elborult arra a gondolatra, hogy közeledik a végleges leszámolás pillanata közte és anyja közt.

Anyját a szállóban találta, saját szobájában várakozott rá. Midőn megpillantotta nyugodt, szokatlanul szelíd arcát, első pillanatban bátorságot merített, de aztán mindjárt a rá várható gyöngéd rábeszélésre, könyörgésre és talán könnyekre gondolt, melyeket sokkal nehezebb volna elviselnie, mint a harag kitörését, s tétovázva kérdezte:

- Olvastad a levelét, anyám?

- Olvastam - felelte Krzyckiné. - De már előbb megtudtam jóformán mindent Zsófiától, kit maga Hanna kért meg, hogy semmit se titkoljon el előttem.

- Gronsztól hallottam, hogy összevesztél Zsófiával.

- Igaz, de jóvá lehet tenni ismét mindent. Mindenekelőtt most tőled szeretnék hallani egy őszinte vallomást.

Krzycki kezdte elmondani, hogy az első pillanatban hogy le volt sújtva, s mily nehezen tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy Hanna és Anney kisasszony egy és ugyanaz a személy; bevallotta habozását, kétségeit, gyanúját és fájdalmát, lelki tusáját, lelkiismeretével való küzdelmét s mindazt, amit átélt. Csak akkor vette észre, hogy az a fájdalom az iránta való szerelemből ered, mikor elolvasta levelét, csak akkor vette észre, hogy voltaképpen saját szerelmével és boldogságával vív harcot. Akkor aztán nem tétovázott többé. Nem tudná elképzelni boldogságát másképp, mint ennek a lénynek az oldalán, kit jobban szeret, mint minden mást a világon. Aztán elmondotta, hogy ismerkedett meg Anney kisasszonnyal Jasztrzebben, hogyan vonta magához leírhatatlan hatalommal, s hogyan kötötte le minden gondolatát az első pillanattól fogva. Nagyon nagyra becsüli Otocka Zsófiát, Mariskát pedig angyali teremtésnek tartja. De más a csodálat, és más a szerelem. Nincsenek kötelezettségei sem Zsófiával, sem Mariskával szemben. Kedvesek és részvételtjesek voltak iránta, midőn megsebesült, de ennyiből áll az egész. Ellenben Anney kisasszonyhoz egész életére hozzáköti a hála, és sohasem felejtethné el neki, hogy veszedelmeknek tette ki magát érte. Mivel bizonyíthatná be iránta háláját és mivel tehetné jóvá azt az igazságtalanságot, melyet akkor követett el vele, mikor még szinte gyermek volt? Vajon ki ér többet: ő-e, ki megfeledezett mindenről és léha, oktalan, vajmi kevésbé értékes életet élt, vagy ez a leány, ki szenvedései, vágyai és életének munkája közben megnevesítette saját lelkét és szívét?

- Alig merem elhinni - mondotta -, hogy nemcsak megbocsátotta bűnömet, hanem hogy nem szűnt meg szeretni sem. Úgy lehet, azért van ez, mert én nyitottam meg előtte legelőbb a szerelem mindenségének ajtaját, de kétségtelenül azért is, mert ő maga egészen rendkívüli teremtés... Úgy van, anyám, azok közül való ő, kik gyermeki lélekkel is, mikor még nem adhatnak számat maguknak semmiről sem, át vannak hatva attól az előkelő, magasztos meggyőződéstől: hogy a szerelem mindent megnevesít, de csak akkor, ha valóban nagy, ha az egész életére szól. Azonkívül pedig oly erő, oly mélységes szerelem hatja át őket, hogy másra, mint ez egyetlenegyre nem is képesek. Aki ily teremtést lelt, térdre borulva adjon hálát Istennek. Úgy érzem, mintha bűnömért nem bűnhődés, hanem teljességgel meg nem érdemelt boldogság jutott volna osztályrészemül. Lehet, hogy találni több oly nőt is, aki boldoggá teheti a férfit; de én csak ezzel az eggyel lehetek boldog. Talán vannak más női lények is, kik nemesség, fennköltté teszik környezetüket; de úgy érzem, hogy én csak általa lehetek boldog. S elvégre most nemcsak boldogságomról van szó, hanem becsületszavamról is.

Összekulcsolta kezét, esdve nézett az anyja szemébe, aztán így szólt:

- Mindezt rád bízom, anyám; egész életemet, jövőmet, lelkiismeretem nyugalalmát, boldogságot és becsületesemet.

Krzyckiné két keze közé fogta fia arcát és megsókolta a homlokát.

- Lászlóm - mondotta - öregasszony vagyok és sok előítélet közt éltem. Épp azért nem mondhatom, hogy könnyű volt beleegyezésemet adnom elhatározásodhoz. Tudod, hogy nagyon megharagudtam Otocka Zsófiára. Ma reggelig még szilárdul el voltam határozva, hogy ellenezni fogom a házasságodat, amennyire csak erőmből telik. Ne csodálkozzál rajta; magad is mondd, hogy úgy ért, mint villámcsapás; gondold csak, mit éreztem én. Én, mint anyád, lelkemből meg voltam győződve, hogy neked egy hercegkisasszony sem volna sok feleségül. Ebben nemcsak régies nézeteim, anyai hiúságom, nem is csak előítéleteim hibásak. Aggódtam a boldogságodért is. Nem volna kifogásom Hanna személye ellen, ha nem volna az a sok mellékes körülmény. Megismertem őt már Jasztrzebben, s őszintén megszerettem. Akárhányszor azt

kívántam magamban, hogy bár a mi leányaink is olyanok lennének, mint ő. De mikor megtudtam, hogy kicsoda és hogy mi történt köztetek, első gondolatom a rettegés volt, hogy nem nyomja-e lelkiismeretted több ilyen, Jasztrzebben elkövetett ballépés!...

- Nem, anyám - felelte Krzycki. - Szavamra, nem!

- Látod, mindaddig azt hittem, hogy tiszta vagy. Képzeld el hát, mennyire megdöbbsztem.

László lehajolt a kezére, hogy elrejtse arcát, mert bármily komoly volt a pillanat, bármint fel volt izgulva és bármint nyugtalanzkodott, oly hihetetlennek tűnt fel előtte anyjának naivsága, hogy attól tartott, elárulja magát csodálkozásával. - Ó - gondolta magában - még szerencse, hogy esküm csak Jasztrzebre vonatkozik. Nem mondhattam volna meg anyámnak, amit Gronszkinak mondtam, tudniillik, hogy az okos farkas sohasem abban a faluban rabol, amelyben a tanyája van. - Aztán az a gondolat ötlött eszébe, hogy csak egy angyal élhet ily csalódásban, s még jobban tisztelte anyját.

Krzyckiné így folytatta:

- Aztán a világra s az emberekre gondoltam, akik közt élnetek kell. Tudtam, hogy senki sem dicsérené tettetted. Minden bizomnyal ezer bosszúságot és fullánkos megjegyzést kell majd elviselned, melyek addig ingerelnek és bősztítenek, míg emésztő bánattá és keserűséggé nem változnak az érzelmeid, melyekkel feleséged iránt viseltetel. Nekem az a boldogság volt a fő, melyet elvakultságomban kívántam neked. Csak ma reggel éreztem úgy, mintha leesett volna a hályog a szememről. Állítólag tudnak és beszélnek róla. De én őszinte csodálattal hallottam, mintha valami újat hallanék, „hogy a boldogság egyáltalában nem a legfontosabb dolog az életben, s hogy ne a boldogságod legyen a legnagyobb gondom...” Az imént megtisztították a szívemet minden elbizakodottságtól, s azt ajánlották, hogy kövessem lelkiismeretem szavát. Én azért, Lászlóm, nem tarthatlak vissza ettől a házasságtól.

Krzycki e szavak hallatára lehajolt és elborította csókjaival anyja kezét.

- Ó, kedves anyám! - kiáltotta. - Ó, anyám, mily boldog vagyok!

- Az vagyok én is - felelte Krzyckiné. - Mert még bántott az aggodás, hogy érzelmeid csak fölszínesek és képzelődésből eredtek. De ez után a beszélgetésünk után látom, hogy igazán szereted Hannát.

- Úgy van. A szerelem nagyon mélyen gyökerezik bennem, és csak az élettemmel együtt lehetne kitépni szívemből.

- Elhiszem neked, elhiszem...

Ily kölcsönös biztosítások közben egészen őszintén beszéltek egymással, s mégis mind a ketten csalódtak. László könnyen befolyásolható jellem volt; lelkülete érzéki, szíve lágy. Jobbára a felszínen élt; érzelmei nem voltak mélyek, mert nem volt megáldva szívós természettel. De Krzyckiné, ki úgy hitt minden szavában, mint az evangéliumban, ünnepélyesen így szólt:

- Úgy hát áldjon meg az isten, gyermekem. Beszéljünk most csak arról, ami ezután következik; hiszen én értek ahhoz valamennyire. Ha az ember egyszer elhatározta magát valamire, ne tegye félig, hanem egész szívéből. Tárt karokkal fogjuk fogadni Hannát és tudtára adjuk, hogy kegyelmet gyakorolt velünk, melyért örökre hálásak leszünk neki.

- Igen, csakugyan megérdemli! - kiáltotta László lelkesen.

- Jól van, jól van - mosolygott Krzyckiné. - Szeretnék most hozzá menni, hogy megköszönjem neki. Azt hiszem, Hanna elengedi azt a feltételt, hogy csak egy hét múlva jelentkezéél nála.

- Zsófi is rajta lesz; de a te szavaid, anyám, természetesen nagyobb hatással lesznek rá.

- Mikor menjek?

Krzycki ismét összekulcsolta kezét:

- Most mindjárt, anyám, mindjárt.

- Jól van. Itt vársz-e meg, vagy elmegy Zsófiához?

- Itt maradok, mert Zsófia, úgy lehet, próbán van Mariskával. Sokszor ő maga kíséri el.

Krzyckiné fáradtsággal kelt fel a székről. Nehéz napja volt ma; a csúz szokatlan erővel gyötörte. Bár fájdalmai voltak, kiegyenesítette a lábát és bátran útnak indult. Az a gondolat, hogy a fiáért fárad, megkönnyítette számára a munkát és az erőfeszítést.

De útközben eszébe jutottak oly dolgok is, melyekről addig nem beszélt fiával. Egyike volt azoknak a vidéki nemes hölgyek közt nem ritka asszonyoknak, kik a létért és gyermekeik vagyonaért folytatott küzdelemben kitűnően értik, hogy' kell gyakorlati bélyeggel látni el eszményi palástjukat. Valamikor a jásztrzebi gazdaság minden baja a vállán nyugodott, ami nem csak gonddal járt együtt, hanem hozzászoktatta a küzdelemhez is. Így hát gondolatban szemügyre vette most az eset anyagi oldalát is.

- Beleegyezném a házasságba akkor is - gondolta, mintegy igazolva magát - ha semmije sem volna Hannának; de azért kíváncsi vagyok, mennyije van?

Aztán örült arra a gondolatra, hogy Hannának talán nincsenek milliói és angol nőnek nem túlságosan gazdag, de ami Angliában szerény vagyon, Lengyelországban már nagy jólétet jelent.

Ily tűnődés közben csemetett be Anney kisasszonyhoz.

A látogatás úgy folyt le, amint várni lehetett. Krzyckiné jólelkű, hálás, anyai érzésekkel megáldott asszony volt. Abban a pillanatban, midőn letette Anney kisasszonynak, az ő „kedves leányának” kezébe a fia életét és boldogságát, némi pátosszal beszélt. Anney kisasszony kevésbé volt patetikus, de őszintén egyszerű, nyugodt, higgadt, szinte óvatos volt, bár múltjáról egyáltalában nem esett szó. Sőt Krzyckinének az volt a benyomása, hogy ez a tartózkodás kissé túlmegy a határon. Megértette ugyan, hogy visszás taktika volna Anney kisasszony részéről, ha túlságosan el volna ragadtatva, és elismerte a tartózkodásra való teljes jogát, mégis a kiábrándulás egy nemét érezte szívének mélyén; mert másrésről az a meggyőződés élt benne, hogy az a nő, ki László felesége lesz és László nevét viseli, igazolva volna minden tekintetben, még ha félig esztét vesztené is örömeiben.

Midőn visszatért, nem szólt semmit e benyomásairól, de azért elárasztotta Hannát dicséretekkel, s oly melegen nyilatkozott róla, hogy mindkettőjüknek könny szökött szemébe. László mindenekelőtt azt kérdezte, hogy meg van-e szüntetve a „tabu” és visszavonta-e Hanna a tilalmat, s mikor megtudta, hogy igen, negyedóra múlva Anney kisasszony lábánál hevert.

- Szerelmesem, angyalom, feleségem! - mondotta, átkulcsolva térdét.

HETEDIK FEJEZET

Gronszki néhány nappal ezután meglátogatta az öreg Dzvankovszki jegyzőt és Sremszki doktort. Gronszkinak ez kedves változatosság volt. Szerette mindkettőjüket, a doktort pedig különösen nagyra becsülte. Igen melegen köszöntette őket s kérdezte, mi újság a városban és környékén, különösen pedig náluk.

- Hát csak élünk, élünk! - felelte lármásan az orvos. - Nagy sor az manapság. Eddig még nem tartóztatott le bennünket a rendőrség, nem lóttek agyon bennünket a haramiák és nem röpítettek bennünket a levegőbe a szocialisták. Ennek következtében nemcsak hogy élünk, hanem még Varsóba is jöttünk... Én magam azért, mert még messzebbre kell utaznom, egészen Volhíniáig, ez az úr pedig itt - a jegyzőre mutatott - a hangverseny miatt, melyben részt vesz Zbyltovszka kisasszony is. Midőn elolvasta a róla szóló újsághírt, oly állapotba jutott, hogy minden pillanatban gutaütéstől, idegrázkódtatástól féltettem. Nincs mit tenni! Orvosszer gyanánt egy kis varsói tartózkodást rendeltem neki. Elvégre nem bírja már tovább a mi kis városunkban s arra gondol, hogy felhagy a jegyzői foglalkozással s itt telepszik meg végképpen... Szívében ég a tűz, megolvad a hó és felenged a jég... és a többi és a többi. Hahaha!

A jegyző e szavak közben úgy mozgatta az alsó állkapcsát, hogy az orra beleütközött a szakállába. Végre is felkiáltott.

- Szétesik a fejem! Jaj, szétesik a fejem!...

- Még mindig a régi hadilábon? - kérdezte kacagva Gronszi.

- Hadilábon? - visszhangoztatta a jegyző. - Nem, nem küzdök már. Megrázkódott az agyvelőm, szét vannak dülva az idegeim. Elkábított, összemorzolt, kimerített, kiszívta és kilúgozta erőm végső maradványát. Az az örökös fecsegés és karattyolás tegnap az egész úton... Aztán a fogadóban... És ma reggel óta még itt is. Nem! Nem bírom tovább! Nem bírom!...

- Csitt legyen! Hát ugyan ki az, aki mindennap magához hívat? Ki nyújtja ki előttem a nyelvét minden istenadta nap egészen a mellénye felső gombjáiig és ki nézeti meg velem, hogy fehér-e vagy piros? Megálljon csak, elutazom, akkor aztán majd vizsgálhatja maga a tükörből.

- Csakugyan Volhíniába utazik? Mi lesz akkor a betegeből? - kérdezte Gronszi.

- Tartok tőle, hogy időközben meggyógyulnak; de nem tehetek róla! Oda kell mennem.

- Mekkora időre?

- Nem tudom; de nem nagyra. Volhíniai mazur vagyok. Az ottani köznemesek közül való, amolyan egytelkes gazda. Az emberek ott jobbra bérben laknak; nekem saját házam van a testvéröcsémrel, aki bíró volt, de most gazdálkodik. Hozzá megyek.

- Csak nem beteg?

- Dehogynem az, uram; megbolondult.

- Szent isten! Ugyan mikor?

- Nem régen. Mióta „vidéki úr” lett belőle.

- Ejnye, ejnye!

- Pedig úgy van. A tökéletlen fráternek az az ötlete támadt, hogy adni fogja a „földesurat” és fejébe szállt a dicsőség. Múlt hónapban küldöttem neki kétezer ábécés könyvet a parasztjaink számára, mert a nemzeti nyelv az a sebhelyes pont, melyre senki sem gondol, s amellyel együtt az emberek akaratlanul elvesztik lelkük szívüket. Elhinnék-e? Visszaküldte az egész csomagot egy levél kíséretében, amelyben tudtomra adja, hogy nem osztja szét a könyveket...

- De miért nem? - kérdezte Gronszi, kit az orvos beszéde érdekelni kezdett.

- Előbb azt írta, hogy csak a saját tartományukért élnek és dolgoznak és csak helyi vagy tartományi kérdésekkel foglalkoznak; másodsor meg valamennyi néptörzs egyesítésére törekednek; és harmadsor nem akarnak ellengyelesíteni senkit...

- De hiszen csak a lengyel köznemesség gyermekeinek való ábécés könyvekről van szó?

- Ők azt már „lengyelesítésnek” mondják, mert hiszen útjában áll az „egyesítés”-nek. Vigye el az ördög az egész társaságot minden diplomáciájával egyetemben. De ez még nem minden. Az én elmés öcsém végezetül kijelentette, hogy nem tekinti magát lengyelnek, hanem lengyel műveltségű volhiniai férfúnak. Ez az ő lengyel álláspontja. Ó, uram, nincs igaza Stanczyknak, mikor azt mondja, hogy Lengyelországban van a legtöbb orvos, mert a politikusok sokkal nagyobb számmal vannak képviselve Lengyelországban. Minden átlagos lengyel egy-egy kis Talleyrand, egy-egy kis Metternich, egy-egy kis Bismarck. Igaz, sohasem vett részt a politikai közéletben, nem végzett iskolát, semmit sem tanult, nem is konyít a történelemhez, ó, de sebjaj! Ő mindent csak úgy „Isten kegyelméből” kapott, agyvelejében hordja a füstölőt, amelyet hite szerint, csak meg kell gyújtania, hogy elkábuljon tőle minden légy és szúnyog, mely a vérünket szívja, s ne alkalmatlankodjék többé. Amellett mindegyikük meg van győződve, hogy csak ő lát egészen tisztán, csak neki mértek minden bölcsességet.

- Uram - mondotta Gronszkinak az öreg jegyző, és az orvosra mutatott - nagy hordót vert ön csapra; ez el nem hallgat, míg a kezünket, lábunkat mozgatni tudjuk.

- Nem hordó az, hanem az ő sebezhető pontja - felelte Gronszki.

Sremszkinnek minden bizonytalansággal sebezhető pontja volt biz' az, mert már nem is hallotta, amit mondtak neki, hanem a következő párbeszédbe fogott távollevő öccsével:

- Úgy, hát nem vagy lengyel, hanem lengyel műveltségű volhiniai vagy? Jól van! Akkor én meg azt mondom neked, hogy megtagadtad apádat, nagyapádat, meg a dédapádat, leköpted sírjukat, elszakadtál minden hagyománytól és lemondottál létjogosultságodról. Lekisebbitted magad azzal, hogy elhagytad a tiedet, s oly emberekhez pártoltál át, kik nem kívánnak, megvetnek, lekicsinyelnek téged. Másodszor pedig azt mondom neked, hogy még csak renegát sem vagy, mert azt, amit elkövettél, csak ostoba politikából tetted, melyet te okosnak tartasz, de útját egyengetted az elkövetkező idők renegátjainak: unokáid és dédunokáid majd lemondanak a lengyel műveltségről is. Aztán meg, ha már azt mondd, hogy nem vagy lengyel, hanem lengyel műveltségű volhiniai, miért nem mégy egy lépéssel tovább, teszem föl Darwinig? Ugyanoly joggal mondhattad volna azt is, hogy nem vagy lengyel, hanem lengyel műveltségű orangután vagy pithecanthropus. Mondottad továbbá, hogy senkit sem akarsz ellengyelesíteni. Egyáltalában hogyan tehetnéd meg azt? Talán korbáccsal, bebörtönzéssel, vagy vallási erőszakkal, vagy iskolával, vagy az anyanyelv megfojtásával? Mert, ha anélkül hogy elszakadnál népedtől, nyilvánosan csillogtatod lengyel erényeidet, ha beoltod valakibe lengyel szabadságvágyaidat, lengyel tehetségeidet, melyekkel képes vagy átérezni másoknak szenvedéseit, lengyel szeretetedet, lengyel reménységedet, a jobb jövőben való hitedet s ezáltal megnyersz másokat Lengyelország számára, vajon akkor is gonosz politikának fogod-e minősíteni az ily lengyelesítést? Ebben az esetben azt kérdezem tőled, te tökfilkó: Hát mi mást akarsz tenni, mi végből vagy ott, ahol most élsz? Végre hát azt sem tudod már, hogy voltaképpen ki vagy? Én megmondom neked: gyöngye jellemű s legfőképpen gyöngye elméjű ember vagy, öcsém.

Aztán Gronszkihoz fordult.

- Hogy mi mondanivalóm van az öcsémnek és miért megyek oda? Gyűlés lesz ott. Tehát el fogom mondani ugyanezt más szavakkal nyilvánosan is.

- Csak menjen minél hamarabb - mondotta a jegyző.

A doktor kacagott.

- Éppen futni fogja az időből, hogy meghallgathassam még Zbyltovszka kisasszony hangversenyét is.

- Szerencsés utat - kiáltotta Gronszi. - Menjen csak, a lengyeleket most nemcsak kívülről csonkítják ellenségei, hanem belülről is lazítják összetartását. Menjen és mondja meg ezt nyilvánosan is. Talán akadnak néhányan, akik meg fogják érezni felelősségüket a jövővel szemben.

- Hiszem is, hogy fognak akadni ilyenek. Mert alapjában véve azt hiszem, hogy éppen úgy éreznek, mint azelőtt, ha nem is mindannyian, de legalább többség szerint, s csak azért beszélnek úgy, hogy legalább egy pillanatig kíméletemben fogja őket az a marok, melyet a torkukon éreznek. De csalódnak ebben is. Csak az lesz a következtetés, hogy felülről is, alulról is még jobban nézik és gázolják le őket.

- Mikor utazik?

- A gyűlés csak tíz nap múlva lesz. Tehát egy hétig még itt maradok, mert dolgom van Varsóban. Aztán meglátogatom az ismerőseimet, köztük Otockinét és Krzyckinét is. Hogy van Krzycki?

- Olyan jól érzi magát, mint a hal a vízben. Rövid időn belül megházasodik.

- No nézze az ember! Fogadok, hogy a szép angol nőt veszi el. Azt a szép virágszálát.

- Úgy van. De kitűnt, hogy az a virágszál nem angol, hanem hamisítatlanul lengyel, mégpedig falusi réten termett.

- Fékomadta! Miket beszél?

- Nem titok már. Skiba Hannának hívják.

Gronszi aztán elmondotta neki Anney kisasszony egész történetét, csak azt nem említette meg, hogy László ismerte már akkor is, mikor még Hannának hívták.

A két úriember ámultan hallgatta. Az orvos nagyot csapott térdére a tenyerével és felkiáltott:

- Ó, ha én azt tudtam volna! Ha tudtam volna.

- No, mi történt volna akkor? - kérdezte a jegyző.

- Mi történt volna? Az, hogy nemcsak fülig, hanem fülön túl is beleszerettem volna. Úgyis majdnem úgy történt. Szerencsés fickó az a Krzycki, pedig igazán nincs érdeme rá. Viszont én valóságos szerencsétlen flótás vagyok. Ha belehabarodok valakibe, vagy jön valaki és elüti a kezemről, vagy pedig már másvalakit szeret. Tehetek róla? Meg kell látogatnom Anney kisasszonyt és szerencsét kell kívánnom neki. Mert az a Krzycki végre jó fiú. Igaz, nem az az ember, aki helyre fogja állítani Lengyelországot, de legény a talpán. Ónagysága pedig gyönyörű szép bestia, az embernek majd kiszalad utána a szeme. Szeretném együtt látni kettőjüket, szép emberpár az!

- Ha látni akarja őket és ráér - mondotta Gronszi - a dolog menni fog. Tegnap abban állapotunk meg Otockinéval, hogy ma a hangversenypróbán találkozunk valamennyien. Elkísérhetem az urakat a próbára, aztán valamennyien együtt reggelizhetünk.

- Pompás! - kiáltotta a jegyző. - Éppen azzal a szándékkal jöttem, hogy megkérjem, szerezzen nekem is belépőengedélyt a próbára. Már kiestem minden összeköttetésből, s azt se tudom már, kihez forduljak.

Gronszi az órájára nézett.

- No hiszen ez kitűnő. De még ráérünk. Most valami gyűlés vagy előadás van abban a teremben, s az efféle gyűlések mindig eltartanak a megállapított időn túl. Amíg aztán kiszellőztetik a termet és ismét helyükre teszik a székeket, elmúlik megint legalább fél óra. Nem maradok el egyetlenegy próbáról sem, tehát ismerem a szokást.

- Én sem fogok elmaradni egyről sem - mondotta a jegyző.

Oly türelmetlen volt, hogy nagyon is korán indultak. A ház előtt néhány ember lézengett, nyilván a gyűlésen résztvevőket várták. Belülről zaj, néha kiáltás, taps és dörömbölés hallatszott ki az utcára:

- Miféle gyűlés ez? - kérdezte az orvos.

- Igazán nem tudom - felelte Gronszi. - Most napról napra van efféle csődület: politikai gyűlés, közhasznú értekeztetés, irodalmi felolvasás, s a jó isten tudja, még mi minden nem.

- Az ember néha szinte megirigyli ezeket a varsóiakat - kiáltott fel az orvos.

- Arra ugyan nincs ok. A legritkább eset, hogy okos dolgot művelnének; jobbra oly ostobaság az egész, hogy az ember pirulni kénytelen miatta.

- Várjunk csak. Hiszen úgy látszik, botrány kerekedik - mondotta Gronszi.

Csakugyan botrány történt. Az előcsarnokból emberek rohantak alá földetlen fejjel és odalenn tüstént sokadalommá verődtek össze. Ebben a tömegben dühösen hadonásztak az emberek kézzel, bottal és esernyővel, és fülsiketítő rikácsolás hallatszott ki belőle. Aztán temérdek ököltől lökdöstetve le a lépcsőn, egy ember lódult ki a tömegeből, kalap nélkül, kabátja letépvé, s egyenesen az orvos lábához esett úgy, hogy majdnem feltaszította őt is, meg a jegyzőt is.

- Szvidvicki! - kiáltotta Gronszi elcsodálkozva.

Szvidvicki felállt, megfenyegette öklével a tömeget, mely csakhamar visszafordult a terembe, aztán megszólalt elfúló hangon:

- Ó, csakugyan te vagy az? Kilöktek! Bezúrták egynéhány bordámat és letépték rólam a kabátot. De sebaj, én is elgörbítettem egynéhány orrot, egynéhányat meg, amely görbe volt, kiegyenesítettem. Ez már a második ilyen esetem. A termőfáját!

- Gyere már, csak nem akarsz itt maradni kalap nélkül, rongyos kabátban.

- Nem - felelte Szvidvicki. - De előbb hadd vegyek lélegzetet. Hordár!

S intve a hordárnak, így szólt:

- Polgártárs! Nesze itt van harminc kopek meg egy ruhatári szelvény; eredj fel vele és hozd le a ruhatárból a kalapomat meg a felöltőmet.

- De beszélj már, mi történt?

- Mindjárt, mindjárt - felelte Szvidvicki. - Előbb felöltözöm, aztán mehetünk a cukrászdába... A termőfáját! Ha az emberek a gyűlés után lejönnek és itt találják, lesz megint ütleg, igaz, hogy kijut abból nekik is.

- Politikai gyűlés az odabenn?

- Miattam mondjuk értekeztetésnek, vitának, előadásnak, amint jól esik! Egy nagyon tisztelt kisasszony „az ifjúság felvilágosításáról” beszélt. Körülötte az emelvényen a hölgyeknek és uraknak egészen hozzá illő társasága. A terem zsúfolva volt. Fejedelmi módon mulattam.

- Látszik - jegyezte meg Gronszi.

- Talán nem hiszed? De mutass be már az uraknak. Hiszen a nap hőse vagyok.

- Tehát: hős Szvidvicki - Dzvonkovszki jegyző és Sremszki doktor urak - felelte Gronszki.

Szvidvicki megszorította Gronszki elámult kísérőinek kezét. Mikor aztán visszatért a hordár a kalappal, bottal és felöltővel, hamarosan felöltözködött és így szólt:

- Nagy kedvem volna ezzel a bottal várni be itt az egész társaságot. De elég volt mára. A gyűlés eltart még húsz percig vagy még tovább. Mindenekelőtt menjünk a cukrászdába. Valami hasogatja a lábamat, nem tudok egy helyben állni.

A cukrászdába mentek. Szvidvicki egy pohár konyakot rendelt, aztán még egy pohárral kért, s így kezdte történetét:

- Tehát „felvilágosító” gyülekezet volt s mikor az előadó hölgy - mondhatom, valóságos szoknyás Cicero volt - kezdte, „felvilágosítani” a zöld ifjakat és a tizennégy éves csirkéket, akik a publikum zömét tették, az ember majd kiszaladt a bőréből. A zöld ifjak brávóztak, de változatosság kedvéért le is hurrogták. Mikor beszédének sora a csirkékre fordult, azok fülig elpirultak és nyugtalanul fészkelődtek, mintha parázs lett volna a talpuk alatt. Pompásan ment minden. Ekkor egy nagyorrú feminista úr vette át a szót, utána meg egy vidéki kisasszony valahonnan az isten háta mögül. A közönségnek még az érettebb része is föllekesedett. Mondhatom, fejedelmileg mulattam, akárhogy tamaskodik benne Gronszki. Mert lássák, uraim, elvben nincs semmi kifogásom a felvilágosítás ellen, sőt ellenkezőleg! Csak éppen azt a nézetet vallom, hogy ha a dolog mulatságosabbá válik, legyen benne kedélyesség is. Én tehát néhány beszéd elhangzása után szót kértem és kijelentettem, hogy elő fogok adni egy költeményt a gyűlés tiszteletére. A hallgatóság beleegyezett s néhány bravó kiáltást is kaptam előlegül. Akkor hozzáfogtam a szavalathoz. Költeményem nem volt eredeti alkotás, hanem travesztíája volt a „Jókedvű Tádé”-nak.¹² De nem tartott sokáig. Kitűnt, hogy az én Tádém nagyon is tréfás volt a hallgatóságomnak. Az sem tetszett különösebben, hogy a vidéki hölgyecske tekintve, hamiskásan csíptetem a szememmel. Az emberek kiabálni kezdtek: „Hallgasson! Elég volt! Hiszen ez kifiguráz bennünket!” És eszményi költészetem most reális szomorújátkká fordult... Arra a megjegyzésre, hogy „Ez kifiguráz bennünket!” azt kiáltottam vissza: „Hát mit gondoltok?” Erre nagy ordítózás támadt: „Ki vele! Ki vele!” Egyszerre legalább ötven kéz ragadott karon és nyakszirten, botrány kerekedett, ütöttek, vertek és én viszont. Végre kidobtak a tornácra, a tornácra a lépcsőre, a lépcsőről az utcára, s a többit már tudják. Ismétlem harmadszor is: fejedelmileg mulattam.

- Önnek legalább van bátorsága - mondotta az orvos. - Az efféle gyülekezeteket lehetetlenné kell tenni, ha másképp nem lehet, botrányal. Helyesen cselekedett, ön derék, nemzeti érzelmű férfiú.

- Nemzeti érzelmű, én? - kiáltotta Szvidvicki. - Tegnapelőtt a nemzeti demokraták egyik gyülekezetéből löktek ki, igaz, hogy kissé kíméletesebben, de mégis kilöktek.

Gronszki harsányan felkacagott:

- Úgy hát ez a legújabb sportod? - kérdezte.

Ezzel véget ért a beszélgetés; a közfigyelem az előadásról távozó sokaságra fordult. A cukrászbolt ablakai előtt fekete emberáradat hömpölygött tova, melyben csakugyan sok növendékleany és pufókképű kamasz legényke találkozott.

Midőn az áradat végre elvonult, néhány tavaszias derűt sugárzó alak jelent meg: Hanna, Mariska és Otockiné Krzycki társaságában.

---

¹² Kedves nyárspolgári versezet.

NYOLCADIK FEJEZET

Krzycki életének úgynevezett boldog korszakára néha árnyak vetődtek. Bár Hanna iránt való szerelme nőtön-nőtt, mégis fordultak elő különféle kellemetlenségek, melyeket László anyja előre látott. Eleinte csak szót sem érdemlő véletlenek voltak, melyeket alig vettek észre, s amelyek alig ejtettek sebeket. Például megesett, hogy a gorekbeli hölgyek meglátogatták Krzyckinét, hogy meghívják Kajetána kisasszony és Dolganszki úr esküvőjére, mely a legközelebbi napok egyikére volt kitűzve. Krzyckiné szerencsét kívánt nekik és megjegyezte, hogy neki is lehet gratulálni fiának Anney kisasszonnyal való eljegyzéséhez. Erre a két hölgy nagy szeretettel kezdte ölelgetni Krzyckinét, ami szerencsekívánás akart lenni, de inkább részvéthez hasonlított, különösen, mikor Vlockiné nem talált több szót érzelmeinek kifejezésére, mint azt, hogy: „Isten rendelése”, Kajetána kisasszony pedig oly áhítatosan vetette föl szemét, mintha enyhületet akart volna kérni az égi magasságoktól e bánatos anyai szív keservére.

Krzycki kacagott, mikor elmentek, de magában azt kívánta nekik, hogy bár a nyakukat szegnék. Néhány nap múlva, mikor kiderült, hogy ismeretségük egész körében egyedül Hanna nem kapott meghívót a hölgyektől, Krzycki kérdőre akarta vonni Dolganszkit és botrányt akart csapni; az anyja alig volt képes lecsillapítani azzal a kijelentésével, hogy sem ő, sem Otockiné, sem Mariska nem mennek el a menyegzőre. Bosszantotta Krzyckit az is, hogy némely ismerőse, a gorekbeli hölgyekkel ellenkezőleg, valósággal áradozva fejezte ki szerencsekívánatait, mintha hőstettet követett volna el. Az egész társaság az ő leendő házasságáról és Hanna származásáról beszélt. Történhetek bár fontos politikai átalakulások, robbanhattak fel bombák és törhetett ki sztrájk, a szalonokban néhány napig csak Hannáról beszéltek, kinek nevét egynémely hölgy sajtószzerűen kérdő hangon szorította ki ajkai között: „Skiba... Hanna?” De még azok az áradozó lelkesedéssel mondott szerencsekívánatok sem eredtek helyes méltánylásából annak a hőstettnak, melyet Krzycki mátkájának megválasztásával követett el. Döntő szerep jutott bennük Hanna hozományának, s annak a reménynek, hogy valamikor számukra is származik valami haszon azokból a milliókból. Ez a hozomány, mely Krzyckiné föltevésének megfelelően a helyi viszonyokhoz képest elég jelentékeny volt, de egyáltalán nem rúgott ki milliókra, olyannyira felcsigázta a kíváncsi tömeg várakozását, hogy a Skiba Hanna gazdagságáról szálló hír szinte mesés arányokat öltött; s midőn Anney kisasszony egyszer két barátnője, Krzyckiné s vőlegénye társaságában megjelent a versenytéren, minden messzelátó az ő kocsjára szegeződött. Az előkelő világ egynémely hölgye, látva Hanna boldogságtól és egészségtől ragyogó arcát, okosabb teendő hiányában azt mondotta ugyan, hogy a dolognak „bibéje” van, de aztán kijelentette, hogy az előkelő társaságnak manapság barátságosan kell befogadnia egy olyan hölgyet, aki oly anyagi eszközökkel rendelkezik. A szépségét illetőleg az a vélemény kerekedett fölül, hogy nem eléggé jelentékeny arra, hogy a többiek fejüket veszítsék miatta; Krzycki nyilván a pénzéért veszi el. Csak a gorekbeli hölgyek fogadták védelmükbe Hannát. Mostanában nagyon sok látogatót fogadtak házuknál, s ahol csak alkalma kínálkozott, értésül adták, hogy ifjú szomszédjuk nem mindig járt csakis pénz után, s csak midőn nem valósulhattak meg egyéb álmai, akkor támadt az a gondolata, hogy a pénz még mindig jobb a semminél.

Ilyen volt az események folyása kívül; de néha a mátkapár egén is feltűntek apró fellegecskék, melyek mind gyakoribbak voltak, abban a mértékben, amint Krzycki szerelme lobbort vetett. Hannának, az angol szokásokhoz híven, egyáltalán nem voltak aggályai abban a tekintetben, hogy fogadja magánál vőlegényét; hogy hosszan maradjon vele bizalmas együttlétben; hogy

kettesben járjon vele a városban, sőt kikocsikázzon vele a város környékére és kölcsönösen keresztnevéükön szólítsák egymást. Azt mondta magában, hogy a nagy, őszinte szerelemben kell barátságnak is lennie, s hogy a nő, mielőtt asszony válnék belőle, őszinte barátja és bajtársa legyen a férfiúnak. Azt hitte, László megérti ezt, s nemcsak annál jobban fogja szeretni, hanem annál jobban fogja becsülni is érte. Azt olvasta valamikor egy angol könyvben, hogy lehet valakit szeretni becsülés nélkül is. De a szerelem ebben az esetben oly fokot érne el, hogy örökös boldogtalanság válnék belőle; minthogy el akarta kerülni ezt és szilárd alapra akarta helyezni jövőjüket, biztosítani akarta Lászlónak nemcsak szerelmét, hanem barátságát is.

De itt félreértések támadtak a jegyesek között. Az az aranyhajú, kék szemű, jó barátnő; ez a rózsás arcú, vidám női cimpora oly csodaszép volt világos ruhájában és virágos tavaszi kalapjában, hogy Krzycki, bár végtelenül tisztelte, minden bizalmas együttlétük alkalmával tökéletesen fejét vesztette. Hanna azt tartotta, hogy a vőlegény, bármily ész nélkül szerelmes, legyen egyúttal jóbarát is, akinek a szeretett leány bármikor vállára hajthatja fejét azzal a szilárd hittel, hogy nem fog visszaélni bizalmával, s nem fogja kihasználni sem az egyedüllétét, sem a múltó gyengeséget és borult hangulatokat, sem a lefegyverző és a nőt gyengítő szerelmet. Viszont Krzycki úgy tett - lehet, azért, mert a fejét vesztette - mintha a baráti és bajtársi viszony csak jogcímen volna a vőlegény nagyobb gyöngédségére. Így aztán folyton résen álltak mind a ketten. László lesett minden alkalomra, melyet valahogy kihasználhatott; Hanna meg arra ügyelt, hogy mit kell elkerülni. Ez a kezdetben hallgatag éberség rövid időn a civakodás jellegét öltötte magára; erre aztán mentegetődzések következtek, melyek fokozhatták volna mindkettőjük szerelmét, ha Krzycki nem lett volna túlságosan kész a bocsánatkérésre.

A félreértés mélyebben fészkelte, mint ők ketten hitték. Hanna azt tartotta, hogy az után, ami régebben esett meg köztük, Lászlónak annál tartózkodóbbnak kell lennie és annál nagyobb tisztelettel kell vele érintkeznie; ellenben Krzycki azokban a pillanatokban, mikor fellángolt benne az érzékiség, mindenre feljogosítva érezte magát éppen e múlt miatt. Ennek következtében néha már feltűnt előttük vázaltszerűen jövőendő boldogságuk tündérpalotája, s még erősebben és élesebben rajzolódott volna eléjük, ha Krzyckiben nem rejtőzködtek volna mindenre való lehetőségek, s néha nem támadtak volna benne más hangulatok is. László érzékei még azokon a derült éjszakákon sem csillapodtak le, mikor ott álltak ketten a Hanna kertjére néző teraszon, s közben, a szomszéd erkélyen, Mariska hegedűje zengett, a hold fénye pedig megpihent a szemközt levő falon. Lelke, elandalodva a kedves lény láttán, ki fehér angyalként világított át a homályon, megittasulva a virágok és a lombok illatától, s eltelve a zene hangjaitól, csöndesen, mint a nyári éjszaka, édes, tiszta érzelemben olvadt, mely körülölelte Hannát és felvitte a csillagokig. A leány érzékeny lelke felfogta azt az érzelmet és majdnem megfűlt boldogságában.

De mindez csak múltó hangulat volt; a következő pillanatban, mikor Krzycki jó éjszakát kívánt, s megcsókolta a kezét meg a homlokát, a férfiúban ismét felébredt a szüntelenül vágyó érzékiség. Kereste a száját, a kebléhez szorította, elvesztette esztét, s midőn a leány kisiklott öleléséből, biztosította róla, hogy „nem lesz angol quaker”, s ha nem is haraggal, mégis nyomasztó hangulattal és szomorúan váltak el egymástól.

Ez a szomorúságuk is rokon volt a szerelemmel. Megesett az is, hogy László lefegyverezte Hannát őszinteségével, mely csakugyan erőssége volt.

- Hannám - mondta egy hosszú vitatkozásuk után - azt akarod, hogy felkússzam egy létrán, s leüljek a legfelső fokán? A dolog tűrhető egy pillanatig, de arra, hogy örökösen ott üljek, épp oly kevésbé vagyok képes, mint arra, hogy folyton-folyvást léclábon szaladgáljak. Ne képzeld, hogy valami rendkívüliség vagyok én. Egészen közönséges ember vagyok, aki csak annyiban különbözöm a többiektől, hogy mindenkifőlött szeretlek.

- Nem, Lászlóm - felelte Hanna - nem várok tőled valami különösebb lelki nagyságot. Csak arra gondolok, hogy amit az angolok szoktak mondani, hogy Istennek legnagyobb remeke a - *becsületes ember*.

- Követtem el néha rosszat is, de hiszem, hogy becsületes ember vagyok.

- Hiszem; de ne felejtsd el, hogy az a becsületes ember, aki nem hogy rosszat nem, hanem jót cselekszik. Minden ezen fordul meg.

- Ezt is elfogadom, s te meg fogsz tanítani rá.

- Te pedig engem.

- Hanna! Együtt fogunk gazdálkodni Jasztrzebben, s el fogunk követni mindent, ami csak tőlünk telik. Sok ott a tennivaló, mégpedig olyan, melyre én alkalmas és képes vagyok. Hogy jó házigazda váljék belőlem, hogy gondoskodjam másokról, oktassak másokat, magam is tanuljak, szeressek, felvilágosítsak másokat, s ha kell, mint jó állampolgár, meghaljak a hazáért; szavamra mondom, arra képes vagyok. Ez úgy van. Így állok előtted, ilyen vagyok. Mindent együttvéve, nem lesz nálam rossz dolgod, Hanna... Sokkal jobban szeretlek, semhogy megengedném, hogy rosszul menjen dolgod. Csak arra kérek, aranyom, rózsám, egyetlenem, ne kívánd, hogy örökösen a létra tetején üljek! Nem bírom.

Hannát meghatotta ez az egyszerűség és őszinteség. Boldoggá tette és csábította a gondolat, hogy együtt fognak élni Jasztrzebben; hogy szeretni fogják a népet, melynek öléből született, hogy oktatni fogják az egyszerű embereket, fáradni fognak értük. Hiszen mikor az Anney család meghalt, az volt az első gondolata, hogy visszatér Lengyelországba és foglalkozni fog a parasztok sorsával. S most éppen az egykori „ifjú úr” nyilvánítja ki előtte ugyanazt a szándékot, melyre már mint egyszerű leány rajongó érzéssel gondolt. Oly hálás volt, annyira kész volt nagyítani erényeit s igazolni hibáit. A maga számára pedig nem kívánt mást, mint hogy ne csak érzéki szerelemmel, hanem igaz, nagy, tiszta érzélemmel szeresse, s mindenekelőtt jóban-rosszban hú pályatársának tekintse őt az élet útjain.

De ha jöttek pillanatok, mikor úgy érezte, hogy László főképpen érzéki vágyainak célpontjául keresi őt, önuralom nélkül s képtelenül arra, hogy előkelő magasságra emelje érzelmeit, olyankor kétség lopódzott a szívébe. Nem szabadulhatott meg attól a gondolattól, hogy nem az ő, akit keresett. Azért azzal vigasztalódott lelkében, hogy a szeretett férfiú természete őszinte és igaz; s ahol az érzélem igaz és őszinte, nem kell félnie semmitől.

Krzycki csakugyan őszinte volt, elannyira, hogy át lehetett látni rajta, mintha üvegből lett volna. Bizonyosság rá az a felfogás, melyet Sremszki doktor fejtett ki róla Gronszkival való beszélgetése közben. A doktor így szólt:

- Engem a mostani Skiba Hanna kisasszony tízszer jobban érdekel, mint a volt Anney kisasszony. Teljes szívemből kívánom boldogságát. De ha e boldogságát arra az érzélemre alapítja, mellyel ő viseltetik Krzycki iránt, akkor nagy csalódástól félttem. Nem akarok rosszat mondani Krzyckiról. Ellenkezőleg, az én szememben ő nagyon kedves, igazi lengyel típus. Ha Krzycki száz évvel ezelőtt él, mint ulánus nem küzdött volna hitványabban Somosierra előtt, mint akár Koziébulszki és Niegolevszki. Csak az a baj, hogy azok közé az emberek közé tartozik, akiknek könnyebben esik meghalni az eszméért vagy érzélemért, mint élni érte és kitartani mellette. Nem tudnak és nem akarnak egy érzélemnek vagy eszmének hódolni, mint ahogy a delejtű mindig észak felé igazodik. Nekik szórakozás kell. Nincs is mit csodálni rajta. Csak meg kell gondolni, hogy az emberek évszázadokon át nem ismertek mást, mint ezeket a Krzyckieket és Gronszkiakat. Ezek pedig úgy szívták az életből a gyönyört, mint a szőlőből a nedvet. Ettek, ittak, mulattak és könnyelműsködtek, annyi volt az egész! Sőt verekedtek is

saját gyönyörűségükre. Nem voltak sem rosszak, sem visszataszítóak, mert a boldog ember nem lehet visszataszító. Volt bennük némi felebaráti szeretet; alkalmazkodtak az alájuk rendelt osztályokhoz, de főképpen a saját kedvükre éltek. Ilyen volt a lengyel mindig. Most a vezeklés ideje következik; de azok a tulajdonságok örökletesek, különösen azokban a körökben, melyekhez Krzycki tartozik. Neki nem lesz elég sem az asszony-, sem a honszerelem. Szeretni fogja ezt is, azt is, ha kell, meg is hal mindkettőjükért, de amíg él, csak a saját kedvét keresi, s lássák, éppen azért mondtam, hogy az ilyen emberek nem fogják újjáalkotni társadalmunkat.

- Hát milyenek fogják? - kérdezte Gronszi.

- A jövő népe nem a pohosaké, a jó fiúké, a fecsegő, az élet gyönyöreit és kellemetességeit hajszó embereké, akik mindenre jók és semmire sem képesek, hanem az erős, makacs, hallgató, értelmes embereké. A nyomor és a rabszolgaság évszázadok óta előkészítették a talajt.

- S a jelen felforgatja - tette hozzá Gronszi. - Csak az a kár, hogy bűdös a trágya.

- Nem a trágya az, hanem futóhomok, mely terméketlenné teszi földjeinket - felelte erélyesen az orvos.

És elkezdett átkozódni.

KILENCEDIK FEJEZET

Ellenben Dolganszki csakhamar úr lett a háznál, nemcsak menyasszonyával, hanem jövőbeli anyósával szemben is. Kikövetelte tőlük, hogy meglátogatták Hannát, s meghívták a lakodalomra is. Azzal a megjegyzéssel érte el ezt, hogy biztosítani kell legalább a jó viszonyt leendő jásztrzebi szomszédáikkal, s meggyőzte őket különösen azzal a felsőbb körökből hozott híradással, hogy a highlife teljesen egy nézetben van abban a tekintetben, hogy meg kell nyernie a maga részére Hannát, s egyelőre közlőre kell látnia a templomban.

A látogatás után, melyen úgy az anya, mint leánya nemcsak kifogástalanul, hanem udvariasan viselkedett Dolganszki éber szeme előtt, Krzyckiné is letett arról a szándékáról, hogy nem megy el a menyegzőre.

Ez az ünnepélyesség a hét első napjainak egyikén az előkelő hölgyek és Dolganszki címeikkel ékes kaszinóbeli tagtársainak roppant sokasága előtt folyt le a boldogságos szűzről elnevezett apácatemplomban. E nagy érdeklődés előidézésében mindenesetre nagy része volt annak az általános óhajtásnak, hogy végre közlőre láthassák a parasztmilliomosnőt, és Dolganszkit is. A vőlegénynek azok a barátai, kik ismerték a gorekbeli hölgyeket, azt beszéltek, hogy Dolganszki gazdag, de vén és nevetséges kisasszonyt vesz feleségül; ennek következtében a jó klubtársak látni óhajtották, mily arcot fog vágni, hogy aztán kigúnyolhassák és élceket faraghassanak rá. De ebben a tekintetben is teljes csalódás érte őket. Dolganszki, kinek jobbján Gronszi, balján Gril gróf lépdelt, oly önbizalommal, oly hidegen és oly mosollyal haladt végig a templomban, mintha neki lett volna joga és kedve kigúnyolni a klubtársait. Egyébként a magas és sovány menyasszony nem is festett oly rosszul uszályos fehér ruhájában. Mindenesetre elég sok rizspor volt az arcán, a menyasszonyi fátyola is nagyon hosszú volt, s ő maga úgy remegett, mint a nyárfalevél, ami azt a benyomást keltette, mintha volna némi szándékosság ebben a reszketésben, de semmi sem volt nevetséges rajta. S midőn letérdelt az oltár előtt, a templom háttéréből néző hölgyek és urak kénytelenek voltak elismerni, hogy van némi báj fehér, karcsú természetben. De a megjelentek főképp Hannát keresték szemükkel, aki László karjába fogódzva, úgy sietett végig a templom hajóján, mint egy derűs tavaszi felhő. A klubbeli uraknak úgy tetszett,

mintha egyszerre világosabb lett volna a templomban, mikor belépett. Gril gróf, ki az ülőhelyek mögött, közelében állt, utóbb azt mondotta, a szalonban, hogy rózsás melegség áradt belőle. A többiek siettek hozzájárulni Gril gróf kijelentéséhez, s egy hölgynek arra a megjegyzésére, hogy aki tetszeni akar, nem elég hogy nő legyen, hanem hevítenie is kell, az volt a válasz, hogy igenis, az feltétlenül szükséges. Közben irigyelték Lászlót Anney úr, tehát egyúttal Hanna millióért, melyek annyira magukra vonták a közfigyelmet, hogy Otockiné és Mariska jöttét észre sem vették. Otockinét valamelyest lehangolta Dolganszki házassága, s ez meglátszott arcán; Mariska nagyon is erősen tartotta nyitva száját kíváncsiságában, amellet oly vékonyak s főképp oly vörösek voltak a fődetlen karocskái - ami növendékleánynál egyébként megszokott dolog -, hogy csak részvétet ébreszthettek. De a nagyvilági hölgyek most nem vetettek ügyet sem egyikükre, sem másukra, mert impozáns természetével és a varsói fejedelemség korabeli ulánusra emlékeztető külsejével Krzycki volt az a középpont, melyben színházi messzelátóiknak sugarai összetalálkoztak.

A pap megjelenésére csend lett és megkezdődött a szertartás. A színházi messzelátók most az oltár irányába fordultak. Messziről látni lehetett a menyasszonyi fátyolt és fölötte a narancsvirágkoszorút, s a vőlegénynek a választék körül kissé tar fejét, melyen tovasiklott az égő gyertyák visszfénye. Krzycki odahajolt Hannához és suttogva mondotta:

- Nemsokára eljutunk idáig mi is - s a leány, jóváhagyásának jeléül, lesütötte szempilláit. Mikor aztán pillantásuk összetalálkozott, Hanna elpirult, ajkához emelte csipkés zsebkendőjét, aztán merően nézett az oltárra. Eszébe jutott, mint fénylettek a gyertyák nemrég a szent kereszt kápolnájában, mikor jövendő boldogságukért fohászokdáltak az éghez.

Igen rövid idő múlva ott fognak térdelni ők is, hogy el se szakadjanak többé egymástól, amíg csak élnek. S e gondolatra édes érzés fogta el, de nyugtalanság is támadt szívében.

Eközben megszólalt az eskető pap szava:

- Edvárd, feleségül akarod-e venni ezt a Kajetána kisasszonyt, aki előtted áll?

S midőn Dolganszki határozottan igennel felelt, aztán Kajetána kisasszony is azt rebegette, hogy ő is feleségül akar menni ehhez az Edvárdhoz, a pap összekötötte kezüket a stólával.

A szertartás gyorsan végéhez ért, s a menyegzői vendégek kivonultak a templomból. Az ifjú pár két óra múlva külföldre volt utazandó. De előbb ebéd várt rájuk a szállóban, amelyre a vőlegény rokonságából csak Krzyckinét hívták meg Lászlóval és Hannával, mint László menyasszonyával, Otockinét és Mariskát, s a távolabbi rokonok közül Gronszkit, Gril grófot pedig mint násznagyot.

Az ebéd a velejáró köszöntőkkel együtt nem tartott sokáig. Az ifjú pár elég hamar utazásra öltözötten tért vissza. Most megkezdődött az elutazás előtt való szokott ide- s tovaszaladgálás, Dolganszki útiládáinak, kézitáskáinak s mindenféle cókmojkjának kicipelése. Dolganszki az ebéd alatt, valamint ezekben az utolsó pillanatokban is oly hidegvérének és egykedvűségének adta jeleit, hogy minden angol lord megirigyelhette volna érte. Minden sietség nélkül beszélgetett a hölgyekkel, sajnálkozását fejezte ki Mariskának, hogy nem lehet a hangversenyen, Otockinének azt mondotta, hogy a többség most - hála neki - boldog; Krzyckinek felajánlotta a szomszédi jó viszonyt, Gronszkival pedig tréfálkozott, azt tanácsolva neki, hogy mihamarább házasodjék meg ő is.

Ez a hatásos nyugalom csodálatosan elütött a menyasszony nyugtalanságától és szórakozottságától. Dolganszkiné félórával az elutazás előtt, mindjárt azután, hogy felöltötték útiruhájukat, mindegyre kérdő pillantásokat vetett körül, mintha várna valamire, amit elmulasztottak s amiről elfeledkeztek, aminek pedig semmi esetre sem szabad megtörténnie. A dolog oly sokáig

tartott, hogy végre közfigyelmet keltett, s midőn Vlockiné nem látszott megérteni a kérdő pillantásokat, Kajetána asszony végre a mellékszobába hívta négyszemközt való beszélgetésre. A vendégek fület pedig negyedóra múlva efféle szorongó, bár elfojtott felkiáltások ütötték meg, hogy: „Ah!” meg „Oh!” A fiatalasszony aztán megjelent a teremben, eltakarva kezével arcát. De mindjárt aztán lebocsátotta kezeit a ruhájára, olyanforma pillantást meresztett Dolganszkira, mint az antilop az oroszlánra, s alig hallható, félig alélt hangon kérdezte tőle:

- Mennünk kell már, Edvárd?

Gronszki, Krzycki és Gril az ajkukba haraptak; de Dolganszki az órájára nézett és így szólt:

- Ráérünk még öt percig, kedvesem.

TIZEDIK FEJEZET

A könnyű árnyak, melyek felmerültek Hanna és Krzycki közt, lassan-lassan sötét felhőkké sűrűsödtek. Néha mindketten úgy voltak, hogy többé nem értették meg egymást. Hanna mind gyakrabban küzdött azzal a gondolattal, hogy László, bármily jó szíve van s bármennyire át tud érezni mindent, ami nagy és nemes, alapjában véve gyöngye jellemű ember, ki a fájdalom, vagy a szenvedélyes fellángolás pillanatában ellenállásra, erő kifejtésére nem képes, még akkor sem, ha férfiúi méltósága forog kockán. E gondolatra mély szomorúság fogta el. Még fájdalmasabban érintette a dolog másik oldala. Tudniillik arra a következtetésre jutott, hogy László érzelmei jobbak, tisztábbak, szemérmesebbek voltak iránta, mikor még Anney kisasszonynak tartotta. Visszagondolt úgy Jasztrzebben, mint Varsóban előfordult több különböző alkalomra; mikor bizonyos volt benne, hogy a szerelemnek az az égő lángja, mely a szívében lobogott, egyben a tisztelet áldozati lángja is volt; holott most, mióta megmondotta neki, hogy ő a régi Hanna, a tiszta láng az érzékiség pusztító tűzévé változott át. Miért? Talán a régi bűn az oka, vagy talán az, hogy azelőtt parasztleány volt? A feleletben metsző fájdalom foglaltatott, mert Hanna érezte, hogy mindkét oknak része van benne. Mindamellett tévedett abban a föltevésben, hogy Krzycki nem érti meg, hogy éppen e két ok az, melyért ellenkezőképpen kellene viselkednie, hogy feledtesse vele a bűn emlékét, hogy felemelje őt saját magának szemében és tisztelje benne a saját feleségét. Krzycki nagyon is megértette mindezt, s mikor elváltak, nemegyszer esett meg vele, hogy átkozta önmagát s lelkében javulást fogadott. De minthogy könnyű életfeltételei közt nem szokta meg, hogy harcoljon bármi, s főképp önmaga ellen, megbánása csak rövid ideig tartott, csak addig, míg távol volt tőle, míg nem vette körül ismét a belőle áradó melegség, míg meg nem ittasult pillantásától, kezében nem érezte kezét, s rabságába nem esett női bájainak. Akkor megvakult benne az ész, ismét rabja lett szenvedélyének, telve érzékiséggel és szofizmákkal, s az emlékezés a régi Hannára, a malomra, csak fokozta benne, s nemhogy leszerelte volna, hanem csak mélyebbé tette az ingert.

Ily körülmények közt előbb vagy utóbb ki kellett törni fölöttük a vihar, mely mindent megsemmisít. Előbb történt meg, mint Krzycki hitte. Egy alkonyaton, mikor belépett Hanna szobájába, sajátszerű, szokatlan állapotban találta jegyesét. Fel volt indulva, piros foltok látszottak az arcán, szeme vörösre volt sírva és feléje nyújtott keze nagyon reszketett. Eleinte nem akarta megmondani, miért; de mikor ott ültek egymás mellett, Krzycki esdekelnéni kezdett neki, hogy ne titkoljon előtte semmit, hanem mondjon meg neki bizalommal mindent, nemcsak mint vőlegényének, hanem mint barátjának is. Hannát mindig meg szokta békíteni a barátságukra való hivatkozás, s a következő pillanatban, szomorú mosollyal, most is így szólt:

- Nincs szó titokról, de meg akartam tartani magamnak a kellemetlenséget. Ismered-e Paulát, a szobaleányomat?

- Paulát? - ismételte Krzycki, s bár nem volt mivel vádolnia magát, mégis nyugtalanság vett erőt rajta hirtelen. - Paulát? Hogyne! Hiszen ott volt Jasztrzebben s naponta láttam. Mi történt vele?

- Borzasztó jelenetet rögtönzött nekem s itt hagyott.

- Miért?

- Éppen azt nem tudom. Mindig erőszakos és ingerült, de kifogástalanul becsületes teremtés volt. Nagyon ragaszkodtam hozzá s azt hittem, hogy ő is hűséges énhozzám. De egy idő óta bizonyos elkedvetlenedést vettem észre rajta, mely napról napra élesebbé vált. Mondhatom, sohasem haragudtam rá, sőt ellenkezőleg. Tehát mindent csak az idegességének tudtam be. Ma aztán kitört belőle az indulat s úgy elszorul, oly rémesen nehéz a szívem!

Hannának elállt a szava; látszott rajta, mily mélyen hatott rá az egész esemény. Krzycki ajkához szorította a kezét s részvétellel kérdezte:

- Voltaképpen mi történt?

- Ma délután, vagyis inkább akkor, ha Mariska visszajön a próbáról, a városba akartunk menni vele és Zsófiával, mert át akartuk alakíttatni egy ruhámat. Átküldtem érte ide Paulát; az jött s meghozta, de aztán egyszerre a földre vetette, rátette a lábát és azt kiáltotta borzasztó hangon, hogy ő nem szolgál többé. Az első pillanatban fejemet vesztettem, azt hittem, megőrült...

- Semmi kétség, semmi kétség! - szakította félbe Krzycki. - De mondd, mi történt aztán?

- Becsapta az ajtót és elment. Azóta nem láttam. Egy óra múlva jött hozzám valaki a holmijáért és a béréért.

E szavaknál Hanna megcsóválta fejét.

- Ha visszagondolok rosszkedvű magaviseletére s arra, amit az utolsó pillanatban mondott nekem, azt hiszem, nem az örület rohama volt az, hanem gyűlöletének kitörése, melyet nem bírt tovább magába fojtani. Borzasztó csalódás ez nekem!

- Hanna... édes Hannám! - ragadta meg Krzycki mind a két kezét. - Hát érdemes így a szívedre venni egy ostoba, gonosz fehérszínű magaviseletét? Mert ostoba, gonosz teremtés az, semmi más. Csillapodjál, Hanna, hiszen múlt eset az, melyet legjobb mihamarább elfelejteni. Gondold meg, ki vagy te és kicsoda ő. Oly időket élünk, mikor fenekestől felforgatnak mindent... Mindenhol előfordulhat ilyesmi, de aztán elmúlik. Addig is annyi okunk van mindkettőnknek az öröme, hogy azzal szemben el kell enyészniük az ily hitvány epizódoknak.

S kezét az ajkához és a melléhez szorította, aztán a szemébe nézett. De ezzel csak fokozta fájdalmát. Mert Hanna, kímélni akarva magát és vőlegényét a fölösleges bosszúságtól, nem vallott be mindent. Elhallgatta, hogy az őrző leány távozásakor, azt kiáltotta a szemébe: „Te parasztleányzó! Te szolgálhatnál engem, nem én téged! A tehenek mellé való vagy te, nem pedig úri palotába!”

Lehet, hogy Hanna nem vette volna oly nagyon a szívére e szavakat, ha nem történtek volna meg a régebbi dolgok Krzyckivel s nem kerülgette volna folyton az a gondolat, hogy ő is átlépett bizonyos határokon, úgy lehet azért, mert régen szeretője és parasztleány volt. De éppen emiatt akadt meg a tövis oly mélyen a szívében, s emiatt nem szabadulhatott meg a jövő miatt való rettegéstől, amikor könnyen megismétlődhetek ily események. Ennek következtében Krzyckinek a rájuk váró örömeiről mondott szavai azt a csöppet jelentették számára, melytől kicsordult a keserűség a pohárból, s kedveskedései úgy hatottak rá, mint a gyermekre, ki annál nyugtalanabb, minél jobban vigasztalják. A gyöngeségnek és a kimerültségnek egy

pillanata szállt rá. Szokott ellenállóereje ellankadt, idegei elernyedtek, zokogni kezdett, és szégyellve mégis e könnyeket, a férfi mellére rejtette arcát.

- Hanna, édes Hannám! - mondotta ismét Krzycki.

S kezdte csókolgatni a haját. Aztán megfogta mindkét kezével a két halántékát, felemelte a kisírt arcot és lecsókolta róla a könnyeket. Hanna nem védekezett; László a következő pillanatban meglelte szájával remegő ajkait.

- Hanna, Hanna! - suttogta fuldokolva. A szenvedély heve mindjobban elhomályosította elméjét, szívét, gondolatait. Mohón szívta magába a leány leheletét, egészen megfeledkezett magáról, mindenről, mint a részeg ember, s végre karjaiba zárta.

- Hanna, Hanna!

Így történt aztán, hogy mélyen megsértette, s fájdalmát, mely ezen a napon érte, tetézte egy újabb fájdalommal, az előbb szenvedett bánalmat egy újabb bánalommal, és mély szakadék támadt köztük.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Krzyckit másnap reggel, mikor felébredt rövid és gyötrelmes álmából, elfogta a harag és a düh önmaga ellen. Eszébe jutott minden, ami történt. Azt mondotta magában, hogy tegnapi szóváltása Hannával szakasztottan olyan volt, mintha ajtót mutattak volna neki; ismét észbe jutottak saját alávaló, szörnyű szavai, melyeket felindultságában mondott neki búcsúzásakor: ha makacs ellenszegülése abból az aggodalmából fakadna, hogy majdan megszegi férji kötelességeit, vegye tudomásul, hogy aggodalma merőben fölösleges. Tartózkodását eszerint nyomorult, hideg megfontolásból eredő okoknak tulajdonította! Ó, a férfiú, ki nemcsak nevelt embernek tartotta magát, hanem nagyra volt kényes becsületérzésével és egyéniségének előkelőségével, ő, Krzycki, ő cselekedhetett úgy, s mondhatta azt, amit mondott! Midőn kinyitotta szemét, úgy tetszett neki, hogy mindez nagyon kevésbé valószínű s folytatása nyomasztó álmának, melynek el kell oszlania a reggel világosságában.

Pedig kegyetlen valóság volt. Úgy kellett vennie, amint történt s valamiképpen jóvá kellett tennie. Krzycki leült, hogy levelet írjon, melyben bűnös ember létére verte a mellét, vádolta, mentegette magát. Azt mondotta, hogy senki sem ítélné el őt annyira, mint ő maga, s ha mégis mer bocsánatot kérni, csak abban a reményben teszi, hogy talán megszólal még Hanna szívében egy gyöngé hang, jobb óráiknak visszhangja, s megszerzi számára a bűnbocsánatot. Végre kérte, tegye lehetővé, hogy személyesen is megismételhesse e levél szavait, s választ kért, még ha végérvényesen ki van is mondva rá az ítélet.

De mikor a szolga, ki odavitte a levelet, azt mondotta neki, hogy nem kapott választ, csakugyan elfogta a kétségbeesés. Igazi gyöngé és elkényeztetett ember létére, ki nem szokta meg az ellenkezést és az akadályt, s meg van győződve, hogy minden az övé, most úgy tetszett neki, mintha nagyobb büntetés érné, mint aminőt megérdemelt. De azért nem tett le a reményről. Gondolta, hogy Hanna talán már kész volt a felelettel, mielőtt felbontotta a levelét, de elolvasva, el fog érzékenyülni és megváltoztatja elhatározását. Éledve ettől a reménytől, felöltözött s a városba ment. Mikor Hannának egy teljes órát engedett, hogy tisztába jöjjön szívével, csöngetett ajtaján.

De nem fogadták.

Akkor az a gondolata támadt, hogy Otockinéhoz megy.

De a következő pillanatban eszébe jutott, hogy Hannával való meg hasonlításának oly természetű oka van, hogy nem beszélhet arról sem Otockinéval, sem anyjával.

Most vádolni kezdte Hannát érzékenykedése miatt, de egyszersmind annál nagyobbra nőtt benne a megbánás, minél jobban feltornyosultak előtte a nehézségek. Nem szabadulhatott attól a gondolatától, hogy meg akarnak vonni tőle valamit, amit sajátjának tekintett, s a gyöngé jellemek szokott módja szerint kesergett sorsán.

Otockiné házától Gronszkizhoz ment, gondolva, hogy ő az egyetlen ember, akivel őszintén beszélhet, s aki közbenjárója lehetne.

De ott újabb csalódás várta. Gronszkinak néhány nap óta fájt a szeme s rossz kedve volt, mert az orvos szigorúan eltiltotta az olvasástól. Emiatt a szokottnál közömbösebben fogadta Krzyckit. Ez csakhamar meggyőződött róla, hogy eléggé nehéz dolog meg hasonlításuk okáról beszélnie; nemcsak Otockinéval vagy anyjával, hanem egy férfival, s régi barátjával is, ki tudott Hannával való régi viszonyáról. A szégyenérzet egyszerűen torkába fojtotta a szót, s csak úgy forgatni, csavarni kezdte a dolgok, amúgy felületesen „félreértést” emlegetett, s baráti közbenjárásra példázgatott, elannyira, hogy Gronszki végre kissé türelmetlenül kérdezte tőle:

- Mondd ki már világosan, hogy miért vesztetek össze. Csak akkor mondhatom meg, hogy magamra vállalom-e a közbenjárást.

Nem tulajdoníthatott nagy fontosságot a dolognak, mert könnyedén legyintett a kezével és hozzátette:

- Mindenesetre legjobb, ha magatok intézitek el egymás közt a dolgot.

- Nem úgy - felelte Krzycki -, a dolog komolyabb, mint hiszed. Nekünk magunknak nincs is rá módunk.

Krzycki arcán világosan meglátszott a szégyenérzet, a görcsös erőlködés, s az aggodalom kifejezése. Végre félig akaratlanul kiszaladt a száján:

- Ha át is léptem bizonyos határokon, semmi esetre sem akartam...

És hirtelen elhallgatott.

Gronszki csodálkozva nézett rá, s azt kérdezte:

- És ő?

- Ha csakugyan történt volna valami, s valóban szakításra kerülne köztünk, talán mégsem volna szabad most beszélnem. Egyszerűen engedett elmennem, s azóta nem láthattam.

- Áldja meg az isten! - kiáltotta Gronszki.

Aztán elhallgattak. Gronszki nagy léptekkel járt fel s alá a szobában s közben ily felkiáltások törtek ki belőle: „Hihetetlen!” „Hallatlan!” És arca mind komolyabb és hidegebb kifejezést öltött.

Aztán leült, és Krzyckire tekintve, lassan s külön megnyomva minden egyes szavát, így szólt:

- Sok embert ismertem, még a főúri társaságunkban is, kik az érintkezésbeli csiszoltság vékony leple alatt, az előkelő név s a kitűnő neveltség nem egy jele mögött nem rejtegettek mást, mint egészen közönséges durvaságot. Ha van némi vigasztalás számodra e megjegyzésemben, ám fogadd; más vigasztalással nem szolgálhatok.

A harag hirtelen felszökő hulláma borította el Krzycki szívét és agyvelejét. Egy pillanatig erősen küzdött magában, hogy ki ne törjön és a sértésre sértéssel ne feleljen. Végre erőt vett magán és tompán így felelt:

- Megérdemeltem...

Gronszkit nem fegyverezte le ez a vallomás; tovább folytatta:

- Nem, kedvesem. Nem kelek pártodra, mert meggyőződésem ellenére tenném. Neked kevésbé volt szabad átlépni a határt, mint bárkinek másnak, már a múltra való tekintettel is. Jegyesednek így kellett ezt felfognia; teljes joggal mutatott ajtót. A dolog csakugyan komolyabb, mint hittem; annyira komoly, hogy nem látok belőle kibontakozást. Hanna kisasszonyban te nemcsak leendő feleségedet aláztad meg, hanem lealáztad magadat és saját becsületedet is. Ilyenek után, mondd, mit tartson felőled?

- Tudom - felelte Krzycki hasonlóan tompa hangon - ugyanazt mondtam magamban, ugyanazokkal a szavakkal, írtam neki ma reggel, bocsánatot kértem tőle, nem kapok rá feleletet. Elmentem hozzá személyesen, nem fogadott. Ekkor hozzád jöttem s itt keresem végső menedéket... Csak egyet engedj meg; silányul durván, alávalóan jártam el... de nem szűntem meg szeretni őt. Nélküle nem ér semmit az egész életem! Talán el sem hiszed, pedig úgy van. A mögött az örület mögött, mely hatalmába ejtett s a köd homálya mögött, mely elvakította szemem, s amely most fojtogat, nemcsak mély, hanem tiszta érzelem lakik...

Gronszki megint nagy léptekkel mérte a szobát; Krzycki szavai kissé meghatották.

Az pedig így folytatta:

- Ha nem olvassa el leveleimet és nem bocsát maga elé, nem mondhatom meg neki mindezt. Tehát arról van szó, hogy mondja meg neki más. Nem beszélhetek erről sem anyámmal, sem Otockinéval. Benned bíztam; ha megtagadod, nincs senkim.

- Szembe kell nézni a valósággal - mondotta Gronszki egy kissé szelídebben. - Nagyon könnyen meglehet, hogy foszlánnyá szakadt irántad való szerelme. Honnan vegye akkor azt, ami már nincsen?

- Legalább mondja meg; azt az egyet még meg kell tennie!

Megint elhallgattak.

- Hallgass rám - mondotta végre Gronszki. - Mindig jó barátod voltam, neked is, anyádnak is, de azt, amivel meg akarsz bízni, el nem vállalhatom. Nem vállalhatom el már azért sem, mert menyasszonyod, ha nem felelt neked, megőrizheti hallgatását velem szemben is. Elnémíthat egyetlenegy szavával, s akkor mindennek vége. Próbáld másképp. Hanna kisasszony meglehetősen gyakran megy a próbára Mariskával; olyankor mindig velük tartok én is, aztán mindkettőjüket hazakísérem. Tehát jöjj velem. Talán megleled az alkalmat, hogy beszélhess velem. Hazatérő utunkban én előre megyek Mariskával s ti ketten magatokra maradtok. Azt hiszem, nem fog visszautasítani, már Mariska miatt sem, akit bizonyára nem akarna beavatni a történetekbe. Akkor majd megmondhatod neki azt, amit nekem mondtál, s felkérheted egy négy szemközti való beszélgetésre, mely, ha másképp nem lehet, utolsó beszélgetésetek lesz egymással. Hiszem, hogy ebbe beleegyeznek. Ha nem, akkor találunk majd valami más módot.

Krzycki megszorította a kezét és így szólt:

- Talán megtudhatjuk Otockiné által, hogy örökre így marad-e...

- Honnan tudod, hogy szakítástok okát megvallja Otockinének is?

- Tudom, tudom!

- Most lázas vagy - mondotta Gronszki. - Ég a kezed. Igyekezzél lehűteni magad és csillapodjál.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

Laskovicz most, bár messziről, de naponta látta Mariskát. Még esős napokon is, mikor nem gyalog, hanem kocsin ment a próbára, ott volt a lépcső alján, hogy lássa leszállni. Ha szép volt az idő, mindig ott várta lakásának közelében, aztán nyomon követte, míg el nem tűnt a lépcső fordulójánál. Minthogy kerültek „elvtársai” a szolgaszemélyzet közt is, végre bejuthatott a próbákra is. Könnyű volt elrejtőznie egy páholyban, vagy a hátsó sorok valamelyikében, mert próba közben csak a dobogót világították meg s a terem sötét maradt, nem szólva néhány lámpáról, melyeket csak azért gyújtottak meg, hogy ne maradjon egészen sötétben néhány ismert zenebarát, kik a zenekar mögött foglaltak helyet.

Laskovicz a zenebarátok közt gyakran ismerte föl Gronsokit, Otockinét, az öreg jegyzőt, Anney kisasszonyt, néha Krzyckit, s két vagy három ízben Sremszki doktort. De bármint gyűlölte Lászlót s részben az orvost és Gronsokit is, kevésbé ügyelt rájuk. Nem vette le szemét Mariskáról. Valósággal elnyelte a pódium szélén álló, villamos fényben fürdő s magából is fényt árasztó szüziés alakját s önkéntelenül eszébe jutott az az alabástromszobor, melyet az öreg plébános oly igen nagyra becsült.

Laskovicz egyáltalán nem volt művelt ember. Egyoldalú szellemi foglalkozása szűk korlátok közé szorította szemhatárát; nem tudott számot adni magának bizonyos benyomásokról. De ha erre a hegedűn játszó leányra, tiszta, nyugodt arcára, természetének és ruhájának finom körvonalaira nézett, valami homályos érzés támadt benne arról, hogy költészet és szentség van ebben a leányban. Földöntúli lénynek tűnt föl előtte, akit imádni kell. Fanatikus, vad képzeletében bőszerű indulat dúlt benne minden istenség ellen, tusára kelt saját érzelmeivel, le akarta alacsonyítani, gyökerestül ki akarta irtani szerelmét. Ily módon szándékosan megnyirbálta saját gondolatainak szárnyát, feketet vetett ábrándjaira és szabadjukra bocsátotta érzéki vágyait. Küzdött magában, gyötörte magát és szenvedett... Néha az örület mezsgyéjén állt. Ily pillanatban kész volt semmivé tenni mindent, megölni, felgyújtani az egész várost s a tűz, a vérontás közepette magához ragadni s bírni ezt az ezüsthéjú leányt, aztán kárhózatba dőlni vele s mindennel együtt. Arról álmodott, hogy abban a forradalmi viharban, mely felkorbácsolja a proletárság tömegeit, be fog következni az általános megsemmisülésnek ily órája. De ha a valóság szétzilálta az álmokat s jöttek pillanatok, mikor tisztán állt előtte, hogy maga a nép rak szájkosarat a forradalom sárkányára, véres álmoképei elszálltak, mint a füst, s nem maradt meg számára más, mint a teljes kimerültség. Mert a tétovázó proletár érezte, hogy ha volna benne erő, hogy túlélje a vihart, utána teljesen visszahanyatlanék saját semmiségébe. Ily módon mind nagyobb keserűség és irigység támadt lelkében. Szerette Mariskát, de gyűlölte is, gondolta, hogy lábánál vergődő féregnek tekinti őt, melyet nem méltathat pillantásra sem. Megerősítette e meggyőződésében az a körülmény, hogy levelei nyilvánvalóan a legcsekélyebb benyomást sem tették rá s nem zavarták meg lelkének derűjét.

Laskovicz szavát adta Paulának, hogy csak messziről fogja nézni Mariskát, de nem közeledett hozzá már azért sem, mert sohasem járt egyedül. Természetesen nem találta el, hogy mindig Otockiné vette át és égette el leveleit, s Mariska nem tudott róluk semmit. Úgy vélte, hogy végre mégis megteszik hatásukat e szenvedélyes felkiáltások, melyekben vissza-visszatértek e szavak: „Szerelmem, szerelmem!” s a forró szenvedélynek kitörései, melyek hol az imádott leány előtt a porban vergődő szerelmes képében tüntették fel saját maga előtt, hol meg valami szellemóriás képében, aki ismeretlen távolságokba vezérli az emberiséget. „Bár haragudnék rám, vagy gyűlölné” - mondotta magában. - „De nem! Úgy halad el mellettem, mint egy kőbor eb mellett; nem lát meg és nem ismer rám!”

Valóban úgy is volt. Ha találkoztak az utcán, Mariska nem ismert Laskoviczra és nem is ismerhetett rá, mert Jasztrzebből való távozása után szakállat növesztett, amelyet Szvidicki, hogy ismeretlenné tegye a rendőrség előtt, ráadásul még világosszöke is festett. Ez, valamint a rajta levő ruha és a szemüveg egészen megváltoztatta külsejét. Laskovicz nem gondolt erre s azzal a feltevéssel gyötörte magát, hogy nem akarja látni és megismerni, először, mert sohasem gondol rá, aztán meg, mert olimpusi magasságban trónol, holott ő a „proletár söpredékben” fetreng.

Gyötrelme ily benyomások következtében valóságos örületté fokozódott. Vad elégtétellel festett magának ábrándképet arról, hogy el fog jönni az a pillanat, mikor kezébe eshetik a döntés ez „áhitatos bábu”-nak és a hozzátartozóknak sorsáról. Elhitette magával, hogy ez a pillanat egyértelmű lesz nemcsak személyes győzelmével, hanem a „jó ügy” diadalával is, s örült az érdekek ez összetalálkozásán. Elképzelte, mily szép lesz az, mikor Mariska eljön hozzá és kegyelmet kér tőle magának és övéinek. Nem tudta még, hogy le fog-e borulni előtte, mondván, hogy taposson a fejére, vagy meg fogja-e ölelni, hogy aztán csúfosan elkergesse magától. De érezte, hogy épp oly képes volna egyikre, mint a másikra.

Közben akárhányszor azt mondta magában, hogy nem szabad többé látnia őt és elhatározta, hogy nem fogja többé felkeresni. De másnap reggel már megint odasietett, ahol megtalálhatta. Küzdött magában, feldúlta lelkivilágát és annyira kimerült, hogy egészsége is kezdett leromlani miatta. A levegő hiánya, melyet Jasztrzebben oly bőségesen szívott magába; örökös bujdoklása a rendőrség elől; nyugtalansága, álmatlansága, égető fájdalommal járó szellemi tobzódása megfosztották minden erejétől. Lefogyott, arcára kiült a sápadtság s néha azt gondolta magában, hogy nem is a bitófán, hanem a kórház betegágyán fogja utolérni a halál.

Ily lélekállapotban találta Paula kisasszony, mikor a Hannával való jelenet után, mint a szélvész, kicsiny padlásszobájába rontott. A leány arca teljesen megváltozott; oly sápadt volt, oly beteges és megátalkodott vonás ült ki arcára, hogy Laskovicz tüstént észrevette, hogy valami rendkívüli ok kergette hozzá.

Tehát azt kérdezte tőle:

- Mi történt?

A leány azt felelte:

- Nem vagyok már a parasztleányzónál.

És elhallgatott, mert elállt a lélegzete; csak az arca vonaglott görcsösen.

Laskovicz csak azt értette meg ebből, hogy elhagyta szolgálatát; kérdő pillantást vetett reá, s várta további kijelentéseit.

- Tehát nem tudja! - fakadt ki Paula kisasszony némi szünet elmúltával és pihegő mellére szorította a két kezét. - Tehát nem tudja, hogy az ifjú úr feleségül fogja venni?... Hiszen nem is angol nő, hanem parasztleány! S ennél szolgáltam én!... Ő pedig feleségül veszi a parasztleányzót! A parasztleányzót!... Ó!...

S hangja szörnyű, ideges zokogásba csapott át. Laskovicz megijedt indulatától, de egyben megkönnyebbülten lélegzett fel; bár régóta gyanította, hogy Krzyckit érzelmei Anney kisasszonyhoz s nem Mariskához húzzák, mégis lelkéből örült, hogy a valóság igazolja gyanítását. De minthogy oly világban élt, hová nem hatott le visszhang a felsőbb társadalmi szférákból s nem tudott semmit Anney kisasszonynak lengyel parasztleánnyá való átváltozásáról, kezdte alaposan kifürkészni Paula kisasszonyt, nemcsak azért, mert az eset izgatta kíváncsiságát, hanem azért is, mert időt akart engedni a felingerült leánynak, hogy magához térjen. De az nem

ment oly könnyen; sokáig és kitartóan kellett faggatnia Paulát, míg kivehette belőle azt az újságot, melyet Szvidvicki közölt vele: hogy Anney kisasszony egyszerű parasztleány, amit eleinte nem is akart elhinni neki, mert részeg állapotában mondotta. Csak utóbb ellesett beszélgetésekből győződött meg nemcsak arról, hogy a dolog csakugyan úgy áll, hanem arról is, hogy Krzycki feleségül fogja venni Anney kisasszonyt. Láttá a kulcslyukon át, hogy letérdelt előtte, és csókolgatta a kezét. Ekkor nem türtőztethette tovább magát; az első alkalommal lábához vetette a kisasszonynak a „rongyát”, aztán lepiszkolta és elment. Most ismét oly izgalom vett erőt rajta, hogy Laskovicz attól tartva, hogy görcsöket kap előtte, így szólt:

- Meg fogunk beszélni mindent, csak az a fő, hogy előbb csillapodjék le.

De a leány újabban kitörő ingerültséggel felelte:

- Nem azért jöttem ide, hogy lecsillapíttassam magam. Közös nyomorúságunkról beszélt nekem, s most meg akar nyugtatni! Nekem segítség kell, nem beszélgetés.

- Tehát azt akarná, hogy ne vegye feleségül?

- Mit gondol, mi mást akarnék?

Laskovicz segített volna a leányon; kötelezte rá már a hála is, hogy megmentette a halálos veszedelemből, továbbá sorsuk hasonlósága s a „közös” szomorúság, melyet régebben említett Paula kisasszonynak s amelyet az most eszébe juttatott. De viszont Krzycki léte mostantól fogva már nem nyugtalanította őt személyesen, s még kevésbé nyugtalanította Anney kisasszony. Csak egyet nem bocsáthatott meg neki:

- Parasztleány volt - mondotta. - Munkásnő volt s „burzsoá” nő lett belőle. Ebben vétkezett.

- Hogy ebben-e vagy másban, nekem az mindegy. Most arról van szó, hogy vagy én - vagy ő!... Megért engem?

- Megértem; de mit tegyek?

- Mikor menekült a rendőrség elől, én nem kérdeztem, hogy: mit tegyek?

- Tudom...

- Nem mondotta-e Szvidvickinél, hogy most mindenre képesek vagyunk?

- Hogyne.

- Akkor hát dőljön össze a világ, de ne vehesse feleségül!...

Laskovicz közelebb vitte hozzá a rövidlátó pillantását, és rövid gondolkozás után lassan és nyomatékosan így szólt hozzá:

- Krzycki egy ízben már el volt ítélve s csak önnek köszönheti, hogy még él; ha golyót röpítenek a fejébe, bizonyos, hogy nem vesz feleségül senkit.

A leány e szavakra holthalovány lett, felpattant és rátámadt:

- Micsoda? - kiáltotta rekedt hangon. - Micsoda? Őt? Próbálják csak meggörcsíteni egyetlenegy hajszálát, majd megmutatom én maguknak.

Laskovicz végre kifogyott a béketűrésből. Ingerlékeny volt, beteg volt, fel volt dűlva a lelke. Emiatt ez a fenyegetés felfakasztott benne minden keserűséget és gonosz indulatot. Felállt, mereven a szeme közé nézett és így kiáltott:

- Halál a fejére, aki árulással fenyegetődzik!

- Halál? - kiáltotta a leány. - Azt mondja: halál! Hiszen az nekem az élet!

Aztán Laskovicz arca elé tartotta a kezét, elárasztotta őt leheletével s újra csak azt mondotta:

- Nekem az az élet!

- Nekem is! - kiáltotta Laskovicz.

Egy darab ideig úgy néztek egymás szeme közé, mint az őrjöngők és a kétségbeesettek. A férfi tért előbb magához, fejét a keze közé fogta és így kiáltott:

- Ó, mily boldogtalanok vagyunk!

- Igen, igen - felelt rá Paula.

És görcsösen tört ki belőle a zokogás.

Laskovicz igyekezett megnyugtatni. Megígérte, hogy Krzyckinek nem esik semmi bántódása, s hogy házasságából semmi esetre sem lesz semmi. Ugyan még nem mondhatná meg, hogyan fogja megghiúsítani, de biztosította róla, hogy sem ő, sem pártja nem lesz tekintettel egy „burzsoá” nőre, mert itt a „magasabb rendű szociális igazságról” van szó, mellyel szemben az egyes ember nem jöhet tekintetbe.

Paula kisasszony megértett ebből annyit, hogy a „parasztleány” nem lesz felesége a jasztrzebi földesúrnak, s erre lecsillapodott.

Aztán kénytelenek voltak áttérni más ügyekre. Paulának szállást kellett találni; Laskovicz elvitte egy „elvtársnő”-höz, aki ott közelben lakott és tüstént elment Paula béréért és holmijáért. A diák aztán egyedül tért haza és azon gondolkozott, hogyan bizonyíthatná be háláját Paulának az élete megmentéséért.

Elsősorban a hálának ebben az érzelmében rejlett az ok, melyért ez ügygel foglalkozott. A saját nyomorúsága meg Mariska iránt érzett boldogtalan szerelme volt a másik ok, mely közömbössé tette minden aggálllyal szemben; a harmadik ok pedig az a „szociális” igazság volt, melyet Paulának említett. Ez utóbbi okot illetőleg szükségét érezte, hogy számot vessen lelkiismeretével, hogy szabad legyen a keze, mikor a cselekvés ideje elérkezik. E lelki szükség hatása alatt így okoskodott: A proletárság ügyének hátterében mindig jelentkeznek személyes ügyek is. Bízást el lehet mondani azt is, hogy a közügy a személyes ügyek összessége. Ennek következtében az, ki a proletárság személyes ügyének kel védelmére, egyúttal az általánosság érdekében működik. De itt felmerül az az erkölcsi kérdés: Mire törekszünk? Általános szociális igazságra. Következésképpen eljárásunk megfelel az erkölcsnek. Minthogy a közügy csak a személyes ügyek összessége, szükségszerűen ezek a személyes ügyek is erkölcsösek. Ebből az következik, hogy a proletárnak, ha nincs is igaza egy burzsoával szemközt felmerült ügyében, mégis igaza van abból az okból, hogy ő proletár. Elvégre minden csak viszonylagos. A katona, ki a háborúban megöli ellenfelét, gyilkosságot követ el; tehát ez a cselekedet magában véve erkölcstelen. De minthogy a haza védelmében járt el így, nemzeti szempontból az erkölcsnek megfelelő dolgot művelt. Ha a katona amellet személyes gyűlöletet érez ellenfelével szemben, tette csak annál hatékonyabb és csöppet sem válik kevésbé jelentőssé a házára nézve. A mi szemünkben a nép: a lengyel proletárság s a haza; a megváltásának eszméje. Mi is hadat viselünk s a háborúban nemcsak jogosult, hanem, mivel a közjó érdekében történik, százszorosán mentve is van minden gyilkosság és sérelem, melyet elleneinkkel szemben követünk el, s mentve van még akkor is, ha okai személyes természetűek.

Azonkívül - fontolgatta tovább - létünk egész tartalma boldogtalanság; s a boldogtalanságból épp úgy, mint a boldogságból tetteknek kell származniuk. Szükségszerűség ez, mely a dolgok természetéből ered; az erkölcsiségnek ehhez semmi köze sincsen. Én meg ez a bolondos leány, mi mindketten boldogtalanok vagyunk, mint a kivert kutya. Ennélfogva merőben közömbös

nekünk, hogy akartak-e bántani bennünket, vagy sem; mint ahogy közömbös a farkasnak is, hogy az erdőőr, aki belelőtt a fejébe, tervszerűen vadászott-e rá, vagy csak történetesen. A farkasnak van foga, hogy védekezhessék. Szent joga az. Most eljött az idő, mikor kinőtt a mi fogunk is, tehát van rá jogunk, hogy széttépünk másokat. S ami ezt a leányt illeti, ezt oly kétségbeesés marcangolja, melyet csak a bosszú szüntethet meg. Igazságos-e az a bosszú? Van-e haszna belőle ennek a leánynak? Egészen mindegy. A munkás, akinek nincs munkája és kenyere, alkoholba fojtja keservét; a burzsoá a fájdalom ellen morfiumot fecskendez a bőre alá, e leány számára az alkohol meg a morfium csak a bosszú lehet. Bármi lesz e bosszú következménye, az az egy bizonyos, hogy semmivé fogja tenni a jóllakottak boldogságát, örömeiket könnyekké változtatja, feldúlja életüket és megsemmisíti egy részét annak a világnak, mely nehéz lidércnyomásként fekszik a proletárság lelkén. Azért hát támogatni kell ezt a bosszúállást, azt kívánja életmentésért való hála, de nem kevésbé a köz...

Így állván a dolgok, Laskovicz szemében már kisebb jelentőségű kérdés volt az, hogy e „támogatást” illetőleg mi jön tekintetbe: a kés-e, a Browning-e, vagy oly csúffátétel-e, mely után Hanna ne tehessen egyebet, mint hogy elmeneküljön innen és elrejtőzzék a világ szeme elől. Alkalomban és segítő kézben nem lesz hiány. Majd fontolóra veszik a dolgot, aztán határozni fognak.

Azzal elment Paulához, aki mindenbe beleegyezett. Kárpótlásul viszont azt követelte, hogy oldja fel ígérete alól: hogy csak messziről nézheti Mariskát. A felmentést könnyen megkapta. Nyilván ebben a tekintetben is szabad kezet akart biztosítani magának.

TIZENHARMADIK FEJEZET

- Itt a felelet, végre megkaptam - mondotta Krzycki, átadva Gronszkinak egy levelet.

- Tudtam, hogy kapsz választ - felelte Gronszki, hunyorgatva a beteg szemével s keresgélte az íróasztalon a csíptetőjét. - Otockinétől hallottam; mindjárt mondotta, hogy Hanna kisasszony fog válaszolni neked, aztán rábirta, hogy csakugyan válaszoljon is.

Krzycki elpirult és így szólt:

- Ó! Tehát Zsófia tud mindent?

- Tud is, nem is; Hanna kisasszony csak annyit mondott neki: „Nem felejtette el, hogy ő az úr, én meg a parasztleány vagyok; mi ketten már nem értjük meg egymást”. Neki még nehezebb volt beszélni, mint neked, s ez a nehézség csak még jobban feltépi az amúgy is eléggé mély sebet... Nem találok a csíptetőmet.

- Itt van - mondotta Krzycki.

Gronszki feltette az orrára és olvasni kezdett:

„Ön volt az, ki széttépte és eltaposta örömlenkeinket, boldogságunkat, bizalmamat s azt a mély érzelmeket, mellyel ön iránt viseltem. Kérdésére, hogy sohasem találok-e meg többé ezt az érzelmeket, csak azt felelhettem, hogy hiába keresem. Ha megtalálnám valaha, közölni fogom önnek épp oly őszintén, mint ahogy megmondom most, hogy szívemben csak sajnálat és bánat él, ami nem elég arra, hogy együtt élhessünk.”

- Ennyi az egész! - mondotta Krzycki.

- Amit megmondtam előre, nagyon is beválik - felelte Gronszki. - A forrás ez idő szerint kiapadt.

- Fenéig; nincs benne egy hús csepp.

Gronszki egy pillanatig hallgatott, aztán így szólt:

- Azt hiszem, nem egészen. Az írás nem szól egészen reménytelenül. Megmarad még a bánat és a sajnálkozás, s talán némi emlékezés a múltra... Azért most nem tehetsz mást, mint vagy várni türelemmel s meghódítani újra azt, amit elveszítettél, vagy, ha nincs hozzá elég erőd, széttépni köztetek az utolsó köteléket is.

- Azt nem tehetem. Jut-e még eszedbe, mit tett értem, mikor megsebesítettek? Azt nem felejttem el soha.

Gronszki beárnyékolta kezével a szemét, figyelemmel nézett Lászlóra, aztán így szólt:

- Kedves barátom, felvetettél-e magad előtt egy kérdést?

- Milyet?

- Azt, hogy mi fáj neked jobban: Hanna kisasszony elvesztése-e, vagy a megbántott önszeretet?

- Köszönöm - felelte Krzycki gúnnyal - világos, hogy az önszeretet... Amiatt nem alszom, nem eszem, fogytam le teljesen néhány nap alatt, s ha nem volna ez a kis seb, kitűnően érezném magam.

Keserűen felkacagott. Gronszki, nem véve le kezét beteg szeméről, kitartóan nézett rá s azt gondolta magában: a leánynak becsületes szíve van; elég lesz látnia őt, s mindent megbocsát neki. Ha másért nem, szánakozásból. Aztán így szólt:

- Hallod-e, negyed óra múlva felteszem a fekete pápaszememet és megyek a próbára; tarts velem.

- Mit érhet az most nekem? - kiáltotta László.

- Nem tudom. Még azzal sem biztathatlak, hogy találkozni fogunk Hanna kisasszonnyal, mert Mariskát néha a cseléd kíséri el. De nem mulasztasz vele semmit; tehát jöjj velem.

Beszélgésüket félbeszakította az orvos. Sremszki doktor már azért is váratlanul jött, mert határozottan azt mondta, hogy legalább tíz napot tölts az öccsénél.

- Mi az? Máris itt? - kiáltotta Gronszki.

- Meglepetés, ugyebár? - mondotta az orvos. - Magamnak is az! Egy orvosi látogatás, aztán a tiszteletdíj azzal a szükséges jó tanáccsal: „Addig tisztulj innen, jó barátom, míg magadnak is bajod nem esik!” No, és itt vagyok. Szép kis utazás. Nem?

- De hogyan történt?

- Elmondom mindjárt. De nem, tudom, hogy ilyenkor a próbára mennek. Inkább velük tartok s elmondom útközben. Oly nevetséges dolgok történtek velem, hogy csakugyan érdemes meghallgatni.

A következő percben útnak indultak, s a jókedvű orvos a következő előadást tartotta Odüsszeiájáról:

- Kissé fáradtan érkeztem meg - mondotta -, mert nagy út az és az embernek át is kell szállni: a pályaudvarokon várni a vonatokra stb. Meglehetősen fáradtan érkeztem meg családi fészünkbe, köszöntöttem öcsémet s tüstént lefeküdtem. De másnap reggel, alighogy kicsomagoltam a

könyveimet - emlékezhetnek rá, uraim, azokról van szó, melyeket az odavaló köznemességnek szántam - éppen, amikor jól leteremtettézném a kedves öcsémet, jön egy szolga, hogy siessek meglátogatni egy előkelő rangú hivatalnokot, a mellettünk levő birtok urát, aki a nyarat családjával együtt a jószágán tölti. Sürgős eset, nem tehetek mást: kocsira ülök és megyek. S mit látok ott? A gyermeknek egy gyűszű van a gégéjében. Már kékül-szürkül, mikor oda érkeztem; de abban a pillanatban, mikor kivesszem a gyűszűt, rendbe jött minden. Nem volt ott szükség senkire. Megmentettem az államnak egy jövődöbéli főméltóságot s a szülőknek egyetlen fiukat, azonkívül még csak egy leányuk van. Tehát nagy hálálkodás. Fizetnek, úgy van! Menni akarok és ismétlem, hogy már nincs tennivalóm, de nem engednek. Hála, reggeli, szívesség, öröm, a „szláv érzelmek” kitörése és beszélgetés, mely egy-kettőre politikai színezetet ölt. A két testvér nem ért egyet - mondja a birodalmi méltóság. - Mily kár! Elválasztja őket a nyelv és a vallás. De mi egyéb a vallás külső formánál? Csak egy Isten van! Annak tökéletesen mindegy, hogy latinul, vagy ó-szláv nyelven dicsérik-e. S ami a nyelvet illeti, lehet azt elvégre tájszólásnak tekinteni. Éppen azért meg kellene engedni a különböző nyelveket nemcsak az irodalomban, hanem a hivatalos használatban is! Hiszen az sokkal kényelmesebb és könnyűvé teszi az ellenőrzést. Ó, ha nem zavarták volna önöket a katolicizmusukban meg a tájnyelvükben, szívesen odaadták volna maguk az egyiket épp úgy, mint a másikat, csak hogy a maguk jószántából. Akkor jó szívvvel megértenők egymást és jobb idők köszöntenének ránk - fenséges volna...

- No, éppen jónak mondotta - szakította félbe Gronszi kacagva.

- Éppen belém kellett botlania! - mondotta az orvos. - Istenhívó ember, filozófus vagyok, uraim, de ki mondhatna engem nagy katolikusként! Megesik akárhányszor, hogy megtámadom az egyházat, mint ahogy megtámadom Lengyelországot is, ha valami nem tetszik nekem rajta. De ha idegen ember teszi ugyanazt az én jelenlétemben, akkor csodálatosképpen nagy kedvem támad, hogy kiverjem egynéhány fogát. Ennek következtében oly hévvel fogadtam védelmembe az egyházat, mintha soha életemben ne láttam volna tovább a sekrestyénél, mi több: mintha egy katolikus hitvédő lakoznék bennem. Ha a vallás csak külső forma, akkor mondják, miért vessük el éppen ezt a formát, ezt a leginkább fejlett és legszebb formát? Hiszen éppen az a katolicizmus, melyet szerintük máról holnapra le kellene vetni magukról, ez hódította meg az egész nyugatot, szervezte a társadalmat, teremtette meg az európai civilizációt, óvta meg a tudományt, alapított egyetemeket, épített templomokat és műemlékeket, ez adta a világnak Szent Ágostont, Dantét, Petrarcat, ez alkotta meg reneszánszt, Leonardo da Vinci Utolsó vacsoráját, a Mediciek síremlékeit Michelangelótól, Rafael Athéni iskoláját és a Disputát, és templomokat, minő Szent Péter temploma, hogy a többiről, mely Olaszországban és Európában szétszórtan látható, ne is szóljak. Ez a katolicizmus tett minket a világműveltségnek munkatársaivá; ez fűzött bennünket együvé a Nyugattal, ez nyomta rá az európaiasság bélyegét lengyel lelkünkre stb. Ilyenképpen fecsegtem, míg félbe nem szakított, mondván: „Hisz éppen az a kár, hogy együvé fűzött benneteket a Nyugattal.” Én erre azt feleltem neki: „Ha kár, ha nem kár, beszéljünk inkább arról az indítványról, hogy mondjunk le anyanyelvünkről s a nemzetiségünkről. Meg fog győződni róla, hogy hiú ábránd. Sohasem fog megtörténni. Hangsúlyozom önnek: soha! De tegyük fel bár a lehetetlenséget: tegyük fel, hogy a járvány úgy kipusztít bennünket, hogy elernyed a szívünk, s azt mondjuk magunkban: Elég volt, nem maradhatunk többé lengyelek! Mi fog történni akkor? Vegye csak fontolóra elfogulatlanul, olyan ember módjára, aki nem vesztette el a gondolkodóképességét, mi tarthatna vissza akkor bennünket, hogy németekké legyünk? Szláv reményünk? Hiszen éppen azért vagyunk szlávok, mert lengyelek vagyunk. Ha lemondunk lengyelségünkről, még könnyebben, hogy ne mondjam eo ipso vetjük le szláv mivoltunkat. Önök olyanok, hogy maguk nem tudnak, másokat meg nem engednek élni. Tehát mi köthetne bennünket önökhöz? A tudományuk, felvilágosultságuk,

gazdagságuk, hatalmuk? Nézzenek szembe már egyszer a valósággal, szerezzék meg maguknak azt a képességet, hogy számot vehessenek vele, akkor be kell majd látniuk, hogy amikor kivetkőztetnek bennünket nemzetiségünkől, nem a maguk, hanem másvalaki számára dolgoznak! De ismétlem még egyszer: mindez csak ábránd, s a lemondásnak ez a pillanata nem fog elkövetkezni soha. És ha mégis szóba hoztam, csak azért tettem, mert meg akartam felelni azokra a pontokra, melyeket ön említett.”

Ezzel véget ért e beszélgetés. Azok az emberek még annyira sem bírják elviselni az igazságot, mint mi, s ennek következtében az én állami méltóságom jégcsappá változott és búcsúzásul azt mondotta: „Hát nekem ön nagyon is őszinte. Mindamellett köszönöm, amit a gyermekért tett.” Félóra múlva hazaérkeztem.

- Gyanítom, hogy mi történt aztán - mondotta Gronszi.

- Igen, minthogy tehát a hegy szerencsésen megszülte az egeret, még ugyanaznap este értésemre adták, hogy ajánlatos lesz elutaznom másnap az első reggeli vonaton.

- Örüljön, hogy így végződött.

- Tudom. Pár napig még Varsóban maradok, fölkeresem a jegyzőt és elmegyek Zbyltovszka kisasszony hangversenyére.

Aztán Krzyckihez fordult:

- Hogy van kedves anyja s a menyasszonya ónagysága?

- Köszönöm, anyám tűrhetően érzi magát, de nemsokára el kell utaznia...

Mintha el akarta volna palástolni zavarát, feszült figyelemmel nézett ki az utcára s egy pillanat múlva felkiáltott:

- Ott látom éppen Zbyltovszka kisasszonyt a szobaleányukkal, s mögöttük még valakit...

Mintegy száz lépésnyire csakugyan feltűnt Mariska kisasszony, s a tokban lévő hegedűt mellette vivő cseléd közelgő alakja. Az utca másik oldaláról, kissé hátrább egy szőke szakállú fiatalember közeledett, Mariska kisasszonyhoz hajolt és nagy sebbel-lobbal mondott neki valamit.

A leány gyorsította lépteit, s a fejét is elfordította, mintha nem akarna hallani semmit; de a fiatalember, heves taglejtések közben nyomon követte.

- Az isten szerelmére, még megtámadja! - kiáltotta Sremszki és valamennyien a csoporthoz rohantak.

- Mi történik itt? Kicsoda ön?

Midőn Mariska megpillantotta Gronszi, megragadta a karjánál fogva és remegve kiáltotta:

- Gyorsan haza! Kísérjen haza!

Gronszi tüstént belátta, hogy nem lehet tenni mást, hogy sietni kell, mert Mariska különben utcai botrányba keveredhetik.

Bizonyos volt benne, hogy Krzycki, akiben az epének és ingerültségnek nagy tartaléka gyülemlett össze, egyébként is féktelen temperamentumában majd elbánik a támadóival. Így félrevonta a kisleányt, szaporán beültette egy arra járó bérkocsiba, helyet foglalt mellette és Otockiné lakására hajtattott.

- Jól van, jól - nyugtatta meg útközben Mariskát, aki nagyon megijedt. - Meg fogjuk üzeni, hogy a mai próba elmarad. Azzal aztán rendbe jött minden.

Megszorította a kezét, aztán azt kérdezte:

- Ugyan ki volt az? Mit akart az az ember?

- Laskovicz volt - felelte Mariska. - Nem ismertem rá mindjárt, de ő megmondta, hogy kicsoda.

Mikor Gronscki meghallotta a diák nevét, nyugtalanság vett erőt rajta, mert eszébe jutott, hogy ha a Krzyckivel való összeütközés a rendőrség előtt végződik, végzetes baj származhatik belőle Laskoviczra nézve. De nem akarta mutatni felindulását a leány előtt, hanem ellenkezőleg, meg akarta nyugtatni a gyermeket, s tréfásan így szólt hozzá:

- Tehát Laskovicz volt? Akkor már tudom, hogy mit akart. Hát igen! Valaki nemcsak a hegedű, hanem a szívek húrjain is játszik... De minek annyira megijedni!...

- Fenyegetőzött - felelte Mariska - borzasztóan fenyegetőzött!

- Az afféle fenyegetésektől csak a gyermekek félnek.

- Tudom, s különösen minthogy az éhezőkért játszom, ugye, bizonyára nem tesznek rosszat sem nekem, sem egyikünknek sem?

- Bizonyára nem - nyugtatta meg Gronscki.

E beszélgetés közben hazaérkeztek. Gronscki átadta Mariskát Otockinének, s midőn egy pillanat múlva belépett Hanna is elmondotta, mi történt. Meg kellett nyugtatnia Otockinét is, aki tudott a levelekről s ki ennek következtében nagyon szívére vette az esetet és kijelentette, hogy a hangverseny után nyomban Zaleszcinbe megy, onnan pedig külföldre utazik.

Fél óra múlva eltávozott Gronscki, s a lépcsőn szembetalálkozott Lászlóval.

- Hála istennek - mondotta Gronscki - látom, hogy az eset nem végződött a rendőrségen. Tudod-e, hogy Laskovicz volt?

- Mindjárt gondoltam - felelte Krzycki. - De hiszen ez szöke volt. Hogy van Mariska?

- Kissé megijedt, de már semmi baja. A két hölgy ott ül nála és dajkálja. Úgy el vannak foglalva, hogy Otockiné aligha fogadhat.

- Magam is azt hiszem, különösen, ha ott van ő is - felelte Krzycki keserűen. - Csak ott hagyom a névjegyet és tüstént visszajövök.

- Helyes.

A következő pillanatban László már vissza is jött, s mikor az utcára érkeztek, így kezdte:

- Igen, nekem is úgy rémlett, hogy Laskovicz; de kételkedővé tett a szöke hajával meg a pápaszemével is elvégre nemigen volt időm a fontolgatásra.

- Mondd csak, jól helybenhagytad? - kérdezte Gronscki. Krzycki bosszúsán felelte:

- Alaposan. Éppen ő kellett nekem. Nyilván nem volt nála Browning.

Egy darab úton szóltanul haladtak egymás mellett, aztán megszólalt Gronscki:

- Anyádnak fürdőre kell mennie. A két másik hölgy mindjárt a hangverseny után elutazik, s minden bizonnyal Hanna kisasszony is. Neked is azt ajánlom, hogy gondoldj magadra is.

Krzycki elutasítóan legyintett a kezével.

Ugyanekkor Laskovicz így szólt padlásszobájában elvtársnőjéhez, Paulához:

- Krzycki úr ugyancsak kemény legény. Az imént megbotozott, mert merészeltem megszólítani a kisasszonykát.

És nagyot kacagott az összeszorított fogai közt.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

Elérkezett a hangverseny napja. Nénjének öltözőszobájában már reggel ott hevert a kanapén Mariska esti ruhája; fehér volt, mint a hó és könnyű, mint az átlátszó hab; illatos volt az ibolyától, mely egyetlen dísz lesz rajta ma este, a hangversenyen. Otockiné és Gronszi előzetesen hosszan tanácskoztak e ruháról. Mert mind a ketten azt akarták, hogy a kis tündér ne csak az emberek fülét igézzze meg, hanem bővölje el a szemüket is.

Eközben a kis teremtés hol az egyik, hol a másik szobában járt s minden percben felkapta a hegedűjét, átismételt egy-egy nehéz futamot, vagy megevett egyet a Gronszi-küldötte bonbonokból, vagy évődött a néniével, így üzve el magától csacsogással a félelmet, melyet első nyilvános fellépte előtt érzett. Ez a félelem átragadt Otockinéra is, de ő azzal a gondolattal vigasztalódott, hogy Mariska, úgy lehet, reszketni fog, amikor az emelvényre lép, de meg fog feledkezni minderről abban a pillanatban, amikor játszani kezd. Tudta, hogy meleg ünneplés és temérdek virágkosár és koszorú várja a bizottság és az ismerősök részéről a szeretett művésznőt. A két testvér, bármennyire nyugtalankodtak is egyébként, lelkében áradott a boldogságtól, mert a hangverseny szokatlanul fényesnek és nagysikerűnek ígérkezett. Mariska kitűnő módot talált arra, hogy leküzdje elfogódottságát.

- Mikor sok szem csügg rajtam, úgy érzem, mintha a hátamon verne a szívem; de ha elgondolom, hogy nem rólam van szó, hanem a szegényekről, mindjárt elhagy a félelem. Így segítek magamon, s mikor a pódiumra lépek, csak azt mondom majd halkán: „a szegényekért, a szegényekért”, és tüstént rendben lesz minden.

Így szólva, őszinte meghatottságtól reszketett a szava. Ifjú szívével mélyen átérezte a kenyérben szükölködők nyomorát. De egyszersmind boldognak és büszkének érezte magát arra a gondolatra, hogy segítséget visz nekik. Még háborgott is a lelkiismerete az új ruhája meg az új atlaszcipőcskéje miatt, mert eszébe jutott, hogy azt a pénzt is oda kellett volna adni a szegényeknek.

Déltájban megérkezett Hanna és magához hívta át a két testvért reggelire. Meghívta Gronszit is, de az nem ment, mert ugyanakkor néhány íróval volt találkozója.

Mariska magával vitte a hegedűjét, gondolva, hogy reggeli után végigjátssza a hangverseny első részét. A terítés ideje alatt kinézett az utcára Hanna szalonjának nyitott ablakából.

Szép derült nap volt. Az éjjel bőséges eső kötötte meg a port, mosta ragyogó zöldre a pázsitot, üdítette fel a virágágyakat és porolta le a fák leveleit. Tiszta, átlátszó volt a levegő. A Hanna ablaka alatt viruló két akácfáról, melyek lehulló fehér virágokkal borították el körös-körül a gyalogjárót, erős, kábító illat szállt a levegőbe, mintha tömjénillat áradna. Mariska lehunyta szemét, megmozdította finom orrcimpáját, magába szívta a levegőt, aztán hátrafordult a szobába:

- Mily illatos!

- Úgy van, kicsikém - felelte Hanna félbeszakítva a beszélgetést Otockinéval. - Szándékosan hagytam nyitva az ablakot.

Az akácfa pedig nemcsak illatozni, hanem zengeni is látszottak; mind a kettőt temérdek veréb lepte el, úgy, hogy minden ága és virága reszketett a csipogó kis madaraktól.

A leány kis ideig derült szemmel nézegette az apró, fűrgé madarakat. Aztán valami más vonta magára a figyelmet. A ház előtt levő gyalogjárón, az út közepén, sőt a szemközti levő házsor gyalogsövényén is embercsoportok gyülekeztek, akik mind fölfelé tartották a fejüket és feszülten Hanna lakásának ablakaira néztek. Néhány szegényesen öltözött ember a kapu előtt álló örrel beszélgetett, nyilván kikérdezték. Percről percre nőtt az embersokaság s az odatóduló kíváncsiakkal együtt csakhamar több száz főnyi tömeg lett belőle.

Mariska visszaszökött az ablak mellől.

- Nézzétek csak, mi történik itt az utcán. Nem a szegényeim vannak-e itt, akik már előre hálálkodni akarnak? Mit tegyek, ha ide jönnek? Mit mondjak nekik?... Igazán, nem tudom! Jertek csak ide, nézzétek!

E szavakkal az ablakhoz vonta nénijét és Hannát s a három ifjú női fej kihajolt az utcára.

E pillanatban valami érthetetlen dolog történt. Egy rongyos alak követ vett elő a zsebéből s teljes erejével az ablakba hajította. A kő Otockiné feje fölé repült el, a szobának szemközti levő falába ütközött és nagyot dobbantva esett a padlóra.

Hanna, Mariska és Otockiné visszaugrottak az ablakból és rémülten néztek egymásra.

Az utcán eközben örületes kiabálás támadt. A csőcselék betört a kapun, a lépcsőházból zajos dobogás hallatszott, a következő pillanatban recsegve szakadt szét a szoba ajtaja s a keresztényekből és zsidókból álló csőcselék beözönlött a lakásba.

- Le a kitartott fehérszeméllyel! Ki vele, üssétek! - ordította néhány rekedt hang.

- Az isten szerelmére, emberek, mit akarnak itt?! - kiáltott Hanna.

- Le azzal a leányzóval! Dobjátok ki az ablakon!

A következő pillanatban megrohantak és legázoltak egy idősebb cselédet, ki segítségére sietett a hölgyeknek. A szörnyű rikoltozás közben, mellyel a csőcselék mindjobban feltüzeltette önmagát, így tombolt az állat az emberben. Lerongyolt asszonyszemélyek az elfajultság és a bűn kifejezésével arcukon és mámoros képű züllött férfialakok nekiestek bútoroknak, szőnyegnek, függönynek és romboltak, pusztítottak mindent, ami a kezük ügyébe akadt. A lakásban a pusztításnak valóságos orgiája tombolt; izzadság- és pálinkabűz töltötte meg a szobákat. A csőcselék őrzöngött, összetört, szétzúzott és ellopott mindent. Az utcán az ablak alatt egész halmaza hevert már a pozdorjává tört bútorok. Még a zongorát is kidobták az ablakon. Egy himlőhelyes képű fickó végre felkapta Mariska hegedűjét s nekilendült, hogy szétzúzza a falon.

De arra már odaugrott a kisleány és megragadta karját mind a két kezével:

- Az enyém a hegedű, az enyém, nekem a szegényekért...

- Ereszd el!

- Nem, nem eresztem el, az enyém!

- Ereszd el, te dög, ha mondom!...

- Az enyém!

Egy lövés dördült el és Otockiné rémesen felsikított. Mariska egy pillanatig ott állt, magasra emelve a két karját és hátravetve a fejét, aztán megtántorodott és hanyatt esett Hanna karjaiba.

A csöcselék megijedt a lövéstől és a gyilkosságtól. A tömeg egyszerre lecsendesedett s a következő pillanatban páni rettegéssel menekült ki a lakásból.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

Krzyckiné, Otockiné, Hanna és velük együtt Gronszki, László és Sremszki doktor ott álltak az ágy körül, melyen az operáció és a golyó eltávolítása után Mariska feküdt. A másik orvos, egy sebész és a segédje közelükben ültek és várták, hogy a beteg felébredjen. A jodoformszaggal telített szobában mély csend uralkodott.

Mariska az imént, mindjárt az operáció után, felébredt; de a kloformszagtól és a vérvesztéségtől elbágyadva, mindjárt elszunnyadt ismét. Szép feje mozdulatlanul feküdt a vánkoson; szemét lehunyta s az arca oly viasszerű és átlátszó volt, mintha már meghalt volna. Otockinében és Gronszkiban, kik csak most tudták meg igazán, mily végtelenül szerették e gyermeket, őrvjögő kétségbeesés tombolt, mely a szívüket szaggatta, de nem mert kitörni. Mindketten rémulten néztek Sremszki doktorra, ki időről időre megérintette Mariska ütőerét, de szemmel láthatóan maga sem volt tisztában, hogy a beteg utolsó álmát alussza-e; csak a fejét ingatta és suttogva mondotta, hogy még érzi az érverést, s ajkára tette ujját, intve, hogy ne szóljon senki.

De a rettegés egyelőre fölösleges volt, mert Mariska szemöldjei egy óra múlva fölfelé húzódtak, megrándultak, s a gyermek a következő pillanatban kinyitotta szemét. Kezdetben tompán és öntudatlanul nézett. De kábultsága lassanként eloszlott s eszmélete visszatért. Arcán a csodálkozás s oly ellágyulás kifejezése látszott, minőt a gyermek érez, mikor igaztalanul érte büntetés. Végre elborult a szeme és két könnycsepp gördült végig arcán.

- Miért?... Miért?... - suttogta sápadt ajka.

Otockiné leült melléje s a kezére tette a kezét. Gronszki úgy érezte, hogy most jó volna leroskadni és a földhöz verdesni a fejét.

A beteg megint csak azt kérdezte csodálkozó, fájdalmas suttogással:

- Miért?... Miért?...

Csak Isten adhatott volna választ a kérdésre.

Most közeledett az orvos és így szólt:

- Ne szóljon, megárt.

A gyermek elhallgatott, de a megilletődés kifejezése nem tűnt el arcáról és tovább pergett a szeméből kihulló harmat.

A nénje felszárította könnyeit és elfojtott hangon ismételte:

- Mariska, Mariska, maradj nyugodtan... meggyógyulsz... a sebed nem veszélyes... az orvos mondja.

Mariska fölvetette rá szemét, mintha ki akarta volna találni, hogy igazat mond-e a nénje. Úgy tetszett, hogy bátorították e szavak. Aztán így szólt:

- Meleg van...

Gronszki kinyitotta az ablakot. Künn csendes, csillagfényes éjszaka volt. A levegőnek egy friss hulláma akáccillatot hajtott a szobába. A beteg egy ideig nyugodtan feküdt, de egyszerre keresni kezdett valakit a szemével, s kérdezte:

- Itt van Gronszki úr?

- Itt vagyok, drágám.

- Ugye nem hagy el?

Gronszkinak úgy rémlett e pillanatban, mintha sötét éjszaka venné körül s mintha a sötétségben valami merőben idegen hangon felelné:

- Nem, nem!

Mariska aztán ijedten, mindjobban halványuló arccal folytatta:

- Nem akarok meghalni... Úgy félek.

És megint hullani kezdett a könny a szeméből, a fájó könny, egy megbántott gyermek könnyei.

A pap belépte szakította félbe a rettentő perceket. Az öreg prelátus és Krzyckiek és Zbyltovszkiak rokona volt, ugyanaz, kinél Krzyckiné nemrégiben tanácsot kérni járt. Közeledett, leült Mariska ágya mellé és jóságos, vigasztaló mosollyal hajolt le hozzá:

- Hogy érzed magad, édes gyermekem? Ó, a nyomorultak! De Isten erősebb, mint ők. Minden jóra fordul. Csak meg akartam tudni, mint vagy; a golyót - Istennek hála - eltávolították. Most már csak egy kis türelemre van szükséged és te, ugye, türelmes leszel?

Mariska pislogott a szemeivel, mintegy igent mondva.

Az öreg pap tovább beszélt élénk, változatlanul derült hangon:

- Látod, tudtam, hogy béketűrő vagy. Most még azt akarom mondani, hogy van valami, ami sokszor jobban használ, mint minden orvosság és kötőszers. Tudod-e, mi az? A szentségek. Ó, hányszor láttam az életben, hogy olyanok, kiket már csak egy hajsza választott el a haláltól, a gyónás, az áldozás és az utolsó kenet után mindjárt jobban lettek, azután teljesen meggyógyultak. Te, kis galambom, még messze vagy a haláltól, de teljesítened kell ezt, mivel keresztényi kötelesség az, mely segít a testen és a lelken. Igazat mondok, gyermekem?

Mariska ismét pislogott a szemével.

A jelenlévők kimentek a szobából és csak a csengettyű szavára tértek vissza, hogy ismét jelen legyenek az áldozásnál. A beteg, mikor megáldozott, egy ideig lehunyt szempillával, csendes derűvel arcán, nyugodtan feküdt. Aztán elkövetkezett az utolsó kenet pillanata.

A szobában, a jelenvoltakon kívül, összesereglett az egész cselédség. Valamennyien elfojtott zokogással hallgatták a szokott imádságot:

- Uram Jézus Krisztus, ki apostolod, szent Jakab által mondád: „Beteg valaki közületek? hívassa el az egyházi szolgálókat és ezek imádkozzanak fölötte, megkenvén őt olajjal az Úr nevében.” Kérünk téged, Uram, édes Megváltónk, irgalmazzál szent kegyelmeddel e betegnek, gyógyítsd meg sebeit, bocsásd meg bűneit, távoztass el tőle minden testi és lelki fájdalmat és nyújts neki irgalmasságodban teljes egészséget, hogy szent kegyelmed segítségével ismét visszatérjen az életbe és tovább folytathassa jó cselekedeteit. Ugyanazon a mi urunk Jézus Krisztus által, ki élsz és uralkodol az Atyával és Szentlélekkel mindörökkön örökké - Ámen...

*

A pap sietni látszott. Gyorsan kezébe vette a két gyertya közt egy kereszt lábánál álló olajokat, közeledett a beteghez és eluttogta a szertartás által rendelt másik rövid imát s egyben megkezdte a szent kenést. Legelőbb a szempilláit érintette meg és így szólt: „E szent kenet és az ő kegyes irgalmassága által bocsássa meg neked az Úr, amit látás által vétkeztél.” Azután megkenete a fülét, hogy eltörölje azokat a bűnöket, melyeket hallással követett el. Aztán az ajkát, aztán a fehér liliom-kezét, melynek éppen ma a szegényekért kellett volna játszania. Mindezek után megáldotta fejétől lábáig a minden földi szennytől megtisztult, valóban angyalhoz hasonló, liliomként fehér gyermeket...

*

Fél óra múlt el így. A szobában levőknek úgy tetszett, mintha a beteg ismét aludnék. Akkor hirtelen tágra nyitotta a szemét és erős, szinte vidám hangon kiáltotta:

- Ó, mennyi kenyér... mennyi kenyér!...

És szelíden átszenderült.

*

Késő éjszaka egy fiatalember közeledett a kapuhoz, megkérdezte a kapustól, hogy él-e még a kisasszony, s mikor hallotta, hogy meghalt, szótlánul eltávozott.

Egy órával utóbb a Visztula partján lévő házak egyikének padlássorán egy Browning-lövés dörrenése riasztotta fel a hirtelen felébredt lakókat. A szomszéd szobákban lévő emberek a szerencsétlenség helyére siettek. Betörték az ajtót, de hiába volt minden segítség: az ágyon átlótt mellett feküdt a diák holtteste.

Komor lelke már tovaszállt a sötétségben.

TIZENHATODIK FEJEZET

A szobát, melyben Mariska meghalt, kápolnává alakították át. Közepén a koporsó állt ravatalon, melyet égő gyertyák sora s a déli növények és virágok egész erdeje vett körül, oly tömegben, hogy megtöltötte nemcsak a szobát, hanem a folyosót meg a lépcsőházat is.

A koporsó még nyitva volt, a szentelt gyertyák lényével egyesült nappali világosságban ott feküdt Mariska ugyanabban a ruhában, melyben a hangversenyen kellett volna játszania. A feszület, melyet összekulcsolt kezében tartott, fényes pontként csillogott a növények sötét hátterében. Arca merengőnek látszott, de a szenvedésnek minden nyoma nélkül; úgy tetszett mintha oly hangokat, zengzeteket, dallamokat hallgatna, melyek az élők számára nem hallhatók, megfoghatatlanok...

A nyitott ablakon át néha-néha becsapott egy levegőáramlat, mely eloltott egy-egy lobogó gyertyalángot és suttogott a növények levelei közt. A ház előtt levő akácfák lombjai közt élénken csiripeltek a verebek, mintha lázasan elmondanák egymásnak, mi történt odabenn. De a lakásban egész emberáradat vonult végig a ravatal előtt. Jöttek munkások, kiknek javára akarták rendezni a hangversenyt, s koszorút hoztak. Meglátva a rémesen meggyilkolt, jótékony „kisasszonyt”, komor tűz égett szemükben s ökölbe szorították kezüket, midőn eltávoztak. Az okatlan gyilkosság híre sereggestül vonzotta a diákokat, kik elhatározták, hogy vállukon viszik ki a koporsót. Körülvették a ravatalt, részvétől és fájdalomtól sajgó szívvel nézték a halottat és eszükbe jutottak a költő szavai: „Hófehér selyemruhádön összekulcsolt kezed...” A borzadály, a felháborodás és egyben a kíváncsiság is forrongásba vitte az egész várost. Az utcákon

nyugtalan emberek tömegei álltak, akik nem érthették meg, miért történt az, ami megtörtént, és megdöbbenek arra a gondolatra, hogy mi következik még ezután, mily borzasztó gyilkosságokat hoz és mily áldozatokat követel talán már a holnap.

Mariska haló porait Zaleszcinbe, az Otockiak sírboltjába vitték. Délután levették a koporsót a ravatalról, aztán Otockiné és Gronszki számára elkövetkezett az a szörnyű pillanat, mikor utolsó pillantást kellett vetniük a szeretett lényre, ki életük világossága és napsugara volt. Ha betegség miatt halt volna meg, talán nem lett volna kisebb a kétségbeesésük, de legalább megérthették volna, hogy miért vesztették el. De megölték! Megölték ezt az édes, ártatlan gyermeket, éppen, amikor segíteni akart másokon és lelkében örült, hogy jót tehet. Megölték ezt a testté vált melódiát, ezt az elragadóan szép virágot, melyet Isten az emberek gyönyörűségére alkotott. Volt ebben valami, ami nem fért el a kétségbeesés határai közt, hanem az örületbe vitt... Aztán a végső pillantás e szeretett lényre, az ifjúságára, e leányos ígézetre, a gyilkosság és tévedés ez angyaliszta áldozatára... aztán: semmi, sötétség, üresség! A határtalan fájdalom tusára kelt önmagával, megsebezte magát, mint a skorpió, homályt borított az elmére, megfagyasztotta a vért az erekben. Ez a sors érte utol a megölt gyermek néjét. Sremszki doktor sokáig nem volt bizonyos benne, hogy visszavezérelheti-e az élethez. A rémes zűrzavarban alig vették észre, hogy örült volt az a nő, aki a ravatalhoz rohant és jajgatva borult a koporsóra. Szvidvicki vezette el a diákok segítségével.

Eközben leolmozták s az ifjúság vállára vette a koporsót s a gyászmenet megindult az állomáshoz. Mögötte nagy embersereg hullámozott s a menetet néhány üres hintó követte. A rokonsághoz mind nagyobb és nagyobb tömegek verődtek az úton és a gyalogjárókon. Csak a híd közepén kezdtek elmaradozni azok, kik pusztán kíváncsiságból csatlakoztak.

Szvidvicki közeledett Sremszki doktorhoz. Egy ideig némán haladtak egymás mellett s nem is vették észre, hogy mindjobban hátramaradnak.

- Ismerte az elhunytat? - kérdezte az orvos.

- Rokonom volt.

- Jaj, uram, mily szörnyű tévedés!

Szvidvicki erre kitört:

- Nem tévedés az. Kényszerű következése a múltnak és előfutára a jövőnek, melyben szokott napi eseménnyé válnak az efféle esetek!

- Hogy' érti azt?

- Ahogy érteni kell. Ennek a sírnak mélyebb értelme van, mint első szemre látszik. Baljóslatú jel az. Tévedésről beszél? Nem! Egy hárfát temetünk, amelynek a szegényekért kellett volna megszólalnia, s melyet a csöcselék szennyes lábbal eltaposott. Várjon csak még!... Csak folytatódjék így tovább, akkor majd meglátjuk, hogy tíz, húsz év múlva nem temetik-e majd el a tudományt, a művészetet, a kultúrát és az egész civilizációt? Mégpedig nemcsak nálunk, hanem mindenütt. A szörnyű események végtelen láncolata lesz az... Nekem végre mindegy...

Sremszki doktor egy ideig rágódott Szvidvicki szavain. Végre felkiáltott:

- Ó, adjanak csak az embereknek világosságot, világosságot, világosságot!

Szvidvicki megállt, megfogta a kabátjánál fogva és megrázta Sremszkit, aztán így szólt:

- Hallgassa meg, mit mond önnek egy ateista, vagy legalábbis olyan ember, akinek nincs köze semmi valláshoz. A felvilágosodás vallás nélkül csak tolvajokat és zsványokat nevelhet.

A menet egy percre megállt, mert az út el volt zárva. A két úriember ennek folytán, beszélgetés közben, ismét közeledett a koporsóhoz. Szvidvicki, csak kissé mérsékelve hangját, tovább folytatta:

- Úgy van, uram... Sokan gondolkoznak úgy, mint én; csak nem merik kimondani. Ismétlem, nekem végre mindegy, mert ami minket illet, mi menthetetlenül el vagyunk veszve. Nálunk minden az örvényben kering... S ez az örvény nem a vízben kavargó, melynek mélyén nyugalom van, hanem a homokban. Most keletről fúj a szél; eltemeti hagyományainkat, kultúránkat - egész Lengyelországot - s pusztasággá teszi, melyben elpusztul a virág és csak a sakálók élhetnek.

E szavakkal Mariska koporsójára mutatott.

- Itt van a virág, mely elhervadt. Tudja-e, miért jártam oly keveset náluk, bár rokonaim voltak? Azért, mert szégyelltem a szemük elé kerülni.

A pályaudvarhoz érkeztek s kimentek a peronra. Ott állt már előtte egy virággal és fenyőgallyakkal díszített vasúti kocsi.

- Elmegy Zaleszcinbe? - kérdezte az orvos.

- El. Látni akarom még Otockinét; Isten tudja, mi lesz most belőle. Vette észre ön is, hogyan megváltozott Gronscki? Megvénült, megrokkant. Nem sokat segítenek most már azon a tudománya meg a könyvei.

- Ki ne sínylette volna meg ezt? - felelte az orvos. - Krzycki is olyan, mintha most vették volna le a keresztről.

- Krzycki? Talán mert semmivé lett a házassága.

További beszélgetésüket félbeszakította a zenekar, mely rázendített Chopin gyászindulójára.

TIZENHETEDIK FEJEZET

Sremszki doktor, mikor visszatért a szállóba, elgondolkozott Szvidvicki szavain, melyek mélyen hatottak a lelkébe. Még látta a gyászmenetet, a sírt s az áldozatot, kit azok gyilkoltak le, akikkel jót akart tenni.

- Igen, igen - mondotta magában -, állítólag tévedés; de az ily tévedések csakugyan kényszerű következményei a főkét vesztett állati ösztönöknek. Tagadhatatlan, hogy e pillanatban büszke magasságból feneketlenül mély szakadékba zuhanunk alá s könnyen meglehet, hogy a nyakunkat szegjük. S nemcsak mi magunk. De szabad-e azt következtetni ebből, hogy valamint ma sírjához kísérik ez a kisleányt, kit megölt a csócselék, azonképpen el fogunk temetni tíz, tizenöt, húsz év múlva minden tudományt, kultúrát és civilizációt?... A látszat az. Itt az ideje, hogy kezébe vegye Isten a világ kormányzatát és új bizonyosságot tegyen létéről. Dördüljön meg az ég, hogy megrázkódjék a világ, vagy történjék másvalami. Az emberiség egy új ösvényre lép, mely merőben ellenkezik természetével... Mert a természet minden erejéből azon van, hogy lehetőleg tökéletes egyéneket alkosson s megnemesítse általuk az egész fajt: de az emberiség megöli ezeket, mint ahogy megölték azt az angyali kisleányt is; vagy üstökön ragadja és lerántja őket a legmagasabb fokról az általános egyenlőség színvonalára. Ám ez csak kívül történik... Ha a mérnökök elhatároznák, hogy elhordanak minden hegyet s oly simává teszik az egész földet, mint egy biliárdgolyó, hatalmas rázkódtatás, egy tűzhányó kitörése követné nyomon vállalkozásukat; új szakadékok és hegyormok támadnának. Az árja szellemről el lehet

mondani azt, amit az enyhe, architektonikus vonalakba szerelmes görögök mondtak a román ívről: „Ez az ív sohasem fog nyugodni.” Úgy vagyunk az árja szellemmel is. Az emberiség, mely hozzá alkalmazkodott, nem egy hullámmal fog a végtelenségbe áradni, gondolkodásán nem egy s ugyanaz a gondolat fog uralkodni s nem egy eszmének fog hódolni. Ami most van, elmúlik. Az ész, az érzelem és az akarat magasságain majdan új szelek támadnak, melyek új hullámokat fognak felverni.

Sremszki gondolatai itt közelebb eső tárgyakra tértek át, melyeket inkább viselt a szívéen. Ököibe szorította kezét és nagy, nyugtalan léptekkel mérte végig a szobát.

- E rázkódtatások, e hullámok, szelek és örvények közepette - így szólt magában - vajon megmaradunk-e ösvényünkön?... Azok a homokba vájt örvények!... Homok fújja be most egész Lengyelországot és változtatja át sivataggá, melyben sakálok vonítanak... Ha úgy volna, rögtön golyót röpítenék az agyamba... Kíváncsi vagyok, mit szól majd ehhez Gronszki? De azt most villám sújtotta le; nem lehet beszélni vele... De hát csakugyan a pusztulás vár ránk menthetetlenül? - Nem igaz! Ez örvény alatt, mely életünk felszínén kavargó, van valami, amit Szvidvicki nem vett észre. Több mint bárhol másutt; a szenvedés feneketlen mélysége. Valósággal nincs nagyobb szerencsétlenség a világon, mint a mienk... Honfitársaink korán kelnek, kimennek földjeikre szántani-vetni, mennek a gyárakba, hivatalaikba, a boltok áruhadjai mögé, a munkába - és sajog a szívéük. És fájó szívvel térnek pihenőre. Szendedésük olyan, mint a végtelen tenger, az örvény csak egy bodra ennek a tengernek. S miért szenvedünk úgy? - Hiszen holnap már szabadabb lélegzetet vehetnénk, holnap már boldogok lehetnénk. Elég volna, ha mindannyian lemondanánk lengyel hazánkról, mely Szvidvicki szerint veszni indult, ha azt mondanák: nagyon sok fájdalmat okozol nekem, nagyon is sebzed a szívémet, én tehát leteszek rólad s a mai naptól fogva elfelejtelek... De nem mondja azt senki. Nem beszél így még Szvidvicki sem, aki hazudik, mikor azt mondja, hogy neki minden mindegy - nem mondják még a bombavető és a testvérgyilkosok sem. De ha így áll a dolog, ha inkább szenvedünk, semhogy megtagadjuk Lengyelországot - akkor mi közünk a sakálokhoz és miért indulna vesztébe Lengyelország?!... A sakál a dögtestre megy, nem pedig a szenvedőre! Eszerint a haza él mindannyiunkban s összességünkben - a haza túl fogja élni a világ minden vízözönét. És mi össze fogjuk szorítani a fogunkat és tovább fogunk szenvedni érted, anyánk - s ha Isten úgy rendel: ugyanazt fogják tenni gyermekeink és unokáink is - és nem fogunk lemondani soha nemcsak rólad, hanem a reményről sem.

És Sremszki, midőn idáig jutott, megillették a saját gondolatai. Arcán a virradat fénye látszott. Meglelte a választ arra a kérdésre, melyet Szvidvicki dobott a lelkébe. Megismételte: „Senki sem tud úgy szenvedni!” Aztán nyilván észébe jutott, hogy Lengyelországnak a szenvedés még nem mindene. Dörgölni kezdte a kezét és kezdte felgyűrni a kabátja ujját, mintha valami fontos, sürgős munkára készülne; de a következő pillanatban észébe jutott, hogy hiszen a szállóban van. Szívből elmosolyodott tehát az ő sajátos mosolyával és így szólt fennhangon:

- Nincs másképpen; holnap vissza kell térnem a taligámhoz és tovább fogom húzni az ígát.

Aztán, maga sem tudta, miért, észébe jutott Szvidvicki mondása: hogy Krzycki házassága semmivé lett, és gondolatai, mint a madár, Zaleszcin felé siettek...

VÉGE